

Biblioteka

Izveštaji

10

*Biblioteka
Izveštaji*

LJUDSKA PRAVA U SRBIJI 2006.
PRAVO, PRAKSA I MEĐUNARODNI STANDARDI LJUDSKIH PRAVA

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd, Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu; www.bgcentar.org.yu

Za izdavača

dr Vojin Dimitrijević

Urednik

Dina Dobrković

Korektor

Jasna Alibegović

ISBN 978-86-7202-097-7

Priprema i štampa

Dosije, Beograd

LJUDSKA PRAVA U SRBIJI 2006

PRAVO, PRAKSA I
MEĐUNARODNI STANDARDI LJUDSKIH PRAVA

Beogradski centar za ljudska prava
Beograd, 2007

Sadržaj

Skraćenice	15
Predgovor.....	19
Uvod.....	21
Rezime	25
Ljudska prava u pravnim propisima	25
Ljudska prava u primeni.....	27
I LJUDSKA PRAVA U PRAVNIM PROPISIMA	31
1. Ljudska prava u pravnom poretku Srbije	31
1.1. Uvod	31
1.2. Ustavne odredbe o ljudskim pravima	32
1.3. Međunarodna zajamčena ljudska prava i Srbija.....	33
2. Pravo na delotvoran pravni lek za kršenje ljudskih prava	36
2.1. Redovni pravni lekovi.....	36
2.2. Ustavna žalba	37
2.3. Ombudsman.....	38
2.3.1. Ombudsman na nivou Republike Srbije	39
2.3.2. Vojvodina	41
2.3.3. Ombudsman na lokalnom nivou	42
2.4. Sprovođenje odluka međunarodnih organa.....	43
3. Ograničenja i derogacija ljudskih prava	43
3.1. Ograničenja ljudskih prava	44
3.2. Odstupanja (derogacije) u vreme „izvanredne opšte javne opasnosti“	45
3.2.1. Opšte	45
3.2.2. Derogacije u vreme ratnog stanja	46
3.2.3. Vanredno stanje.....	46

4. Posebna prava	47
4.1. Zabrana diskriminacije	47
4.1.1. Opšte	48
4.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom	49
4.2. Pravo na život	50
4.2.1. Opšte	51
4.2.2. Samovoljno lišavanje života	52
4.2.3. Zaštita života pritvorenika i zatvorenika	54
4.2.4. Obaveza države da štiti život od rizika po zdravlje i drugih rizika po život (kada je upoznata sa rizikom)	55
4.2.5. Pobačaj	56
4.3. Zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja	57
4.3.1. Opšte	57
4.3.2. Krivično zakonodavstvo	58
4.3.3. Krivični postupak i izvršenje kazni	60
4.3.4. Upotreba prinude od strane policije	63
4.4. Zabrana ropstva i prinudnog rada	64
4.4.1. Opšte	65
4.4.2. Trgovina ljudskim bićima i krijumčarenje ljudi	65
4.4.2.1. Trgovina ljudima	65
4.4.2.2. Trgovina ljudskim organima	67
4.4.2.3. Krijumčarenje ljudi	68
4.4.3. Zaštita i obeštećenje žrtava	68
4.4.3.1. Zaštita žrtava	68
4.4.3.2. Oduzimanje koristi stečene kriminalom i obeštećenje žrtava	69
4.4.4. Prinudni rad	69
4.5. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti i postupanje s licima lišenim slobode	71
4.5.1. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti	72
4.5.1.1. Zabrana samovoljnog hapšenja i lišenja slobode	73
4.5.1.2. Pravo na obaveštenje o razlozima hapšenja i o optužbi	74
4.5.1.3. Izvođenje pred sudiju u najkraćem roku i pravo na suđenje ili oslobađanje u razumnom roku	75
4.5.1.4. Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode	76
4.5.1.5. Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode	77
4.5.1.6. Pravo na bezbednost ličnosti	77

4.5.2. Postupanje s licima lišenim slobode	77
4.5.2.1. Obaveza čovečnog postupanja i poštovanja dostojanstva	77
4.5.2.2. Razdvajanje okrivljenih i optuženih, maloletnika i odraslih	78
4.5.3. Posebne odredbe u slučaju suzbijanja organizovanog kriminala	78
4.6. Pravo na pravično suđenje	79
4.6.1. Sudski sistem	81
4.6.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova.	82
4.6.2.1. Izbor sudija	82
4.6.2.2. Stalnost sudijske funkcije	83
4.6.2.3. Prestanak sudijske funkcije.	83
4.6.2.4. Princip nepremestivosti.	83
4.6.2.5. Izuzeće.	84
4.6.2.6. Kontrola i zaštita	84
4.6.2.7. Nespojivost	84
4.6.2.8. Pravo na slučajnu dodelu predmeta	85
4.6.3. Pravičnost postupka	85
4.6.4. Suđenje u razumnom roku	86
4.6.5. Javnost rasprave i javnost presude.	87
4.6.6. Garantije optuženima za krivična dela.	89
4.6.6.1. Pretpostavka nevinosti.	90
4.6.6.2. Obaveštenje o optužbi, bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume.	90
4.6.6.3. Dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane i pravo na kontakt s braniocem.	91
4.6.6.4. Zabrana suđenja u odsustvu i pravo na odbranu	92
4.6.6.5. Pravo na pozivanje i ispitivanje svedoka	93
4.6.6.6. Pravo na prevodioca	94
4.6.6.7. Zabrana samooptuživanja	95
4.6.6.8. Pravo na žalbu.	95
4.6.6.9. Pravo na odštetu	95
4.6.6.10. <i>Ne bis in idem</i>	96
4.7. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske	96
4.7.1. Opšte	97
4.7.2. Pristup i prikupljanje ličnih podataka	97
4.7.2.1. Opšta pravila	97
4.7.2.2. Otvaranje dosijea službi bezbednosti	100
4.7.2.3. Ovlašćenja službi bezbednosti	100
4.7.2.4. Krivičnopravna zaštita privatnog života.	102
4.7.3. Stan (dom)	102

4.7.4. Prepiska	103
4.7.5. Porodični život i porodica	105
4.7.6. Seksualna autonomija	106
4.8. Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti	106
4.8.1. Opšte	107
4.8.2. Odvojenost crkve od države	108
4.8.3. Versko organizovanje i ravnopravnost verskih zajednica	109
4.8.4. Verska nastava	111
4.8.5. Pravo na prigovor savesti	111
4.8.6. Restitucija imovine verskih organizacija	113
4.9. Sloboda izražavanja	114
4.9.1. Opšte	115
4.9.2. Zakon o javnom informisanju Srbije	115
4.9.3. Osnivanje i rad elektronskih medija	116
4.9.3.1. Zakon o radiodifuziji	116
4.9.3.2. Dozvola i postupak izdavanja dozvola za emitovanje programa	116
4.9.4. Odredbe krivičnih zakona	118
4.9.5. Zabrana propagande rata i pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju	119
4.10. Pravo na slobodu mirnog okupljanja	120
4.10.1. Ograničenja slobode okupljanja	120
4.10.2. Zabrana javnog skupa	122
4.11. Sloboda udruživanja	123
4.11.1. Opšte	124
4.11.2. Registracija i prestanak rada udruženja građana	124
4.11.3. Udruživanje stranaca	125
4.11.4. Ograničenja	126
4.11.4.1. Zabrana organizacije	126
4.11.4.2. Finansiranje političkih stranka	126
4.11.4.3. Ostala ograničenja	126
4.11.5. Ograničenje slobode udruživanja javnih službenika	127
4.12. Pravo na mirno uživanje imovine	128
4.12.1. Opšte	128
4.12.2. Eksproprijacija	129
4.12.3. Promene oblika svojine u korist državne svojine	130
4.12.4. Povraćaj bespravno oduzete imovine i obeštećenje ranijih vlasnika	130
4.12.5. Stanarsko pravo	131

4.13. Prava pripadnika manjina	133
4.13.1. Opšte	133
4.13.2. Ustavna zaštita	133
4.13.3. Zabrana izazivanja, podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti.	134
4.13.4. Izražavanje nacionalne pripadnosti	134
4.13.5. Očuvanje identiteta manjina.	135
4.13.6. Zabrana asimilacije i veštačkog menjanja strukture stanovništva.	135
4.13.7. Vođenje javnih poslova i nacionalni saveti	135
4.13.8. Širenje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga	136
4.14. Politička prava.	137
4.14.1. Opšte	137
4.14.2. Učešće u upravljanju javnim poslovima	137
4.14.2.1. Ograničenja u obavljanju javne funkcije	137
4.14.3. Političke stranke	138
4.14.4. Aktivno i pasivno biračko pravo	139
4.14.5. Izborni postupak.	140
4.14.5.1. Organi za sprovođenje izbora	140
4.14.5.2. Kontrola broja štampanih glasačkih listića i čuvanje izbornog materijala	141
4.14.5.3. Utvrđivanje rezultata izbora	141
4.14.5.4. Prestanak mandata.	142
4.14.5.5. Razlozi za poništavanje izbora	142
4.14.5.6. Pravna zaštita.	142
4.15. Posebna zaštita porodice i deteta	143
4.15.1. Zaštita porodice	144
4.15.2. Brak	145
4.15.3. Posebna zaštita deteta.	146
4.15.3.1. Opšte	146
4.15.3.2. „Mere zaštite ... koje zahteva položaj maloletnika“	147
4.15.3.3. Zaštita maloletnika u krivičnom pravu i postupku.	149
4.15.3.4. Rođenje i lično ime deteta	150
4.16. Državljanstvo.	151
4.16.1. Opšte	151
4.16.2. Sticanje državljanstva Srbije	154
4.17. Sloboda kretanja	156
4.17.1. Opšte.	157

4.17.2. Azil	158
4.17.2.1. Ustavni okvir	159
4.17.2.2. Zakonski okvir	159
4.17.2.3. Obaveze preuzete u okviru evropskih integracija	160
4.17.3. Ograničenja slobode kretanja	161
4.18. Ekonomska, socijalna i kulturna prava	162
4.18.1. Opšte	162
4.18.2. Pravo na rad	163
4.18.3. Pravo na pravedne i povoljne uslove rada	165
4.18.3.1. Pravična zarada i jednaka nagrada za rad	166
4.18.3.2. Napredovanje u poslu	167
4.18.3.3. Zaštita na radu	168
4.18.3.4. Pravo na odmor, rasonodu i ograničeno radno vreme	169
4.18.4. Sindikalne slobode	170
4.18.4.1. Sloboda sindikalnog organizovanja	171
4.18.4.2. Zaštita radničkih predstavnika	172
4.18.4.3. Pravo na štrajk	173
4.18.5. Pravo na socijalno obezbeđenje	175
4.18.6. Pravo na zaštitu porodice	178
4.18.7. Pravo na odgovarajući životni standard	180
4.18.7.1. Pravo na stanovanje	180
4.18.7.2. Pravo na adekvatnu ishranu	182
4.18.8. Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje	182
4.18.8.1. Opšte	183
4.18.8.2. Zdravstveno osiguranje	183
4.18.8.3. Zdravstvena zaštita	184
4.18.8.4. Prava pacijenata	185
4.18.9. Pravo na obrazovanje	186
4.18.9.1. Univerzitet	188
4.18.10. Prava osoba sa invaliditetom	189
4.18.10.1. Pravo na rad	189
4.18.10.2. Pravo na socijalno obezbeđenje	190
4.18.10.3. Pravo na obrazovanje	191
II LJUDSKA PRAVA U PRIMENI	193
1. Uvod	193
1.1. Domaći mediji kao izvor podataka	195
2. Pojedina prava	195
2.1. Zabrana diskriminacije i prava manjina	195

2.1.1. Položaj Roma	195
2.1.2. Vojvodina	196
2.1.3. Bošnjaci	198
2.1.4. Antisemitizam	198
2.1.5. Jug Srbije	199
2.1.6. Ostali incidenti sa nacionalnom osnovom	200
2.1.7. Rodna ravnopravnost	201
2.1.8. Diskriminacija osoba sa invaliditetom	201
2.1.9. Diskriminacija seksualnih manjina	202
2.2. Pravo na život	202
2.2.1. Suđenja za ratne zločine	202
2.2.2. Nestala lica i masovne grobnice	203
2.2.3. Postupci pred sudovima zbog politički motivisanih ubistava	204
2.2.4. Nesavesno ili nestručno lečenje	206
2.2.5. Povrede na radu	208
2.2.6. Ugrožavanje opšte sigurnosti	208
2.3. Zabrana mučenja	209
2.3.1. Slučajevi mučenja pred međunarodnim organizacijama	209
2.3.2. Sudski i disciplinski postupci zbog zlostavljanja	210
2.3.3. Ostali slučajevi zlostavljanja	211
2.3.4. Stanje u zatvorima	212
2.4. Zabrana ropstva i položaja sličnog ropstvu i krijumčarenje ljudi	214
2.4.1. Trgovina ljudima	214
2.4.2. Krijumčarenje ljudi	215
2.5. Pravo na pravično suđenje i stanje u pravosuđu	215
2.5.1. Primena Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku	216
2.5.2. Stanje u pravosuđu	216
2.5.3. Suđenje u razumnom roku	217
2.5.4. Borba protiv korupcije i zloupotreba položaja	217
2.5.5. Suđenja pripadnicijma bivšeg režima	218
2.5.6. Naknade zbog nezakonitog lišavanja slobode	219
2.6. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske	220
2.6.1. Evidencija pri prelasku granice	220

2.6.2. Prisluškivanje	221
2.6.3. Ostali slučajevi kršenja prava na privatnost	221
2.7. Sloboda misli, savesti i veroispovesti	222
2.7.1. Amnestija vojnih obveznika	222
2.7.2. Zakon o rehabilitaciji	222
2.7.3. Napadi na verske objekte i incidenti sa verskom pozadinom	222
2.8. Sloboda izražavanja	224
2.8.1. Suđenja novinarima i medijima	225
2.8.2. Pritisци na novinare i ometanje njihovog rada	226
2.8.3. Nepoštovanje profesionalnih standarda i novinarske etike	228
2.9. Pravo na imovinu	230
2.10. Politička prava	231
2.10.1. Lokalni izbori	232
2.10.2. Referendum o nezavisnosti Crne Gore	232
2.10.3. Rad Narodne skupštine	233
2.10.4. Finansiranje političkih partija	234
2.10.5. Političke afere	234
2.10.6. Pretnje i napadi na političare i stranačke aktiviste	235
2.11. Posebna zaštita porodice i deteta	236
2.11.1. Nasilje u porodici	236
2.11.2. Deca bez roditeljskog staranja	237
2.11.3. Čedomorstvo, ostavljena i nestala deca	237
2.11.4. Seksualno zlostavljanje i nasilje prema deci	238
2.12. Ekonomska, socijalna i kulturna prava	239
2.12.1. Nezaposlenost	240
2.12.2. Ekonomski položaj stanovništva	240
2.12.3. Štrajkovi i radni sporovi	240
III GLAVNI PROBLEMI – 2006	243
1. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju	243
1.1. Uvod	243
1.2. Presude u 2006. godini	244
Nikolić (IT–02–60/1)	244
Hadžihasanović i Kubura (IT–01–47)	244
Stakić (IT–97–24) – „Prijedor“	244
Naletilić i Martinović (IT–98–34) „Tuta i Štela“	245

Rajić (IT-95-12)	245
Orić (IT-03-68)	245
Krajišnik (IT-00-39)	245
Kovačević (IT-01-42/2).....	245
Babić (IT-03-72)	245
Simić (IT-95-9)	246
Galić (IT-98-29)	246
Blaškić (IT-95-14).....	246
Presude zbog nepoštovanja suda	246
1.3. Suđenje Slobodanu Miloševiću.....	247
1.4. Saradnja Srbije s Haškim tribunalom	247
2. Donošenje novog Ustava Republike Srbije	247
2.1. Opšte	247
2.2. Ustavni i zakonski okvir za postupak promene Ustava i sprovođenje referenduma	248
2.2.1. Promena Ustava	248
2.2.2. Sprovođenje referenduma.....	249
2.3. Donošenje novog Ustava Republike Srbije	251
2.3.1. Odsustvo javne rasprave.....	252
2.3.2. Nezavisnost i nepristrasnost organa nadležnih za sprovođenje referenduma.....	253
2.3.3. Pravo glasa Albanaca sa Kosova i Metohije	255
2.3.4. Donošenje novog Ustava u medijima	256
2.3.5. Nepravilnosti prilikom glasanja.....	257
2.3.6. Odsustvo kontrole ustavnosti i zakonitosti akta	259
2.3.7. Ishod referenduma	260
3. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja.....	261
4. Stanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji u 2006. godini	268
4.1. Uvod	268
4.2. Ljudska prava u pravnim propisima u 2006. godini	269
4.2.1. Sudski sistem	271
4.2.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova.....	271
4.2.3. Pravičnost postupka	272
4.2.3.1. Kontradiktorsnost	272
4.2.3.2. Donošenje odluke u razumnom roku	273
4.2.3.3. Javnost rasprave i javnost presude	273

4.2.3.4. Pretpostavka nevinosti.	275
4.2.3.5. Obaveštenje o optužbi bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume.	275
4.2.3.6. Pravo na žalbu.	276
4.2.4. Pravo na delotvoran pravni lek	277
4.2.5. Prava manjinskih zajednica	278
4.3. Ljudska prava u primeni u 2006. godini.	279
4.3.1. Prava građana Kosova pred Evropskim sudom za ljudska prava	279
4.3.2. Ombudsman za Kosovo	280
4.3.3. Nefunkcionisanje vladavine prava	280
4.3.4. Međuetnički sukobi	281
4.3.5. Napadi na verske objekte.	284
4.3.6. Ekonomska situacija i stanje ekonomskih i socijalnih prava na Kosovu	284
4.3.7. Zaštita imovinskih prava	285
4.3.8. Povratak raseljenih lica	285
5. Tranziciona pravda – suočavanje sa prošlošću u Srbiji	285
5.1. Suđenje za ratne zločine u Srbiji	286
5.2. Reparacije	287
Dodatak I	
Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju	289
Dodatak II	
Indeks propisa u Srbiji koji se pominju u ovoj knjizi.	294

Skraćenice

- AI – Amnesty International
- APV – Autonomna pokrajina Vojvodina
- BIA – Bezbednosno informativna agencija
- CeSID – Centar za slobodne izbore i demokratiju
- CoE – Savet Evrope
- CPD – Centar za prava deteta
- CPT – Evropski komitet za sprečavanje mučenja
- CUPS – Centar za unapređivanje pravnih studija
- dok. UN – dokument Ujedinjenih nacija
- DS – Demokratska stranka
- DSS – Demokratska stranka Srbije
- EKPS – Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950.
- EU – Evropska unija
- Evropski sud – Evropski sud za ljudska prava u Strazburu
- FHP – Fond za humanitarno pravo
- FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija
- GSS – Građanski savez Srbije
- Haški tribunal – Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
- HRW – Human Rights Watch
- ICG – Međunarodna krizna grupa
- Izveštaj 1998 – Ljudska prava u Jugoslaviji 1998, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 1999.
- Izveštaj 1999 – Ljudska prava u Jugoslaviji 1999, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2000.
- Izveštaj 2000 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2000, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001.
- Izveštaj 2001 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2001, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2002.
- Izveštaj 2002 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2002, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2003.

- Izveštaj 2003 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2004.
- Izveštaj 2004 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2004, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2005.
- Izveštaj 2005 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2005, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2006.
- JSO – Jedinica za specijalne operacije
- JUKOM – Komitet pravnik za ljudska prava
- KEBS – Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju
- KZ – Krivični zakonik Srbije
- LDP – Liberalno demokratska partija
- LSV – Liga socijaldemokrata Vojvodine
- MOR – Međunarodna organizacija rada
- MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova
- NATO – Severnoatlantski pakt
- NUNS – Nezavisno udruženje novinara Srbije
- NVO – Nevladina organizacija ili nevladine organizacije
- ODIHR – Biro za demokratske institucije i ljudska prava
- OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
- OMCT – The World Organisation Against Torture
- OSCE – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
- OVK – Oslobodilačka vojska Kosova
- PESK – Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966.
- PGP – Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966.
- Povelja – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG
- PZ – Porodični zakon
- RRA – Republička radiodifuzna agencija
- RS – Republika Srbija
- RTS – Radio televizija Srbije
- SCG – Srbija i Crna Gora
- SDU – Socijaldemokratska unija
- SE – Savet Evrope

- SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
Sl. glasnik – Službeni glasnik
SO – Skupština opštine
SPC – Srpska pravoslavna crkva
SPO – Srpski pokret obnove
SPS – Socijalistička partija Srbije
Srbija – Republika Srbija
SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
SRS – Srpska radikalna stranka
SUS – Savezni ustavni sud
SVM – Savez vojvođanskih Mađara
UN – Organizacija ujedinjenih nacija
UNDP – Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNESCO – Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za pomoć deci
Univerzalna deklaracija – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rezolucija
Generalne skupštine UN br. 217 A(III) od 10. decembra
1948.
UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice
UNMIK – Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
UNS – Udruženje novinara Srbije
USS – Ustavni sud Srbije
Ustavna povelja – Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora
Ustavni zakon – Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije,
Sl. glasnik RS 98/06
Ustav Srbije – Ustav Republike Srbije
Venecijanska komisija – Evropska komisija za demokratiju kroz pravo Saveta
Evrope
VJ – Vojska Jugoslavije
ZDO – Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana
ZIKS – Zakon o izvršenju krivičnih sankcija
ZINP – Zakon o izboru narodnih poslanika
ZLI – Zakon o lokalnim izborima
ZKP – Zakonik o krivičnom postupku

- ZOE – Zakon o eksproprijaciji
- ZOP – Zakon o prekršajima
- ZOR – Zakon o radu
- ZPP – Zakon o parničnom postupku
- ZUP – Zakon o opštem upravnom postupku
- ZVP – Zakon o vanparničnom postupku
- ZZO – Zakon o zdravstvenom osiguranju
- ZZZ – Zakon o zdravstvenoj zaštiti
- UNMIK – Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
- KFOR – Međunarodne vojne snage na Kosovu
- SPGS – Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija
- UOPS – Ustavni okvir za privremenu samoupravu na Kosovu
- SK – Skupština Kosova
- PKZK – Privremeni krivični zakon Kosova
- PZKPK – Privremeni zakon o krivičnom postupku Kosova
- KPS – Kosovska policijska služba

Predgovor

Beogradski centar za ljudska prava već devet godina objavljuje svoj sintetički i sveobuhvatan izveštaj o stanju ljudskih prava u zemlji, čija svrha je da se prikažu i ocene ustavna i zakonska rešenja u oblasti ljudskih prava. Srbiju, kao pravnu naslednicu državne zajednice Srbija i Crna Gora, obavezuju svi međunarodni ugovori kojima je bila obavezana SCG. Među tim ugovorima su i ugovori kojima se država obavezuje da poštuje i osigura poštovanje ljudskih prava. Zato se analiza usredsredila na utvrđivanje obima u kome je domaće zakonodavstvo usaglašeno sa standardima iz dva najvažnija univerzalna međunarodna ugovora usvojena u Ujedinjenim nacijama i ratifikovana od strane naše države – Pakta o građanskim i političkim pravima i Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima pošto je SCG od 2003. godine članica Saveta Evrope, pa je Srbija bila obavezna da uskladi svoje zakonodavstvo sa ovom Konvencijom i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Ovogodišnji izveštaj sadrži tri dela. U ranijim izveštajima postojalo je poglavlje u kome su predstavljani rezultati istraživanja o svesti građana u pogledu njihovih prava. Pošto Beogradski centar ove godine nije dobio nikakvu finansijsku podršku za rad na Izveštaju istraživanje za 2006. godinu nije sprovedeno.

U prvom delu se analiziraju i bliže objašnjavaju zakonska rešenja koja se tiču ljudskih prava. Analizirane su ustavne odredbe, najvažniji važeći zakoni i neki podzakonski akti koji mogu da utiču na puno uživanje ljudskih prava. Komentarišu se i neki važni zakoni koji će tek stupiti na snagu i nacrti zakona koji zadiru u oblast koja se obrađuje. Odgovarajuće odredbe domaćih zakona porede se s članovima paktova UN i Evropske konvencije o ljudskim pravima i tumačenjima koje pruža praksa komiteta UN i Evropskog suda za ljudska prava. U pojedinim zakonima koji se analiziraju koristi se terminologija koja nije u skladu s postojećim stanjem, jer zakoni, bilo republički, bilo nekadašnji savezni zakoni, odnosno zakoni državne zajednice, nisu prilagođeni novim okolnostima. Tako, u pojedinim zakonima pominju se npr. jugoslovenski državljani, ili granice Srbije i Crne Gore. U Izveštaju se koristi terminologija koju poznaju zakoni, iako je ona, kao što smo rekli, ponegde zastarela.

Drugi deo izveštaja posvećen je stvarnom uživanju, ograničenjima ili kršenjima ljudskih prava koja su garantovana međunarodnim ugovorima i ustavima i zakonima Srbije. Saradnici Beogradskog centra sistematski su pratili medije i izveštaje i saopštenja međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija. Iz obimne građe izdvojene su one pojave koje ukazuju da se pojedina prava ozbiljno krše. U izveštaju se ne daju konačne ocene, već se samo prenosi ono što su mediji ili izveštaji o sta-

nju ljudskih prava objavili. Pojave diskriminacije povezane su s pitanjima manjina, a suđenja za politička ubistva i ratne zločine su obrađena u okviru prava na život.

U poslednjoj, trećoj glavi Izveštaja obrađene su teme koje zaslužuju posebnu pažnju. Njihov izbor, kao i u prethodnim izveštajima, uslovljen je time što imaju snažne političke implikacije, a istovremeno utiču na stanje ljudskih prava u zemlji.

Izveštaj su izradili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava: Igor Bandović, Dina Dobrković, Bojan Đurić, Vidan Hadži-Vidanović, Ana Jerosimić, Jelena Jolić, Marko Karadžić, Anđelka Marković, Marko Milanović, Damir Milutinović, Jovan Nicić, Gazmend Nuši, Vesna Petrović, Ivan Protić, Duška Tomanović, Ružica Žarevac i Jovana Zorić. U tome su im mnogo pomogli i Marko Protić, Jovana i Ana Penezić i Tamara Protić.

Uvod

Srbija je dočekala 2006. godinu kao članica državne zajednice Srbija i Crna Gora, koja je nastala iz Savezne Republike Jugoslavije 2003. godine.¹ Ova tvorevina, čije članice nikada nisu do kraja bile izvele prilagođavanje njenim osnovnim dokumentima, Ustavnoj povelji i Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, nestala je posle referenduma u Crnoj Gori, na kome je 21. maja 2006. većina građana te države članice odlučila da istupi iz zajednice.

Srbija je tako opet posle 1918. godine postala nezavisna država a da o tome njeno stanovništvo nije imalo prilike da se izjasni. Posledice kobnog opredeljenja za Slobodana Miloševića, za kim je većina u Srbiji pošla još krajem devete decenije XX veka, dovedene su do kraja: Srbiju, čija je vlada pokušavala da održi privid Jugoslavije, napuštale su, jedna po jedna, sve druge federalne jedinice te zemlje. Godine 2006. došao je red i na vođstvo Crne Gore, mahom sastavljeno od nekadašnjih bliskih političkih saveznika Slobodana Miloševića, s kojima je zajedno ušao u oružane sukobe i pokušaje teritorijalnog proširenja početkom devedesetih godina.

Vlada desnog centra, koja je na čelo Srbije došla početkom 2004, i koju podržava nekada svemoćna Miloševićeva Socijalistička partija Srbije (SPS) dočekala je odlazak Crne Gore sasvim nespremna. Svesno ili nesvesno, ona nije preduzela ništa da se sačuva nešto od normativnih akata bivše zajednice. U oblasti ljudskih prava u tom pogledu je najupadljivije propuštanje da se u normativni poredak Srbije preuzme Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama. Sve do usvajanja novog Ustava Republike Srbije 8. novembra, u Srbiji su na ustavnom nivou važile samo oskudne norme o ljudskim pravima Ustava od 1990. godine.

Pošto su propuštene sve istorijske prilike da se izmeni Ustav od 1990. godine, donesen u jeku Miloševićeve popularnosti, time što bi se posle demokratskih promena 2000. sazvala ustavotvorna skupština, moralo se pribeci teškoj proceduri izmene koju je sam taj ustav predviđao. Znači, trebalo je postići dvotrećinsku većinu u Narodnoj skupštini u prilog novog nacrtu pa onda novi ustav podvrći odobrenju na referendumu, na koji je trebalo da izađe više od polovine svih građana s pravom glasa, koji su opet većinom morali da potvrde predlog usvojen u Skupštini. Ovaj skoro nemogući podvig izveden je tako što je Narodna skupština 30. septembra jednoglasno usvojila predloženi nacrt a što je na referen-

1 Glavne crte političkog, pravnog i društvenog razvoja u Srbiji prikazane su u uvodima u *izveštaje* Beogradskog centra za ljudska prava o ljudskim pravima u Jugoslaviji, odnosno Srbiji i Crnoj Gori, za godine 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004. i 2005.

dumu, održanom 28. i 29. oktobra, usvojeni tekst Ustava potvrđen a Skupština ga je proglasila 8. novembra.

Da bi se sve to postiglo, morali su se napraviti veliki kompromisi, kako politički tako i moralni. I pored toga što su javnosti već godinama bili poznati razni nacrti novog ustava, potekli od političkih stranaka, nevladinih organizacija, grupa stručnjaka i pojedinaca,² konačni nacrt su iza zatvorenih vrata izradila dva eksperta, jedan koji je predstavljao vladu a drugi koji je predstavljao predsednika Republike. Još uvek se ne zna ko im je sve pomagao i s kim su se savetovali. Nikakve rasprave nije bilo ni u Narodnoj skupštini – veruje se da je velika većina poslanika glasala za novi tekst ne upoznavši se dovoljno s njim. Tako usvojeni tekst poslat je na referendum, koji je svakako morao da uspe. Umesto jednog, trajao je dva dana. Sve do poslednjih sati izgledalo je da više od polovine birača neće izaći da glasaju. Uz to, potreban udeo od 50% stanovnika s pravom glasa protumačen je tako što se Albanci sa Kosova, koji su, kao što je poznato, bojkotovali sve izbore u Srbiji poslednjih dvadeset godina, nisu uzimali u obzir.

Ostaje utisak, koji još treba proveriti uvidom u dokumente, da je i demokratskoj političkoj eliti u Srbiji, ali i međunarodnoj zajednici, oličenoj u međunarodnim organizacijama aktivnim u Srbiji, bilo stalo da se svakako savlada visoka prepreka za izmene, postavljena u starom ustavu. Da bi se postigla kvalifikovana većina u Narodnoj skupštini, napravljeni su ustupci krajnjoj nacionalističkoj desnici, pre svega Srpskoj radikalnoj stranci (SRS), koja je u parlamentu imala skoro trećinu poslanika. Mnogi su stekli utisak da se radi postizanje uspeha na referendumu progledalo kroz prste mnogim nepravilnostima i da su takvu sklonost pokazali i domaći organi i strani posmatrači, koji „obične“ izbore mnogo revnosnije nadziru.

Najupadljiviji od ustupaka nacionalističkoj desnici (u koju ne spada samo Srpska radikalna stranka) nalazi se u samoj preambuli, koja glasi:

Polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji,

polazeći i od toga da je Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo Srbije, da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije i da iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze svih državnih organa da zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima.

U operativnom delu novog Ustava ova je tendencija vidljiva čak i iz poređenja sa Ustavom od 1990: Srbija nije više država svih njenih građana već „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“ (čl. 1) a ćirilčno pismo je jedino koje je nedvosmisleno u službenoj upotrebi (čl. 10). U tom pogledu je novi ustav više „nacionalan“ od staroga.

2 Među njima i Beogradski centar za ljudska prava. Vidi *Ustavna rešenja za Srbiju i Jugoslaviju – Constitutional Reform in Serbia and Yugoslavia*, Beograd, 2001.

U pogledu odredaba o ljudskim pravima, Ustav od 2006. godine nesumnjivo predstavlja nazadak u odnosu na Ustavnu povelju Srbije i Crne Gore, ako ni po čemu drugom, a ono zbog brojnih nejasnoća i nespretnih formulacija. U ovom pogledu on je potpuniji i moderniji od Miloševićevog ustava, koji je zamenio, ali se o njegovim efektima u oblasti ljudskih prava nije moglo govoriti do kraja godine. S obzirom na pomenute nejasnoće i dvosmislenosti, tumačenje koje će dati praksa biće od velike važnosti.

Odmah po usvajanju Ustava raspisani su parlamentarni izbori za 21. januar 2007. Narodna skupština u novom sastavu i vlada koju ona izabere moraće da se suoče s većinom nasleđenih problema, koje prethodne vlasti i politička elita nisu hteli ili mogli da reše. Dva od njih su povezana: naime, zbog toga što vlada nije predala jednog od glavnih optuženih pred Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u Hagu, bivšeg komandanta Vojske Republike Srpske generala Ratka Mladića, Evropska unija je početkom maja suspendovala pregovore o zaključivanju Ugovora o stabilizaciji i pridruživanju Srbije (tada još Srbije i Crne Gore) Evropskoj uniji. Očekivanja vlade da će pregovori biti nastavljeni i bez Mladićevog izručenja nisu se do kraja godine ostvarile jer su i ovog puta, kao i ranije, otkriveni podaci da je Mladić bio u Srbiji i na slobodi u vremenu kada su vlasti tvrdile da ne mogu da mu uđu u trag.

Drugo veliko i traumatično pitanje koje je ostalo nerešeno jeste sudbina Kosova i Metohije. Na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti br. 1244, kojom je 1999. okončana intervencija NATO protiv Jugoslavije, Kosovo i Metohija su još uvek pravno u sastavu Srbije, iako su pod međunarodnom upravom: organi Srbije tamo nemaju nikakva stvarna ovlašćenja.³ Krajem 2005. godine počeli su odlučni međunarodni koraci u pravcu definitivnog rešavanja kosovskog pitanja. To je usledilo posle odluke da konačno počnu pregovori o budućem statusu Kosova i Metohije. Generalni sekretar UN imenovao je za svog specijalnog predstavnika bivšeg finskog predsednika Martija Ahtisarija (*Martti Ahtisaari*), sa zadatkom da posreduje između vlasti u Srbiji i predstavnika privremenih kosovskih institucija u Kosovu, koje kontrolišu kosovski Albanci i tako dođe do rešenja prihvatljivog za obe strane. Susreti predstavnika Beograda i albanskih lidera s Kosova nisu doneli nikakvo približavanje. Od Ahtisarija se očekuje da početkom 2007. iznese svoj plan za rešenje kosovskog pitanja, na osnovu koga bi Kontakt grupa⁴ i Savet bezbednosti UN trebalo da donesu konačnu odluku.

U Srbiji, nevladine organizacije, kojima se priznaju zasluge za demokratizaciju zemlje (što nije jedinstven stav sadašnje političke elite), delovale su u uslovima koji su bili povoljniji od onih pre oktobra 2000. godine, ali je ova promena bila u oblasti prakse, a ne zakonodavstva. Srbijanski zakon o nevladinim organizacijama

3 Vidi III.4.

4 U Kontakt grupi nalaze se predstavnici Velike Britanije, Italije, Francuske, Rusije, Nemačke i Sjedinjenih Američkih Država.

priprema se od 2001. godine (ovoga puta u saradnji s predstavnicima zainteresovanih udruženja), ali do kraja 2006. nije usvojen. S porastom uticaja nacionalističke desnice obnovljena je medijska kampanja protiv nevladinih organizacija, naročito onih koje se zalažu za ljudska prava i saradnju s Haškim tribunalom; njih, kao i pre 5. oktobra 2000, optužuju za nacionalnu izdaju i „nepatriotsku“ saradnju s organizacijama u inostranstvu.

Rezime

Ljudska prava u pravnim propisima

1. Stanje ljudskih prava tokom 2006. godine bilo je u velikoj meri pod uticajem burnih političkih zbivanja. Razdruživanje Srbije i Crne Gore izazvalo je potrese u pravnim sistemima bivših članica državne zajednice. Iako je, prema Ustavnoj povelji, Srbija pravni sledbenik SCG jer je Crna Gora donela odluku da istupi iz državne zajednice, pa samim tim u njoj važe i dalje zakoni prethodne države, ipak je radi pravne sigurnosti pitanje važenja normativnih akata prethodne države trebalo urediti zakonom. Na taj način regulisalo bi se preciznije prenošenje nadležnosti organa državne zajednice na organe Republike Srbije. Pored toga, zakonom bi trebalo jasno odrediti koji od ranijih zakona prestaju da važe (neki zakoni sasvim su izgubili smisao sa nestankom bivše države i njenih institucija), a koji nastavljaju da se primenjuju i u kom obimu. Takav zakon, međutim, nije usvojen do kraja godine, iako je sastavljen predlog zakona koji je u skupštinsku proceduru ušao još u junu 2006. Pomenuta pitanja donekle su, mada nikako u dovoljnoj meri, regulisana Odlukom o obavezama državnih organa Republike Srbije u ostvarivanju nadležnosti Republike Srbije kao sledbenika državne zajednice Srbija i Crna Gora, koju je donela Skupština Srbije, i Uredbom o položaju pojedinih institucija i službi SCG, koju je donela Vlada.

2. Sa stanovišta ljudskih prava, jedan od najvećih problema koji se javio posle raspada državne zajednice bilo je pitanje važenja Povelje o ljudskim i manjinskim pravima. I ovo pitanje trebalo je da bude regulisano pomenutim predlogom zakona, mada ne na zadovoljavajući način, jer određuje da se Povelja primenjuje u meri u kojoj je u skladu s Ustavom Republike Srbije. Ukoliko Ustav propisuje niži nivo zaštite nekog prava nego što je to bio slučaj s Poveljom, prava stečena u vreme važenja Povelje ne bi više bila garantovana. Novi Ustav Republike Srbije, usvojen krajem godine, sadrži katalog ljudskih prava koji je u velikoj meri sličan katalogu iz Povelje, ali nije istovetan.

3. Početak 2007. godine trebalo je da bude početak funkcionisanja reformisanog sudskog sistema, u kome bi postojali upravni, apelacioni i prekršajni sudovi. Ovi sudovi nisu, međutim, konstituisani do kraja godine, a rok za njihovo konstituisanje nije produžen, iako se pred Narodnom skupštinom nalazi predlog zakona kojim se taj rok pomera na jun 2007. godine. Taj zakon, međutim, nije usvojen, pa ovi sudovi neće moći da počnu sa radom u roku koji im nalaže zakon. Nejasnim i opštim odredbama Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije omo-

gućeno je da se konstituisanje novih sudskih instanci ponovo odloži i time dodatno odloži reforma sudskog sistema koja je neophodan uslov za poboljšanje sudske zaštite ljudskih prava.

4. Novim Ustavom u pravni poredak Srbije uvodi se institut ustavne žalbe, kao sredstva za zaštitu ljudskih prava. Delotvornost ovog pravnog leka može, međutim, biti dovedena u pitanje ukoliko se bude odugovlačilo s formiranjem Ustavnog suda, što nije teško zamisliti da će se desiti, ako se ima u vidu da je postupak za izbor sudija ovog suda veoma komplikovan.

5. Domaće zakonodavstvo ne predviđa efikasan pravni lek protiv neopravdanog dugog trajanja postupka i povrede prava na suđenje u razumnom roku, garantovanog članom 6, st. 1 Evropske konvencije što je jedan od najvećih problema koji u Srbiji postoji u vezi s pravom na pravično suđenje. Nadzorni odbor pri Vrhovnom sudu Srbije ima samo ovlašćenja da izvrši uvid u predmet koji nije rešen u razumnom roku. Međutim, nije obezbeđen mehanizam za dosuđivanje naknade štete što je jedini efikasan način da se obešteti žrtva kršenja ovog prava.

6. U pogledu slobode udruživanja, u Srbiji ni 2006. godine nije usvojen zakon o udruženjima građana, što stvara nesigurnost u radu domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija.

7. Otvaranje dosijea službi državne bezbednosti, posebno važno sa stanovišta prava na privatnost, još uvek nije zakonski regulisano. Političke elite, iako često ističu navodnu volju, još uvek nisu spremne da pristupe ozbiljnom uređivanju ovog pitanja, koje u velikoj meri opterećuje javni i politički život zemlje i otvara prostor za manipulaciju. U Srbiji je 2001. godine doneta Uredba o skidanju oznake poverljivosti s dosijea, koja je proglašena neustavnom. Međutim, otvaranje tajnih dosijea zadire u samu suštinu prava na privatnost, pa bi ono moralo da bude regulisano zakonom, uz istovremeno pomirenje dve vrlo važne potrebe srbijanskog društva – suočavanja s totalitarnom prošlošću i ispravljanja posledica teških kršenja ljudskih prava i zaštite prava na privatnost i drugih važnih prava pojedinaca.

8. U tesnoj vezi s uvidom u dosijea državne bezbednosti je regulisanje odgovornosti lica koja su u prošlosti kršila ljudska prava (tzv. lustracija). Srbija je 2003. godine donela zakon o lustraciji (Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava), ali se on uopšte ne primenjuje. Umesto da je u pravosuđu sprovedena lustracija po odredbama ovog zakona, Ustavnim zakonom za sprovođenje novog Ustava predviđen je reizbor svih sudija u Srbiji.

9. Službe bezbednosti nisu reformisane ni u drugim segmentima. Pored anahronih propisa koji dopuštaju da službe rade bez stvarne i ozbiljne kontrole, u ovoj godini je otvoren i problem primene ranijih saveznih propisa o službama bezbednosti posle prestanka postojanja državne zajednice. U Srbiji danas postoji pet službi bezbednosti. Četiri službe su vezane za ministarstva odbrane i spoljnih poslova koja nisu ni uvedena u pravni poredak Srbije već funkcionišu po prelaznim propisima do zakonskog uređivanja koje, iz političkih razloga, nije izvršeno do kraja 2006. godine.

10. Usvojena su dva zakona koja se odnose na crkve. Zakon o crkvama i verskim zajednicama pruža izuzetno visok stepen autonomije verskim zajednicama, ali brojne odredbe novog Zakona narušavaju načelo nemešanja poretka verskih zajednica sa državnim poretkom. Pored toga, iako proklamuje ravnopravnost svih verskih zajednica, zakon to načelo ne sprovodi, već deli verske zajednice u četiri grupe, od kojih su tzv. tradicionalne crkve u najpovoljnijem položaju. Kada je u pitanju Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama, osnovna zamerka je da se ovim zakonom verske zajednice stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na ostala, pre svega fizička lica, kojima je imovina bila oduzeta.

11. Napredak na normativnom planu je usvajanje Zakona protiv diskriminacije osoba s invaliditetom. Međutim, i dalje ne postoji opšti antidiskriminacioni zakon, koji bi definisao osnovne pravne pojmove, pravila i standarde koje bi sudovi bili dužni da primenjuju, kao i posebne mehanizme zaštite žrtava diskriminacije.

Ljudska prava u primeni

1. Veliki problem u zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava i dalje predstavlja loše funkcionisanje institucija nadležnih da štite ljudska prava. Javno tužilaštvo se veoma retko oglašavalo kada su u pitanju povrede ljudskih prava, a policija i dalje vodi veoma duge istrage, koje ne daju zadovoljavajuće rezultate. Sudski postupci takođe traju neopravdano dugo.

2. Stiče se utisak da se izvršna vlast često meša u rad sudske i zakonodavne vlasti i da utiče na donošenje nekih sudskih odluka i zakonskih tekstova, kao i da su zakoni koji se usvajaju plod kompromisa između političkih stranaka, a ne deo usvojene strategije reforme pravnog i ekonomskog sistema. To rađa teškoće pri primeni zakona, što stvara još veću nesigurnost kod građana.

3. Najveću prepreku poštovanju demokratskih vrednosti u društvu i uspostavljanju vladavine prava još uvek predstavlja nepokretanje postupaka za kršenja ljudskih prava u prošlosti i nespремnost državnih organa da istraže i razjasne slučajeve teških kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava tokom prethodnog režima i ratova na prostoru bivše Jugoslavije. U javnosti izgleda da, osim Specijalnog tužilaštva za ratne zločine, državni organi nisu zainteresovani za rešavanje ovih pitanja i kažnjavanje svih počinitelaca ovih teških krivičnih dela. Uobičajena pojava je da se osuđujuće prvostepene presude za ratne zločine pred Vrhovnim sudom ukidaju i vraćaju na ponovno suđenje.

4. Borba protiv organizovanog kriminala se ne sprovodi efikasno i sistematično. Predmet političkih zloupotreba i pritisaka su i sudske institucije specijalizovane za borbu protiv organizovanog kriminala, što se najbolje uočava ako se prate i analiziraju suđenja za organizovani kriminal i ratne zločine.

5. Do podataka u istrazi se često dolazi primenom torture, a istrage i krivični postupci protiv pripadnika policije za koje se osnovano sumnja da su počinili akte

mučenja se retko pokreću. Ako do njih i dođe, kazne su veoma blage. Postupci se obustavljaju nastupanjem apsolutnog roka zastarelosti. Odnos vlasti prema pojavama mučenja i ponižavajućeg postupanja nije se bitno promenio, a unutrašnja kontrola i inspeksijski nadzor u samom Ministarstvu unutrašnjih poslova nisu dali zadovoljavajuće rezultate. Stanje u zatvorima u Srbiji je alarmantno. U protekloj godini zatvorenici su u nekoliko navrata organizovali pobune.

6. Nadležni državni organi su tokom godine pokazivali začuđujući nemar u situacijama kada je trebalo doneti predloge i odluke koje bi omogućile nesmetano funkcionisanje sudova i tužilaštava. Tako je Ustavni sud Srbije početkom oktobra ostao bez predsednika u momentu odlaska u penziju ranijeg predsednika čime je blokiran rad ovog suda koji sada ne može da se sastaje i donosi odluke. Istovremeno, dva najvažnija tužioca u zemlji, republički javni tužilac i beogradski okružni tužilac mesecima rade iako su ispunili zakonske uslove za odlazak u penziju. Novi kandidati za ove funkcije nisu predloženi čime je u velikoj meri onemogućeno zakonito funkcionisanje srbijanskog pravosuđa.

7. Tolerisanje diskriminacije ogleđa se, pre svega, u neefikasnom gonjenju i kažnjavanju lica koja vrše diskriminaciju. Efikasna istraga je retka. U slučajevima koji, uglavnom zahvaljujući hrabrosti pojedinaca i zalaganju medija i nevladinih organizacija dopru do javnosti, čest je manir državnih organa da minimiziraju značaj diskriminacije ili negiraju da iza nasilja i drugih oblika diskriminacije stoji diskriminatorni motivi. Romi su i ove godine najčešće bili žrtve diskriminacije.

8. Tokom 2006. godine Savet Republičke radiodifuzne agencije je dodelio najvažnije dozvole za emitovanje televizijskog i radio programa na teritoriji Srbije. Ovaj proces je od samog početka bio opterećen propustima u proceduri izbora članova Saveta, sumnjama u kredibilitet i nepristrasnost njegovih članova i čestim izmenama propisa koje su obavljane po hitnom postupku i daleko od očiju javnosti. Ostalo je nejasno kako je Savet cenio ispunjenost kriterijuma iz Zakona o radiodifuziji, zašto su iste okolnosti nekim učesnicima na konkursu uzimane kao nedostatak a drugima tolerisane, kao i otvorene sumnje da su bar dve televizijske stanice ostale bez dozvola zbog činjenice da je izvršna vlast označila jednog od njihovog vlasnika tajkunom. Najteža posledica ovakvog načina odlučivanja svakako je trajno urušen kredibilitet same institucije nezavisnog regulatornog tela i otvaranje prostora za stalne sumnje da postupak i odluke nisu donete u fer postupku.

9. Ekonomska i socijalna prava su i dalje najviše ugrožena – slično kao i u drugim zemljama koje prolaze kroz političku i ekonomsku tranziciju. U Srbiji je situacija specifična jer je, zbog dugogodišnjeg sistematskog ugrožavanja građanskih i političkih prava, glavna pažnja bila usredsređena na kršenja ovih prava, pa je borba za puno uvažavanje i zaštitu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bila zapostavljena. Zbog toga su sindikati i profesionalna udruženja nerazvijeni i neobučeni da na efikasan način ukazuju na povrede i da tako vrše pritisak na izvršnu i zakonodavnu vlast. Mogućnost za ozbiljna kršenja ekonomskih i socijalnih prava pojačana je propuštanjem da se usvoji novi Opšti kolektivni ugovor s obzirom da je raniji

prestao da važi. Time se ugroženi pojedinci stavljaju u još neravnopravniji položaj prema poslodavcima i državi, bez obzira da li se ona pojavljuje kao poslodavac ili donosilac odluka u procesu ekonomske transformacije zemlje.

10. U 2006. godini Evropski sud za ljudska prava doneo je prvu presudu u jednom slučaju protiv Srbije. Sud je u predmetu Matijašević našao da je Srbija prekršila svoje obaveze iz Konvencije jer nije poštovala pretpostavku nevinosti.

I

LJUDSKA PRAVA U PRAVNIM PROPISIMA

1. Ljudska prava u pravnom poretku Srbije

1.1. Uvod

Pravo Srbije se u ovom izveštaju posmatra u odnosu na građanska i politička prava zajemčena međunarodnim ugovorima koji obavezuju Srbiju. Pre svega, razmatra se njegova saglasnost s pravima u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (PGP), Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKPS) i njenim protokolima, kao i standardima koje je ustanovio Evropski sud za ljudska prava kroz praksu.⁵ Takođe, na odgovarajućim mestima uzeti su u obzir i standardi iz međunarodnih ugovora koji se bave pojedinim oblastima zaštite ljudskih prava (npr. UN Konvencija protiv mučenja i Konvencija o pravima deteta).

U izveštaju se razmatraju svi propisi relevantni za određeno zajemčeno pravo; analiza se ne zadržava samo na tekstu propisa, nego obuhvata i njihovo tumačenje u sudskoj praksi (ako je ima). Usklađenost propisa s međunarodnim standardima procenjuje se kroz sledeće elemente:

- da li je pravo uopšte zajemčeno;
- ako je tako, kako je formulisano u domaćim propisima i da li se, i u kojoj meri, ta formulacija razlikuje od formulacije PGP i EKPS;
- da li jemstva određenog prava u domaćim propisima, kao i njihovo tumačenje od strane državnih organa, obezbeđuju isti obim i isti sadržaj prava kao PGP i EKPS;
- da li su ograničenja predviđena domaćim propisima šira ili uža nego što dozvoljavaju PGP i EKPS;
- da li postoje delotvorni sudski pravni lekovi za zaštitu određenog prava?

5 SCG je ratifikovala EKPS 26. decembra 2003. godine, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03. Državna zajednica Srbije i Crne Gore primljena je u Savet Evrope 3. aprila 2003. Vidi [www.press.coe.int/cp/2003/178a\(2003\).htm](http://www.press.coe.int/cp/2003/178a(2003).htm).

Izveštaj je pisan tokom 2006. godine i odnosi se na propise koji su bili na snazi 31. decembra 2006. godine, mada su komentarisani i zakoni koji će stupiti na snagu u 2007. godini.

1.2. Ustavne odredbe o ljudskim pravima

Protekla godina bila je burna sa stanovišta ustavne zaštite ljudskih prava u Srbiji. Najpre se raspadom državne zajednice Srbija i Crna Gora postavilo pitanje važenja Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, a na kraju godine donet je novi Ustav Republike Srbije.

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima („Povelja“), kao deo Ustavne povelje državne zajednice SCG, bila je najviši pravni akt na teritoriji državne zajednice, što znači da su svi ostali pravni akti, uključujući i ustave država članica, morali biti u skladu s Poveljom. To, nažalost, nije bio slučaj. Ustav Srbije iz 1990. godine, koji je i dalje bio na snazi u vreme raspada državne zajednice, sadržao je daleko lošiji katalog ljudskih prava od Povelje.⁶ Zbog toga se, kada se državna zajednica raspala, postavilo i pitanje koji katalog će ubuduće važiti za stanovništvo Republike Srbije. Ovo pitanje, u stvari, nije nikada ni rešeno. Vlada je u julu podnela predlog zakona kojim bi se regulisalo važenje zakona državne zajednice na teritoriji Srbije, i koji ima i odredbu koja se odnosi na Povelju, ali taj zakon nikada nije usvojen. Pored toga, rešenje koje se odnosi na važenje Povelje nije zadovoljavajuće, jer predlog zakona predviđa da će se Povelja primenjivati kao zakon Republike Srbije, dakle kao akt manje pravne snage od Ustava, koji samim tim, mora da bude u saglasnosti sa Ustavom Republike Srbije, pa je i izričito predviđeno da se Povelja neće primenjivati u delu koji nije u saglasnosti s Ustavom. Ovo je, naravno, problematično rešenje, jer su ljudska prava u Ustavu iz 1990. daleko restriktivnije regulisana nego u Povelji, pa bi se moglo reći da Povelja u velikoj meri „nije u skladu s Ustavom,“ i da se primenjuju odredbe o ljudskim pravima koje građanima pružaju manju zaštitu.

Ovaj problem je, međutim, u velikoj meri prevaziđen usvajanjem novog Ustava Republike Srbije. I pored svih kritika koje se odnose na postupak donošenja Ustava,⁷ novi Ustav ipak sadrži moderniji i bolji katalog ljudskih prava od starog Ustava. Novi Ustav preuzima dosta rešenja sadržanih u Povelji, ali ipak, možda i zbog brzine prilikom usvajanja novog najvišeg akta države, ili iz nekih drugih razloga, u nekim odredbama javljaju se određeni propusti i nejasnoće, a neke odredbe

6 Povelja je predstavljala veliki napredak u oblasti normativnog regulisanja ljudskih prava. Evropska komisija za demokratiju kroz pravo Saveta Evrope (Venecijanska komisija) je njen tekst ocenila kao odličan. Vidi Venice Commission for Democracy Through Law, Jan E. Helgesen, *Comments on the Draft Charter on Human and Minority Rights and Civil Liberties* (Opinion No. 234/2003), 2. april 2003. na [www.venice.coe.int/docs/2003/CDL\(2003\)010fin-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2003/CDL(2003)010fin-e.html).

7 O postupku donošenja Ustava vidi III.2.

nedostaju.⁸ Nije jasno zašto se predlagači Ustava nisu odlučili da rešenja iz Povelje doslednije preuzmu, uz eventualne manje izmene ili dopune, kada je Povelja već dobila visoke ocene, i kada se prethodno primenjivala tri godine na našoj teritoriji. Ustav, ipak, sadrži jednu odredbu koja omogućuje da se određene mane u pogledu garantovanih ljudskih prava tumačenjem isprave. Naime, stavom 3 člana 18 predviđeno je da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače „u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.“⁹ To znači da se prilikom tumačenja odredbi ljudskih prava u obzir moraju uzeti stavovi npr. Evropskog suda za ljudska prava ili ugovornih tela osnovanih međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima koji su usvojeni u okviru UN. Može se pretpostaviti da bi tumačenje koje uzima u obzir stavove međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava (što je, prema tekstu Ustava, obaveza onih koji tumače ove odredbe) išlo u prilog unapređenju ljudskih prava.

Ipak, ne treba izgubiti iz vida da, i pored toga što Ustav sadrži bolja rešenja u odnosu na ljudska prava od svog prethodnika, to i dalje ne umanjuje problem legitimnosti ovog akta koji je usvojen bez javne rasprave.

1.3. Međunarodna zajamčena ljudska prava i Srbija

Srbiju obavezuju svi međunarodni ugovori koji su obavezivali državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, SRJ, i SFRJ.¹⁰

Prema novom Ustavu Srbije, opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori čine sastavni deo domaćeg pravnog poretka i neposredno se primenjuju (čl. 16, st. 2). Pored toga, član 18 predviđa da se neposredno primenjuju ljudska prava zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima.

Međutim, Ustav sadrži i jedno sporno rešenje, prema kome se međunarodni ugovori u hijerarhiji propisa nalaze iznad zakona, ali ispod Ustava, jer potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu s Ustavom (čl. 16, st. 2, čl. 194, st. 4). To znači da međunarodni ugovori koji od ranije važe više ne bi mogli da se primenjuju ukoliko nisu saglasni sa novim Ustavom. Na međunarodnom planu, ipak, država ne može da se odrekne obaveza koje je prihvatila međunarodnim ugovorom

8 Odredbe novog Ustava koje se odnose na ljudska prava analizirane su u delu *Izveštaja* u kom se nalaze komentari pravnih propisa koji se odnose na pojedinačna prava.

9 Vidi Ružica Žarevac, „Pitanje poverenja i prakse“, *Evropski forum* br. 10 (objavljeno kao datak nedeljnika *Vreme* br. 825 od 26. oktobra 2006).

10 Prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, PGP bi u svakom slučaju obavezivao sve države nastale iz SFRJ, jer kada se PGP jednom ratifikuje, prava garantovana u njemu pripadaju ljudima koji žive na teritoriji države ugovornice, bez obzira na to da li se ona raspala na više država. Vidi stav 4 Opšteg komentara br. 26 (61) o pitanjima vezanim za kontinuitet obaveza prema PGP, Komitet za ljudska prava, dok. UN, CCPR/C/21/Rev.1/Add.8, 8. decembar 1997.

tako što će izmeniti pravila u domaćem pravnom sistemu, pa makar to bile i ustavne odredbe, tako da se postavlja pitanje kakve praktične posledice nastaju ukoliko neki ranije potvrđen međunarodni ugovor zaista nije u skladu s Ustavom. Kad su u pitanju međunarodni ugovori koji tek treba da budu potvrđeni, oni ne bi mogli da budu ratifikovani ako nisu saglasni s Ustavom.

Ovde treba primetiti da se traži samo da „potvrđeni međunarodni ugovori“ moraju da budu u skladu s Ustavom, dok se ovaj uslov ne postavlja za opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava, za koja se takođe izričito kaže da su deo pravnog poretka Srbije.

SFRJ je ratifikovala sve važnije univerzalne međunarodne ugovore o ljudskim pravima: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK), Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodnu konvenciju o ukidanju diskriminacije prema ženama, Konvenciju o pravima deteta, Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvenciju protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka itd. (Vidi Dodatak I). Međutim, državni organi i sudovi u Srbiji još uvek ne obraćaju dovoljno pažnju na međunarodno garantovana ljudska prava.

SCG je tokom 2003. podnela periodične izveštaje o sprovođenju PGP¹¹ i PESK¹² nadležnim ugovornim telima. Komitet za ljudska prava je razmatrao izveštaj u julu 2004. godine i objavio svoje zaključke o sprovođenju PGP u SCG,¹³ a izveštaj Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava o sprovođenju PESK u SCG objavljen je u maju 2005.¹⁴

Još je SFRJ priznala pravo na podnošenje individualnih predavki Komitetu protiv mučenja na osnovu člana 22 i mogućnost međudržavne predavke na osnovu člana 21 Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka. Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja kojim se ustanovljava efikasan sistem nadgledanja zatvorskih i pritvorskih jedinica SCG je ratifikovala decembra 2005. godine.¹⁵ SRJ je 22. juna 2001. godine ratifikovala Fakultativni protokol uz PGP i time prihvatila pravo na individualnu predavku Komitetu za ljudska prava UN. Takođe, SRJ je 22. jula 2001. donela Zakon o potvrđivanju Drugog fakultativnog protokola uz PGP, koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne.¹⁶

Savezna vlada je 7. juna 2001. godine na osnovu člana 14, st. 1 dala Izjavu o prihvatanju nadležnosti Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije da prima i raz-

11 CCPR/C/SEMO/2003/1.

12 E/1990/5/Add.61.

13 CCPR/CO/81/SEMO.

14 E/C.12/1/Add.108, Komitet je, pored državnog, uzeo u razmatranje i izveštaje koje su mu podnele neke nevladine organizacije.

15 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 16/05.

16 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.

matra pojedinačne i kolektivne žalbe zbog kršenja prava garantovanih Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.¹⁷

Novim Ustavom uveden je institut ustavne žalbe za zaštitu ljudskih prava o kojoj rešava Ustavni sud, ali se pominje samo zaštita prava garantovanih Ustavom, a ne i međunarodnim ugovorima.¹⁸

SCG je 26. decembra 2003. ratifikovala EKPS i njenih trinaest protokola. EKPS i protokoli br. 1 i 4 uz EKPS su za SCG stupili na snagu 4. marta 2004. godine. Protokol br. 6 stupio je na snagu 1. aprila 2004; Protokol br. 7 1. juna 2004, Protokol br. 13 1. jula 2004. godine, a Protokol br. 12 1. aprila 2005. godine. Srbija i Crna Gora ratifikovala je i Protokol br. 14,¹⁹ ali on će stupiti na snagu tek pošto ga ratifikuju sve strane ugovornice EKPS.

Na Konvenciju su stavljene rezerve na obavezni pritvor (koji je bio predviđen čl. 142, st. 1 Zakonika o krivičnom postupku), na odredbe o javnosti upravnog spora u Srbiji i na određene odredbe zakona o prekršajima država članica.²⁰ Takođe je stavljena rezerva u odnosu na član 13 EKPS, za period dok Sud SCG ne počne sa radom. U međuvremenu je usvojen zakon kojim se omogućilo povlačenje ove rezerve,²¹ a prestala je da važi i rezerva koja se odnosi na obavezni pritvor.²²

Početkom 2005. je usvojena Uredba o zastupniku SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu.²³ Uredbom je regulisan postupak izbora i razrešenja, ovlašćenja i način postupanja zastupnika. Za zastupnika je imenovan Slavoljub Carić.²⁴

Skupština SCG je takođe 26. decembra 2003. godine ratifikovala i Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja.²⁵ Ova Konvencija je stupila na snagu 1. jula 2004. godine. U septembru 2004. godine Komitet za prevenciju torture je posetio SCG i izveštaj je dostavljen državi. Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima Skupština SCG je ratifikovala 21. decembra 2005.²⁶

17 Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General of the United Nations, www.untreaty.un.org/ENGLISH/bible/englishinternetbible/partI/chapterIV/treaty2.asp.

18 Vidi I.2.2.

19 *Sl. list SCG*, 5/05.

20 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

21 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05.

22 Više o rezervama koje je SCG stavila uz EKPS vidi na internet stranici <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?PO=SAM&NT=&MA=44&CV=0&NA=&CN=999&VL=1&CM=5&CL=ENG>.

23 *Sl. list SCG*, 7/05.

24 Rešenje Saveta ministara SCG o izboru zastupnika SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava, *Sl. list SCG*, 37/05.

25 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

26 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.

2. Pravo na delotvoran pravni lek za kršenje ljudskih prava

2.1. Redovni pravni lekovi

Pravo na delotvoran pravni lek zaštićeno je članovima 22 i 36 novog Ustava Srbije, koji se baziraju na skoro istovetnim odredbama članova 9 i 18 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima SCG. Član 22 Ustava uređuje pravo na sudsku zaštitu:

Svako ima pravo na sudsku zaštitu ako mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno Ustavom, kao i pravo na uklanjanje posledica koje su povredom nastale.

Građani imaju pravo da se obrate međunarodnim institucijama radi zaštite svojih sloboda i prava zajemčenih Ustavom.

Član 36 Ustava reguliše pravo na jednaku zaštitu prava i na pravno sredstvo:

Jemči se jednaka zaštita prava pred sudovima i drugim državnim organima, imaojcima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave.

Svako ima pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu.

S druge strane, novi Ustav uvodi u pravni poredak Srbije institut ustavne žalbe, koji će omogućiti da o pojedinačnim kršenjima ljudskih prava konačnu reč uvek ima Ustavni sud.

Što se krivičnog postupka tiče, Narodna skupština je u maju 2005. donela novi Zakonik o krivičnom postupku²⁷, (dalje „novi ZKP“) ali je još uvek na snazi stari Zakonik o krivičnom postupku²⁸, (dalje „stari ZKP“), s obzirom da će novi, u skladu sa članom 555, početi da se primenjuje od 1. juna 2007.

U pogledu pokretanja krivičnog postupka, i po starom i po novom ZKP za izvesna krivična dela postupak je moguće pokrenuti samo po privatnoj tužbi, dok za ostala dela, koja se gone po službenoj dužnosti, to može činiti samo javni tužilac. U drugom slučaju, tek ako javni tužilac nađe da nema osnova za krivično gonjenje, oštećeni može da preuzme gonjenje (čl. 61 starog ZKP). Nažalost, novi ZKP (čl. 60, st. 4) usvojio je potpuno isto rešenje, te oštećenima i dalje može biti uskraćeno pravo da pokrenu krivični postupak usled nemarnosti ili zle namere državnog tužioca.

Novi ZKP značajno menja prirodu jednog vanrednog pravnog leka, zahteva za zaštitu zakonitosti, koga republički javni tužilac može uložiti Vrhovnom sudu

27 *Sl. glasnik RS*, 46/06,.

28 *Sl. list SRJ*, 70/01 i 68/02 i *Sl. glasnik RS*, 58/04, 85/05 i 115/05.

ako je nekom pravnosnažnom odlukom prekršen zakon. Po starom ZKP taj pravni lek bio je potpuno diskrecione prirode, jer je javni tužilac imao apsolutnu slobodu pri odlučivanju da li da uloži zahtev za zaštitu zakonitosti ili ne. Sama diskreciona priroda ovog pravnog leka automatski je dovodila do toga da se on ne može smatrati delotvornim, odnosno da njegovo iscrpljivanje ne može biti preduslov za podnošenje predstavke nekom međunarodnom organu, npr. Evropskom sudu za ljudska prava. Novi ZKP, u članu 438, radikalno menja postojeću strukturu ovog pravnog leka, pošto sada dozvoljava žalbu Vrhovnom sudu na odluku republičkog javnog tužioca da ne uloži zahtev za zaštitu zakonitosti. Sud će ovu žalbu usvojiti ako ustanovi *verovatnoću očiglednog postojanja* razloga na koji se poziva okrivljeni i postuپیće kao da je podnesen zahtev za zaštitu zakonitosti (čl. 438, st. 8 i 9 novog ZKP). Ovo praktično znači da će, pošto novi ZKP počne da se primenjuje, biti neophodno uložiti zahtev za zaštitu zakonitosti pre podnošenja ustavne žalbe Ustavnom sudu, odnosno predstavke nekom međunarodnom organu.

2.2. Ustavna žalba

Ustavna žalba je specifičan pravni lek za zaštitu ljudskih prava, koji je postojao u nekadašnjem Ustavu SRJ i u Ustavu Crne Gore, a sada je novim Ustavom po prvi put uveden u pravni poredak Srbije. Ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčene Ustavom, ako su iscrpena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu (čl. 170 Ustava), a podnosi se Ustavnom sudu Srbije. Treba primetiti da član 170 ne pominje da se i prava zaštićena međunarodnim ugovorima mogu štitići putem ustavne žalbe, što je u nesaglasnosti sa članom 18, st. 2 Ustava, koji propisuje da se ustavom jemče i kao takva neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zagarantovana međunarodnim pravom. Ustavni sud bi ovu nesaglasnost trebalo da reši sistemskim tumačenjem člana 170 u vezi sa članom 18 Ustava, tako da dozvoli i ustavne žalbe koje se neposredno zasnivaju na ratifikovanim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima. Time bi se obezbedila zaštita pred Ustavnim sudom i onih ljudskih prava, pre svega ekonomskih i socijalnih, koje sam Ustav ne garantuje, poput prava na vodu, hranu ili adekvatne uslove stanovanja.

Za povrede ljudskih prava opštim aktima (zakonima, uredbama i sl.) nije moguće podneti ustavnu žalbu, čak ni ako ti akti samim svojim postojanjem neposredno krše ustavom garantovana ljudska prava. Jedina mogućnost da se oni napadnu jeste da se podnese inicijativa za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti, koju Ustavni sud nije obavezan da prihvati (čl. 168 Ustava). Ustav sada uvodi i još jednu mogućnost za apstraktnu kontrolu ustavnosti, putem zahteva za ocenu ustavnosti zakona pre njegovog stupanja na snagu, koji može podneti najmanje jedna trećina narodnih poslanika (čl. 169). Ovi različiti postupci za apstraktnu

kontrolu ustavnosti ne mogu se sami po sebi smatrati delotvornim pravnim lekovima za konkretna, pojedinačna kršenja ljudskih prava.

U skladu s praksom bivšeg Saveznog ustavnog suda, ustavna žalba predviđena Ustavom SRJ bila je potpuno nedelotvorna, s obzirom na to da je Sud odbacivao ustavne žalbe ako je i samo formalno postojao neki drugi oblik pravne zaštite.²⁹ Novi Ustav suštinski menja ovaj zahtev za prihvatljivost ustavne žalbe time što propisuje da se ona može podneti „ako su *iscrpljena* ili nisu predviđena druga pravna sredstva“ za zaštitu određenog prava (čl. 170). Ovakvo rešenje omogućava podnošenje ustavne žalbe posle iscrpljivanja svih drugih delotvornih pravnih lekova, i samim tim i centralizaciju odlučivanja o kršenjima ljudskih prava, za koje će Ustavni sud predstavljati konačnu instancu koja se mora iscrpeti pre obraćanja međunarodnim telima.

Time su obezbeđeni svi formalni uslovi da ustavna žalba postane istinski delotvoran pravni lek, a da obraćanje Ustavnom sudu Srbije postane preduslov za obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava. Ipak, neophodno je obezbediti i materijalne uslove za uspešan rad Ustavnog suda, a delotvornost ustavne žalbe ipak najviše zavisi od buduće prakse Suda. Donekle zabrinjava izuzetno komplikovana procedura izbora sudija Ustavnog suda, kao i tehnički vrlo loše i konfuzno napisane odredbe Ustavnog zakona za sprovođenje novog Ustava, koje propisuju nejasne rokove za izbor sudija. Shodno tome, konstituisanje novog Ustavnog suda može biti ugroženo neopravdanim odlaganjima.

2.3. Ombudsman³⁰

U Republici Srbiji su do sada ustanovljeni ombudsmeni na tri nivoa: na nivou države, na nivou Autonomne Pokrajine Vojvodine i na nivou lokalne samouprave. Osim uspostavljanja ombudsmana koji će imati opštu nadležnost, u Srbiji bi uskoro trebalo da bude ustanovljen i ombudsman sa specijalnom nadležnošću. Naime, Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku predložilo je usvajanje Zakona o zaštitniku prava deteta, a Predlog ovog zakona je u skupštinskoj proceduri. Svojevremeno je u Nacrtu zakona o zabrani diskriminacije osoba s invaliditetom predloženo uspostavljanje ombudsmana za zaštitu prava osoba s invaliditetom, ali su delovi teksta koji su se odnosili na ombudsmana povučeni iz konačne verzije.

Uvođenju ombudsmana u pravni sistem prethodi ustavno ili zakonsko regulisanje. U Srbiji je ombudsman na različitim nivoima ustanovljen zakonom ili odlukama nadležnih tela, a prvi put je regulisan na ustavnom nivou u novom Ustavu

29 Vidi npr. rešenje U.ž. br. 21/95, *Odluke i rešenja SUS*, 1995, str. 265.

30 Evropski sud za ljudska prava zauzeo je stav da ombudsman sam po sebi ne predstavlja delotvoran pravni lek u smislu člana 13 Konvencije, zato što ombudsman ne poseduje ovlašćenja da sam menja ili ukida pravne akte kojima se krše ljudska prava. Međutim, ova ustanova može bitno da doprinese delotvornosti nekog drugog pravnog leka (vidi *Leander protiv Švedske*, ECHR, App. No. 09248/81 (1987)).

Srbije iz 2006. Ideja da se ova institucija uredi donekle i Ustavom je dobra, jer on može da crpi autoritet i snagu iz najvišeg pravnog akta. S druge strane, ovaj Ustav ipak nije na najbolji način utvrdio garantije nezavisnosti i status budućeg ombudsmana.

Raniji nedostatak ustavnih odredbi neizbežno je doveo do problema kod statusnih pitanja u republičkom zakonu. Predlagač republičkog zakona, Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, uprkos mišljenjima pravnih stručnjaka, nije želeo da predvidi izbor ombudsmana (zaštitnika građana) apsolutnom ili kvalifikovanom većinom narodnih poslanika, već samo relativnom. Argument predlagača je bio da tadašnji Ustav Srbije izričito predviđa u kojim situacijama se odluke Narodne skupštine donose kvalifikovanom većinom, a kako se ne pominje izbor ombudsmana, oni nisu bili spremni na predlaganje neustavnog zakona. Nažalost, da li nepažnjom ili namerom, mogućnost ispravljanja ovakvog nedostatka je propuštena i donošenjem novog Ustava. Ustavotvorac ne predviđa posebnu kvalifikovanu većinu ni ovog puta prilikom izbora ombudsmana na nivou Republike Srbije.

2.3.1. Ombudsman na nivou Republike Srbije. – Narodna skupština Srbije usvojila je Zakon o zaštitniku građana 14. septembra 2005.³¹ Vlada Srbije je prihvatila pojedine predloge koje su iznele međunarodne i nevladine organizacije, ali se u pojedinim oblastima odstupilo od izvesnih ključnih principa koji su od suštinske važnosti za obezbeđivanje nezavisnosti i nepristrasnosti u radu ove institucije.³²

Vlada Srbije je 7. aprila 2006. usvojila Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva. U okviru planova povodom reforme državne uprave, Vlada je kao kratkoročni prioritet označila i „sprovođenje zakonodavstva za osnivanje Kancelarije zaštitinika građana“, o čemu će brigu voditi Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu. Najavljen je izbor zaštitinika građana i njegovih zamenika i omogućavanje rada ove institucije kroz osnivanje kancelarije i obezbeđivanje neophodnih uslova za početak rada. Vlada je obezbedila u budžetu za 2006. godinu 30.856 miliona dinara za ove aktivnosti, a u toku su pregovori s Misijom OEBS u Srbiji o pružanju podrške osnivanju i radu institucije zaštitnika građana. Kao rok za sprovođenje najavljenih aktivnosti predviđen je drugi kvartal 2006, ali do kraja godine ništa nije preduzeto.

Nažalost, niti je poštovan Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva, niti Zakon, prema kojem je prvog zaštitnika građana Narodna skupština trebalo da izabere u roku od šest meseci od dana stupanja Zakona na snagu (čl. 39). Ovaj rok je istekao 24. marta 2006, a da nisu obavljene ozbiljne pripreme i konsultacije o najboljim kandidatima za ovu funkciju. Ovlašćeni predlagači kandidata za zaštitnika građana su jedino poslaničke grupe, pa nevladine organizacije, strukovna udruženja i druge institucije nisu u mogućnosti da direktno predlože kandidata. Odbor nadležan za ustavna pitanja većinom glasova odlučuje kog od predloženih pojedinaca će predložiti Narodnoj skupštini kao kandidata za zaštitnika građana. Reše-

31 *Sl. glasnik RS*, 79/05.

32 Za detaljniju analizu ovog Zakona vidi *Izveštaj 2005*, I.2.4, str. 44.

nje prema kome se zaštitnik građana bira većinom prisutnih poslanika naišlo je na ozbiljne i argumentovane kritike međunarodnih organizacija, kao i nevladinih organizacija u Srbiji.³³

Mnogi akteri i kritičari ovakvog načina izbora zaštitnika građana izrazili su bojazan da bi većtim političkim manevrisanjem, zaštitnik građana mogao biti izabran nagodbom dve ili više političkih partija. Iskazana sumnja i negativne posledice ovakvog zakonskog rešenja javile su se već prilikom izbora za kandidata za prvog zaštitnika građana. Da li zbog neodgovornosti parlamentarnih političkih stranaka, neuvažavanja demokratskog značaja institucije ombudsmena ili nedovoljne pripreme i konsultacija, na sednici Odbora za ustavna pitanja 3. aprila 2006. predložen je samo jedan kandidat, koga je predložila Demokratska stranka Srbije. Sednici Odbora prisustvovali su samo članovi stranaka vladajuće koalicije. Članovi Odbora iz Radikalne stranke nisu bili prisutni, kao ni članovi iz Demokratske stranke, s obzirom da bojkotuju rad Narodne skupštine od oktobra 2005. Na toj istoj sednici Odbora, jedini kandidat je i izabran za kandidata za zaštitnika građana i naložen je izbor po hitnoj skupštinskoj proceduri.

Grupa od 15 nevladinih organizacija 4. aprila je saopštenjem za javnost iskazala nezadovoljstvo zbog načina na koji je prethodnog dana predložen kandidat za prvog zaštitnika građana u Srbiji, smatrajući da bi ovakav način izbora, bez rasprave i šire podrške stručnih krugova i javnosti, ozbiljno doveo u sumnju nezavisnost i autoritet ove institucije. One su izrazile sumnju u to da predloženi kandidat ispunjava sve propisane zakonske uslove, podsećajući poslanike da je veoma važno da u državi koja još nema jake demokratske temelje, kandidat za zaštitnika građana bude nezavisna i nepristrasna ličnost s visokim autoritetom i ugledom. One su apelovale na odlaganje izbora zaštitnika građana i zahtevale da se bez odlaganja pristupi izboru kandidata za ovu funkciju u skladu s najvišim standardima demokratskog društva. Predloženi kandidat je 5. aprila povukao kandidaturu, a predsednik Narodne skupštine je pozvao poslaničke grupe da predlože svoje kandidate. Do novembra 2006. godine nije se pristupilo izboru novog kandidata za zaštitnika građana. Ustavnim zakonom je propisano da će zaštitnik građana biti izabran na prvoj sednici novog saziva Narodne skupštine. U odsustvu ikakvih konsultacija s civilnim sektorom, javnost nema nikakav

33 Vrlo je značajno da se u Skupštini obezbedi široki konsenzus oko izbora zaštitnika građana, kako bi se obezbedilo poverenje javnosti u njegovu nezavisnost i samostalnost. S obzirom da njegova ovlašćenja nisu velika, niti odluke obavezujuće, izbor od strane većine poslanika prisutnih na sednici na kojoj bi se vršio izbor, a ne apsolutne ili dvotrećinske većine, mogao bi da dovede u pitanje njegov autoritet pred organima uprave. Vlada čak nije prihvatila predloge stručnjaka da se propiše odlučivanje dvotrećinskom većinom u Odboru za ustavna pitanja ili da se oko kandidata za izbor Zaštitnika građana moraju složiti kako odbor Skupštine nadležan za ustavna pitanja, tako i odbor za pitanja uprave i to odlukom donetom od strane dve trećine od ukupnog broja članova svakog odbora. Za slično mišljenje vidi npr. *Joint Opinion on the Draft Law on the Ombudsperson of Serbia by the Venice Commission*, the Commissioner for Human Rights and the Directorate General of Human rights of the Council of Europe, Opinion no. 318/2004, CDL-AD(2004)041, usvojeno 6. decembra 2004. Vidi takođe komentare Beogradskog centra za ljudska prava na www.bgcentar.org.yu.

pristup informacijama da li već postoje kandidati za ovu funkciju i da li su političke stranke posvetile odgovarajuću pažnju izboru prvog ombudsmana.

2.3.2. *Vojvodina*. – Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine³⁴ i Statutom APV,³⁵ AP Vojvodina je dobila pravo da samostalno ustanovi i uredi položaj i organizaciju pokrajinskog ombudsmana. Skupština AP Vojvodine je na sednici 23. decembra 2002. usvojila Odluku o Pokrajinskom ombudsmanu,³⁶ a 24. septembra 2003. izabrala je prvog Pokrajinskog ombudsmana, dr Petra Teofilovića,³⁷ koji je počeo da radi sa strankama sredinom januara 2004. Sedište ombudsmana je u Novom Sadu, a osnovane su i dve lokalne kancelarije, u Subotici (10. januara 2004) i u Pančevu (10. januara 2005).

Još uvek ne postoje podaci o radu ombudsmana za 2006, a za 2005. godinu Pokrajinski ombudsman je objavio izveštaj u 2006. godini.³⁸

U Odluci o pokrajinskom ombudsmanu postoji veliki broj garantija nezavisnosti, ali se zapažaju problemi u operativnom i finansijskom smislu. Od samog osnivanja, pokrajinski ombudsman suočavao se s različitim problemima, koje uglavnom pripisuje nedovoljnom znanju odgovornih i nadležnih organa o mestu, ulozi i zadacima ove institucije, odnosno neadekvatnom planiranju ili inertnosti u rešavanju problema.

Jedan od najvećih problema predstavlja normativni položaj ove institucije, i to što nije inkorporirana u sistem pokrajinske vlasti. Iako je Odluka o pokrajinskom ombudsmanu usvojena još decembra 2003, jedino još Odluka o pokrajinskoj upravi sadrži odredbe koje se odnose na njegov položaj. Još uvek nisu izmenjeni i/ili dopunjeni drugi propisi koji sadrže odredbe koje su od značaja za normalno delovanje ove institucije, a što dovodi i do različitog tumačenja njegove uloge u sistemu vlasti i odnosu s drugim organima. Iako je npr. u budžetu APV predviđen poseban deo za sredstva pokrajinskog ombudsmana i ombudsman predlaže svoj budžet, nije uređen način na koji se taj budžet utvrđuje, pa nadležni organi primenjuju neadekvatne propise koji se u tom smislu odnose na Izvršno veće. Nesporazumi su naknadno otklonjeni, ali je u više navrata ponovo dolazilo do problema.

Pokrajinski ombudsman takođe ima problem s nemogućnošću zapošljavanja potrebnog broja saradnika, kao što je predviđeno Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, zatim s nedostatkom kancelarijskog prostora i opreme, te vozila, jer ostvarivanje mnogih terenskih aktivnosti zavisi od volje izvršnih organa, čiji rad kontroliše i u odnosu na koje bi trebalo da bude nezavisan, da mu ustupe auto.

Pokrajinski ombudsman takođe ima obavezu da Skupštini podnosi godišnje i *ad hoc* izveštaje, ali Poslovnik ne sadrži odredbe kojima se uređuje postupak po kom će se izveštaj predstavljati.

34 Član 56, *Sl. glasnik RS*, 6/02.

35 Član 21, st. 1, t. 1.

36 *Sl. list AP Vojvodine*, 23/02, stupila na snagu 8. januara 2003.

37 *Sl. list AP Vojvodine*, 15/03.

38 Vidi Izveštaj Pokrajinskog ombudsmana za 2005. godinu, Novi Sad, 2006.

2.3.3. *Ombudsman na lokalnom nivou.* – Posebnu novinu Zakona o lokalnoj samoupravi³⁹ predstavlja građanski branilac – opštinski ombudsman. Svakoj opštini je omogućeno da donese odluku kojom će ustanoviti opštinskog ombudsmana. Do sada su ombudsmani na lokalnom nivou uspostavljeni u gradu Beogradu, Bačkoj Topoli, Somboru, Zrenjaninu, Šapcu, Nišu, Kragujevcu, Grockoj, Rakovici, Vladičinom Hanu i Subotici.

Najveći problemi s kojima se susreću opštinski ombudsmani ogledaju se u neznanju lokalnih organa vlasti, ali i građana, o njihovoj ulozi, prirodi i ovlašćenjima. Nedovoljno poznavanje prirode ove institucije bilo je primetno npr. kod izbora ombudsmana na nivou grada Beograda. U januaru 2006. Skupština grada Beograda donela je Odluku o građanskom braniocu za Grad Beograd, u kojoj jedan od uslova za izbor ombudsmana jeste i položeni pravosudni ispit, jer, prema shvatanju nadležnih gradskih organa, građanski pravobranilac treba da zastupa građane u postupcima protiv organa uprave, što je potpuno pogrešno shvaćena uloga ombudsmana. Problem je uočen i prilikom postupka izbora ombudsmana. Nadležni organi su raspisali konkurs za izbor prvog ombudsmana grada Beograda, što je u nekim krugovima shvaćeno kao omalovažavanje institucije, a u drugim upravo kao želja za transparentnošću.

Opštinske odluke nemaju potpuno jednoobrazna rešenja. Većina odluka zahteva iscrpljivanje svih pravnih lekova pre obraćanja ombudsmanu, što nije dobro, imajući u vidu da je jedan od razloga za postojanje ove institucije upravo delovanje na sprečavanju problema i posredovanje pre konačnog rešavanja. S obzirom da odluke i preporuke ombudsmana nisu pravno obavezujuće i nemaju izvršnu snagu kao presude ili konačne odluke u upravnom postupku, pitanje je u čemu će se ogledati ovlašćenja ombudsmana ako deluje protiv presude ili npr. konačne odluke upravnog suda. U gotovo svim odlukama se kaže da je ombudsman nezavisan i samostalan u svom radu, ali se njegova nezavisnost ne obezbeđuje drugim odredbama. On je često odgovoran za svoj rad predsedniku opštine ili skupštini opštine, čime se suštinski negira ideja efikasnosti ove institucije. Najčešće se opštinski ombudsman bira na predlog predsednika opštine, a na isti način i razrešava. Osim toga što kandidata za opštinskog ombudsmana predlaže predsednik opštine, u nekim opštinama ga bira relativna odbornička većina, tako da oko njegovog izbora ne mora postojati konsenzus, već se ostavlja mogućnost vladajućoj stranci/koaliciji da izabere osobu koja ne mora biti politički nezavisna i nepristrasna. Iako neke od odluka predviđaju mogućnost obrazovanja stručne službe koja će pomagati ombudsmanu, ili eventualno jednog stručnog saradnika, češće se predviđa da administrativno tehničke poslove i druge poslove za njega obavlja opštinska uprava, što ga ponovo dovodi u nepovoljan položaj. U budžetima nekih opština nije predviđena posebna stavka za budžet opštinskog ombudsmana ili posebna sredstva za njegov rad. Oni su prinuđeni da sredstva traže od lokalne uprave, a kako mehanizmi i postupak nisu predviđeni, oni suštinski finansijski zavise od organa čiji rad bi trebalo da kontrolišu i kritikuju.

39 *Sl. glasnik RS, 9/02.*

2.4. Sprovođenje odluka međunarodnih organa

Uloga međunarodnih organa kao korektiva i vodiča domaćih vlasti mora se na pravi način uvažiti u osnovnim procesnim zakonima Srbije. Ovakva koncepcija već je bila prihvaćena u Zakonu o parničnom postupku⁴⁰ (ZPP). Novi ZKP (čl. 426, st. 6) isto tako propisuje da je dozvoljeno ponavljanje postupka u korist okrivljenog, ako je odlukom Evropskog suda za ljudska prava ili drugog suda nastalog ratifikovanim međunarodnim ugovorom, utvrđeno da su u toku krivičnog postupka kršena ljudska prava i osnovne slobode i da je presuda zasnovana na takvom kršenju, a da je ponavljanjem postupka moguće ispraviti učinjenu povredu. U slučajevima u kojima ponavljanje postupka nije potrebno, novi ZKP dozvoljava i ulaganje zahteva za zaštitu zakonitosti (čl. 438 st. 2).

Po ugledu na ove odredbe ZKP i ZPP trebalo bi reformisati i član 51 Zakona o upravnim sporovima.

3. Ograničenja i derogacija ljudskih prava

Član 4 PGP:

1. U slučaju da izuzetna opšta opasnost ugrozi opstanak nacije i da je to objavljeno službenim aktom, države članice ovog pakta mogu da preduzmu, u onom strogom obimu u kojem to stanje zahteva, mere koje odstupaju od obaveza predviđenih ovim paktom, pod uslovom da te mere ne budu u nesaglasnosti s ostalim obavezama koje im nameće međunarodno pravo i da nemaju za posledicu diskriminaciju zasnovanu samo na rasi, boji, polu, jeziku, veri ili socijalnom poreklu.

2. Prethodna odredba ne dopušta nikakvo odstupanje od članova 6, 7 i 8, t. 1 i 2, 11, 15, 16 i 18 ovog pakta.

3. Države članice ovog pakta koje se koriste pravom odstupanja moraju odmah da preko generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, saopšte ostalim državama članicama odredbe od kojih su odstupile, kao i razloge ovog odstupanja. One će istim putem ponovo obavestiti o tome kada budu prestale s ovim odstupanjima.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 15 EKPS:

1. U doba rata ili druge javne opasnosti koja pretili opstanku nacije, svaka Visoka strana ugovornica može da preduzme mere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije, s tim da takve mere ne budu u neskladu s njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu.

2. Prethodna odredba ne dopušta odstupanja od člana 2, osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, ili člana 3, 4 (st. 1) i 7.

40 Sl. glasnik RS, 125/04.

3. Svaka Visoka strana ugovornica koja koristi svoje pravo da odstupi od odredbi Konvencije obaveštava u potpunosti generalnog sekretara Saveta Evrope o merama koje preduzima i razlozima za njih. Ona takođe obaveštava generalnog sekretara Saveta Evrope kada takve mere prestanu da deluju i kada odredbe Konvencije ponovo počnu da se primenjuju u potpunosti.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

3.1. Ograničenja ljudskih prava

Ustav propisuje da se Ustavom zajemčena ljudska i manjinska prava mogu ograničiti ako ograničenje dopušta Ustav. Dalje, zajemčena ljudska i manjinska prava smeju se ograničiti samo u onoj meri koja je neophodna da bi se u demokratskom društvu zadovoljila svrha zbog koje je ograničenje dozvoljeno. Ograničenja se ne smeju uvoditi u druge svrhe osim onih koje Ustav dopušta. Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava i tumačenju ovih ograničenja, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu između ograničenja i njegove svrhe i o tome da li postoji način da se ta svrha postigne manjim ograničenjem prava, dok ograničenje ni u kom slučaju ne sme da zadire u suštinu zajemčenog prava (čl. 20).

Prema članu 18, st. 2 Ustava, način ostvarivanja pojedinih sloboda i prava čoveka može se zakonom propisati u dva slučaja: 1) kada je to ustavom izričito predviđeno, i 2) kada je to neophodno za ostvarivanje pojedinog prava zbog njegove prirode. U prvom slučaju, sam ustav određuje da se zakonom propisuje način ostvarenja pojedinih prava. Ovom odredbom se priznaje da određena prava nisu neposredno sprovodiva i da sam ustav na to može izričito da ukaže kada određuje da se način njihovog sprovođenja određuje zakonom. To ne mora nužno da znači ograničenje prava, iako činjenica da ustav ostavlja zakonu da razradi ostvarenje nekog prava stvara mogućnost izvesnog sužavanja polja primene tog prava.

U drugom slučaju, zakonom se može odrediti način sprovođenja ljudskih prava ako je to neophodno za njihovo ostvarivanje. Ova odredba takođe govori o ljudskim pravima koja nisu neposredno sprovodiva i ostavlja mogućnost parlamentu da zakonom odredi način njihovog ostvarivanja. Međutim, za razliku od prethodnog slučaja, ovde ustav ne određuje koja su prava neposredno sprovodiva a koja nisu, već se ta ocena ostavlja parlamentu. Time se donekle otvara mogućnost zloupotrebe i ograničavanja neposredno sprovodivih prava putem zakona.

Ustav izričito propisuje da zakon kojim se uređuje ostvarivanje prava ni u kom slučaju ne sme da zadire u suštinu samog prava.

Članom 20 Ustava propisano je kad se prava zajemčena Ustavom mogu ograničiti zakonom. Najpre, ograničenje mora biti dopušteno Ustavom. Ustav propisuje posebna ograničenja ljudskih prava u onim odredbama u kojima se o tim pravima govori. Na primer, Ustav dozvoljava ograničavanje slobode mirnog oku-

pljanja zakonom „ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije“ (čl. 54), kao i ograničavanje slobode kretanja „ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka, zaštite javnog reda i mira, sprečavanja širenja zaraznih bolesti ili odbrane Republike Srbije“ (čl. 39).

Svrha ograničenja mora biti dopuštena Ustavom, a ograničenje ne sme da zadire u suštinu zajemčenog prava.

Članom 20 Ustava princip proporcionalnosti je jasno definisan, kao i merila po kojima se pre svega sudovi moraju rukovoditi pri tumačenju ograničenja ljudskih prava. Formulacija novog Ustava u velikoj meri se poklapa sa Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima, kojom je prvi put uveden princip proporcionalnosti u naš pravni sistem. Kao što je bio slučaj i s Poveljom, princip proporcionalnosti je dosta strogo postavljen. Merila ocenjivanja proporcionalnosti su u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.⁴¹

Za razliku od Povelje, Ustav ne sadrži odredbu kojom se izričito zabranjuje ograničavanje ljudskih i manjinskih prava zajemčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, međunarodnim ugovorima i zakonima i drugim propisima na snazi, pod izgovorom da ona nisu zajemčena Ustavom ili da su zajemčena u manjem obimu, već samo sadrži uopšteniju odredbu kojom se propisuje da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati.

U novom Ustavu, u članovima koji se odnose na slobodu misli, savesti i veroispovesti (čl. 43) i na slobodu izražavanja (čl. 46), kao razlog za ograničenje pominje se i jedna, u međunarodnoj praksi nepoznata, kategorija. Naime, sloboda misli, savesti i veroispovesti, kao i sloboda izražavanja, mogu biti ograničene ako je to potrebno, između ostalog, radi zaštite „morala demokratskog društva“. Nije jasno šta se pod ovim podrazumeva. U međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava (npr. EKPS), da bi ograničenje bilo dozvoljeno potrebno je da bude nužno u demokratskom društvu, a može imati za svrhu, između ostalog, zaštitu javnog morala. U odredbi Ustava čini se da su ova dva uslova pomešana, pa smo dobili novi pojam „moral demokratskog društva.“ Ostaje da se vidi kakve će to posledice imati za uživanje prava garantovanih u ova dva člana Ustava.

3.2. Odstupanja (derogacije) u vreme „izvanredne opšte javne opasnosti“

3.2.1. Opšte

Ustav predviđa da su, po proglašenju ratnog ili vanrednog stanja, dozvoljene mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava zajemčenih Ustavom, i to samo u onom obimu u kome je to neophodno (čl. 202). Dakle, Ustav predviđa dva uslova za derogaciju ljudskih prava – proglašenje ratnog ili vanrednog stanja (formalni

41 Vidi *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1976) 1 EHRR 737, ECHR; *Informationsverein Lentia protiv Austrije*, (1993) 17 EHRR 93, ECHR; *Lehideux i Isorni protiv Francuske*, ECHR, App. No. 24662/94 (1998).

uslov) i nužnost mera derogacije u datoj situaciji (materijalni uslov). Uslovi su blaže postavljeni nego što je to bilo u Povelji, jer Ustav ne postavlja ugroženost opstanka države kao uslov za ograničenje prava. Ipak, postojanje opasnosti koja ugrožava opstanak države ili građana je uslov za proglašavanje vanrednog stanja, pa se praktično za dopuštenost odstupanja od ljudskih prava prema Ustavu traži i ovaj uslov, bar kad je u pitanju vanredno stanje.

Mere derogacije imaju privremeni karakter i prestaju da važe kad prestane vanredno ili ratno stanje.

Odstupanje od pojedinih ljudskih prava za vreme ratnog i vanrednog stanja u skladu je s obavezom iz člana 4 PGP i člana 15 EKPS da do derogacije može doći kada „opstanak nacije ugrozi izvanredna javna opasnost“.

U Ustavu su nabrojana prava od kojih nikada nije dozvoljeno odstupanje (čl. 202, st. 4). Lista ovih prava u skladu je s PGP i EKPS.

3.2.2. Derogacije u vreme ratnog stanja⁴²

Prema Ustavu, ratno stanje proglašava Narodna skupština, koja tom prilikom može propisati mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava zajemčenih Ustavom (čl. 201, st. 1 i 3). Ako Skupština nije u mogućnosti da se sastane, odluke o proglašenju ratnog stanja i derogaciji ljudskih prava donose zajedno predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade (čl. 201, st. 2 i 4). Skupština potvrđuje sve mere propisane u periodu ratnog stanja kad bude u mogućnosti da se sastane (čl. 201, st. 5), što je u skladu sa standardima OEBS u ovoj oblasti.⁴³ Nije, međutim, propisano šta se dešava u slučaju da ih Narodna skupština ne potvrdi. Logično je pretpostaviti, i treba pretpostaviti da u tom slučaju, posle sednice Skupštine, ove mere prestaju da važe. Povelja je ovo izričito predviđala, i trebalo je da i tvorci novog Ustava predvide ovakvu odredbu, a ne da nepotrebno ovo pitanje ostave da bude podložno tumačenju.

3.2.3. Vanredno stanje⁴⁴

Narodna skupština proglašava vanredno stanje kada „javna opasnost ugrožava opstanak države ili građana“ i tada može propisati mere kojima se odstupa od Ustavom zajemčenih ljudskih prava (čl. 200, st. 1 i 4). Odluka o proglašenju vanrednog stanja važi najduže 90 dana, posle čega se može produžiti za još 90 dana (čl. 200, st. 2).

42 U vezi s uredbama koje su ograničavale pojedina prava i slobode za vreme ratnog stanja u SRJ 1999. godine, vidi opširnije *Izveštaj 1999*, I.3.2.4.

43 Vidi *Dokument moskovskog sastanka KEBS o ljudskoj dimenziji*, 1991, st. 28.2. Vidi takođe *Pariske minimalne standarde o normama ljudskih prava u vanrednom stanju*, Odsek A, st. 2, ILA, *Report of the Sixty-First Conference Held at Paris*, London, 1985; 79 *AJIL* 1072 (1991).

44 Vanredno stanje je u Srbiji uvedeno 2003. godine, posle ubistva premijera Zorana Đinđića, na osnovu Odluke o proglašenju vanrednog stanja (*Sl. glasnik RS*, 21/03) vršioca dužnosti predsednika Republike, a na predlog Vlade. Vidi *Izveštaj 2003*, IV.1. i *Izveštaj 2004*, I.3.2.3.

Kad Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane, odluku o proglašenju vanrednog stanja donose zajedno predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade, dok odluke o merama kojima se odstupa od ljudskih prava u tom slučaju donosi Vlada uz „supotpis“ predsednika Republike (čl. 200, st. 5 i 6). Ove odluke moraju da se podnesu Narodnoj skupštini da ih potvrdi u roku od 48 sati od donošenja odluke, odnosno čim Skupština bude u mogućnosti da se sastane. U slučaju vanrednog stanja, izričito je propisano da, ukoliko Narodna skupština ne potvrdi odluku, odluka o proglašenju vanrednog stanja prestaje da važi završetkom prve sednice Narodne skupštine održane po proglašenju vanrednog stanja, a mere kojima se odstupa od ljudskih prava 24 sata posle početka prve sednice Narodne skupštine održane po proglašenju vanrednog stanja (čl. 200, st. 8 i 9).

Mere kojima se odstupa od ljudskih prava mogu se primenjivati najduže 90 dana, posle čega se mogu „obnoviti pod istim uslovima“ (čl. 200, st. 7).

U Srbiji postoji Zakon o merama za slučaj vanrednog stanja⁴⁵ čija rešenja nisu u skladu s novim Ustavom. Na primer, ovaj zakon daje predsedniku Republike ovlašćenja da donosi odluke kojima se odstupa od ljudskih prava. Dok je ovo rešenje bilo u skladu sa starim Ustavom, prema novom Ustavu predsednik nema ovakva ovlašćenja. Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustava Republike Srbije⁴⁶ predviđeno je da svi zakoni moraju da se usklade s Ustavom do 31. decembra 2008. godine (čl. 15).

4. Posebna prava

4.1. Zabrana diskriminacije

Član 2, st. 1 PGP:

Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantuju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim paktom bez obzira naročito na rasu, boju, pol, jezik, veru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rođenje ili svaku drugu okolnost.

Član 26 PGP:

Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na podjednaku zaštitu zakona. U tom smislu, zakon mora da zabranjuje svaku diskriminaciju i da obezbedi svim licima podjednaku i uspešnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

45 *Sl. glasnik RS*, 19/91.

46 *Sl. glasnik RS*, 98/06.

Član 14 EKPS:

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Član 1 Protokola br. 12 uz EKPS:

1. Svako pravo koje zakon predviđa ostvarivaće se bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao npr. polu, rasi, boji kože, jeziku, veroispovesti, političkom i drugom uverenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, povezanosti s nacionalnom manjinom, imovini, rođenju ili drugom statusu.

2. Javne vlasti neće ni prema kome vršiti diskriminaciju po osnovima kao što su oni pomenuti u stavu 1.

4.1.1. Opšte

U pogledu zabrane diskriminacije, Srbiju obavezuju, osim odredaba PGP, PESK EKPS i Protokola br. 12 uz EKPS i Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije protiv žena, Konvencija MOR br. 111 o zapošljavanju i izboru zanimanja, kao i Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja.

Novi Ustav Srbije zabranu diskriminacije reguliše u članu 21:

Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki.

Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije.

Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.

Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.

Član 21 Ustava očigledno je zasnovan na članu 3 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima SCG, s tim što je ustavopisac promenio terminologiju stava 4 ovog člana, koji je izvorno propisivao da je dozvoljeno privremeno uvođenje posebnih mera koje su neophodne za ostvarivanje ravnopravnosti, posebne zaštite i napretka lica ili grupe lica koje se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje ljudskih i manjinskih prava pod jednakim uslovima. Ustavopisac je takođe potpuno izostavio odredbu iz člana 3, st. 5 Povelje da se posebne mere iz stava 4 ovog člana mogu primenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete. Ove izmene u pogledu mera afirmativne akcije nažalost ne predstavljaju nikakvo unapređenje u odnosu na Povelju. Nedostatak vremenskog ograničavanja mera afirmativne akcije posebno je problematičan pošto je u pitanju kriterijum koji

je apsolutno neophodan za povoljnu ocenu proporcionalnosti ovih mera, mada se može očekivati da će ovaj nedostatak biti otklonjen kroz sudsku praksu.

Priroda diskriminacije u članu 21 Ustava formulisana je kao u međunarodnim instrumentima. Po Ustavu, „zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu“. što znači da Ustav, kao i PGP i EKPS, ostavlja mogućnost zabrane diskriminacije i po osnovima koji nisu izričito navedeni.

Diskriminacija je predviđena kao krivično delo u Krivičnom zakoniku⁴⁷ (čl. 128 i 387). Antidiskriminatorne odredbe sadrže i brojni drugi zakoni – Zakon o radu⁴⁸ (čl. 18–23), Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti⁴⁹ (čl. 8), Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja,⁵⁰ Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁵¹ itd.

U pravnom poretku Srbije još uvek ne postoji opšti zakon protiv diskriminacije, koji bi definisao osnovne pravne pojmove, pravila i standarde koje bi sudovi bili dužni da primenjuju, kao i posebne mehanizme zaštite žrtava diskriminacije. Iako je ekspertska nevladina organizacija još pre nekoliko godina izradila predlog zakona,⁵² Vlada je ove godina sačinila još jedan predlog.

4.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom

Skupština Srbije je u aprilu 2006. usvojila Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.⁵³ Zakon između ostalog propisuje obavezu državnih organa da učine dostupnim javne usluge i objekte osobama sa invaliditetom i zabranjuje diskriminaciju u posebnim oblastima, poput radnih odnosa, zdravstva i obrazovanja (čl. 11–31). Posebno su značajne odredbe zakona koje ustanovljavaju pozitivne obaveze državnih organa i organa lokalne samouprave da preduzimaju posebne mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom (čl. 32–38). Mada Zakon definiše ove mere samo u najopštijim okvirima, s obzirom da one moraju biti mnogo bliže određene u svakom konkretnom slučaju, propuštanje nadležnih institucija da ovakve mere uvedu predstavljalo bi kršenje jedne utužive obaveze i dovelo do odgovornosti države, odnosno jedinice lokalne samouprave.

Najznačajnije su odredbe Zakona kojima se propisuju posebna pravila parničnog postupka u sporovima za zaštitu od diskriminacije na osnovu invalidnosti (čl. 39–45). Zakonom se uvodi posebna tužba za zaštitu od diskriminacije, kojom se može zahtevati zabrana izvršenja radnje od koje pretila diskriminacija, zabrana daljeg vršenja radnje diskriminacije, odnosno zabrana ponavljanja radnje diskriminacije;

47 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

48 *Sl. glasnik RS*, 24/05.

49 *Sl. glasnik RS*, 71/03.

50 *Sl. glasnik RS*, 62/03.

51 *Sl. glasnik RS*, 107/05.

52 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.1.4.

53 *Sl. glasnik RS*, 33/06.

izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatorskog postupanja; utvrđenje da je tuženi prema tužiocu diskriminatorski postupao; kao i naknada materijalne i nematerijalne štete (čl. 42 i 43). Zakon takođe uvodi i posebna pravila o mesnoj nadležnosti, dozvoljenosti revizije, i uslovima za određivanje privremenih mera u ovim sporovima.

4.2. Pravo na život

Član 6 PGP:

1. Pravo na život je neodvojivo od čovekove ličnosti. Ovo pravo mora da bude zakonom zaštićeno. Niko ne može da bude proizvoljno lišen života.

2. U zemljama gde smrtna kazna nije ukinuta, smrtna presuda se može izreći samo za najteže zločine, shodno zakonodavstvu na snazi u času kada je delo počinjeno i ne može da bude u suprotnosti s odredbama ovog pakta ni s Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Ova kazna se može primeniti samo na osnovu pravnosnažne presude koju je doneo nadležni sud.

3. Kada lišenje života predstavlja zločin genocida, podrazumeva se da nijedna odredba ovog člana ne ovlašćuje državu članicu ovog pakta da odstupi na bilo koji način od bilo koje obaveze preuzete na osnovu odredaba Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

4. Svaki osuđenik na smrt ima pravo da zatraži pomilovanje ili zamenu kazne. Amnestija, pomilovanje ili zamena smrtno kazne mogu se odobriti u svim slučajevima.

5. Smrtna kazna se ne može izreći za zločine koje su počinila lica koja nisu navršila 18 godina i ne može se izvršiti nad bremenitim ženama.

6. Nijedna odredba ovog člana se ne može uzeti kao razlog za odlaganje ili sprečavanje ukidanja smrtno kazne od strane države članice ovog pakta.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 1 Drugog fakultativnog protokola uz PGP:

1. Niko u nadležnosti države ugovornice ovog Protokola ne može biti pogubljen.

2. Države ugovornice će preduzeti sve neophodne mere u okviru svoje nadležnosti u cilju ukidanja smrtno kazne.

(Sl. list SRJ, br. 4/01)

Član 2 EKPS:

1. Pravo na život svake osobe zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namerno lišen života, sem prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom.

2. Lišenje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna:

- (a) radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja;
- (b) da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode;
- (c) prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

Protokol br. 6 uz EKPS:

Član 1

Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.

Član 2

Država može u svom zakonodavstvu da predvidi smrtnu kaznu za dela izvršena u doba rata ili neposredne ratne opasnosti; takva kazna primeniće se samo u slučajevima predviđenim zakonom i u skladu s njegovim odredbama. Država obaveštava generalnog sekretara Saveta Evrope o odgovarajućim odredbama tog zakona.

Član 3

Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu člana 15 Konvencije.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

Protokol br. 13 uz EKPS:

Član 1

Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.

Član 2

Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu člana 15 Konvencije.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.2.1. Opšte

Pravo na život garantovano je svim osnovnim međunarodnim i regionalnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava koji važe u Srbiji. Ono se nikako ne sme tumačiti restriktivno.⁵⁴ Državne organe bi trebalo češće podsećati na pozitivnu obavezu države da usvoji i preduzme sve mere koje dovode do efektivnog obezbeđiva-

⁵⁴ Opšti komentar 6/16, st. 1, usvojen 27. jula 1982. na 378. sastanku (16. sesiji) Komiteta za ljudska prava.

nja i uživanja prava na život, kako u smislu procesnih obaveza i preduzimanja efikasne istrage okolnosti ubistva, tako i preduzimanja svih razumnih koraka kako bi zaštitila osobe pod svojom jurisdikcijom od opasnosti za koje je znala da postoje.⁵⁵

Novi Ustav Srbije, kao i raniji ustavni akti, propisuje neprikosновенost ljudskog života (čl. 24, st. 1) i konačno zabranjuje smrtnu kaznu (st. 2), koja je u krivičnom zakonodavstvu ukinuta još 2002. godine.⁵⁶

Međunarodni dokumenti ne dozvoljavaju derogacije prava na život (čl. 4 PGP; čl. 15 EKPS), s tim što EKPS predviđa izuzetak u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima. Novi Ustav Srbije zabranjuje mere odstupanja od prava na život u vreme vanrednog ili ratnog stanja (čl. 202), čime ispravlja nedostatak ranijeg Ustava, koji nije čak ni pominjao prava koja se ne mogu ograničiti.

Krivični zakonik (u daljem tekstu: KZ) sadrži krivična dela kojima se štiti pravo na život, a nadležni javni tužilac ima obavezu da ih goni po službenoj dužnosti. To su pre svega krivična dela protiv života i tela (čl. 113–127), krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, kao što su genocid (čl. 370), zločin protiv čovečnosti (čl. 371), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 372), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (čl. 378) i podsticanje na agresivni rat (čl. 386). KZ sadrži i grupe krivičnih dela kojima se može ugroziti život ljudi, kao što su dela protiv zdravlja ljudi, opšte sigurnosti, bezbednosti javnog saobraćaja, protiv životne sredine, itd.

KZ u članu 119 sankcioniše krivično delo navođenja na samoubistvo i pomaганja u samoubistvu, za koja se, u zavisnosti od oblika, može izreći kazna zatvora od tri meseca do 10 godina. KZ (čl. 117) ne dekriminalizuje eutanaziju (čak ni pasivnu), ali je predviđa kao zasebno i lakše krivično delo u odnosu na ubistvo.⁵⁷

Novi Ustav Srbije, kao i ranija Povelja, izričito zabranjuje kloniranje ljudskih bića (čl. 24, st. 3), a ono se smatra i krivičnim delom prema KZ. Zakonik predviđa krivično delo „protivpravno vršenje medicinskih eksperimenata i ispitivanje leka“, gde propisuje da će se kaznom zatvora od tri meseca do pet godina kazniti „i ko vrši kloniranje ljudi ili vrši eksperimente u tom cilju“ (čl. 252, st. 2).

4.2.2. Samovoljno lišavanje života

PGP i EKPS nalažu državama obavezu da zaštite život ljudi od samovoljnog, odnosno namernog lišavanja, a posebno bi trebalo da preduzmu mere zaštite života kada je reč o postupcima državnih bezbednosnih snaga.⁵⁸ Međutim, ne smatra se

55 Vidi *Mahmut Kaya protiv Turske*, ECHR, App. No. 22535/93 (2000); *LCB protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 27 EHHR 212 (1998).

56 Vidi *Izveštaj 2003*, I.4.2.1. Prema ZKP, u slučaju ekstradicije stranaca, ministar će u rešenju kojim se dozvoljava izdavanje stranca, navesti da se prema strancu „ne može primeniti teža kazna od one na koju je osuđen, niti smrtna kazna“, što je u skladu s obavezama koje je Srbija preuzela ratifikacijom Evropske konvencije o ekstradiciji (*Sl. list (Međunarodni ugovori)*, 10/01).

57 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.2.1

58 Opšti komentar 6/16, napomena 1, st. 3.

kršenjem prava na život svaka upotreba sile od strane policije sa smrtnom posledicom. Neophodna upotreba sile u cilju samoodbrane, krajnja nužda, hapšenje ili sprečavanje bekstva, sprečavanje nereda i pobuna, ne mogu se smatrati namernim ili samovoljnim lišavanjem života sve dok zadovoljavaju kriterijume apsolutne nužnosti, odnosno proporcionalnosti.⁵⁹ Međutim, prema jurisprudenciji Komiteta za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava, slučajevi nenamernih ubistava od strane državnih agenata bi mogli predstavljati kršenje prava na život, ako je upotreba sile u momentu ubistva bila neopravdana ili nije bila u skladu s procedurom predviđenom domaćim zakonodavstvom.⁶⁰ Komitet zahteva da zakoni država moraju strogo kontrolisati i ograničiti okolnosti u kojima bi građanin mogao biti lišen života akcijom organa države. Ipak, s obzirom da i samo nacionalno zakonodavstvo može biti arbitrerno i davati preširoka ovlašćenja državnim organima, Komitet je čak i situaciju koja je zadovoljavala domaće kriterijume proglašavao kršenjem prava na život.⁶¹

Zakon o policiji⁶² propisuje ovlašćenja pripadnika policije da upotrebe sredstva prinude, koja se mogu primeniti „samo ako se na drugi način ne može izvršiti zadatak i to suzdržano i srazmerno opasnosti koja preti zakonom zaštićenom dobru i vrednosti, odnosno težini dela koje se sprečava i suzbija“ (čl. 84, st. 2). Službeno lice ima pravo da upotrebi vatreno oružje, samo ako primenom drugih sredstava prinude nije moguće postići rezultat prilikom izvršavanja zadatka, i to „kad je apsolutno nužno da se (1) zaštiti život ljudi; (2) spreči bekstvo lica zatečenog u izvršenju krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti i za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od deset godina ili teža kazna, a u slučaju neposredne opasnosti po život; (3) spreči bekstvo lica zakonito lišenog slobode ili lica za koje je izdat nalog za lišavanje slobode zbog izvršenja krivičnog dela iz t. 2 ovog člana, u slučaju neposredne opasnosti po život; (4) od sebe odbije neposredni napad kojim se ugrožava njegov život, (5) odbije napad na objekat ili lice koje obezbeđuje taj objekat, a u slučaju neposredne opasnosti po život (čl. 100). Nije jednostavno zaštititi određena lica ili objekte u praksi, a ne preći pri tom prag „striktno proporcionalnosti“,⁶³ tako da bi trebalo pratiti implementaciju ovog zakona. Pre nego što ovlašćeno lice upotrebi oružje mora upozoriti lice prema kome će upotrebiti vatreno oružje, „kad to okolnosti dopuštaju“, povikom „Stoj, policija, pucaću“ (čl. 106). Iako je moguće zamisliti situacije u kojima je potrebna hitna reakcija i upotreba oružja,

59 *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18984/91 (1995); *Suarez de Guerrero protiv Kolumbije*, No. 45/1979, (1985) dok. UN CCPR/C/OP/1.

60 *Burrell protiv Jamajke*, No. 546/93, dok. UN CCPR/C/53/D/ 546/1993 (1996); *Stewart protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 10044/82, 39 DR 162, (1982); *X. protiv Belgije*, ECmHR, 12 Yearbook 174 (1969).

61 *Suarez de Guerrero protiv Kolumbije*, No. 45/1979, (1985), dok. UN CCPR/C/OP/1.

62 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

63 *Stewart protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 10044/82, 39 DR 162, (1982); *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18984/91 (1995); *Kelly i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 30054/96 (2001); *Gul protiv Turske*, ECHR, App. No. 22676/93 (2000).

postoji bojazan da bi se ovaj izuzetak iz člana 106, mogao zloupotrebiti. Članom 86 je predviđena obaveza ovlašćenog službenog lica da o svakoj upotrebi sredstava prinude podnese izveštaj nadređenom policijskom službeniku što je pre moguće, a najkasnije u roku od 24 časa (st. 1). Službeno lice, koje za to ovlasti ministar, ocenjuje „opravdanost i pravilnost upotrebe sredstava prinude“ i direktoru policije predlaže preduzimanje zakonom utvrđenih mera u slučaju njihove neopravdane i nepravilne upotrebe (st. 3 i 4). Ovde se primećuje nedostatak u tome što ne postoji obaveza podnošenja kopije izveštaja nadležnom javnom tužiocu, koji bi eventualno mogao tražiti pokretanje istrage, odnosno otvaranje krivičnog postupka kada smatra da za to postoji potreba. Nadležno ministarstvo još uvek nije donelo podzakonske akte kojima je trebalo detaljnije regulisati postojeća ovlašćenja.

4.2.3. Zaštita života pritvorenika i zatvorenika

Država ima posebne obaveze da preduzme sve potrebne i dostupne mere kako bi zaštitila život svih lica koja su lišena slobode ili se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Nepružanje medicinske pomoći, lišavanje hrane, mučenje, nesprečavanje samoubistva lica lišenih slobode ili neadekvatna istraga u slučaju smrti mogu da predstavljaju povredu prava na život.⁶⁴

U tom smislu, novi Ustav Srbije proklamuje da se prema licu lišenom slobode mora postupati čovečno i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti, te da je svako nasilje i iznuđivanje iskaza zabranjeno (čl. 28).⁶⁵ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Srbije⁶⁶ (ZIKS) garantuje besplatnu zdravstvenu zaštitu osuđenom (čl. 101). Zakon propisuje da se osuđenom „mora omogućiti da koristi usluge zubnog lekara“ (čl. 102, st. 6), ali ovako jedna neprecizno formulisana odredba može da dovede do problema u praksi, jer nije jasno da li su i stomatološke usluge besplatne. Skupština Srbije usvojila je Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova policije, po kome je pripadnik ministarstva „kome je povereno na čuvanje lica čije stanje zahteva specijalnu negu, dužan [...] da se obrati medicinskom osoblju i u slučaju potrebe da zaštiti život i zdravlje tog lica“ (t. 20).

ZIKS propisuje uslove za primenu prinude nad osuđenima. Mera prinude se prema osuđenom primenjuje samo ako je neophodno da se spreče: „1) bekstvo osuđenog; 2) fizički napad na drugo lice; 3) nanošenje povrede drugom licu; 4) samopovređivanje; 5) prouzrokovanje materijalne štete; 6) aktivan i pasivan otpor osuđenog“.⁶⁷ Zakon ograničava upotrebu oružja na manji broj situacija, odnosno „samo ako se drugim merama ne može: 1) odbiti istovremen ili neposredno predstojeći protivpravni napad kojim se ugrožava život osuđenog, zaposlenog ili drugog

64 *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 27229/95, (1999); *Dermitt Barbato protiv Urugvaja*, App. No. 84/1981, st. 9.2.

65 Vidi I.4.3.

66 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

67 Prethodni zakon se odnosio na pasivni i aktivni otpor pri izvršenju zakonitog naređenja službenog lica, dok novi ne pominje taj deo u šestoj tački.

lica zatečenog u zavodu; 2) onemogućiti bekstvo osuđenog iz zavoda zatvorenog tipa; 3) onemogućiti prilikom sprovođenja bekstvo osuđenog koji izdržava kaznu zatvora od deset godina ili težu kaznu (čl. 131). Zakon predviđa obavezne lekarske preglede posle upotrebe sredstava prinude, a u slučaju upotrebe vatrenog oružja, upravnik zavoda je dužan da odmah dostavi obaveštenje o upotrebi oružja i zapisnik o lekarskom pregledu lica i direktoru uprave i nadležnom javnom tužiocu, što je svakako mnogo bolje rešenje (čl. 132).

Kako bi se ovaj Zakon dalje sprovodio u praksi, potrebno je hitno pristupiti donošenju podzakonskih akata. Za sada je usvojen Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija.⁶⁸

4.2.4. Obaveza države da štiti život od rizika po zdravlje i drugih rizika po život (kada je upoznata sa rizikom)

Država takođe ima obavezu da preduzme i aktivne mere za sprečavanje neuhranjenosti, poboljšanja zdravstvene zaštite i druge mere socijalne politike usmerene na smanjenje smrtnosti i produženje životnog veka.⁶⁹ Novi Ustav Srbije pruža posebnu zaštitu porodici, majkama, samohranim roditeljima i deci (čl. 66, st. 1), a deca, trudnice, majke tokom porodijskog odsustva, samohrani roditelji s decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način (čl. 68, st. 2).⁷⁰

Zakon o zaštiti životne sredine⁷¹ uređuje „integralni sistem zaštite životne sredine kojim se obezbeđuje ostvarivanje prava čoveka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i uravnotežen odnos privrednog razvoja i životne sredine“ (čl. 1). Zakon propisuje da je nadležno Ministarstvo za očuvanje životne sredine dužno da obavesti javnost i donese akt o uvođenju posebnih mera u slučajevima neposredne opasnosti ili prekoračenja propisanih graničnih vrednosti zagađenja (čl. 42, st. 1). U slučaju kad je zagađenje ograničeno na teritoriju lokalne samouprave, organ jedinice lokalne samouprave ima istu obavezu (st. 2). Takođe, u slučaju udesa i procene njegovih posledica koje mogu izazvati direktnu ili indirektnu opasnost po ljudsko zdravlje i životnu sredinu, mora se proglasiti stanje ugroženosti, preduzeti potrebne mere i o ovome obavestiti javnost (čl. 62).

Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave imaju obavezu da obezbede „kontinualnu kontrolu i praćenje stanja životne sredine“ (čl. 69). Ovi organi, kao i ovlašćene i druge organizacije, dužni su da redovno, blagovremeno, potpuno i objektivno, obaveštavaju javnost o stanju životne sredine, odnosno o pojavama koje se prate u okviru monitoringa imisije i emisije, kao i merama upozorenja ili razvoju zagađenja koja mogu predstavljati opasnost za život i zdravlje ljudi (čl. 78, st. 1). Pored obaveze državnih organa, garantovano je i pravo javnosti

68 Sl. glasnik RS, 105/06. Vidi I.4.3.

69 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 6/16 od 27. jula 1982.

70 Vidi I.4.18.

71 Sl. glasnik RS, 135/04.

na pristup registrima i evidencijama koje sadrže informacije i podatke koje se odnose na zaštitu životne sredine, pod određenim uslovima (čl. 78, st. 2, čl. 79–80). Trebalo bi revnosnije pratiti ispunjavanje ovih obaveza države, jer se iskazuju sumnje da država preduzima preventivne mere kako bi blagovremeno sprečila situacije opasne po zdravlje i život ljudi, odnosno obavestila ih na vreme o takvim stanjima.

KZ ima posebnu glavu o krivičnim delima protiv životne sredine u kojoj su predviđena nova krivična dela usmerena upravo na zaštitu životne sredine, kao što su: nepreduzimanje mere zaštite životne sredine (čl. 261), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (čl. 262), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (čl. 263), oštećenje životne sredine (čl. 264). Predviđenim krivičnim progonom povećan je značaj zaštite životne sredine i obaveze i briga države u ovoj oblasti.

4.2.5. Pobačaj

Ni u PGP ni u EKPS ne definiše se početak života koji se štiti.⁷² EKPS je potvrdio da embrion/fetus može imati status ljudskog bića u smislu zaštite ljudskog dostojanstva, ali ne status individue koja uživa zaštitu člana 2 EKPS.

Pobačaj je regulisan Zakonom o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi Srbije.⁷³ Prema ovom zakonu, prekid trudnoće se može izvršiti samo na zahtev bremenite žene,⁷⁴ a traži se i izričita pismena saglasnost. Zahtev bremenite žene da prekine trudnoću dovoljan je uslov do desete nedelje gestacije (čl. 6), a izuzetno i posle 10, odnosno 20 nedelje.

Posle desete nedelje gestacije svaki prekid trudnoće smatra se „izuzetnim prekidom trudnoće“. U prvih deset nedelja trudnoće o pobačaju odlučuje lekar, a posle toga, do navršene dvadesete nedelje trudnoće, konzilijum lekara. Posle dvadesete nedelje, o prekidu trudnoće odlučuje etički odbor zdravstvene ustanove.

KZ (čl. 120) predviđa krivično delo nedozvoljenog prekida trudnoće, odnosno pobačaja izvršenog, započetog ili pomognutog protivno propisima. Kazna za ovo delo zavisi od toga da li je izvršeno sa ili bez pristanka trudnice, odnosno njenih roditelja ili staratelja, i da li je ona mlađa od šesnaest godina. Zaprećena kazna za ovo delo je veća ako nastupi smrtna posledica, teško narušavanje zdravlja ili druga teška telesna povreda žene nad kojom je vršen prekid trudnoće.

72 Reč „svako“ iz člana 2 EKPS ostavlja mesto tumačenjima da li je zaštićen i život fetusa, ali je Evropska komisija za ljudska prava zaključila da kontekst u kojem je korišćen termin „svako“ u članu 2 ne ukazuje da je postojala namera da se zaštititi i nerođeno dete (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 8416/78 (1980)), a 2004. je i Evropski sud za ljudska prava doneo presudu u predmetu *Vo protiv Francuske* (ECHR, App. No. 53924/00 (2004)), gde je zauzeo stav da je pitanje kada život počinje u nadležnosti država članica, s obzirom da u Evropi ne postoji konsenzus o naučnoj i pravnoj definiciji početka života.

73 *Sl. glasnik RS*, 16/95.

74 Novi Ustav Srbije propisuje da „svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece“, te da država podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome (čl. 63).

4.3. Zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Član 7 PGP:

Niko ne može biti podvrgnut mučenju ili svirepim, nečovečnim ili ponižavajućim kaznama ili postupcima. Posebno je zabranjeno da se neko lice podvrgne medicinskom ili naučnom eksperimentu bez njegovog slobodnog pristanka.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 3 EKPS:

Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.3.1. Opšte

Pored obaveze o zabrani mučenja koju ima prema članu 7 PGP i članu 3 EKPS, Srbiju obavezuje i Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (dalje: Konvencija protiv mučenja). Prilikom ratifikacije Konvencije protiv mučenja SFRJ je priznala nadležnost Komiteta protiv mučenja u odnosu na prijem i razmatranje međudržavnih (čl. 21, st. 1) i pojedinačnih predstavi (čl. 22, st. 1). Decembra 2002. Generalna skupština UN usvojila je Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja kojim se ustanovljava efikasan sistem nadgledanja zatvorskih i pritvorskih jedinica. SCG je ratifikovala ovaj protokol decembra 2005. godine.⁷⁵ Pod okriljem Saveta Evrope, osim EKPS, Srbiju obavezuje i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka koja detaljnije predviđa obaveze države u tom pogledu, kao i efikasan sistem nadgledanja sprovođenja obaveza u zatvorskim ustanovama. Ovaj ugovor SCG je ratifikovala 26. decembra 2003. godine.⁷⁶ Osim toga, Statut Međunarodnog krivičnog suda (čl. 7) određuje mučenje kao zločin protiv čovečnosti.⁷⁷

Ustav Srbije izričito zabranjuje mučenje (čl. 25):

Fizički i psihički integritet je nepovrediv.

Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka.

⁷⁵ *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), 16/05.*

⁷⁶ *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), 9/03.*

⁷⁷ *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori), 5/01.*

Posebno su precizirane garantije zabrane mučenja tokom krivičnog postupka i u drugim slučajevima lišenja slobode (čl. 28). Ozbiljna zamerka može se uputiti na nepostojanje opšteg prava na pristup lekaru u slučaju lišenja slobode. Novi Ustav Srbije, odredbom člana 202, st. 4, onemogućuje ukidanje ili ograničenje zabrane mučenja čak i u vreme ratnog ili vanrednog stanja.

Prema mišljenju Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) u okviru Saveta Evrope,⁷⁸ posebno bitne garantije licima lišenim slobode su pravo da bez odlaganja o lišenju slobode obavesti lice po svom izboru, pravo da njegovom saslušanju prisustvuje advokat koga sam izabere i pravo da bude pregledan od strane doktora po svom izboru. Ustav Srbije priznaje prva dva navedena prava (čl. 27, st. 2 i 29, st. 1), ali ne poznaje pravo na pristup doktoru. U skladu sa mišljenjem Evropskog komiteta, ovo pravo razrađeno je Zakonikom o krivičnom postupku koji predviđa da lice lišeno slobode dovedeno istražnom sudiji, njegov branilac, član njegove porodice ili lice sa kojim živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici, može zahtevati da istražni sudija odredi lekarski pregled.

Ustav garantuje pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju kršenja prava na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja, što podrazumeva i pravo na odštetu u slučajevima mučenja i sličnog postupanja bez obzira na lice koje je preduzelo akte zlostavljanja (čl. 22).

4.3.2. Krivično zakonodavstvo

Konvencija protiv mučenja predviđa obavezu države da inkriminiše akte mučenja, pokušaj izvršenja mučenja i sve druge postupke bilo kog lica koji predstavljaju saučesništvo u nekom činu mučenja, kao i da propiše odgovarajuće kazne srazmerne težini dela (čl. 4).

KZ prepoznaje zlostavljanje i mučenje kao posebno krivično delo (čl. 137).

S obzirom da član 1 Konvencije protiv mučenja predviđa kao izvršioca službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica, relevantna su prvenstveno krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina. Odredba člana 137 KZ zamenjuje i proširuje postojeću inkriminaciju zlostavljanja u vršenju službe. Istom odredbom zamenjuje se i krivično delo zlostave u službi koje u svom opisu, pored namere, izostavlja i radnje nanošenja težih fizičkih ili duševnih patnji i zastrašivanja tako da ne sankcioniše mučenje već samo one radnje koje mogu predstavljati nečovečno ili ponižavajuće postupanje.

Krivično delo protivpravog lišenja slobode predviđeno je krivičnim zakonodavstvom. Vršiti ga službeno lice koje u vršenju službe drugog protivpravno zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi način oduzme slobodu kretanja.

Izvršilac osnovnog oblika može biti svako lice, a izvršenje od strane službenog lica predstavlja teži oblik dela. Odredba KZ kao radnju izvršenja osnovnog

78 Drugi opšti izveštaj Evropskog komiteta www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-standards-s.pdf.

oblika dela navodi i protivpravno ograničenje slobode kretanja. Osnovni oblik ovog krivičnog dela, zavisno od načina izvršenja, predstavlja inkriminaciju nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, a njegovi teži oblici bi mogli odgovarati pojmu mučenja ako bi bili praćeni nanošenjem većih fizičkih ili psihičkih patnji (čl. 132).

Iznuđivanje iskaza kao krivično delo predviđeno je u članu 136 KZ. Pod osnovni oblik ovog krivičnog dela u praksi će najčešće biti podvedeni nečovečni ili ponižavajući postupci kod kojih intenzitet sile i ozbiljnost pretnje nisu takvi da za posledicu imaju teške fizičke ili duševne patnje. Ako bi iznuđivanje iskaza bilo praćeno teškim nasiljem onda bismo mogli govoriti o aktima mučenja koji odgovaraju pojmu mučenja iz člana 1 Konvencije protiv mučenja. Zabrana iznuđivanja iskaza „drugim nedopuštenim sredstvom ili nedopuštenim načinom“ odnosi se prvenstveno na zabranu podvrgavanja nekog lica medicinskim ili naučnim eksperimentima.

Domaće krivično zakonodavstvo inkriminiše i one akte zlostavljanja koji predstavljaju delovanje privatnih subjekata, kroz krivična dela: izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti (čl. 317), genocid (čl. 370), ratni zločini (čl. 371–374), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 381), teška telesna povreda (čl. 121), laka telesna povreda (čl. 122), prinuda (čl. 135), otmica (čl. 134), kleveta (čl. 171), uvreda (čl. 170), krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (čl. 103–110), krivična dela protiv polne slobode (čl. 178–182), trgovina ljudima (čl. 388), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193), nasilje u porodici (čl. 194), nasilničko ponašanje (čl. 344), itd.

Konvencija protiv mučenja zabranjuje ne samo akte mučenja izvršene od strane službenog lica ili nekog drugog lica koje deluje po službenoj dužnosti, već i sve oblike zlostavljanja izvršene na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica.⁷⁹ Izričit nalog službenog lica u domaćem krivičnom zakonodavstvu kažnjava se kao umišljajno podstrekavanje (čl. 34), a za odgovornost službenog lica koje je pristalo da se izvrši akt zlostavljanja osnov se može naći u nekom od sledećih krivičnih dela: zloupotreba službenog položaja (čl. 359), nesavestan rad u službi (čl. 361), neprijavlivanje krivičnog dela i/ili učinioca (čl. 332) – ako se za takvo delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna.

U skladu s obavezom iz člana 4 Konvencije protiv mučenja, prema našem krivičnom zakonodavstvu kažnjivi su svi oblici saučesništva u nekom činu mučenja. Osim toga, kod krivičnih dela protivpravno lišenje slobode i iznuđivanje iskaza kažnjivi su pokušaji svakog oblika izvršenja. Kod zlostavljanja i mučenja iz člana 137 KZ kažnjiv je pokušaj težeg oblika dela bez obzira na svojstvo izvršioca. U tom smislu Srbija ne ispunjava obavezu iz člana 4, st. 1 Konvencije protiv mučenja kod svih inkriminacija sa elementima mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja

⁷⁹ U predmetu *Hajrizi i drugi protiv Jugoslavije*, u kojem je Komitet protiv mučenja 2002. godine utvrdio kršenje Konvencije protiv mučenja, 1995. godine uništeno je i raseljeno romsko naselje u Danilovgradu kao odmazda za silovanje neromske devojčice koje su navodno počinili njegovi stanovnici, dok su policajci posmatrali paljenje kuća nepreduzimajući nikakve mere zaštite stanovnika romskog naselja.

nja ili kažnjavanja, pa se rešenje može naći u povećanju kazni ili u izričitom propisivanju kažnjavanja i za pokušaj ovih krivičnih dela.

S obzirom na ozbiljnost akata mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, čini se da zaprećena kazna za krivično delo zlostave u službi (zlostavljanje u vršenju službe i lakši oblici zlostavljanja i mučenja) – do jedne godine, odnosno od tri meseca do tri godine zatvora, nije adekvatna. Za krivično delo protivpravno lišenje slobode i za krivično delo iznuđivanje iskaza Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Srbije bile su pooštrene ranije kazne ali su novim KZ kazne za najteže oblike ovih krivičnih dela ponovo smanjene. Sudska kaznena politika još je blaža od zakonodavne pa sudovi najčešće ublažavaju kaznu tako što izriču kaznu ispod granice propisane zakonom na koju zatim, još češće, primenjuju institut uslovne osude, što nije u skladu s obavezama države prema Konvenciji protiv mučenja.

4.3.3. Krivični postupak i izvršenje kazni

Odredbe o poštovanju ličnosti osumnjičenog i okrivljenog sadržane su u ZKP. Zabranjeno je i kažnjivo svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje učestvuje u postupku (čl. 9). Prema okrivljenom se ne smeju upotrebiti sila, pretnja, obmana, obećanje, iznuda, iznurivanje ili druga slična sredstva (čl. 143, st. 5), da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja ili nekog činjenja koje bi se protiv njega moglo upotrebiti kao dokaz, ili da bi se time postizali bilo koji drugi ciljevi.

Takođe, ZKP predviđa zabranu primenjivanja prema osumnjičenom, okrivljenom ili svedoku medicinske intervencije ili takvih sredstava kojima bi se uticalo na njihovu svest i volju pri davanju iskaza (čl. 143, st. 5). Međutim, dozvoljeno je da se telesni pregled osumnjičenog ili okrivljenog preduzme i bez njegovog pristanka ako je to potrebno radi utvrđivanja činjenica važnih za krivični postupak. Ovakva zakonska rešenja nisu zabrinjavajuća sa stanovišta zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, jer se svode samo na određivanje telesnog pregleda koji sam po sebi ne doseže najniži nivo zlostavljanja, a koji vrši lekar po pravilima medicinske nauke. Uzimanju uzorka krvi i preduzimanju drugih medicinskih radnji koje su po pravilu medicinske nauke neophodne radi analize i utvrđivanja drugih činjenica važnih za krivični postupak, može se pristupiti i bez pristanka lica koje se pregleda, izuzev ako bi zbog toga nastupila kakva šteta po njegovo zdravlje (čl. 143, st. 2 ZKP). Uzimanje uzorka krvi predviđeno je na ovom mestu prvenstveno radi utvrđivanja alkoholisanosti učesnika u saobraćaju, pa kao dijagnostička mera ne predstavlja eksperiment u smislu člana 7 PGP. Najviše kontroverzi izaziva suviše neodređen pojam „druge medicinske radnje“.

Prema ZKP sudske odluke se ne mogu zasnivati na dokazima koji su sami po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti s odredbama ovog zakonika, drugog zakona, ustava ili *međunarodnog prava* (čl. 15).

ZKP sadrži i posebne odredbe o poštovanju ličnosti pritvorenika. U toku pritvora se ne sme vredati ličnost i dostojanstvo pritvorenika i prema njemu se mogu primenjivati samo ona ograničenja koja su potrebna da se spreči bekstvo i obezbedi nesmetano vođenje krivičnog postupka (čl. 180). Pritvoreniku se obezbeđuju, uz odobrenje sudije, posete branioca, bliskih srodnika, a po njegovom zahtevu – lekara i drugih lica, diplomatskih i konzularnih predstavnika. Dozvoljena je prepiska pritvorenika sa licima van zatvora pod nadzorom sudije, ukoliko nije štetna za vođenje postupka (čl. 182). Obavezan je obilazak pritvorenika najmanje jedanput nedeljno radi provere uslova u pritvoru i načina na koji se sa pritvorenicima postupa. Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora⁸⁰ nije saglasan sa odredbama ZKP i ne sadrži zabranu zlostavljanja.

ZIKS u velikoj meri otklanja nedostatke dosadašnjih zakonskih rešenja u vidu nekontrolisanih diskrecionih ovlašćenja ministra, upravnika i službenih lica, isključivanja mogućnosti sudske kontrole kršenja prava osuđenih lica, nepredviđanja kaznenih odredaba za službena lica odgovorna za kršenje Zakona i nepredviđanja obaveznih periodičnih kontrola i sačinjavanja izveštaja. ZIKS predviđa da se sankcija izvršava na način kojim se jamči poštovanje dostojanstva lica prema kome se ona izvršava i propisuje izričitu zabranu i kažnjavanje postupaka kojima se lice prema kome se izvršava sankcija podvrgava bilo kakvom obliku mučenja, zlostavljanja, ponižavanja ili eksperimentisanja, kao i kažnjavanje prinude koja je nesrazmerna potrebama izvršenja sankcije (čl. 6). Predviđena je zabrana diskriminacije osuđenih lica i njihovo pravo na zaštitu osnovnih prava propisanih Ustavom, *ratifikovanim međunarodnim ugovorima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava* i tim zakonom (čl. 7 i 8).

ZIKS predviđa bolji položaj osuđenih lica propisujući da je nakon primene mere prinude obavezan lekarski pregled osuđenog i da se u naredna 24 sata lekarski pregled obavlja još dva puta, a izveštaj o tome podnosi upravniku zavoda (čl. 130). U slučaju upotrebe vatrenog oružja, obaveštenje i zapisnik o lekarskom pregledu dostavljaju se direktoru Uprave i nadležnom javnom tužiocu (čl. 132). Posebne mere kao što su smeštaj u osiguranu prostoriju, smeštaj pod pojačan nadzor, usamljenje i testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivna sredstva određuju se i primenjuju uz prethodno mišljenje i nadzor lekara, njihovo trajanje je ograničeno, a protiv pojedinih mera dozvoljena je žalba (čl. 136–143). Izričito su predviđeni uslovi koje prostorija za usamljenje mora da ispunjava u pogledu veličine, osvetljenja, opreme i higijenskih uslova (čl. 151 i 152). Zbog povrede prava ili drugih nepravilnosti osuđeni ima pravo pritužbe upravniku zavoda koji je dužan da pažljivo ispita pritužbu i u roku od 15 dana donese rešenje protiv kojeg je dozvoljena žalba direktoru Uprave. Za razliku od dosadašnjih zakonskih rešenja, protiv konačnih odluka kojima je osuđenom licu ograničeno ili povređeno neko pravo predviđena je sudska zaštita u hitnom postupku (čl. 9, 165 i 166). Novinu u zakonu predstavlja i pravo osuđenog lica da se bez prisustva zaposlenih i postavljenih lica u zavodu prituži ovlašćenom licu koje nadzire rad zavoda (čl. 114). Iako je zadržana odredba prema

80 *Sl. glasnik RS, 35/99.*

kojoj sadržina pritužbe i žalbe predstavljaju tajnu, njeni nedostaci otklonjeni su odredbama koje se odnose na javnost rada ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Osim obaveze ministra pravde i direktora Uprave da obavješavaju javnost o izvršenju sankcija, posebno je predviđena mogućnost poseta predstavnika domaćih i stranih institucija i udruženja koja se bave zaštitom ljudskih prava i predstavnika sredstava javnog informisanja, kao i razgovor sa osuđenim licima bez prisustva službenih lica (čl. 29 i 30).

Krajem novembra 2006. donet je Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija. Ovaj Pravilnik je donet na osnovu ZIKS i njime su razrađena pravila za postupanje s licima koja se nalaze u ovim ustanovama. Nažalost, ni novi Pravilnik ne predviđa izričitu zabranu zlostavljanja i zadovoljava se odredbom da se prilikom upotrebe mera za održavanje reda i bezbednosti poštuje ljudsko dostojanstvo i vodi računa o zdravstvenom stanju (čl. 7, st. 1). Posle upotrebe sredstava prinude obavezan je lekarski pregled (koji se ponavlja još dva puta u naredna 24 časa). O primeni prinude se podnosi izveštaj upravniku ustanove (čl. 7, st. 1 i 2).

Država ne sme da vrati u drugu državu lica ako ona tamo mogu biti izložena zlostavljanju (*pravo non-refoulement*). Ta zabrana se odnosi i na proterivanje (deportaciju) i na postupak ekstradicije. Proizlazi iz PGP,⁸¹ a eksplicitno je predviđena i članom 3 Konvencije protiv mučenja.⁸² Sličnu odredbu sadrži i član 33 UN Konvencije o statusu izbeglica.⁸³ Ovo pravilo bilo je više puta potvrđeno i pred Evropskim sudom za ljudska prava. Isti princip je Evropski sud za ljudska prava izveo i za proterivanje.⁸⁴

Kako se izdavanje okrivljenih i osuđenih lica sprovodi po odredbama međunarodnih multilateralnih i bilateralnih ugovora, vlasti su obavezne da prilikom zaključivanja ovakvih ugovora poštuju navedeno pravilo. Ukoliko međunarodni ugovor ne postoji ili ako njime određena pitanja nisu regulisana, domaći ekstradicioni postupak sprovodi se po odredbama ZKP (čl. 516). Za takve slučajeve ZKP predviđa da organ određen posebnim propisom neće dozvoliti izdavanje stranca ako postoje ozbiljni razlozi da se veruje da će u državi koja traži izručenje stranac biti izložen nehumanom postupanju, torturi ili da mu može biti izrečena smrtna kazna.

KZ propisuje mogućnost izricanja ove mere bezbednosti uz svaku sankciju koja je strancu izrečena u krivičnom postupku, s tim što je njeno trajanje ograničeno na najviše deset godina (čl. 88). Bitnu novinu predstavlja stav 4 ovog člana koji predviđa da se ova mera ne može izreći učiniocu koji uživa zaštitu u skladu sa ratifikovanim međunarodnim ugovorima.

81 Komitet za ljudska prava naglašava ovu obavezu u Opštem komentaru, General Comment No. 20 (44), st. 9.

82 Konvencija protiv mučenja nameće ovu obavezu državi samo ako postoji pretnja da će osoba biti izložena mučenju, ali ne i blažim oblicima zlostavljanja.

83 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/60.

84 *Vidi Izveštaj 2005*, I.4.3.3.

4.3.4. Upotreba prinude od strane policije

Pravila postupanja pripadnika policije, koji se najčešće navode kao počinioci zlostavljanja, sadržana su u Zakonu o policiji čijim stupanjem na snagu, 28. novembra 2005. je prestao da važi Zakon o unutrašnjim poslovima.⁸⁵

Upotreba prinude od strane policije detaljnije je regulisana Pravilnikom o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude⁸⁶ koji ostaje na snazi do stupanja na snagu propisa koji će biti doneti na osnovu Zakona o policiji.⁸⁷ Pravilnik predviđa da će ovlašćeno službeno lice prilikom upotrebe sredstava prinude „nastojati da, kad god je to moguće, zaštititi život lica i da službeni zadatak obavi sa najmanje štetnih posledica po lice ili lica protiv kojih sredstvo prinude upotrebljava“ i samo za vreme dok za to postoje razlozi uz primenu principa srazmernosti (čl. 2). Prinuda se može primeniti samo prema licu zatečenom u vršenju krivičnog dela, radi savladavanja otpora lica koje narušava javni red i mir ili koje treba privesti, zadržati ili lišiti slobode, radi odbijanja napada od sebe, drugog lica ili objekta koji se obezbeđuje, radi sprečavanja bekstva lica lišenog slobode, lica koje primenjuje silu ili preti da će neposredno primeniti silu (čl. 1). O svakoj upotrebi sredstava prinude podnosi se izveštaj neposrednom starešini, najkasnije 24 sata od upotrebe. U slučajevima kada je usled upotrebe sredstava prinude nastupila smrt ili telesna povreda nekog lica, materijalna šteta ili uznemirenost građana, predviđena je obaveza neodložnog obaveštavanja nadležnog javnog tužioca i istražnog sudije koji organizuju i vrše uviđaj, prikupljaju i obezbeđuju materijalne dokaze, kao i Službe generalnog inspektora koja utvrđuje opravdanost upotrebe prinude (čl. 35). Sam postupak ocene opravdanosti i pravilnosti upotrebe sredstava prinude značajno je poboljšan predviđanjem nekoliko nivoa interne istrage, zaključno sa mogućnošću podnošenja žalbe generalnom inspektoratu Resora javne bezbednosti. Osnovni nedostatak ranije predviđenog postupka⁸⁸ otklonjen je propisivanjem obaveze da se u svakoj fazi postupka razmatraju i navodi lica protiv kojeg je sila upotrebljena kao i drugih lica koja mogu da se izjasne o relevantnim okolnostima (čl. 36).

Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova policije⁸⁹ zasniva se na Evropskom kodeksu policijske etike i predstavljaće obavezan predmet u policijskim obrazovnim ustanovama. Ono predviđa da nikome u Ministarstvu nije dozvoljeno da naredi, izvrši, izaziva ili toleriše mučenje ili kakvo drugo surovo i nehumano postupanje kojim se ponižava ličnost čoveka, a pripadnik Ministarstva koji bi bio prisutan nekoj od ovih zabranjenih radnji dužan je da na takav slučaj ukaže svom pretpostavljenom, generalnom inspektoratu i organima spoljnog civilnog nadzora.

85 Za analizu Zakona o policiji vidi *Izveštaj 2005*, I.4.3.4.

86 *Sl. glasnik RS*, 133/04.

87 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.3.4.

88 Član 34 Pravilnika o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude (*Sl. glasnik RS*, 40/95, 48/95 i 1/97).

89 *Sl. glasnik RS*, 41/03.

4.4. Zabrana ropstva i prinudnog rada

Član 8 PGP:

1. Niko se ne može držati u ropstvu; ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim svojim oblicima.

2. Niko se neće držati u zavisnom položaju.

3. (a) Niko se ne može primorati na obavljanje prinudnog ili obaveznog rada.

(b) Tačka (a) ovog stava ne može se tumačiti kao da zabranjuje izvršenje kazne prinudnog rada, izrečene od strane nadležnog suda, u zemljama gde se za neki zločin može izreći kazna lišenja slobode s prinudnim radom.

(c) Ne smatra se kao „prinudan ili obavezan rad“ u smislu ovog stava:

(i) svaki rad ili služba, na koji se odnosi tačka (b), a koji se normalno traže od lica lišenog slobode na osnovu redovne sudske odluke ili koje se na osnovu takve odluke nalazi na uslovnom otpustu,

(ii) svaka služba vojne prirode, u zemljama gde je dozvoljen prigovor savesti, svaka nacionalna služba koja se traži na osnovu zakona od takvih prigovarača,

(iii) svaka služba koja se traži u slučaju više sile ili nesreće koje ugrožavaju život ili blagostanje zajednice,

(iv) svaki rad ili služba koje čine deo normalnih građanskih obaveza.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 4 EKPS:

1. Niko se ne sme držati u ropstvu ili ropskom položaju.

2. Ni od koga se ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad.

3. Za svrhe ovog člana izraz „prinudni ili obavezni rad“ ne obuhvata:

(a) rad uobičajen u sklopu lišenja slobode određenog u skladu sa odredbama člana 5 ove Konvencije ili tokom uslovnog otpusta;

(b) službu vojne prirode ili, u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, službu koja se zahteva umesto odsluženja vojne obaveze;

(c) rad koji se iziskuje u slučaju kakve krize ili nesreće koja preči opstanku ili dobrobiti zajednice;

(d) rad ili službu koji čine sastavni deo uobičajenih građanskih dužnosti.

Član 1 Protokola br. 4 uz EKPS:

Niko se ne može lišiti slobode zato što nije u stanju da ispuni ugovornu obavezu.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.4.1. Opšte

U pogledu zabrane ropstva i prinudnog rada, Srbiju obavezuje, osim odredaba PGP, i veliki broj međunarodnih ugovora o zabrani ropstva i držanja u ropskom položaju.⁹⁰ Ratifikacijom ovih ugovora preuzeta je obaveza zaštite određenih prava, uz obavezu suzbijanja i kažnjavanja svih oblika ropstva, položaja sličnih ropstvu, prevoza lica u ropskom položaju, trgovine ljudskim bićima i prisilnog rada.⁹¹

4.4.2. Trgovina ljudskim bićima i krijumčarenje ljudi

Član 4, st. 2 PGP zabranjuje derogaciju prava nabrojanih u članu 8, st. 1 i 2, jer se ona odnose na ukupan položaj čoveka, dok se druga prava navedena u ovom članu odnose na rad koji nije dobrovoljan, ali nije ni trajan ni stalan. Danas držanje u ropskom položaju ponovo postaje predmet interesovanja jer se masovno javlja u vidu trgovine ljudskim bićima (engl. *trafficking in human beings*). Savremeni međunarodni standard u ovoj oblasti predstavlja Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i prateći Protokoli.⁹²

4.4.2.1 *Trgovina ljudima*. – Poslednjih godina preduzeti su važni koraci da se kaznena politika u pogledu najtežih krivičnih dela izmeni.⁹³

90 Konvencija o ropstvu (*Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 234/29), Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu (*Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 297/32), Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama (*Sl. list FNRJ*, 41/50), Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih (*Sl. list FNRJ*, 2/51), Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu (*Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58), Međunarodni pakt o ekonomskim i socijalnim pravima (*Sl. list SFRJ*, 7/71), Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/81), Konvencija o pravu mora (*Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 1/86), Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunski protokoli (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/01), Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02), Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02), Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02), Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02) kao i Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 2/03).

91 Državna zajednica Srbija i Crna Gora je 16. maja 2005. potpisala još jedan važan međunarodni ugovor u ovoj oblasti – Konvenciju Saveta Evrope o akciji protiv trgovine ljudskim bićima. Skupština Republike Srbije do kraja ove godine nije ratifikovala ovu Konvenciju.

92 U članu 3, st. 1 Prvog protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, uz Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu Prvi protokol), definisana je trgovina ljudskim bićima. Član 3, st. 1 Drugog protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu Drugi protokol), definiše krijumčarenje ljudi.

93 Vidi *Izveštaj 2003*, I.4.4.3, *Izveštaj 2004*, I.4.4.2.1 i *Izveštaj 2005*, I.4.4.2.1.

Novi Ustav Republike Srbije, po ugledu na član 13 Povelje o ljudskim pravima, izričito je predvideo zabranu ropstva i držanja u položaju sličnom ropstvu, kao i svaki oblik trgovine ljudima (čl. 26, st. 1 i 2). Kao što je to bilo i u slučaju Povelje, izričita zabrana trgovine ljudima u najvišem pravnom aktu predstavlja značajan korak napred u zaštiti osnovnih prava i sloboda.

Krivični zakonik sadrži krivično delo trgovine ljudima (čl. 388) i kao posebno krivično delo trgovinu decom radi usvojenja (čl. 389).⁹⁴

Odredbom o zabrani trgovine ljudima nije predviđeno da se pristanak žrtve na eksploataciju ima smatrati irelevantnim, ukoliko je upotrebljen bilo koji od nabrojanih načina izvršenja ovog krivičnog dela. U tom smislu, postoji odstupanje od standarda predviđenog članom 3, stav (b) Prvog protokola.

Za razliku od prethodnog zakonskog rešenja, u važećoj odredbi o zabrani trgovine ljudima nije predviđen kvalifikovani oblik ako se krivično delo trgovine ljudima učini prema više lica, otmicom ili na naročito svirep ili na naročito ponižavajući način.⁹⁵

Najozbiljniji propust u važećoj odredbi u odnosu na prethodno zakonsko rešenje predstavlja smanjivanje zakonskog minimuma za delo trgovine ljudima učinjeno prema maloletnom licu sa najmanje 5 na najmanje 3 godine zatvora.⁹⁶

Krivično delo trgovine decom radi usvojenja (čl. 389) predviđa kažnjavanje ukoliko je trgovina radi usvojenja učinjena nad licem koje nije navršilo 14 godina. Prema članu 1 Konvencije o pravima deteta i članu 3 (d) Prvog protokola, detetom se ima smatrati svako lice mlađe od 18 godina, što znači da ovo zakonsko rešenje, suprotno međunarodnom standardu, uskraćuje zaštitu deci uzrasta između 14 i 18 godina.

U odnosu na prethodno zakonsko rešenje, KZ je smanjio kaznu za posredovanje u vršenju prostitucije sa kazne zatvora od 3 meseca do 5 godina na novčanu kaznu ili zatvor do 3 godine (čl. 184). Ovakvo smanjivanje zakonskog minimuma je upravo suprotno inicijativama da se ne kažnjavaju lica prisiljena na prostituciju (npr. žrtve trgovine ljudima), već da se krivično gone i oštro kazne oni koji ih na to prisiljavaju ili u tome posreduju.

Zakonodavac je slično postupio i u slučaju krivičnog dela zasnivanja ropskog odnosa (čl. 390), gde je novim rešenjem zakonski minimum smanjen u odnosu na prethodno (sa minimalno 3 godine, na jednu do deset godina zatvora). S obzirom na ekspanziju pojave modernih oblika ropstva, ublažavanje kaznene politike nije logično. Uz to, ova odredba kao uslov za postojanje krivičnog dela prevoza lica u rop-

94 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.2.1.

95 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.2.1.

96 Ovaj propust je još ozbiljniji ako se u obzir uzme činjenica da se mera zaštite svedoka može tražiti samo ako se optuženi tereti za krivično delo za koje je propisana kazna od 10 godina zatvora ili teža kazna ili izuzetno u slučaju kada je za počinjeno delo propisana kazna od 4 godine zatvora ili teža kazna (vidi čl. 117 ZKP).

skom odnosu predviđa da se prevoz mora obaviti „iz jedne zemlje u drugu“. Prevoz lica u ropskom odnosu bi trebalo da bude kažnjiv bez obzira na to da li se lice prebacuje preko granice ili unutar državne granice.

Domaće zakonodavstvo ne inkriminiše kupovinu usluga koje pružaju žrtve trgovine ljudima,⁹⁷ iako Preporuka 1545 (2002) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o kampanji protiv trgovine ženama insistira na kažnjavanju kupca koji je *svestan* da kupuje seksualne usluge od žene koja je žrtva trgovine ljudskim bićima.⁹⁸

Centar je na neke od navedenih manjkavosti u, tadašnjem, Nacrtu krivičnog zakonika blagovremeno ukazao Radnoj grupi Ministarstva pravde za izradu teksta KZ Srbije.⁹⁹

Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 34, st. 2, 3 i 4) ne sadrži meru o dozvoli privremenog boravka za žrtve trgovine ljudima, mada su tokom 2004. godine doneti podzakonski akti koji im taj boravak omogućavaju.¹⁰⁰ Međutim, da bi se obezbedio viši stepen zaštite, zakone u materiji stranaca i azila treba osavremeniti i uskladiti sa relevantnim međunarodnim standardima.¹⁰¹

Dve i po godine od početka rada na izradi višegodišnjeg plana za borbu protiv trgovine ljudskim bićima, Vlada je na sednici održanoj 7. decembra usvojila Strategiju borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji.¹⁰²

4.4.2.2. *Trgovina ljudskim organima.* – U domaćem zakonodavstvu deo relevantne odredbe o trgovini ljudima kao svrhu vršenja krivičnog dela predviđa i oduzimanje organa ili dela tela (čl. 388, st. 1 KZ). Kaznu od 3 meseca do 3 godine zatvora za davanje ili posredovanje u davanju svog ili dela tela drugog živog ili umrlog lica uz naknadu u Srbiji propisuje samo Zakon o uslovima za uzimanje i presađivanje delova ljudskog tela (čl. 24–26).¹⁰³ U ovom pogledu domaće krivično zakonodavstvo je potrebno upotpuniti, osavremeniti i uskladiti sa međunarodnim standardom.¹⁰⁴

97 Zakonom o javnom redu i miru propisana je kazna od 30 dana zatvora za lica koje se bavi prostitucijom (čl. 14, st. 1, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05). Lice koje te usluge kupuje se ne kažnjava.

98 Vidi <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/document/adoptedtext/t02/erec1545>.

99 Vidi Komentar članova Nacrta krivičnog zakonika Republike Srbije vezanih za trgovinu ljudima od 23. avgusta 2004. godine (www.bgcentar.org.yu/index.php?p=159).

100 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.

101 Srbija je obavezna da, u skladu sa članom 7, st. 1 Prvog protokola, razmotri usvajanje zakonskih ili drugih odgovarajućih mera koje žrtvama trgovine ljudima dozvoljavaju da na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili, u određenim slučajevima, trajno i time ih izuzme iz kategorije ilegalnih migranata. Vidi i članove 5, 6 (st. 1 (c)), 16 i 18 Drugog protokola.

102 *Sl. glasnik RS*, 111/06. Vidi i *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.

103 *Sl. list SFRJ*, 63/90 i 22/91; *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94 i 28/96; *Sl. glasnik RS*, 101/05.

104 Konvencija Saveta Evrope o ljudskim pravima i biomedicini (čl. 21) i njen Dodatni protokol o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla (čl. 21 i 22) i Preporuka 1611 (2003) Parlamen-

4.4.2.3. *Krijumčarenje ljudi*. – KZ u stavu 2 člana 350 predviđa zabranu krijumčarenja ljudi, određujući da će se onaj ko u nameri da pribavi kakvu korist omogućava drugom nedozvoljen prelaz granice Srbije¹⁰⁵ ili nedozvoljen boravak ili tranzit kroz Srbiju licu koje nije državljanin Srbije, kazniti zatvorom od 3 meseca do 6 godina. Stavom 3 istog člana propisuje se ugrožavanje života ili zdravlja lica čiji se prelazak omogućava kao otežavajuća okolnost za učinioca i propisuje kazna zatvora od jedne do 10 godina. Međutim, ova odredba ne uspostavlja adekvatnu zaštitu prava krijumčarenih lica – nehumano ili ponižavajuće postupanje i eksploatacija krijumčarenih migranata, nisu predviđeni kao kvalifikovani oblik krivičnog dela, što predstavlja odstupanje od standarda postavljenog u Drugom protokolu (čl. 6, st. 3).

KZ nije propisao da migranti neće biti krivično odgovorni ako postanu žrtvom krivičnog dela krijumčarenja ljudi ili ako u cilju omogućavanja krijumčarenja poseduju lažne putne ili identifikacione dokumente ili ostaju u datoj državi bez ispunjenja potrebnih zahteva za zakonit ostanak, što takođe predstavlja odstupanje od standarda postavljenog u Drugom protokolu (čl. 5).

4.4.3. *Zaštita i obeštećenje žrtava*

4.4.3.1. *Zaštita žrtava*. – Od posebne važnosti za postupke pred sudom protiv učinilaca krivičnog dela trgovine ljudima jeste prisustvo svedoka na glavnom pretresu. ZKP sadrži odredbe o opštoj zaštiti svedoka, kao i odredbe o zaštićenom svedoku (čl. 110, 116–122).¹⁰⁶

Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku,¹⁰⁷ koji je stupio na snagu 1. januara 2006, predviđaju se vanredna sredstva zaštite, koja će se primenjivati samo kod najtežih krivičnih dela, između ostalog i u slučajevima organizovanog kriminala.¹⁰⁸

tarne Skupštine Saveta Evrope o trgovini organima (čl. 12 i čl. 14, st. (iii), t. (e)) insistiraju na zabrani korišćenja ljudskog tela i organa u cilju sticanja materijalne koristi, zabrani oglašavanja prodaje ili potrebe za organima ili tkivima uz nudenje ili traženje materijalne ili njoj slične koristi, na izmeni krivičnog zakonodavstva u cilju utvrđivanja odgovornosti trgovaca, posrednika, lekara, medicinskih tehničara, laboranata i drugih uključenih u proceduru ilegalne transplantacije, kao i medicinskog osoblja koje daje informacije i ohrabruje na proces ilegalne transplantacije ili koje je angažovano da pruža negu u procesu oporavka licu koje je kupac organa, a ne obavesti nadležne organe da je u pitanju slučaj ilegalne transplantacije.

Vidi <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm>, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/164.htm>, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/186.htm>.

105 U zakonu se pominje granica Srbije i Crne Gore, jer Zakon nije promenjen od razdruživanja Srbije i Crne Gore.

106 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.1.

107 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

108 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.1.

U 2005. donet je Zakon o zdravstvenoj zaštiti¹⁰⁹ koji stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima obezbeđuje zdravstvenu zaštitu iz budžeta Republike Srbije (čl. 241, st. 6).

Možemo zaključiti da je u pogledu zaštite žrtava došlo do određenih promena u zakonodavnom okviru Srbije zahvaljujući kojima su se stekli uslovi da se obezbedi kako adekvatna zaštita žrtava trgovine ljudima u postupku pred sudom, tako i olakšanje njihovog ukupnog položaja.

4.4.3.2. *Oduzimanje koristi stečene kriminalom i obeštećenje žrtava.* – SCG je 16. maja 2005. potpisala Konvenciju Saveta Evrope o pranju, istrazi, zapleni i oduzimanju sredstava stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma.¹¹⁰ Skupština Republike Srbije do kraja ove godine nije ratifikovala ovu Konvenciju.

Država mora da preduzme mere da žrtve dobijaju informacije o relevantnim postupcima (krivični postupak, parnica),¹¹¹ zatim besplatnu pravnu pomoć u ostvarivanju srazmerne nadoknade za pretrpljenu štetu¹¹² i da ustanovi kompenzacijski fond u koji će ući zaplenjena dobra pojedinaca i pravnih lica koji su učestvovali u lancu trgovine ljudima.¹¹³

4.4.4. *Prinudni rad*

Prinudni ili obavezan rad podrazumeva svaki rad izvršen pod pretnjom ili kaznom.¹¹⁴ Prema članu 6, st. 1 PESK fizička lica se ne smeju terati na rad, tj. postoji pravo na rad, ali ne i dužnost da se radi.

Novi Ustav izričito zabranjuje prinudni rad (čl. 26, st. 3). Ovo rešenje, koje je gotovo u celosti preuzeto iz člana 13 Povelje o ljudskim pravima, proširuje zaštitu prava u odnosu na međunarodni standard, propisujući da će se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatrati prinudnim radom. U stavu 4 člana 26 Ustava pojašnjeno je koje se vrste rada neće smatrati prinudnim radom i te situacije se poklapaju s onim predviđenim u članu 8, st. 3, tač. c PGP.

109 Sl. glasnik RS, 107/05.

110 Vidi <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=198&CM=8&DF=20/07/2005&CL=ENG>.

111 Vidi član 6 Prvog protokola.

112 Pravnu pomoć žrtvama u skoro svim postupcima vođenim za krivično delo trgovine ljudima obezbeđivale su nevladine organizacije. Vidi i ASTRA, FHP, CPD i OMCT, *State Violence in Serbia and Montenegro: An Alternative Report to the United Nations Human Rights Committee*, Ženeva, septembar 2004, str. 72.

113 Zaplenjena dobra bi se koristila za kompenzaciju žrtava i za plaćanje pomoći i pravnih usluga koje im se pružaju. Vidi International Centre for Migration Policy Development, *Preliminarna verzija smjernica najboljih regionalnih praksi za razvoj i implementaciju sveobuhvatnog nacionalnog odgovora na trgovanje ljudima*, oktobar 2004, str. 46 i 47.

114 Član 2, st. 2 Konvencije MOR br. 29, definisao je prinudni rad kao „svaki rad ili usluga koji se zahtevaju od jednog lica pod pretnjom ma koje kazne i za koje se to lice nije dobrovoljno prijavilo“ (Vidi i predmet *Van der Mussel protiv Belgije*, ECHR, App. No. 8919/80 (1983)).

Član 8, st. 3, t. b PGP propisuje da se zabrana prinudnog ili obaveznog rada ne može tumačiti kao zabrana izvršenja kazne prinudnog rada koju je izrekao nadležni sud. ZKP propisuje da pritvorenik može da radi u krugu zatvora na određenim poslovima, ali samo dobrovoljno, na svoj zahtev, a za taj rad mu pripada naknada koju propisuje upravnik zatvora (čl. 181 ZKP).

U pogledu rada osuđenih lica, Evropski sud za ljudska prava je u predmetu *De Wilde, Ooms, Versyp protiv Belgije* (ECHR, App. No. 2832/66 (1971)) zauzeo stav da zatvorenički rad koji u sebi ne sadrži elemente rehabilitacije nije u skladu sa članom 4, st. 2 EKPS. U odredbama o radnoj obavezi osuđenika ZIKS (čl. 86–100) isti će se rehabilitacioni element rada osuđenih lica.

Relevantne odredbe domaćeg zakonodavstva su u tom smislu usklađene s međunarodnim standardima.

Ustavom nije propisana opšta vojna obaveza. Izmenama Zakona o Vojsci Jugoslavije¹¹⁵ propisano je da jugoslovenski državljani stupaju u vojsku na osnovu akta ovlašćenih organa o upućivanju u vojsku *po osnovu vojne obaveze* ili na osnovu akta o prijemu u vojnu službu, odnosno u vojnu školu (čl. 14). Obaveza propisana u Zakonu o Vojsci Jugoslavije ne smatra se prinudnim radom,¹¹⁶ ali samo ako je čisto vojničkog karaktera (čl. 2, st. 2, tač. a Konvencije MOR br. 29 o prinudnom radu).

Zakon o odbrani¹¹⁷ propisuje radnu obavezu građana u vreme ratnog stanja, neposredne ratne opasnosti ili vanrednog stanja (čl. 24, st. 1). Takođe, predviđeno je da se radna obaveza ne može nametnuti bez prethodne saglasnosti licima koja su u zakonu nabrojana kao posebno osetljiva kategorija, npr. roditelju deteta do 15 godina starosti čiji je bračni drug na izvršavanju vojne obaveze, ženi za vreme trudnoće, porođaja i materinstva, licu nesposobnom za rad (čl. 24, st. 3), što je u skladu sa međunarodnim standardom. Međutim, Zakon o odbrani ne predviđa dužinu trajanja radne obaveze pojedinca.

PGP ne predviđa apsolutnu zabranu derogacije odredbi iz stava 3, člana 8 PGP. U skladu s tim je i član 26, st. 4 Ustava koji određuje koje se situacije neće smatrati prinudnim radom i tu nabraja obavljanje rada ili službe lica na vojnoj službi kao i obavljanje rada ili službe za vreme ratnog ili vanrednog stanja, u skladu sa merama propisanim prilikom proglašenja ratnog ili vanrednog stanja.

Međutim, propuštanjem da se tačno odredi dužina trajanja obaveze prinudnog rada u Zakonu o odbrani stvoren je prostor za proizvoljno određivanje trajanja radne obaveze građana u vreme ratnog stanja, što predstavlja odstupanje od međunarodnog standarda. Odredbe ovog zakona je stoga neophodno uskladiti s Konvencijom MOR br. 29 o prinudnom radu koja u članu 12, st. 1 propisuje maksimalan

115 *Sl. list SRJ*, 37/02.

116 Vojni rok ne predstavlja držanje u položaju zavisnosti, čak ni u slučajevima kada je vojni rok dug i kada nema izgleda za njegovo skraćenje (Predmet *W. X. Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 11 Yearbook 562, (1968)).

117 *Sl. list SRJ*, 43/94, 11/95, 28/96, 44/99 i 3/02.

period od 60 dana u periodu od 12 meseci kao vreme tokom kojeg lice može biti primorano na prinudan ili obavezan rad.¹¹⁸

Takođe, članom 24, st. 2 Zakona o odbrani, propisana je radna obaveza za sve radno sposobne građane koji su navršili 15 godina. Ova odredba nije u skladu s članom 11, st. 2 Konvencije MOR br. 29 o prinudnom radu, gde je predviđeno da se obaveznom radu mogu podvrgnuti samo stariji od 18 i mlađi od 45 godina.

U pogledu normalnih građanskih obaveza, u domaćem zakonodavstvu je propisano pružanje besplatne pravne pomoći (čl. 17, st. 2 Zakona o advokaturi¹¹⁹), što je u skladu sa standardom postavljenim u članu 8, st. 3, tač. c (iv) PGP.¹²⁰

4.5. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti i postupanje s licima lišenim slobode

Član 9 PGP:

1. Svaki pojedinac ima pravo na slobodu i na bezbednost svoje ličnosti. Niko ne može biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i shodno postupku koji je predviđen zakonom.

2. Svako uhapšeno lice obaveštava se u trenutku hapšenja o razlozima hapšenja kao što se u najkraćem roku obaveštava pismenim putem o svakoj optužbi koja je podignuta protiv njega.

3. Svako lice koje je uhapšeno ili pritvoreno zbog krivičnog dela biće u najkraćem roku predato sudiji ili nekoj drugoj vlasti zakonom ovlašćenoj da vrši sudske funkcije, i mora u razumnom roku da bude suđeno ili oslobođeno. Pritvaranje lica koja čekaju na suđenje nije obavezno, ali puštanje na slobodu može biti uslovljeno garantijama koje obezbeđuju dolazak lica u pitanju na pretres, kao i svim drugim radnjama postupka a, u datom slučaju radi izvršenja presude.

4. Svako lice koje je lišeno slobode usled hapšenja ili pritvora ima pravo da podnese žalbu sudu kako bi ovaj rešavao bez odlaganja o zakonitosti pritvora i naredio njegovo puštanje na slobodu ako pritvor nije zasnovan na zakonu.

5. Svako lice koje je žrtva nezakonitog hapšenja ili pritvora ima pravo na naknadu štete.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

118 Konvencija u stavu 2 istog člana indirektno ukazuje da rad iz stava 1 spada u predviđene izuzetke od zabrane prinudnog rada, jer propisuje da bi svaki takav radnik morao da dobije uverenje u kome se naznačava period u kome je bio podvrgnut obaveznom radu.

119 Sl. list SRJ, 24/98, 26/98, 69/00, 11/02 i 72/02.

120 Obaveza pružanja besplatne pravne pomoći, kao deo advokatske prakse, ne smatra se prinudnim radom (vidi predmet *Van der Musselle protiv Belgije*, ECHR, App. No. 8919/80 (1983)), kao ni poslovi pravne pomoći uz nisku nadoknadu (vidi predmet *X. i Y. protiv Nemačke*, ECmHR, 10 DR 224 (1978)).

Član 5 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u sledećim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:

- (a) u slučaju zakonitog lišenja slobode na osnovu presude nadležnog suda;
- (b) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom;
- (c) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsku vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivičnog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju.
- (d) u slučaju lišenja slobode maloletnog lica na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora ili zakonitog lišenja slobode radi njegovog privođenja nadležnom organu.
- (e) u slučaju zakonitog lišenja slobode da bi se sprečilo širenje zaraznih bolesti, kao i zakonitog lišenja slobode duševno poremećenih lica, alkoholičara ili uživalaca droga ili skitnica.
- (f) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode lica da bi se sprečio njegov neovlašćeni ulazak u zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju deportacije ili ekstradicije.

2. Svako ko je uhapšen biće odmah i na jeziku koji razume obavешten o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optužbi protiv njega.

3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode shodno odredbama iz stava 1c ovog člana biće bez odlaganja izveden pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i imaće pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može se usloviti jemstvima da će se lice pojaviti na suđenju.

4. Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito.

5. Svako ko je bio uhapšen ili lišen slobode u suprotnosti s odredbama ovog člana ima utuživo pravo na naknadu.

(Sl. list SCG – Međunarodni ugovori, br. 9/03)

4.5.1. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Sredinom 2006. godine usvojen je novi Zakonik o krivičnom postupku¹²¹ (ZKP).¹²² Osim toga, novi Ustav Srbije posvećuje znatnu pažnju pitanjima koja su vezana za pravo na slobodu i bezbednost ličnosti.

121 *Sl. glasnik RS, 46/06.*

122 Početak primene novog ZKP je odložen do 1. juna 2007. godine. U Izveštaju su citirani članovi novog ZKP, osim kada je izričito navedeno da se radi o odredbama starog ZKP.

4.5.1.1. *Zabrana samovoljnog hapšenja i lišenja slobode.* – Osnovni smisao člana 9 PGP je obezbeđenje proceduralnih garantija koje će sprečiti samovoljno i nezakonito lišenje slobode. Država potpisnica mora precizno da definiše slučajeve u kojima je lišenje slobode opravdano, kao i da obezbedi sudsku kontrolu zakonitosti lišenja slobode. Uz to, prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, ovaj član jamči i pravo na ličnu bezbednost, koje državama nameće obavezu da preduzmu „razumne i odgovarajuće“ mere da zaštite lični integritet svakog pojedinca od povreda koji mu drugi mogu naneti.¹²³

Ustav Srbije garantuje svakom licu pravo na ličnu slobodu i bezbednost (čl. 27, st. 1).

Pored neposredne odgovornosti za delovanje svojih organa, država je dužna da obezbedi i da fizička lica svojim delima ne krše prava koja garantuje PGP.¹²⁴ U slučaju prava na slobodu i bezbednost ličnosti, država je dužna da zabrani, na odgovarajući način istraži i kazni svako protivpravno lišenje slobode i onda kada izvršio-ci očigledno nisu agenti države. U tom smislu, Krivični zakonik predviđa krivična dela protivpravnog lišenja slobode (čl. 63), otmice (čl. 64) i trgovine ljudima (čl. 388 i 389).

Zahtev za zakonitim lišenjem slobode i zabrana samovolje iz člana 9, st. 1 PGP ne odnose se samo na lišenje slobode u krivičnom postupku, nego na sve slučajeve lišenja slobode, npr. usled duševne bolesti, skitnje, zavisnosti od alkohola ili narkotika itd.

Ustav Srbije ne poznaje, inače korisnu, odredbu koja je postojala u Povelji po kojoj „niko ne može biti lišen slobode nečijom samovoljom“ i zadovoljava se formulacijom da je lišenje slobode dopušteno „samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom“ (čl. 27, st. 1).

ZKP uspostavlja pravilo da jedino nadležni sud može odrediti pritvor i to samo u zakonom određenim slučajevima i pod rezervom opšte odredbe da se to može učiniti samo ako se ista svrha ne može ostvariti drugom merom (čl. 173–175). Rešenje o određivanju pritvora u istrazi predaje se licu na koje se odnosi u času lišenja slobode, a najdocije u roku od 24 sata od časa lišenja slobode, odnosno privođenja istražnom sudiji. Protiv ovog rešenja pritvoreni može izjaviti žalbu veću. Žalba ne zadržava izvršenje (čl. 175, st. 3). O žalbi se odlučuje hitno – u roku od 48 sati. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće potrebno vreme. Problem u vezi s ovim članom ZKP nastaje u vezi s pravom lica lišenog slobode da bez odlaganja bude obavešteno o razlozima lišenja i osnovima optužbe (čl. 5, st. 2 EKPS). Da li je rok od 24 časa u skladu sa zahtevom „bez odlaganja“ (*promptly*) zavisi pre svega od toga da li su obaveštenja data licu lišenom slobode u momentu lišenja dovoljna da ono shvati razloge zbog kojih je slobode lišeno.¹²⁵

123 Vidi slučaj *Delgado Paéz protiv Kolumbije*, Com. No. 195/1985, st. 5.5.

124 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 31: Priroda opšte pravne obaveze koju Pakt nameće državama ugovornicama, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (2004).

125 Vidi *Compatibility of Yugoslav Law and Practice with the Requirements of the ECHR*, CoE, oktobar 2002, str. 107.

ZKP dozvoljava zadržavanje osumnjičenog od strane organa unutrašnjih poslova ili tužioca, ali samo kao meru koja se izuzetno primenjuje (čl. 264). Lice prema kojem se određuje ova mera uživa sva prava koja pripadaju osumnjičenom, a posebno pravo na branioca. Organ unutrašnjih poslova ili tužilac moraju odmah, a najkasnije u roku od 2 sata izdati i uručiti rešenje o zadržavanju. Trajanje zadržavanja limitirano je na *najviše* 48 časova. Istražni sudija o ovome mora biti odmah obavešten uz mogućnost da zahteva da mu se lice bez odlaganja sprovede (čl. 264, st. 4). Zadržano lice može izjaviti žalbu na rešenje o zadržavanju. Izjava žalbe ne zadržava izvršenje. Istražni sudija po ovoj žalbi mora da odluči u roku od 4 časa od prijema žalbe. Ipak, najvažnija garantija položaja osumnjičenog u ovoj situaciji je nemogućnost da on bude saslušan bez prisustva branioca. Naime, saslušanje osumnjičenog odložiće se do dolaska branioca, a najduže šest sati. Ako ni tada prisustvo branioca nije obezbeđeno, policija će lice odmah osloboditi ili ga sprovesti nadležnom istražnom sudiji.

U Srbiji je u novembru 2005. godine usvojen novi Zakon o prekršajima (ZOP).¹²⁶ Što se tiče prava na slobodu i bezbednost ličnosti, od posebnog značaja je odredba člana 166 Zakona. Ovaj član propisuje da, u prekršajnom postupku, okrivljeni može biti zadržan sudskom naredbom u sledećim slučajevima:

1. ako se ne mogu utvrditi njegov identitet ili prebivalište odnosno boravište, a postoji osnovana sumnja da će pobeći;
2. ako odlaskom u inostranstvo može izbeći odgovornost za prekršaj za koji je predviđena kazna zatvora;
3. ako je zatečen u izvršenju prekršaja, a zadržavanje je potrebno da bi se sprečilo dalje vršenje prekršaja.

Zadržavanje ne može odrediti organ uprave koji vodi postupak već samo sud.¹²⁷ Međutim, i novi zakon ima odredbe o zadržavanju koje nisu u skladu s međunarodnim standardima. Naime, u članu 168, propisano je obavezno zadržavanje alkoholisanih lica, vozača motornih vozila sa 1,2 g/kg ili više alkohola u krvi ili pod uticajem omamljujućih sredstava, kao i lica koja odbiju da se podvrgnu ispitivanju na prisustvo alkohola ili drugih omamljujućih sredstava. Opšti je standard da lišenje slobode mora da bude uvek opravdano potrebno i tu opravdanost treba da ceni sud u svakom konkretnom slučaju.

4.5.1.2. Pravo na obaveštenje o razlozima hapšenja i o optužbi. – Drugi stav člana 9 PGP garantuje pravo svakog uhapšenog lica da bude obavešteno o razlozima lišenja slobode „u trenutku hapšenja“ i pravo na obaveštenje o ma kakvoj optužbi protiv njega, i to bez odlaganja, odnosno „u najkraćem roku“ (*promptly*). Ustav propisuje da „lice koje je lišeno slobode od strane državnog organa odmah se, na jeziku koji razume, obaveštava o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu se

126 *Sl. glasnik RS*, 101/05. Novi Zakon o prekršajima počinje da se primenjuje 1. januara 2007. godine.

127 Organ uprave ima mogućnost da od suda zatraži određivanje ove mere (čl. 166, st. 2).

stavlja na teret kao i o svojim pravima i ima pravo da bez odlaganja o svom lišenju slobode obavesti lice po svom izboru“.

Što se tiče obaveze saopštavanja optužbe u najkraćem roku, čini se da su odredbe ZKP u skladu s međunarodnim standardima, pošto okrivljeni već na prvom ispitivanju „mora biti obavješten o delu za koje se tereti i o dokazima optužbe“ (čl. 5, st. 2), odnosno istražni sudija je dužan da pre saslušanja okrivljenom saopšti „zašto se okrivljuje, osnovi sumnje koji stoje protiv njega, da nije dužan da iznese svoju odbranu, niti da odgovara na postavljena pitanja, pa će se pozvati da, ako to želi, iznese svoju odbranu“ (čl. 95, st. 2). Ako okrivljeni to zatraži, biće mu omogućeno da pre prvog saslušanja pročita krivičnu prijavu i zahtev za sprovođenje istrage (čl. 95, st. 4). Lice lišeno slobode ima mogućnost da pokrene postupak u kome će nadležni istražni sudija hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje nezakonito (čl. 7, st. 3). Ova odredba zadovoljava zahteve PGP (čl. 9, st. 4) i EKPS (čl. 5, st. 4).

4.5.1.3. Izvođenje pred sudiju u najkraćem roku i pravo na suđenje ili oslobođanje u razumnom roku. – Ovo pravo se primenjuje samo na krivične slučajeve i njime se garantuje izvođenje, u najkraćem roku, pred „sudiju ili nekog drugog službenika zakonom ovlašćenog da vrši pravosudne funkcije“, a potom i suđenje u razumnom roku ili oslobađanje. Šta znači termin „u najkraćem roku“ teško je odrediti, ali se čini da taj rok ni u izuzetnim slučajevima ne može biti duži od četiri dana, a u normalnim okolnostima on mora biti mnogo kraći.¹²⁸ Termin „neko drugo lice zakonom ovlašćeno da vrši pravosudne funkcije“ znači da to mora biti neki nezavisan i nepristrasan organ, nezavisan pre svega od izvršne vlasti i tužioca, i koji ima ovlašćenje da uhapšeno lice oslobodi ili uputi u pritvor.¹²⁹

U pravu Srbije, po pravilu, pritvor određuje ili istražni sudija ili veće, na predlog javnog tužioca. Ako odlučuje istražni sudija može se smatrati da odlučuje sudija „ili neki drugi službenik zakonom ovlašćen da vrši pravosudne funkcije“.¹³⁰

Tokom prekrivičnog postupka ovlašćena lica organa unutrašnjih poslova mogu da liše slobode lice ako postoje razlozi za određivanje pritvora, ali su dužna da takvo lice bez odlaganja sprovedu nadležnom istražnom sudiji. Ako je zbog neotklonjivih smetnji sprovođenje lica trajalo duže od osam sati, istražnom sudiji ovo zakašnjenje mora biti obrazloženo. Istražni sudija će o ovome sačiniti belešku, odn. zapisnik. U zapisnik će biti uneta izjava lica lišenog slobode o vremenu i mestu lišenja slobode (čl. 262, st. 3).

Ustav propisuje da pritvor može da traje najduže tri meseca po odluci prvostepenog suda i da se može produžiti odlukom višeg suda još za tri meseca. Rok trajanja pritvora počinje da teče od dana pritvaranja, a ako se do isteka tih rokova

128 *Brogan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A 145, 1978, st. 33.

129 *Schiesser protiv Švajcarske*, A 34, 1991, st. 31.

130 Vidi *mutatis mutandis* odluku Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Bezicheri protiv Italije*, A 164, 1989, st. 20.

ne podigne optužnica, okrivljeni se pušta na slobodu (čl. 31, st. 1). ZKP samo detaljnije, ali u osnovi na isti način, reguliše pitanje trajanja pritvora u redovnom postupku (čl. 31, st. 1), dok u skraćenom postupku trajanje pritvora do podnošenja optužnog predloga ograničava na osam dana bez mogućnosti produženja, a posle podnošenja optužnog predloga važe opšta pravila.

Lice kome je određen pritvor ima pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude oslobođeno. Trajanje pritvora vremenski je ograničeno na sledeći način: na osnovu rešenja istražnog sudije pritvor može trajati najviše mesec dana, a odlukom veća o produženju pritvora on može biti produžen za najviše dva meseca. Rešenjem veća Vrhovnog suda (u slučajevima krivičnih dela kod kojih je predviđena kazna zatvora preko pet godina ili teža kazna), dopušteno je produženje za još najviše tri meseca. Ako do isteka ovih rokova nije podignuta optužnica, pritvorenik se pušta na slobodu (čl. 176 ZKP).

4.5.1.4. Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode. – Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode se odnosi na one slučajeve u kojima je do lišenja slobode došlo odlukom nekog drugog organa, a ne suda.¹³¹ Prema stavu Komiteta za ljudska prava, sudska kontrola mora biti obezbeđena odmah, a ne tek posle odluke drugostepenog upravnog organa.¹³²

Ustav Srbije garantuje pravo svakog lica koje je lišeno slobode da se obrati sudu koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja i naredi puštanje na slobodu ako je ono nezakonito (čl. 27, st. 3).

Zakon o vanparničnom postupku (ZVP) predviđa ustanovu zadržavanja u neuropsihijatrijskoj ustanovi zatvorenog tipa. Ona se primenjuje na lica kod kojih je zbog prirode bolesti neophodno da budu ograničeni u slobodi kretanja i opštenja sa spoljnim svetom (čl. 45, st. 1). Što se postupka u ovoj vanparničnoj stvari tiče, sud može rešenjem odrediti da lice prema kome se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti, privremeno ali najduže za tri meseca, bude smešteno u odgovarajuću zdravstvenu organizaciju, ako je to po mišljenju lekara neophodno da se utvrdi njegovo duševno stanje, osim ako bi time mogle nastupiti štetne posledice po njegovo zdravlje (čl. 38, st. 3). Žalbu na ovakvo rešenje suda može izjaviti lice prema kome se postupak vodi, i to bez obzira na svoje duševno stanje, kao i njegov staralac ili privremeni zastupnik u roku od tri dana od dostavljanja prepisa rešenja (čl. 39, st. 1 i 2).

Usvajanjem novog Zakona o prekršajima, otklonjen je nedostatak koji se ticao manjkavosti sudske kontrole u postupku rešavanja po žalbi u prekršajnom postupku.¹³³ Naime, po pravilima koja će se u prekršajnom postupku primenjivati od 2007, o svim žalbama protiv odluka sudova za prekršaje odlučivaće Viši prekršajni sud.¹³⁴

131 *De Wilde, Ooms i Versyp protiv Belgije*, A 12, 1971, st. 76.

132 *Inés Torres protiv Finske*, br. 291/1988 (1990), st. 7.2.

133 Vidi *Izveštaj 2004*, I.4.5.1.4.

134 Naime, u postupku pred Višim prekršajnim sudom odlučuje veće sastavljeno od troje sudija ovog suda koji se biraju po opštim pravilima i uz uslove koji važe i za izbor sudija sudova

4.5.1.5. *Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode.* – Lice koje je bez osnova lišeno slobode ima pravo na rehabilitaciju, pravo na naknadu štete od države kao i druga prava utvrđena zakonom (glava XXXVI ZKP).¹³⁵ Pravo na naknadu štete i rehabilitaciju izričito je garantovano i novim Ustavom (čl. 35).

4.5.1.6. *Pravo na bezbednost ličnosti.* – Pored odgovornosti za bezbednost lica koja su, na bilo koji način, lišena slobode i tako dospela u neposrednu nadležnost državnih organa, država ima obavezu da zaštiti i lica na slobodi čijoj bezbednosti se ozbiljno pretilo. U tom smislu, ona mora da sprovede istragu o upućenim pretnjama i preduzme sve mere „ako objektivna potreba“, odnosno „ozbiljnost slučaja“ to nalažu.¹³⁶ U skladu s ovim zahtevom, KZ poznaje krivično delo ugrožavanja sigurnosti (čl. 138).

4.5.2. *Postupanje s licima lišenim slobode*

Član 10 PGP:

1. Sa svakim licem koje je lišeno slobode postupa se humano i sa poštovanjem dostojanstva neodvojivog od čovečije ličnosti.

2. a) Okrivljena lica su, osim u izuzetnim slučajevima, odvojena od osuđenih lica i podvrgnuta posebnom režimu koji odgovara njihovom statusu neosuđivanih lica;

b) mladi okrivljeni su odvojeni od odraslih i o njihovim slučajevima se rešava što je moguće pre.

3. Kazneni režim obuhvata postupak s osuđenima čiji je glavni cilj njihovo popravljanje i socijalna rehabilitacija. Mladi prestupnici su odvojeni od odraslih i podvrgnuti režimu koji odgovara njihovim godinama i njihovom zakonskom statusu.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.5.2.1. *Obaveza čovečnog postupanja i poštovanja dostojanstva.* – Sva ograničenja koja nisu inherentna samoj prirodi lišenja slobode, odnosno životu u zatvorenom okruženju, zabranjena su. Član 10 u stvari dopunjava član 7 PGP, koji sadrži opštu zabranu mučenja, surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (vidi I.4.3).

Ustav nalaže da se prema licu lišenom slobode mora postupati čovečno i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti. Nasilje i iznuđivanje iskaza su zabranjeni (čl. 28). U krivičnom postupku je zabranjeno „svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje učestvuje u postupku“ (čl. 9 ZKP). Tokom trajanja pritvora ne sme se vređati ličnost i dostojanstvo pritvorenika.

opšte nadležnosti.

135 O detaljima postupka za naknadu štete vidi *Izveštaj 2005*, I.4.5.1.5.

136 Komitet za ljudska prava, slučaj *Jimenez Vaca protiv Kolumbije*.

Novi ZIKS na značajno bolji način reguliše položaj osuđenog, uključujući i poštovanje njegovog prava na slobodu i bezbednost ličnosti u odnosu na raniji zakon.¹³⁷ Tako je izričito propisano da niko ne sme ugroziti telesno i duševno zdravlje osuđenog (čl. 65, st. 2). Osuđeni ima pravo na pritužbu upravniku zavoda zbog povrede prava. Upravniku zavoda ili licu koje on ovlasti posebno je nametnuta obaveza da pritužbu „ozbiljno razmotri“ i da o njoj donese rešenje u roku od 15 dana. Ako rešenja nema ili je osuđeni njime nezadovoljan, ima pravo i da se žali upravniku zavoda koji će odluku doneti u roku od 15 dana (čl. 114). Isti zakon, u posebnom delu o sudskoj zaštiti, garantuje osuđenom mogućnost da protiv konačne odluke kojom je osuđenom ograničeno ili povređeno neko pravo ostvaruje zaštitu u upravnom sporu. O žalbi odlučuje nadležni sud u roku od 15 dana. Žalba ima suspenzivno dejstvo, osim u slučajevima koji su izričito predviđeni zakonom (čl. 165 i 166).

4.5.2.2. *Razdvajanje okrivljenih i optuženih, maloletnika i odraslih.* – Prema PGP (čl. 10, st. 2), optužena i osuđena lica moraju se razdvojiti „osim u izuzetnim okolnostima“, dok se optužena maloletna lica moraju, bez izuzetka, odvojiti od puoletnih, uz zahtev da se o njihovom slučaju odluči što je moguće pre.

ZKP propisuje da se „po pravilu, u istu prostoriju ne mogu ... smeštati lica koja su na izdržavanju kazne s licima u pritvoru“. ZIKS predviđa, bez izuzetka, odvajanje pritvorenika od osuđenika, što je u potpunosti u skladu s međunarodnim standardima. Međutim, ZIKS sadrži i opšte pravilo da „prtvorenik boravi u zavodu pod istim uslovima kao i osuđeno lice, ako ZKP nije drukčije određeno“, koje dovodi u pitanje zahtev PGP (čl. 10, st. 2a *in fine*) da se optužena lica u načelu podvravaju „posebnom postupku koji odgovara njihovom položaju neosuđenih lica“.

4.5.3. *Posebne odredbe u slučaju suzbijanja organizovanog kriminala*

Narodna skupština usvojila je u julu 2002. godine Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala.¹³⁸

Odredbama zakona uveden je institut preventivnog zadržavanja. U cilju prikupljanja obaveštenja i dokaza o organizovanom kriminalu, ovlašćeno službeno lice može, i bez naredbe suda, da prinudno dovede i u prostorijama preventivno zadrži lice koje može da pruži obaveštenja ili ukaže na dokaze. Ovo zadržavanje može da traje najduže 24 časa (čl. 15b, st. 1). O razlogu za preventivno zadržavanje, pravu na obaveštavanje porodice i drugih lica, kao i pravu na advokata, ovlašćeno službeno lice dužno je da obavesti preventivno zadržano lice odmah po privođenju (čl. 15b, st. 2). Preventivno zadržano lice ne sme se saslušavati, niti se od njega mogu tražiti obaveštenja koja se ne odnose na razloge preventivnog zadržavanja (čl. 15b, st. 3). Izuzetno, ako to razlozi hitnosti zahtevaju, preventivno zadržano lice može biti saslušano u smislu ZKP uz obavezno prisustvo advokata saslušanju. Za saslušanje nije potreban pristanak predviđen odredbama ZKP (čl. 15b, st. 4). Slučaj zadržavanja iz člana 15b

137 Više o relevantnim odredbama i najznačajnijim nedostacima ranijeg ZIKS vidi *Izveštaj 2004*, I.4.5.2.1.

138 *Sl. glasnik RS*, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04 i 58/04.

može se smatrati proizvoljnim razlogom za pritvaranje, jer je svrha „prevencije“ nejasna, a čitava odredba odstupa od odredbi ZKP koji u svrhu prikupljanja informacija od građana predviđa kraći vremenski period i druge garancije protiv uznemiravanja. Iako Komitet ne zabranjuje tzv. „preventivni pritvor“ i ova vrsta pritvora mora obavezno biti podvrgnuta svim garantijama člana 9, kojih u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala nema.

4.6. Pravo na pravično suđenje

Član 14 PGP:

1. Svi su jednaki pred sudovima i sudovima pravde. Svako lice ima pravo da njegov slučaj bude raspravljan pravično i javno pred nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim sudom, ustanovljenim na osnovu zakona koji odlučuje o osnovanosti svake optužbe podignute protiv njega u krivičnim stvarima ili o osporavanju njegovih građanskih prava i obaveza. Može se narediti isključivanje javnosti za vreme trajanja cele rasprave ili jednog dela u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, ili ako to interes ličnog života stranaka zahteva, ili još ako to sud smatra apsolutno potrebnim iz razloga posebnih okolnosti slučaja kada bi javnost štetila interesima pravde, ipak, svaka presuda doneta u krivičnim ili građanskim stvarima biće javna, osim ako interes maloletnika zahteva da se postupa drukčije ili ako se rasprava odnosi na bračne sporove ili na starateljstvo dece.

2. Za svako lice koje je optuženo za krivično delo pretpostavlja se da je nevino dok njegova krivica ne bude zakonski ustanovljena.

3. Svako lice koje je optuženo za krivično delo ima, uz potpunu ravnopravnost, prava bar na sledeće garancije:

- (a) da bude obavешteno u najkraćem roku, na jeziku koji razume i u pojedinostima, o prirodi i razlozima optužbe koja je podignuta protiv njega;
- (b) da raspolaže potrebnim vremenom i olakšicama u vezi s pripremanjem svoje odbrane i da opšti s braniocem koga ono bude izabralo;
- (c) da mu bude suđeno bez velikog zakašnjenja;
- (d) da prisustvuje raspravi i da se samo brani ili da ima branioca koga je izabralo; ako nema branioca, da bude obavешteno o svom pravu da ga ima i, svaki put kad to zahtevaju interesi pravde, da mu se dodeli branilac po službenoj dužnosti besplatno, ako nema mogućnosti da ga nagradi;
- (e) da sasluša ili da predloži da drugi saslušaju svedoke koji terete optuženog i da izdejstvuju dolazak i saslušanje svedoka odbrane pod istim uslovima kao i svedoka optužbe;
- (f) da dobije besplatno pomoć tumača ako ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi rasprava;
- (g) da ne bude prinuđeno da svedoči protiv samoga sebe ili da prizna krivicu.

4. Postupak koji se primenjuje na mladiće koji nisu punoletni prema krivičnom zakonu vodiće računa o njihovim godinama i o interesu njihovog prevaspitavanja.

5. Svako lice oglaseno krivim za počinjeno krivično delo ima pravo da zatraži da, shodno zakonu, viši sud ispita odluku o krivici i presudi.

6. Ako konačno izrečena krivična presuda bude docnije poništena ili ako je dato pomilovanje zbog toga što nova ili naknadno otkrivena činjenica dokazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je izdržalo kaznu na osnovu ove osude biće obeštećeno shodno zakonu, ukoliko se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično krivo za neblagovremeno otkrivanje nepoznate činjenice.

7. Niko ne može biti gonjen ili kažnjen zbog krivičnog dela u vezi kojeg je već bio oslobođen krivice ili osuđen pravosnažnom presudom prema zakonu i krivičnom postupku svake zemlje.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 6 EKPS:

1. Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s celog ili s dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.

2. Svako ko je optužen za krivično delo smatraće se nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.

3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

- (a) da u najkraćem mogućem roku, detaljno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega;
- (b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane;
- (c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;
- (d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega;
- (e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.

Član 7 EKPS:

1. Niko se ne može smatrati krivim za krivično delo izvršeno činjenjem ili nečinjenjem koje, u vreme kada je izvršeno, nije predstavljalo krivično delo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu. Isto tako, ne može se izreći strožija kazna od one koja je bila propisana u vreme kada je krivično delo izvršeno.

2. Ovaj član ne utiče na suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vreme izvršenja smatralo krivičnim delom prema opštim pravnim načelima koja priznaju civilizovani narodi.

Protokol br. 7 uz EKPS:

Član 2

1. Svako ko je odlukom suda osuđen za krivično delo ima pravo da njegovu osudu ili kaznu preispita viši sud. Ostvarivanje ovog prava, uključujući i osnove za njegovo korišćenje, uređuje se zakonom.

2. Ovo pravo može trpeti izuzetke kada je reč o delima manjeg značaja, koja su određena zakonom, ili u slučajevima kada je licu u pitanju u prvom stepenu sudio najviši sud ili je bilo osuđeno na osnovu žalbe na oslobađajuću presudu.

Član 3

Ako je neko lice bilo pravosnažnom presudom osuđeno zbog krivičnog dela i ako je kasnije njegova presuda bila ukinuta ili je bio pomilovan zbog toga što neka nova ili novootkrivena činjenica neosporno ukazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je pretrpelo kaznu kao posledicu takve osude dobiće naknadu u skladu sa zakonom ili praksom dotične države, osim ako se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično odgovorno za to što nepoznata činjenica nije blagovremeno otkrivena.

Član 4

1. Nikome se ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti u krivičnom postupku u nadležnosti iste države za delo zbog koga je već bio pravosnažno oslobođen ili osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države.

2. Odredbe prethodnog stava ne sprečavaju ponovno otvaranje postupka u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom date države, ako postoje dokazi o novim ili novootkrivenim činjenicama, ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod.

3. Ovaj se član ne može staviti van snage na osnovu člana 15 Konvencije.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.6.1. Sudski sistem

U Srbiji postoje sudovi opšte nadležnosti i posebni sudovi. Zakonom o uređenju sudova¹³⁹ napravljene su izmene u dotadašnjoj organizaciji sudstva, pa je pored opštinskih i okružnih sudova ustanovljen i Apelacioni sud, kao sud opšte nadležnosti. Kao posebni sud, pored trgovinskih koji su do tada postojali, predviđen je i Upravni sud (čl. 10). Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova¹⁴⁰ ustanovljena je još jedna vrsta posebnih sudova, a to su prekršajni sudovi, čija je viša instanca Viši prekršajni sud sa četiri odeljenja (čl. 1 i 36a). Prema novom Ustavu, naj-

139 *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 101/05 i 46/06.

140 *Sl. glasnik RS*, 48/05.

viša sudska instanca u Srbiji je Vrhovni kasacioni sud (čl. 143, st. 4). Nije jasno zašto se ustavotvorac opredelio da najviši sud bude „kasacioni“. Utisak je da će ovaj sud, u stvari, imati kontinuitet sa Vrhovnim sudom, ali ostaje da se vidi da li će promena imena najviše sudske instance za sobom vući i promene u nadležnosti. Inače, prema Zakonu o uređenju sudova koji ustanovljava novi sistem sudova u Srbiji, trebalo je da Apelacioni sud bude sud druge instance, kako u odnosu na opštinske, tako i u odnosu na okružne sudove, što znači da je još pre donošenja novog Ustava predviđeno da se nadležnost Vrhovnog suda u ovom pogledu ograniči.

Rok za konstituisanje apelacionih sudova i Upravnog suda prvo je bio 1. oktobar 2001. Marta 2004. usvojene su izmene i dopune Zakona o uređenju sudova kojim je rok za konstituisanje ovih sudova pomeren na 1. januar 2007. godine, kada je trebalo da počnu sa radom i prekršajni sudovi (čl. 15). Iako je bilo izvesno da do tada neće biti moguće konstituisanje novih sudova, u Skupštini do kraja godine nije usvojen Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova, koji se inače nalazi pred Skupštinom od jula 2006, i koji ovaj rok pomera na jun 2007. Nejasnim i opštim odredbama Ustavnog zakona omogućeno je da se konstituisanje novih sudskih instanci ponovo odloži i time dodatno odloži reforma sudskog sistema koja je neophodan uslov za poboljšanje sudske zaštite ljudskih prava.

Postupci za krivična dela organizovanog kriminala, za ratne zločine, kao i za dela visokotehnološkog kriminala vode se pred posebnim odeljenjima Okružnog suda u Beogradu.¹⁴¹

4.6.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova

Ustav u članu 4 sadrži odredbe o podeli vlasti i o nezavisnosti sudske vlasti. Zakon o uređenju sudova sadrži odredbu kojom se izričito zabranjuje korišćenje javnog položaja, medija ili bilo koje javno istupanje kojim se utiče na sudski postupak, kao i svaki drugi uticaj na sud (čl. 6). Međutim, nezavisnost sudova ne zavisi toliko od ustavnih i zakonskih odredbi, koliko od same prakse.

4.6.2.1. Izbor sudija. – Ustav ustanovljava dva tela koja preuzimaju funkcije do sada postojećeg Visokog saveta pravosuđa.¹⁴² To su Visoki savet sudstva, nadležan za izbor sudija, i Državno veće tužilaštva, nadležno za izbor zamenika javnih tužilaca.¹⁴³

Ovlašćenja Visokog saveta sudstva pri izboru sudija veća su od onih koja je imao Visoki savet pravosuđa, jer sudije samo pri prvom izboru, kada se biraju na tri godine, bira Narodna skupština na predlog Visokog saveta sudstva, a sledeći izbor, kad se sudije biraju na stalnu funkciju, u nadležnosti je Visokog saveta sudstva (čl. 147 Ustava). Ipak, Narodna skupština i dalje ima presudnu ulogu pri tom prvom izboru, koji je možda i najznačajniji.

141 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.1.1.

142 Više o Visokom savetu pravosuđa vidi u *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.1.

143 Javne tužioce bira Narodna skupština na predlog Vlade.

Pored toga, velike zamerke mogu se staviti na izbor članova u Visoki savet sudstva. Iako je to telo u kome većinu članova čine sudije, presudnu ulogu u formiranju Visokog saveta sudstva ipak ima Narodna skupština, jer ona bira 8 od 11 članova. Naime, u Visokom savetu sudstva članovi su ministar nadležan za pravosuđe, predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine i predsednik Vrhovnog kasacionog suda kao članovi po položaju, a Narodna skupština bira preostalih 8 članova – 6 sudija i 2 ugledna pravnik (jedan advokat i jedan profesor) s najmanje 15 godina iskustva (čl. 153). Na ovaj način dovedena je u pitanje nezavisnost sudija u odnosu na druge grane vlasti.

Ustavom se ne predviđa reizbor sudija. Uz to, može se zaključiti da je Ustav donet uz težnju da se obezbedi kontinuitet u odnosu na stari. Tome u prilog govori i činjenica da je veliki trud uložen kako bi se novi Ustav usvojio po proceduri predviđenoj starim Ustavom. Ipak, Ustavnim zakonom predviđeno je da će se u roku od jedne godine od dana konstituisanja Visokog saveta sudstva vršiti izbor svih sudija (čl. 7), što može da pokrene i pitanje stečenih prava, jer su sadašnje sudije u vreme izbora bile birane na neograničeno vreme.

4.6.2.2. Stalnost sudijske funkcije. – Prema novom Ustavu, sudije se prilikom prvog izbora biraju na tri godine, a po isteku tri godine vrši se ponovo izbor, ovaj put doživotno. Ovakvo rešenje, koje može da dovede u pitanje nezavisnost sudija koje još nisu prošle izbor za stalnu funkciju, bilo je predviđeno i u vladinom Predlogu ustava. Odredbe tog predloga koje se odnose na pravosuđe bile su podnete Venecijanskoj komisiji kako bi dala svoje mišljenje o njima. U mišljenju Venecijanske komisije ovo rešenje se kritikuje i ističe se da ukoliko se ono ipak usvoji, potrebno je pružiti dodatne garantije za nezavisnost sudija koje još uvek nisu izabrane za stalno. I pored negativnog mišljenja Venecijanske komisije, ovo rešenje ipak je usvojeno u novom Ustavu,¹⁴⁴ pri čemu nisu date nikakve dodatne garantije nezavisnosti.

4.6.2.3. Prestanak sudijske funkcije. – Ustav propisuje da sudiji funkcija prestaje na njegov zahtev, nastupanjem zakonom propisanih uslova, razrešenjem i ako ne bude izabran na stalnu funkciju (čl. 148, st. 1). Za razliku od ranijeg Ustava, novi Ustav ne predviđa razloge za razrešenje, već ostavlja da oni budu određeni zakonom, čime se umanjuje zaštita sudija u odnosu na zakonodavnu vlast.

Postupak za razrešenje sudije regulisan je Zakonom o sudovima.¹⁴⁵

4.6.2.4. Princip nepremestivosti. – Ustav garantuje tzv. princip nepremestivosti sudije (čl. 150 Ustava i čl. 2, st. 2 i čl. 16 Zakona o sudijama).

Sudija može biti premešten ili upućen u drugi sud samo ako se sa tim saglasi. Saglasnost se izuzetno ne traži ako sud za koji je izabran bude ukinut ili mu bude ukinut pretežni deo nadležnosti.

144 Mišljenje Venecijanske komisije br. 349/2005, [http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)023-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)023-e.asp).

145 O postupku za razrešenje sudija vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.2.

4.6.2.5. *Izuzeće*. – Kao garantija nepristrasnosti suda, u pravu Srbije predviđeno je više razloga zbog kojih se sudija može izuzeti iz postupka. Razlozi za izuzeće uglavnom se odnose na sukob interesa. Izuzeće traži sam sudija, a mogu ga tražiti i stranke. O zahtevu za izuzeće odlučuje predsednik suda.

Novi ZPP razlikuje izuzeće i isključenje (čl. 66 ZPP). Sudija će se uvek isključiti ako postoje razlozi koje Zakon predviđa, a koji nedvosmisleno dovode u sumnju njegovu nepristrasnost. Razlozi za izuzeće odnose se na „okolnosti koje dovode u sumnju“ nepristrasnost sudije, i ostavljeni su na diskrecionu procenu predsedniku suda, a više se tiču subjektivnog odnosa sudije prema strankama u sporu (čl. 66, st. 2). Cilj ovog zakonskog rešenja je da se spreče stranke da zloupotrebljavaju institut izuzeća, što se u praksi naših sudova dešavalo u cilju odugovlačenja postupka.

4.6.2.6. *Kontrola i zaštita*. – Izmenama Zakona o sudijama od 2004. osnovan je Nadzorni odbor u Vrhovnom sudu Srbije, koji ima zadatak da kontroliše sudske predmete i da procenjuje ne samo ažurnost rada, već i kvalitet rada sudije u toku postupka. Ako utvrdi da je sudija nesavesno ili nestručno vršio dužnost, Nadzorni odbor pokreće postupak za njegovo razrešenje. Nadzorni odbor sastoji se od pet sudija Vrhovnog suda, koji se biraju na četiri godine.

Zakon o sudijama uvodi institut pritužbe, koju sudija može da podnese ako smatra da je neko njegovo pravo povređeno, a nije obezbeđena druga zaštita. Pritužba se podnosi Velikom personalnom veću.¹⁴⁶

Ustavom je predviđeno da sudija može uložiti žalbu protiv odluke Visokog saveta sudstva Ustavnom sudu, u slučajevima propisanim zakonom (čl. 155).

Ministarstvo pravde ima preveliki uticaj u upravljanju pravosuđem. Jedan od ciljeva vladine Nacionalne strategije reforme pravosuđa¹⁴⁷ jeste i administrativno osamostaljivanje sudova u odnosu na Ministarstvo pravde. Međutim, reforma pravosuđa, bar u ovom segmentu, još nije sprovedena.

4.6.2.7. *Nespojivost*. – Sudijama se zabranjuje političko delovanje, a zakonom se određuje koje su druge funkcije, poslovi ili privatni interesi nespojivi sa sudijskom funkcijom (čl. 152 Ustava). Formulacija „političko delovanje“ je suviše uopštena i ostavlja široke mogućnosti za tumačenje, a samim tim i zloupotrebu.

Zakon o sudijama (čl. 27) zabranjuje sudijama da budu na dužnosti u organima koji donose ili izvršavaju propise, da budu članovi političkih stranaka, da se bave bilo kojim javnim ili privatnim plaćenim poslom i da pružaju pravne usluge ili savete uz naknadu, kao i druge službe, poslove i postupke koji su u suprotnosti s dostojanstvom i nezavisnošću sudija ili koji štete ugledu suda, što procenjuje Vrhovni sud Srbije. Sudija može da se bez ičijeg odobrenja bavi naučnom i stručnom delatnošću, uz naknadu.

146 O Velikom personalnom veću vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.2.

147 Tekst Nacionalne strategije dostupan je na internet stranici Vlade Srbije, http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

4.6.2.8. *Pravo na slučajnu dodelu predmeta.* – U skladu sa Preporukom komiteta ministara Saveta Evrope,¹⁴⁸ u zakonima koji uređuju sudsku vlast uvedeno je pravo na slučajnog sudiju, odnosno slučajnu dodelu predmeta. Prema Zakonu o sudijama, predmeti se dodeljuju isključivo na osnovu oznake i broja predmeta, prema redosledu koji se unapred utvrđuje za svaku kalendarsku godinu. Izričito se propisuje da redosled predmeta ne zavisi od ličnosti stranaka i okolnosti predmeta (čl. 21).

4.6.3. *Pravičnost postupka*

Pravičnost podrazumeva različite garantije, među kojima su naročito pravo na pristup sudu, usmenost i kontradiktornost rasprave i donošenje odluke u razumnom roku.

Pravo na pristup sudu nije izričito predviđeno ni u EKPS ni u PGP, ali je ono ugrađeno u odredbe koje garantuju pravo na pravično suđenje.¹⁴⁹

Ustav Srbije garantuje svakome pravo na jednaku zaštitu prava u postupku pred sudom, drugim državnim organima, imaočima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave, kao i pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se rešava o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (čl. 36). Međutim, nije dovoljno da se pravo na pristup sudu samo proklamuje. Tako je, ako je pomoć advokata neophodna kako bi se pristup sudu zaista i omogućio, država dužna da je obezbedi.¹⁵⁰ Još jedan problem predstavlja imunitet pojedinih lica, koji ponekad može dovesti do kršenja prava na pristup sudu.¹⁵¹

Pravo na pristup sudu može biti otežano ili čak onemogućeno suviše visokim sudskim taksama. Mada se te takse u Srbiji ne smatraju visokim u poređenju s taksama u drugim zemljama regiona, s obzirom na loš ekonomski položaj stanovništva čak i one mogu ugroziti pravo na pristup sudu.¹⁵² Ovaj se problem može rešiti putem ustanove siromaškog prava.

Novi ZPP proširuje institut siromaškog prava i pored oslobađanja od plaćanja takse i plaćanja predujma za troškove svedoka, veštaka, uviđaja i sudskog oglasa, uvodi pravo na besplatno zastupanje ako je to nužno radi zaštite prava stranke (čl. 166).

Poštovanje prava na pristup sudu se mora obezbediti i u toku parničnog postupka ograničavanjem arbitrarnosti sudova i sudija u pogledu prekida postupka. U

148 Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope o nezavisnosti, efikasnosti i ulozi sudija, br. R (94) 12.

149 Vidi *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (ECHR, App. No. 4451/70 (1975).

150 Vidi *Airey protiv Irske*, ECHR, App. No. 6289/73 (1979), st. 26.

151 Vidi *Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 23452/94 (1998) i *Ashingdane protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 8225/78 (1985).

152 Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 128.

novom Zakonu o parničnom postupku ne stoji više odredba da sud može odrediti prekid postupka ako odluka o tužbenom zahtevu zavisi od toga da li je učinjen privredni prestup ili krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, ko je učinilac i da li je on odgovoran. U praksi su sudovi po pravilu prekidali građanski postupak kada se paralelno vodio krivični postupak iz istog činjeničnog osnova. Prekidi bi trajali i po nekoliko godina i onemogućavali efikasno okončanje građanskog postupka.

Jedan od najvažnijih elemenata koje zahteva garantija pravičnosti suđenja je kontradiktornost postupka (*audiatur et altera pars*). Prema ZKP, okrivljeni ima pravo „da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist“ (čl. 5, st. 4 ZKP). Ovo načelo je razrađeno u nizu odredbi.

Propisno sastavljena optužnica mora se bez odlaganja dostaviti okrivljenom, a ako se nalazi u pritvoru u roku od 24 sata po prijemu (čl. 292, st. 1 ZKP). Isti smisao ima i odredba člana 397 ZKP o obaveznom dostavljanju primerka žalbe protivnoj strani na odgovor. Nepoštovanje ovih odredbi predstavlja bitnu povredu krivičnog postupka.

Princip kontradiktornosti predviđen je i u novom Zakonu o prekršajima (čl. 81).

U parničnom postupku ovaj princip je predviđen u članu 5 ZPP u kome se kaže da će sud svakoj stranci pružiti mogućnost da se izjasni o zahtevima, predlozima i navodima protivne strane, a samo izuzetno kada je to zakonom određeno, sud je ovlašćen da o zahtevu odluči i ako protivnoj strani nije bila pružena mogućnost da se izjasni. To se pre svega odnosi na donošenje odluka o privremenim merama u kom postupku se princip hitnosti stavlja iznad principa kontradiktornosti.

4.6.4. Suđenje u razumnom roku

Donošenje odluke u razumnom roku jedan je od ključnih elemenata prava na pravično suđenje. Prilikom procene da li je postupak okončan u razumnom roku u obzir se uzimaju složenost slučaja, ponašanje optuženog, odnosno strane u postupku (da li je sama prouzrokovala kašnjenje), kao i interes podnosioca da se postupak što pre okonča. Posebno se brzina u postupanju očekuje u krivičnim postupcima, kao i u parnicama koje se tiču starateljstva nad decom, radnih sporova, sporova u vezi sa fizičkim povredama i uopšte u slučajevima kada je brzina od suštinskog značaja, kao što je to, na primer, u slučajevima kada lice zaraženo HIV virusom putem transfuzije krvi povede postupak za naknadu štete.¹⁵³

Novi Ustav propisuje da svako ima pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već ustanovljen sud pravično i u razumnom roku raspravi i odluči o njegovim pravima, obavezama i o optužbama protiv njega (čl. 32, st. 1). Prema ZKP, okrivljeni ima pravo da u najkraćem roku bude izveden pred sud i da mu bude suđeno bez

153 Vidi *X. protiv Francuske*, ECHR, App. No. 18020/91 (1992), stavovi 47–49.

bilo kakvog neopravdanog odlaganja (čl. 12, st. 1). ZKP (čl. 12, st. 2), ZPP (čl. 10), i Zakon o prekršajima (čl. 83) propisuju da sud ima obavezu da nastoji da se postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripadaju licima koja učestvuju u postupku. Ovo načelo razrađeno je u nizu odredbi ZKP. Zakon o sudijama uvodi dužnost sudije da predsednika suda obaveštava o razvoju postupka u vremenu.

Novi ZPP donet je da bi se obezbedila i unapredila efikasnost pravosuđa i uvodi mnoge novine bitne za racionalizaciju procedure, kao što je npr. smanjenje broja ročišta, preciziranje rokova za dostavljanje tužbe na odgovor, za odgovor na tužbu i za zakazivanje pripremnog ročišta, nalaže obezbeđivanje svih dokaza uz tužbu, odnosno do zaključenja pripremnog ročišta itd. Za nepoštovanje procesne discipline ZPP predviđa visoke novčane kazne i to ne samo za stranke, zakonske zastupnike, punomoćnike i veštake, već i za treća lica koja ometaju preduzimanje parničnih radnji van ročišta (čl. 181).

Svi novi procesni zakoni u Srbiji predviđaju instruktivne rokove koji obavezuju sudije i administrativno osoblje.

Porodični zakon usvojen ove godine u Srbiji takođe predviđa hitnost postupka u vezi sa porodičnim odnosima vezanim za dete ili roditelje koji vrše roditeljsko pravo, pa se tako tužba ne dostavlja na odgovor, postupci se sprovode po pravilu na najviše dva ročišta, prvo ročište zakazuje se tako da se održi u roku od 15 dana od dana kada su tužba ili predlog primljeni u sudu, a drugostepeni sud je dužan da donese odluku u roku od 30 dana od dana kada mu je dostavljena žalba (čl. 204).

U rešavanju problema vezanih za suđenje u razumnom roku pomoći će i Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova,¹⁵⁴ a i Zakon o posredovanju – medijaciji¹⁵⁵ koji reguliše mirno rešavanje i drugih vrsta sporova. Svrha ovih zakona je da se stranama u sporu omogući da uz manje troškova i za daleko manje vremena reše sporne odnose mimo sudske procedure u jednom neformalnom postupku u kome suprotstavljene strane donose same odluku putem pregovora u kojima im pomaže treća neutralna osoba. Namera zakonodavca je bila i da se broj slučajeva koji se rešavaju pred sudovima smanji, kako bi se sudovima omogućilo da budu efikasniji.

4.6.5. Javnost rasprave i javnost presude

Novi Ustav Srbije, kao i stari, garantuje javnost rasprave pred sudom (čl. 32), ali, za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, ne garantuje izričito javnost prilikom objavljivanja presude.

U Ustavu su taksativno nabrojani slučajevi u kojima se, u skladu sa zakonom, može isključiti javnost – radi zaštite interesa nacionalne bezbednosti, javnog reda i morala u demokratskom društvu, kao i radi zaštite interesa maloletnika ili privat-

154 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

155 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

nosti učesnika u postupku, u skladu sa zakonom, pa se postavlja pitanje koliko su važeći zakoni u ovom pogledu u skladu s Ustavom, jer kao osnov za isključenje, pored navedenih, predviđaju npr. i čuvanje tajne.

U krivičnom i građanskom postupku važi opšte pravilo da su glavni pretres odnosno glavna rasprava javni i da im mogu prisustvovati punoletna lica (čl. 316 ZKP; čl. 307 ZPP; čl. 209 ZOP). Prema ZKP, sud može, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, isključiti javnost s glavnog pretresa ako je to potrebno radi čuvanja tajne, javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloletnika ili zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog, a novi ZKP uvodi još jedan osnov – otklanjanja ozbiljne opasnosti po život ili telo stranaka, oštećenog, branio-ca, svedoka ili drugih lica (čl. 317). Ovi osnovi su opšte gledano u skladu s međunarodnim standardima. U postupku prema maloletnicima javnost se uvek isključuje (čl. 75 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹⁵⁶). Novi Zakon o prekršajima propisuje isključenje javnosti ako to zahtevaju opšti interesi ili razlozi morala i kada se postupak vodi protiv maloletnika (čl. 209). Isključenje javnosti na glavnom pretresu protivno zakonu predstavlja bitnu povredu odredbi krivičnog i parničnog postupka i osnov je za žalbu na presudu (čl. 392, st. 1, t. 4 ZKP; čl. 361, st. 2, t. 11 ZPP).

ZPP predviđa da se u parničnom postupku javnost može isključiti „za celu glavnu raspravu ili jedan njen deo ako to zahtevaju interesi čuvanja službene, poslovne ili lične tajne, interesi javnog reda ili razlozi morala“ (čl. 308, st. 1 ZPP). Javnost se može isključiti i kada se merama za održavanje reda ne bi moglo obezbediti nesmetano održavanje rasprave (čl. 308, st. 2 ZPP).

U skladu s članom 6, st. 1 EKPS, ZKP i ZPP propisuju da se izreka presude mora uvek javno pročitati, bez obzira da li je tokom postupka javnost bila isključena (čl. 381, st. 4 ZKP; čl. 340, st. 3 ZPP). Novi Ustav uopšte ne propisuje da će se presude javno objavljivati, što je neshvatljiv propust, posebno kada se ima u vidu da EKPS čak ne predviđa nikakve izuzetke u ovom pogledu.¹⁵⁷ Prema ZKP i ZPP saopštavanje razloga presude zavisi od toga da li je javnost bila isključena; ako jeste, veće će odlučiti da li će isključiti javnost prilikom objavljivanja razloga presude (čl. 381, st. 4 ZKP; čl. 340, st. 3 ZPP).

ZKP poznaje još jedan izuzetak od pravila da optuženi ima pravo na javno suđenje. Naime, kod nekih lakših krivičnih dela (dela kažnjivih novčanom kaznom

156 Sl. glasnik RS, 85/05.

157 Ipak, kada je reč o odstupanju od pravila javnog saopštavanja presude, treba imati u vidu praksu Evropskog suda za ljudska prava, a ne samo tekst Konvencije, koji ne predviđa izuzetke od javnog izricanja presude. Naime, u nekoliko navrata Sud je naglasio da su okolnosti slučaja presudne i da u skladu s predmetom i svrhom člana 6, st. 1, tj. obezbeđivanjem pravičnog suđenja, treba ceniti da li je zadovoljen zahtev javnosti rasprave (vidi *Sutter protiv Švajcarske*, ECHR, App. No. 8209/78 (1984), st. 33; za postupke prema maloletnicima vidi *B. i P. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 36337/97 i 35974/97 (2001)). Ako ne bi postojali izuzeci od obaveze javnog izricanja presude, svrha člana 6 ne bi bila ispunjena onda kada je javnost bila isključena u raspravi pred sudom.

kao osnovnom kaznom ili kaznom zatvora do 3 godine) sudija može odlučiti bez održanog suđenja, a po zahtevu javnog tužioca (čl. 460 ZKP). Okrivljeni može osporavati ovu odluku i, ako po njegovom prigovoru bude pozitivno rešeno, zakazaće se javno suđenje. Ova norma je u skladu s Preporukom Saveta Evrope o pojednostavljenju krivičnog prava iz 1983.¹⁵⁸

Upravni spor se odvija na zatvorenoj sednici, a samo izuzetno javno (čl. 32 Zakon o upravnim sporovima¹⁵⁹). Ovo nije u skladu s pravom na javnu raspravu iz člana 6, st. 1 EKPS. Prilikom ratifikacije EKPS, Srbija i Crna Gora stavila je odgovarajuću rezervu.

4.6.6. Garantije optuženima za krivična dela¹⁶⁰

Evropski sud za ljudska prava uspostavio je kriterijume na osnovu kojih se može utvrditi da li neka optužba spada u „krivične“.¹⁶¹ Pre svega, ako je domaćim pravom optužba klasifikovana kao krivična, član 6 EKPS automatski se primenjuje. Međutim, to ne znači da država može da izbegne obaveze koje proističu iz člana 6 tako što će jednostavno odlučiti da se pojedina dela po domaćem pravu neće smatrati krivičnim.¹⁶² Pored klasifikacije prema domaćem pravu, priroda dela i oštrina kazne utiču na određivanje optužbe kao krivične.¹⁶³

U pravu Srbije postoje tri vrste kažnjivih dela. To su krivična dela, prekršaji i privredni prestupi.

Dok za krivična dela nije sporno da predstavljaju krivične optužbe u smislu međunarodnih standarda, prekršaji predstavljaju posebnu ustanovu delom kaznene, a delom administrativne prirode. Zbog neusaglašenosti s međunarodnim standardima, Srbija i Crna Gora je prilikom ratifikacije EKPS stavila odgovarajuću rezervu.

Novi Zakon o prekršajima otkloniće većinu dosadašnjih nedostataka, pre svega time što određuje da će ubuduće za postupanje u prekršajnim predmetima biti nadležan sud. Za pojedine prekršaje će i dalje biti nadležan organ uprave, što je opravdano, jer nije neophodno pokretati sudsku mašineriju za svaki prekršaj, ma kako neznatna njegova društvena opasnost bila. Tako, opravdano je organu uprave

158 Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 139.

159 *Sl. list SRJ*, 46/96.

160 O zaštiti maloletnika u krivičnom postupku i o Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u I.4.15.3.3.

161 Ovi kriterijumi prvi put su uspostavljeni u predmetu *Engel i ostali protiv Holandije*, ECHR, App. No. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 i 5370/72 (1974), a kasnije u praksi.

162 *Ibid.*, st. 81.

163 Da bi se norma smatrala krivičnom, treba da ima opšte dejstvo i da njom propisana sankcija ima kaznenu i vaspitnu svrhu. Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 130; N. Mole i C. Harby, *Pravo na pravično suđenje*, Savet Evrope, Beograd, 2003, str. 30–35; V. Dimitrijević, „Čemu nas uče međunarodni sudovi za ljudska prava“, *Reč*, 2004, str. 85 i dalje.

dodeliti nadležnost za dela koja pre spadaju u administrativnu sferu, dok bi nadležnost morala pripadati sudovima u slučajevima kada se odlučuje o optužbama koje se pre imaju smatrati krivičnim. Problem je, međutim, što se prema Zakonu kao kriterijum za dodeljivanje nadležnosti organu uprave uzima činjenica da li je za prekršaj u pitanju propisana samo novčana kazna. Naime, kako novčane kazne predviđene za prekršaje imaju za svrhu kažnjavanje, a ne naknadu materijalne štete, i kreću se u rasponu koji se donekle podudara s onim iz krivičnog zakona, prema kriterijuma Evropskog suda bar neki od prekršaja koji se kažnjavaju samo novčano mogli bi pre da spadaju u domen krivičnog nego upravnog prava i za njih bi trebalo da bude nadležan sud.

Isti problemi postoje i u vezi s privrednim prestupima. Privredni prestupi su povrede pravila o privrednom i finansijskom poslovanju koje mogu prouzrokovati teže posledice. Međutim, iako su po svojoj prirodi kažnjiva dela, za njih nisu nadležni krivični, već privredni sudovi, a sam postupak regulisan je Zakonom o privrednim prestupima,¹⁶⁴ a ne ZKP. Zakon o privrednim prestupima predviđa primenu nekih odredbi ZKP, međutim, one nisu dovoljne da pruže svu zaštitu predviđenu članom 6 EKPS.

4.6.6.1. Pretpostavka nevinosti. – Pretpostavka nevinosti za posledicu ima da je okrivljeni oslobođen tereta da dokazuje da nije kriv, a sud se obavezuje da, ako nije s izvesnošću utvrdio krivicu, postupi onako kako je povoljnije za okrivljenog – *in dubio pro reo* (u slučaju sumnje u korist okrivljenog). Ustav i ZKP u skladu su s međunarodnim standardima. Oni predviđaju da će se svako smatrati nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom nadležnog suda (čl. 34, st. 3 Ustava. čl. 3, st. 1 ZKP). ZKP načelo *in dubio pro reo* svrstava u osnovna načela (čl. 4).

ZKP, u skladu sa evropskim standardima,¹⁶⁵ predviđa da nije samo sud u obavezi da poštuje pretpostavku nevinosti, već da i svi državni organi, sredstva javnog obaveštavanja, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica imaju obavezu da svojim javnim izjavama ne vređaju prava okrivljenog (čl. 3, st. 2 ZKP). Novi ZKP, za razliku od trenutno važećeg, predviđa i sankcije u slučaju da se ova obaveza prekrši (čl. 3, st. 3–6 novog ZKP)

4.6.6.2. Obaveštenje o optužbi, bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume. – Ustav u članu 33 garantuje svakome ko je okrivljen za krivično delo pravo da u najkraćem roku bude obavešten o prirodi i razlozima dela za koje se tereti, kao i dokazima prikupljenim protiv njega, posebno i na jeziku koji razume.

Prema ZKP, koji posebno reguliše ovo pravo, okrivljeni mora biti obavešten o krivičnom delu koje mu se stavlja na teret i o dokazima na kojima je zasnovana

164 *Sl. list SFRJ*, 4/77, 36/77, 14/85, 10/86, 74/87, 57/89 i 3/90; *Sl. list SRJ*, 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01.

165 *Vidi Allenet de Ribemont protiv Francuske*, ECHR, App. No. 15175/89 (1995).

optužba već na prvom saslušanju. ZKP ovo pravo svrstava u osnovna načela (čl. 5, st. 2), ali ga ponavlja i u okviru odredbi o saslušanju okrivljenog nalažući da se okrivljeni pri prvom ispitivanju upozna s tim zašto se okrivljuje, uz označavanje krivičnog dela koje mu se stavlja na teret i činjenica iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je učinio krivično delo (čl. 95, st. 2). Takođe, kad policija prilikom prikupljanja obaveštenja oceni da građanin koga saslušava može biti osumnjičeni, dužna je da ga obavesti da se smatra osumnjičenim, o delu za koje se tereti i osnovama sumnje (čl. 260, st. 1).

Ako javni tužilac donese rešenje o sprovođenju istrage, u njemu se navode opis dela iz kojeg proizilaze njegova zakonska obeležja, zakonski naziv krivičnog dela i dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja (čl. 273, st. 4).

Optužnica se „dostavlja okrivljenom koji je na slobodi bez odlaganja, a ako se nalazi u pritvoru, u roku od 24 sata po prijemu“ (čl. 292, st. 1). Optužnica mora da sadrži, između ostalog, opis dela i okolnosti koje bliže određuju krivično delo, kao i predlog o dokazima koje treba izvesti na glavnom pretresu (čl. 289, st. 1).

Obaveštenje o optužbi garantovano je i u prekršajnom postupku (čl. 85, st. 2 i čl. 86 ZOP).

4.6.6.3. Dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane i pravo na kontakt s braniocem. – Obaveza osiguranja dovoljnog vremena za pripremanje odbrane okrivljenom predstavlja jedno od osnovnih načela ZKP (čl. 5, st. 5). Međutim, minimalni rokovi koje ZKP predviđa za pripremanje odbrane isuviše su kratki (u redovnom postupku „dovoljno vremena (...), a najmanje osam dana,“ odnosno za teža krivična dela najmanje petnaest dana – čl. 311, st. 3; u skraćenom postupku „dovoljno vremena, a najmanje osam dana“ – čl. 453, st. 3 ZKP). Ukoliko tužilac podnese novu optužnicu u toku glavnog pretresa, sudsko veće je u obavezi da optuženom i njegovom braniocu ostavi dovoljno vremena za pripremanje valjane odbrane (čl. 365, st. 2). S druge strane, ako je optužnica samo usmeno izmenjena, ostavljanje vremena odbrani nije obaveza suda. Takođe, treba naglasiti da se osiguranje dovoljnog vremena za spremanje odbrane ne odnosi i na ispitivanje okrivljenog u prethodnom postupku, gde se između obaveštenja o delu i osnovima optužbe i ispitivanja ne ostavlja nikakav razmak vremena. Naime, po ZKP okrivljeni ima pravo da pročita krivičnu prijavu *neposredno* pre prvog saslušanja (čl. 95, st. 4 ZKP).

Kada je reč o drugostepenom postupku, iako ne postoji posebna odredba u ZKP, sudska praksa zauzela je stav da žalbeni „sud prilikom upućivanja obaveštenja o sednici veća ... mora voditi računa da se strankama ostavi dovoljno vremena da se pripreme za sednicu“. Nedostatak delimično otklanja i odredba člana 397 ZKP o obavezi dostavljanja žalbe protivnoj stranci i mogućnosti podnošenja odgovora u roku od 8 dana.

Iznete garantije sadržane su i u novom Zakonu o prekršajima (čl. 85, st. 1, 3 i 4, čl. 108 i 109).

4.6.6.4. *Zabrana suđenja u odsustvu i pravo na odbranu.* – Ustav propisuje da svako ko je okrivljen za krivično delo, a dostupan je sudu, ima pravo da mu se sudi u njegovom prisustvu i da ne može biti kažnjen ako mu se ne omogući prethodno da bude saslušan i da se brani (čl. 33, st. 4).

Prema ZKP, suđenje *in absentia* je dopušteno samo izuzetno, i to onda kada je do odsustva došlo krivicom optuženog, na primer, ako je on „u bekstvu ili inače nije dostižan državnim organima, a postoje naročito važni razlozi da mu se sudi iako je odsutan“ (čl. 328, st. 1; za skraćeni postupak vidi čl. 456). Osim toga, okrivljeni kome se sudi u odsustvu mora imati branioca, čim se donese rešenje o suđenju u odsustvu (čl. 71, st. 3). Na zahtev lica koje je osuđeno u odsustvu ili njegovog branioca, krivični postupak će se ponoviti (čl. 432, st. 1 ZKP). U ovom delu propisi Srbije su u skladu s međunarodnim standardima.

Ustav garantuje pravo na odbranu (čl. 33), koje je bliže regulisano ZKP. Cilj Ustavom zajemčenog prava na odbranu je da se okrivljenom obezbedi mogućnost da dobija odgovarajuću pravnu pomoć tokom čitavog postupka. Pravo okrivljenog da se sam brani nije apsolutno pravo.¹⁶⁶ Okrivljeni može sam da se brani samo onda kada zakon nije predvideo da je odbrana obavezna. U svakom slučaju, sud ima obavezu da ga obavesti da ima pravo na branioca (čl. 5, 260, st. 1; čl. 263, st. 1).

Sud je dužan da okrivljenom dodeli postavljenog branioca u dva slučaja: kada je reč o obaveznoj odbrani a okrivljeni nije uzeo branioca i kada se okrivljeni koristi siromaškim pravom. Zakon izričito nabrāja slučajeve u kojima okrivljeni mora da ima branioca, i od kog momenta u postupku: ako je nem, gluv ili nesposoban da se sam uspešno brani ili se postupak vodi zbog krivičnog dela za koje se može izreći kazna zatvora preko deset godina ili teža kazna okrivljeni mora imati branioca već prilikom prvog saslušanja; ako se okrivljenom sudi u odsustvu, čim se donese rešenje o suđenju *in absentia*; ako je okrivljenom određen pritvor, on mora imati branioca od trenutka kada mu je pritvor određen i dok je u pritvoru (čl. 71, st. 1 do 3 ZKP). Umesto branioca postavljenog po službenoj dužnosti, okrivljeni uvek može uzeti drugog branioca (čl. 73, st. 1 ZKP). Osim toga, predsednik suda može razrešiti postavljenog branioca koji neuredno izvršava dužnost.¹⁶⁷ Što se siromaškog prava tiče, novi Ustav, za razliku od prethodnog, izričito garantuje pravo na besplatnu pravnu pomoć okrivljenom koji ne može da snosi troškove branioca, ako to zahteva interes pravičnosti, u skladu sa zakonom (čl. 33, st. 3).

ZKP predviđa da se okrivljenom koji prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove odbrane na njegov zahtev postavlja branilac, kada se postupak vodi za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko 3 godine ili ako to zahtevaju interesi pravičnosti (čl. 72).

166 Vidi *Croissant protiv Nemačke*, ECHR, App. No. 13611/88 (1992).

167 Ovo je u skladu sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, kojom je utvrđeno da se od vlasti zahteva ne samo da obezbede odbranu, već i da ta odbrana bude delotvorna, a u slučaju da postavljeni branilac ne pruža delotvorno zastupanje, od vlasti se zahteva da intervenišu. Vidi *Kamasinski protiv Austrije*, ECHR, App. No. 9783/82 (1989) i *Artico protiv Italije*, ECHR, App. No. 6694/74 (1980).

ZKP proširuje pravo na angažovanje branioca i na osumnjičenog. Tako, osumnjičeni koji je pozvan od strane policije radi prikupljanja obaveštenja (čl. 260, st. 1) ima pravo da bude poučen o svojim pravima što podrazumeva i pravo na branioca.

Posle donošenja rešenja o sprovođenju istrage ili posle neposrednog podizanja optužnice, a i pre toga, ako je osumnjičeni saslušan po odredbama o saslušanju okrivljenog, branilac ima pravo da razmatra spise i da razgleda prikupljene predmete koji služe kao dokaz (čl. 74, st. 1). Prema ZKP omogućeno je braniocu da neposredno pre prvog saslušanja osumnjičenog pročita krivičnu prijavu i zahtev za sprovođenje istrage (čl. 74, st. 3).

Što se samog okrivljenog tiče, njemu će se, ako to zahteva, omogućiti da neposredno pre prvog saslušanja pročita krivičnu prijavu, odnosno obaveštenje o krivičnom delu (čl. 95, st. 4), ali pošto ih pročita, nije mu dozvoljeno da razgovara sa svojim braniocem do saslušanja, čime se ograničava pravo okrivljenog na odbranu.

Posebno se reguliše nadzor nad vođenjem razgovora osumnjičenog/okrivljenog i branioca. Branilac ima pravo na poverljiv razgovor s osumnjičenim koji je lišen slobode i pre nego što je osumnjičeni saslušan, kao i s okrivljenim koji se nalazi u pritvoru. Kontrola ovog razgovora pre prvog saslušanja i tokom istrage dopuštena je samo posmatranjem, ali ne i slušanjem (čl. 75, st. 2 ZKP). Kada se završi istraga ili kad se optužnica podigne bez sprovođenja istrage, okrivljenom se ne može zabraniti da se slobodno i bez nadzora dopisuje i razgovara sa svojim braniocem (čl. 75, st. 5 ZKP).

Pošto zadovoljavajuće regulišu pravo odbrane na pristup svim materijalnim dokazima i безусловnu obavezu tužioca da joj sve dokaze stavi na uvid, kao i kontakt okrivljenog i branioca, ove odredbe su u skladu sa standardima EKPS.¹⁶⁸

Novi Zakon o prekršajima garantuje pravo na odbranu u članu 85. Odbrana se može izneti i u pisanoj formi (čl. 177) ako sud ili organ uprave koji vodi prekršajni postupak nađe, s obzirom na značaj prekršaja i podataka kojima raspolaže, da neposredno usmeno saslušanje nije potrebno. Sud može da odluči da pretres održi u odsustvu okrivljenog koji je uredno pozvan ako je on već saslušan, a sud nađe da njegovo prisustvo nije neophodno (čl. 208). Pravo na branioca je garantovano u odredbama članova 109 i 167 ZOP.

4.6.6.5. Pravo na pozivanje i ispitivanje svedoka. – Okrivljeni mora imati mogućnost da pozove i ispita svedoke za koje smatra da su relevantni za njegovu odbranu. Takođe, okrivljenom se mora omogućiti da ispita svedoke optužbe. ZKP predviđa da tokom čitavog postupka okrivljeni može zahtevati da se pozovu novi svedoci ili veštaci ili da se pribave drugi novi dokazi (čl. 353, st. 3, čl. 364, st. 1 i čl. 312 ZKP; čl. 211 ZOP). Ako se svedok saslušava van samog suđenja, stranke i

168 Vidi odluku Evropskog suda u predmetu *Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A 247 B, 1992, st. 36.

oštećeni obavestiće se o vremenu i mestu saslušavanja (čl. 359, st. 3 ZKP). Kad je u pitanju saslušavanje svedoka tokom pripreme glavnog postupka, ZKP pravo stranaka da budu obavestene o vremenu i mestu saslušavanja vezuje za uslov da „hitnost postupka“ to dopušta (čl. 313, st. 4).

ZKP navodi i slučajeve kada je moguće na glavnom pretresu samo pročitati zapisnike o iskazima svedoka, saoptuženih ili već osuđenih učesnika u krivičnom delu (čl. 362).

Pravo da se pozivaju i ispituju svedoci nije apsolutno pravo. Međunarodni standardi dopuštaju da se ovo pravo ograniči tako što će se određenim licima, npr. članovima porodice, dozvoliti da odbiju da svedoče. Ovakvi izuzeci predviđeni su i u ZKP. Tako, član 103 određuje da se kao svedoci ne mogu saslušati lica koja bi svojim iskazom povredila dužnost čuvanja tajne, osim ako ih nadležni organ ne oslobodi te dužnosti, kao ni branilac okrivljenog o onome što mu je okrivljeni kao svom braniocu poverio. Pored toga, ne mogu se saslušati kao svedoci ni maloletna lica koja nisu sposobna da shvate značaj svog prava da ne moraju da svedoče, ni lica koja zbog svoje bolesti ili uzrasta uopšte nisu u stanju da svedoče.

Dužnosti svedočenja oslobođena su lica koja su u određenom srodstvu s okrivljenim (čl. 104, st. 1). Takođe, ZKP previđa da lica koja se saslušavaju kao svedoci mogu uskratiti odgovor na pojedina pitanja ako je verovatno da bi tim odgovorom sebe ili određene kategorije svojih srodnika izložila teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti ili krivičnom gonjenju (čl. 106). Mogućnost uskraćivanja davanja odgovora ne postoji za svedoke saradnike (čl. 157, st. 1).

Lica koja daju iskaz pred sudom dužna su da govore istinu. Davanje lažnog iskaza inkriminisano je krivičnim zakonom (čl. 206 KZ).

ZKP predviđa i mere zaštite svedoka, koje se sastoje u isključenju javnosti i drugim načinima za prikrivanje identiteta svedoka, ako postoje okolnosti koje „očigledno ukazuju“ da bi usled saslušanja određenog svedoka nastupila ozbiljna opasnost po život, zdravlje, fizičku celovitost ili imovinu većeg obima, za njega ili njemu bliska lica. Ove mere se primenjuju u postupku za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, a izuzetno i za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, ako zaštita svedoka na drugi način nije moguća ili je znatno otežana (čl. 117). Izuzetno, podaci o identitetu zaštićenog svedoka mogu da se uskrate i okrivljenom i braniocu, ali samo privremeno, a najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa (ukoliko organ koji vodi postupak oceni da su ozbiljno ugroženi život, zdravlje ili sloboda svedoka, a da je svedok uverljiv) (čl. 119, st. 5).

4.6.6.6. Pravo na prevodioca. – Ustav u stavu 2 člana 32 svakome jemči pravo na besplatnog prevodioca u slučaju da ne razume jezik koji je u službenoj upotrebi u sudu. Slepim, gluvim i nemim licima garantuje se pravo na besplatnog tumača.

Prema ZKP, stranke, svedoci i drugi učesnici u postupku imaju pravo da u postupku upotrebljavaju svoj jezik i u tu svrhu se obezbeđuje prevodjenje (čl. 8). Sud ima obavezu da ova lica pouči o pravu na prevodjenje, a oni se ovog prava mogu odreći ukoliko razumeju i govore jezik na kome se vodi postupak (čl. 8, st. 8).

Kada je „optuženom, njegovom braniocu ... protivno njegovom zahtevu uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tok glavnog pretresa“ postoji bitna povreda krivičnog postupka (čl. 392, st. 1, t. 3 ZKP; čl. 86 novi ZOP).

4.6.6.7. Zabrana samooptuživanja. – Prema Ustavu, lice koje je okrivljeno ili kome se sudi za krivično delo nije dužno da daje iskaze protiv sebe ili protiv lica bliskih sebi, niti da prizna krivicu (čl. 33, st. 7)

Okrivljenom je priznato pravo da se brani ćutanjem time što se još pre prvog ispitivanja upozorava da sve što izjavi može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega. Okrivljeni ne sme biti primoran da svedoči protiv samog sebe ili da prizna krivicu (čl. 5, st. 1 i 3 ZKP). Okrivljeni takođe ima pravo da se ne izjasni o optužbi i da ne iznese svoju odbranu (čl. 346, st. 4 ZKP; čl. 176 ZOP). Ukoliko okrivljeni nije bio propisno poučen o svojim pravima, sudska odluka se ne može zasnivati na njegovoj izjavi (čl. 95, st. 11 ZKP).

ZKP zabranjuje korišćenje sile, pretnje, obmane, obećanja, iznude, iznurivanja i sličnih postupaka prilikom saslušanja okrivljenog (čl. 95, st. 9).¹⁶⁹ Takođe, odluka se ne može zasnivati na iskazu okrivljenog koji je pribavljen protivno ovoj zabrani (čl. 392, st. 1, t. 9).

4.6.6.8. Pravo na žalbu. – Ustav svima garantuje pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (čl. 36, st. 2).

Drugostepenost je pravilo bez izuzetka – žalba protiv presude prvostepenog suda nikad nije isključena, a pod određenim uslovima dopuštena je i trostepenost odlučivanja (čl. 387, st. 1 i čl. 418, st. 1 ZKP).

Pored žalbe na presudu, kao redovnog pravnog leka, osuđenom licu je na raspolaganju i nekoliko vanrednih pravnih lekova: zahtev za ponavljanje krivičnog postupka, zahtev za vanredno ublažavanje kazne i zahtev za zaštitu zakonitosti (glava XXVII ZKP).

4.6.6.9. Pravo na odštetu. – Prema Ustavu, pravo na rehabilitaciju, naknadu štete od države i druga prava utvrđena zakonom ima lice koje je bez osnova ili nezakonito osuđeno za kažnjivo delo (čl. 35, st. 1).

ZKP utvrđuje slučajeve i postupak za ostvarivanje ovih prava (glava XXXVI ZKP). Tako, pravo na naknadu štete zbog neosnovane osude ima lice prema kome je bila pravnosnažno izrečena krivična sankcija ili je oglašeno krivim a oslobođeno od kazne, a docnije je povodom vanrednog pravnog leka novi postupak pravnosnažno obustavljen ili je pravnosnažnom presudom oslobođeno od optužbe ili je optužba odbijena. Ipak, osuđeni nema pravo na naknadu ako je: do obustave postupka ili presude kojom se optužba odbija došlo zbog toga što je u novom postupku oštećeni kao tužilac, odnosno privatni tužilac, odustao od gonjenja, ili što je oštećeni odustao

169 Vidi I.4.3.

od predloga, a do odustanka je došlo na osnovu sporazuma s okrivljenim, ili zbog toga što je krivično delo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem, ili ako je u novom postupku rešenjem optužba odbačena zbog nenadležnosti suda, a ovlašćeni tužilac je preduzeo gonjenje pred nadležnim sudom ili je svojim lažnim priznanjem ili na drugi način namerno prouzrokovao svoju osudu, osim ako je na to bio prinuđen od strane lica zaposlenog u državnom organu (čl. 533).

Ovo pravo je predviđeno i u novom Zakonu o prekršajima (čl. 280–284).

4.6.6.10. *Ne bis in idem*. – Međunarodni standardi (čl. 14, st. 7 PGP i čl. 4, st. 1 Protokola br. 7 uz EKPS) predviđaju da se „nikome ... ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti ... za delo za koje je već bio pravnosnažno oslobođen ili osuđen“. EKPS, za razliku od PGP, dopušta odstupanje od ovog načela – postupak se može ponoviti ako „postoje dokazi o novim ili novo otkrivenim činjenicama ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod“ (čl. 4, st. 2 Protokola br. 7 uz EKPS).

Načelo *ne bis in idem* sadržano je i u Ustavu, u odredbi člana 34, st. 4:

Niko ne može biti gonjen ni kažnjen za krivično delo za koje je pravnosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravnosnažno odbijena ili postupak pravnosnažno obustavljen, niti sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po vanrednom pravnom leku.

ZKP sadrži normu po kojoj niko neće biti gonjen i kažnjen za krivično delo za koje je već bio oslobođen ili osuđen konačnom presudom, ili gde je krivični postupak prekinut konačnom odlukom, ili je optužba odbačena konačnom presudom (čl. 6, st. 1). Pored ovoga, zabranjeno je donošenje odluke koja je nepovoljnija po osuđenog u postupku po uloženoj vanrednoj pravnoj leku (čl. 6, st. 2). Zakon o prekršajima u članu 8 predviđa da niko ne može biti kažnjen u prekršajnom postupku dva ili više puta za istu prekršajnu radnju, a neće se kazniti za prekršaj ni lice koje je u krivičnom postupku ili u postupku za privredni prestup pravosnažno oglašeno krivim za delo koje ima i obeležje prekršaja.

4.7. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske

Član 17 PGP:

1. Niko ne može biti predmet samovoljnih ili nezakonitih mešanja u njegov privatni život, u njegovu porodicu, u njegov stan ili njegovu prepisku, niti nezakonitih povreda nanesenih njegovoj časti ili njegovom ugledu.

2. Svako lice ima pravo na zaštitu zakona protiv ovakvih mešanja ili povreda.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 8 EKPS:

1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.7.1. Opšte

Prema uobičajenom shvatanju, pravo na privatnost služi zaštiti od neželjenog publiciteta, a prema širem shvatanju, pravo na privatnost izjednačava se sa ličnom autonomijom pojedinca, odnosno njegovom opštom slobodom da, neometan od strane države ili drugih lica, određuje način svog života. Evropski sud za ljudska prava prihvata šire tumačenje koncepta privatnosti i smatra da se sadržina ovog prava ne može unapred taksativno odrediti.¹⁷⁰ Tako, prema praksi Evropskog suda, privatnost, između ostalog, obuhvata i fizički i moralni integritet, seksualnu opredeljenost,¹⁷¹ odnose s drugim ljudima, uključujući i poslovne i profesionalne odnose.¹⁷²

Ustav propisuje da nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 25, st. 1), stana (čl. 40), pisama i drugih sredstava komuniciranja (čl. 41).

4.7.2. Pristup i prikupljanje ličnih podataka

4.7.2.1. *Opšta pravila.* – Prikupljanje, držanje i korišćenje ličnih podataka, kao i mogućnost pristupa pojedinca podacima zaštićeni su članom 8 EKPS.¹⁷³

Ustav sadrži načelnu odredbu kojom jemči zaštitu podataka o ličnosti, i propisuje da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćene podataka o ličnosti uređuju zakonom (čl. 42, st. 1 i 2).

Ustavom je izričito propisano da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti izvan svrhe za koju su prikupljeni, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije, na način predviđen zakonom (čl. 42, st. 3).

Svako, prema Ustavu, ima pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti i pravo na sudsku zaštitu zbog njihove zloupotrebe (čl. 42, st. 4).

170 Vidi *Costello – Roberts protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 19 EHRR 112 (1993).

171 Vidi *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 4 EHRR 149 (1981).

172 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992).

173 Vidi *Leander protiv Švedske*, ECHR, 9 EHRR 36 (1987); *Hewitt i Harman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 14 EHRR 657 (1992); *Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 12 EHRR 36 (1989).

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti¹⁷⁴ uređuje zaštitu ličnih podataka. Zakon predviđa da se lični podaci mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo za svrhe koje on određuje, a u druge svrhe samo na osnovu pismene saglasnosti građana (čl. 13). U izveštaju o *Kompatibilnosti jugoslovenskog prava sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima* stoji da ova odredba ne zadovoljava uslov da svrha prikupljanja, obrađivanja i korišćenja ličnih podataka mora biti ne samo zakonita, već i specificirana i to pre nego što uopšte počne prikupljanje ličnih podataka.¹⁷⁵

Takođe, predviđeno je da građanin može zahtevati podatke koji se vode o njemu ili uvid u njih, kao i brisanje podataka koji nisu u skladu sa zakonom i zabranu korišćenja netačnih podataka (čl. 12). Međutim, građanin ne može da koristi ova prava ako je reč o zbirkama ličnih podataka koje se vode u skladu s propisima o kaznenoj evidenciji i propisima o evidenciji u oblasti bezbednosti države (čl. 13). Ovako široko određivanje osnova za nedozvoljavanje pristupa podacima praktično obesmišljava pomenuta prava građana, a državnim organima ostavlja široku diskreciju da podatke uskrate.

U Srbiji je 2005. godine usvojen Zakon o policiji, koji predviđa prikupljanje, obradu i korišćenje ličnih podataka kao jedno od policijskih ovlašćenja, za koja generalno važi pravilo proporcionalnosti (čl. 75). Zakon ne sadrži posebnu odredbu o načinu na koji se podaci prikupljaju. Zabranjuje se prikupljanje ličnih podataka protivno svrsi, odnosno zaštiti podataka o ličnosti (čl. 78). Međutim, Zakon ne sadrži odredbu kojom se propisuje da će se podaci koji su prikupljeni suprotno zakonu brisati iz evidencije, već samo predviđa brisanje podataka za koje se utvrdi da nisu tačni ili ako prestanu da postoje razlozi, odnosno uslovi zbog kojih je podatak unet u evidencije (čl. 78).

Kada se radi o pravu na uvid u podatke koje policija vodi, zakon obavezuje policiju da licu o kome se vode lični podaci, na njegov zahtev, o tome pruži obaveštenje u roku od 60 dana od dana prijema zahteva, s tim što policiji daje diskreciono ovlašćenje da proceni da li bi pružanje ovih podataka „ugrozilo izvršenje njenog zadatka, vođenje zakonom propisanog postupka, bezbednost ljudi i imovine ili bi moglo naneti štetu interesima trećih lica“, i da odbije da podatke pruži ako smatra da je ispunjen neki od navedenih uslova (čl. 78). Ukoliko lice na koje se podaci odnose ukaže na njihovu netačnost, policija će podatke ispraviti (čl. 79).

Krivičnim zakonikom inkriminisano je neovlašćeno prikupljanje, pribavljanje, saopštavanje i nenamenska upotreba podataka o ličnosti, koji se prikupljaju, obrađuju i koriste na osnovu zakona (čl. 146). Zakonik restriktivno uređuje izdavanje podataka iz kaznene evidencije nadležnim pravosudnim organima i zabranjuje, mada ne kažnjava, zahtevanje od građanina da podnosi dokaz o svojoj osuđivanosti ili neosuđivanosti (čl. 102).

174 *Sl. list SRJ*, 24/98 i 26/98.

175 *Vidi Compatibility of Yugoslav Law and Practice with the Requirements of the ECHR*, CoE, oktobar 2002, str. 190.

Zakon o radu¹⁷⁶ po prvi put reguliše obradu i pristup ličnim podacima koji se o zaposlenom vode kod poslodavca. Zakon predviđa pravo zaposlenog da ostvari uvid u dokumente koji sadrže lične podatke koji se čuvaju kod poslodavca i pravo da zahteva brisanje podataka koji nisu od neposrednog značaja za poslove koje obavlja, kao i ispravljanje netačnih podataka. Takođe je predviđeno da lični podaci ne mogu biti dostupni trećem licu, osim pod uslovima i u slučajevima predviđenim zakonom ili kada je to potrebno radi utvrđivanja odnosa i prava u vezi s radnim odnosom. Lične podatke zaposlenih može da prikuplja, obrađuje, koristi i dostavlja trećim licima samo zaposleni ovlašćen od strane direktora (čl. 83). Zakon o radu takođe predviđa da poslodavac ne može od kandidata zahtevati podatke o porodičnom, odnosno bračnom statusu i planiranju porodice, niti dostavljanje isprava i drugih dokaza koji nisu od neposrednog značaja za obavljanje poslova za koje zasniva radni odnos (čl. 26, st. 2). Zasnivanje radnog odnosa ne može se uslovljavati testom trudnoće, osim ako se radi o poslovima kod kojih postoji znatan rizik za zdravlje žene i deteta utvrđen od strane nadležnog zdravstvenog organa (čl. 26, st. 3).

Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji¹⁷⁷ propisuje da je svaka informacija o poreskom obvezniku tajna, osim striktno propisanih izuzetaka, da poreski organ ima obavezu da čuva ovu tajnu, kao i da se podaci mogu dostaviti drugim državnim organima samo u slučaju sumnje da je učinjen prekršaj ili krivično delo (čl. 7 i 24). Zakon izričito predviđa da poreski obveznik ima pravo na sudsku zaštitu i na naknadu štete ako mu budu povređena prava iz člana 24 koji, između ostalog, garantuje pravo na privatnost poreskih obveznika.

Zakon o državnoj upravi¹⁷⁸ ne sadrži posebne odredbe o pravu građana na pristup podacima, već samo propisuje da su organi državne uprave dužni da *javnosti* omogućе uvid u svoj rad, i u tom pogledu upućuje na primenu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja (čl. 11). Međutim, taj zakon reguliše samo pristup informacijama od *javnog značaja* (tj. informacijama koje „javnost ima opravdan interes da zna“), a ne govori o pravu pojedinaca na uvid u informacije koje se na njih odnose. S druge strane, zakon štiti privatnost pojedinaca tako što predviđa da organ vlasti neće pružiti traženu informaciju ako bi time povredio pravo na privatnost lica na koje se informacija odnosi, ali predviđa i izuzetke: ako je to lice dalo svoj pristanak, ako se radi o ličnosti koja je od interesa za javnost (pre svega, to se odnosi na nosioce državnih i političkih funkcija) i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši, kao i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem dalo povoda za traženje informacije (čl. 14).

Novi Ustav garantuje pravo na „obaveštenost“ (čl. 51), u okviru koga se propisuje da svako ima pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja. Ustav ne ograničava izričito ovo pravo pravom na privatnost, ali propisuje da će se ono koristiti „u skladu sa zako-

176 Sl. glasnik RS, 24/05.

177 Sl. glasnik RS, 80/02.

178 Sl. glasnik RS, 79/05.

nom,“ što znači da moraju da se poštuju odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Ipak, bilo bi bolje da je Ustav i sam izričito predvideo poštovanje prava na privatnost u ovom kontekstu.

4.7.2.2. Otvaranje dosijea službi bezbednosti. – Posebno značajno sa stano-
višta prava na privatnost jeste osetljivo pitanje otvaranja dosijea službi državne bez-
bednosti, i to naročito s dva aspekta: pravo uvida pojedinca u svoj dosije i zaštita
privatnosti lica o kojima su vođeni dosijeji od zloupotreba. Vlada Srbije donela je
maja 2001. dve uredbe – Uredbu o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih
o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti,¹⁷⁹ a zatim, posle nedelju dana,
Uredbu o izmenama ove uredbe.¹⁸⁰ Na osnovu prve uredbe, pomenuti dosijeji pre-
stali su da budu državna tajna, a građani na koje se oni odnose imaju pravo da se
upoznaju s njihovom sadržinom, kao i da drugima prenesu ono što su saznali. Dru-
gom Uredbom, međutim, izmenjen je naziv i član 1 prethodne Uredbe, tj. tekst koji
se odnosi na skidanje oznake poverljivosti promenjen je, i prema novim izmenama
dozvoljeno je samo stavljanje na uvid dosijea licima na koja se dokumenti odnose.
Ona je ipak stupila na snagu tek nakon što su dosijeji već prestali da budu poverljivi
na osnovu prve uredbe, tako da za ponovno proglašavanje državnom tajnom nije
bilo dovoljno menjanje teksta uredbe, već je bilo neophodno doneti novu odluku o
stavljanju oznake poverljivosti.¹⁸¹ Ustavni sud Srbije proglasio je obe uredbe neu-
stavnim.¹⁸² Po oceni Ustavnog suda, skidanje oznake poverljivosti, objavljivanje
spiska svih građana koji su imali dosijea, omogućavanje uvida građanima u sop-
stveni dosije i sl. predstavljaju raznovrsne načine korišćenja podataka o ličnosti koji
prema članu 20, st. 2 Ustava Srbije, moraju biti regulisani zakonom, a ne podzakon-
skim aktom.

4.7.2.3. Ovlašćenja službi bezbednosti. – Funkcionisanje službi bezbednosti i
njihova ovlašćenja u pogledu prikupljanja podataka regulisana su Zakonom o služ-
bama bezbednosti SRJ,¹⁸³ koji uređuje poslovanje i ovlašćenja službi bezbednosti
koje su ranije funkcionisale na nivou državne zajednice, i Zakonom o bezbednosno-
informativnoj agenciji (BIA).¹⁸⁴

Pojedinim odredbama ovih zakona službama bezbednosti dato je ovlašćenje
uvida u lične podatke pojedinaca koji se nalaze u dokumentacijama raznih institucija.
Naime, prema Zakonu o službama bezbednosti SRJ, službe bezbednosti, u okviru
svoje nadležnosti, prikupljaju podatke koji su im potrebni, a to čine između ostalog,
uvidom u registre i druge zbirke podataka (čl. 24). Organi državne uprave, sudovi i

179 *Sl. glasnik RS*, 30/01.

180 *Sl. glasnik RS*, 31/01.

181 Zbog toga nije bilo ispravno postupanje MUP, koje je upozoravalo građane pre nego što proči-
taju svoj dosije da nije dozvoljeno da drugima otkrivaju sadržinu dosijea, jer dosijeji više nisu
bili poverljivi i nije bilo osnova za ograničenje cirkulacije informacija koje se u njima nalaze.

182 *Sl. glasnik RS*, 84/03.

183 *Sl. list SRJ*, 37/02 i *Sl. list SCG*, 17/04.

184 *Sl. glasnik RS*, 42/02.

pravna lica koja takve registre i zbirke vode, dužna su da službama omoguće uvid u njih na osnovu pisanih zahteva rukovodilaca službe, odnosno nadležnog ministra, kada ti podaci predstavljaju državnu, službenu ili vojnu tajnu (čl. 26). Zakon o BIA sadrži manje jasna pravila. Naime, pripadnici BIA, u obavljanju poslova iz svog delokruga, ovlašćeni su da od državnih i drugih organa, pravnih i fizičkih lica traže i dobiju obaveštenja i podatke. Zakon predviđa da takva lica ne mogu biti prinuđena na davanje informacije, ali njihovo odbijanje mora biti zasnovano na zakonom utvrđenim razlozima (čl. 10). Zakon ne definiše koji su to razlozi.

Zakon o BIA predviđa obavezu pripadnika Agencije da čuvaju kao tajnu sve informacije koje predstavljaju državnu, vojnu, službenu ili poslovnu tajnu, kao i one čije bi objavljivanje načinilo štetu po interese pravnih ili fizičkih lica (čl. 23). Obaveza čuvanja tajne predviđena je i za lica koja učestvuju u vršenju kontrole nad radom BIA (čl. 19).

Zakon o službama bezbednosti SRJ predviđa da registri i zbirke ličnih i drugih podataka, kao i dokumenti o tim podacima predstavljaju državnu, službenu i vojnu tajnu. Zakon, takođe, predviđa obavezu čuvanja poverljivih informacija za članove Komisije, koja vrše nadzor nad radom ovih službi, i lica koja učestvuju u njenom radu (čl. 54).

Sa stanovišta zaštite podataka o ličnosti, može se uputiti zamerka da ovi zakoni predviđaju da se pristup, rukovanje i zaštita evidencija i podataka u registrima i zbirkama koje se vode u samim službama, uređuju podzakonskim aktima (čl. 35 Zakona o službama bezbednosti SRJ; čl. 11 Zakona o BIA).¹⁸⁵

Ipak, Zakonom o službama bezbednosti SRJ propisano je da su službe bezbednosti u obavljanju svojih poslova vezane Ustavom i zakonima, da su dužne da poštuju ljudska prava i slobode, profesionalizam i srazmernost u primeni ovlašćenja (čl. 4). Zakon reguliše način prikupljanja podataka, kao i slučajeve u kojima se podaci mogu prikupljati tajno (čl. 24–32). Službe su dužne da na pismeni zahtev građana obaveste da li su prema njemu preduzimane mere prikupljanja podataka i da li se u službama vodi evidencija o njegovim ličnim podacima, kao i da mu na njegov zahtev stave na uvid dokumenta o prikupljenim podacima (čl. 34). Zakon sadrži odredbe o pravu građana na prigovor Komisiji Savezne skupštine i o kontroli Savezne skupštine nad radom službi bezbednosti, i u tom pogledu ovaj zakon treba da se prilagodi novoj situaciji nastaloj razdruživanjem SCG, tj. da ova ovlašćenja prenese na Narodnu skupštinu.

Mnogo manji nivo zaštite predviđen je Zakonom o BIA. Ovaj zakon ne predviđa pravo građana da se obaveste o merama prikupljanja podataka koje je BIA preuzela prema njima, niti bilo kakvo pravo uvida u prikupljene podatke. Zakonom nisu uspostavljena precizna pravila u pogledu ovlašćenja za prikupljanje podataka, kao ni slučajevi kada BIA može koristiti posebne operativne mere i sredstva. Sama

185 Vlada Srbije donela je Uredbu o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti BIA (*Sl. glasnik RS*, 68/02).

kontrola rada BIA uspostavljena je na nižem nivou: direktora BIA imenuje Vlada, ne postoji stalni Skupštinski odbor, već se parlamentarna kontrola uspostavlja preko obaveze podnošenja izveštaja o radu BIA i o stanju bezbednosti u Srbiji Narodnoj skupštini dva puta godišnje (čl. 17). Evropski sud za ljudska prava u predmetu *Rotaru protiv Rumunije*¹⁸⁶ našao je da rumunski zakon o službi državne bezbednosti ne ispunjava uslov specifičnosti, jer ne sadrži precizna pravila o načinu prikupljanja podataka niti odgovarajuće garantije u pogledu nadgledanja zakonitosti ovakvih aktivnosti.

4.7.2.4. *Krivičnopravna zaštita privatnog života*. – KZ sankcioniše povrede prava na privatni život. Tako, predviđene su sankcije za neovlašćeno fotografisanje (čl. 144), objavljivanje tuđeg spisa, portreta, fotografije, filma ili fonograma ličnog karaktera (čl. 145), neovlašćeno prisluškivanje i tonsko snimanje (čl. 143), povredu tajnosti pisama ili drugih pošiljki (čl. 142) i neovlašćeno otkrivanje tajne (čl. 141).

4.7.3. *Stan (dom)*

Domom se u smislu EKPS smatraju sva mesta obitavanja. Evropski sud proširio je koncept doma da obuhvati i neke poslovne prostorije.¹⁸⁷

Ustav predviđa da je stan nepovrediv, a da se u stan ili druge prostorije sme ući protiv volje njihovog držaoca i u njima vršiti pretres samo na osnovu pismene odluke suda. Pretres se vrši u prisustvu dva svedoka. Dozvoljeno je izuzetno da se uđe u tuđi stan ili druge prostorije i bez odluke suda i da se vrši pretres, ako je to neophodno radi neposrednog lišenja slobode učinioca krivičnog dela ili radi otklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti za ljude i imovinu (čl. 40).

U toku krivičnog postupka moguće je pretresanje stana ako se time okrivljeni može uhvatiti ili će se pronaći tragovi krivičnog dela ili predmeti važni za krivični postupak (čl. 77). ZKP predviđa veća ograničenja za pretresanje advokatske kancelarije. Ove prostorije mogu se pretresati samo u pogledu određenog predmeta, spisa ili isprave (čl. 77, st. 2). Pretresanje naređuje sud, pismeno obrazloženom naredbom. Ako lice na koje se odnosi naredba o pretresu zahteva prisustvo advokata, odnosno branioca, početak pretresa će se odložiti do njegovog dolaska, a najduže za tri sata. O ovom pravu na advokata, lice kod koga se pretresanje vrši mora biti posebno poučeno (čl. 78, st. 2). Pretresanju se može pristupiti i bez prethodne predaje naredbe, kao i bez prethodnog poziva za predaju lica ili stvari, i pouke o pravu na branioca, odnosno advokata, ako se pretpostavlja oružani otpor, ili druga vrsta nasilja, ili ako se očigledno priprema ili je otpočelo uništavanje tragova krivičnog dela ili predmeta važnih za krivični postupak (čl. 78, st. 3 ZKP).

U tačno određenim slučajevima dozvoljen je ulazak u stan i pretres bez prisustva svedoka (čl. 81). Problematičan osnov je onaj koji dozvoljava ulazak i pretres i bez naredbe i svedoka ako neko zove u pomoć (čl. 81, st. 1). Postojanje ovog

186 *Rotaru protiv Rumunije*, App. No. 28341/95 (2000).

187 *Vidi Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992).

razloga je teško dokazivo, a teret dokazivanja prebačen je na lice koje se žali, dakle, na držaoca stana.

Držalac stana koji je prisutan ima pravo da izjavi prigovor na postupanje organa unutrašnjih poslova (čl. 81, st. 2). O pretresanju koje je preduzeto bez naredbe suda organi unutrašnjih poslova dužni su da podnesu izveštaj istražnom sudiji (čl. 81, st. 6).

ZKP takođe, pod određenim uslovima, dozvoljava i tajni ulazak u tuđ stan ili druge prostorije ovlašćenim službenim licima policije, odnosno BIA, kako bi postavili tehničke uređaje za nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optičko snimanje (čl. 146). Zakon kao uslov za primenu mere nadzora i snimanja traži da postoji obrazložena naredba istražnog sudije, međutim, ne zahteva posebno odobrenje za ulazak u stan. Pored toga, lista krivičnih dela za koja je dozvoljeno primeniti meru tajnog zvučnog i optičkog nadzora, koja omogućuje policiji i BIA da ulaze u stan, preširoko je postavljena. Tako je stvorena mogućnost da BIA i policija tajno ulaze u stan čak i za dela kao što je npr. utaja poreza. U članu 146 se zabranjuje da ovlašćena lica koja uđu u stan pretresaju stan, osim ako su ispunjeni uslovi iz člana 81, st. 1 (vidi gore), ali ne zahteva ispunjenje ovih posebnih uslova za sam ulazak u stan.

Krivični zakonik kažnjava povrede prava na nepovredivost doma. Predviđena krivična dela su narušavanje nepovredivosti stana (čl. 139) i protivzakonito pretresanje (čl. 140).

U sudskoj praksi se pojam stana široko tumači, kao svaka prostorija koja ljudima faktički služi za stanovanje, odnosno za kraći ili duži boravak. Kao stan se smatra i svaka prostorija koju određeno lice zakonski poseduje bez obzira da li zaista u njoj i boravi.

4.7.4. Prepiska

Pojam prepiske u smislu člana 8 EKPS ne obuhvata samo pismenu korespondenciju već i telefonske razgovore,¹⁸⁸ teleks,¹⁸⁹ telegraf i druge vidove elektronske komunikacije.

Ustav garantuje nepovredivost tajnosti pisama i drugih sredstava komuniciranja, odstupanja dozvoljava samo na određeno vreme, ako su neophodna radi vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti države, pod uslovom da odluku o tome donese sud (čl. 41).

ZKP uvodi ograničenje kod mogućnosti da istražni sudija vrši uvid u pisma, telegrame i druga sredstva komunikacije koji su upućeni osumnjičenom ili okrivljenom ili koje on šalje tako što ovo dozvoljava samo ako postoje okolnosti na osnovu kojih se može očekivati da će to poslužiti kao dokaz u postupku (čl. 85, st. 1). Ako

188 Vidi *Klass protiv Nemačke*, Series A No. 28; (1979–80) 2 EHRR 214.

189 Vidi *Campbell Christie protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 27. jun 1994, 21482/93 DR 78 A.

interesi postupka dozvoljavaju, sadržaj pošiljke može se saopštiti u celini ili delimično osumnjičenom ili okrivljenom, odnosno licu kome je upućena, a može mu se pošiljka i predati. Ako je okrivljeni odsutan, pošiljka će se vratiti pošiljaocu ako se to ne protivi interesima postupka (čl. 85, st. 3).

U slučajevima navedenim u članu 146 ZKP, istražni sudija može obrazloženom naredbom dozvoliti tajni nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima. Izvršenje ove naredbe povereno je policiji ili Bezbednosno-informativnoj agenciji. U određenim slučajevima i prikriveni islednik može, ako je to predviđeno naredbom istražnog sudije, da upotrebi tehnička sredstva za snimanje razgovora, odnosno sredstva za fotografisanje ili zvučno i video snimanje pod uslovima iz člana 146.

ZIKS predviđa da osuđeni ima neograničeno pravo na dopisivanje (čl. 75).

Prema već pomenutom Zakonu o službama bezbednosti SRJ, službe su ovlašćene i da tajno prikupljaju potrebne podatke. U slučaju da to ne može da učini na uobičajeni način (čl. 28) ili način koji ne bi zahtevao nesrazmerni rizik i ugrožavanje života ljudi, vojna služba bezbednosti može se koristiti posebnim sredstvima i metodama kojima se privremeno ograničavaju Ustavom i zakonom utvrđena ljudska prava i slobode (čl. 30, st. 1). Posebna sredstva i metode, gde spadaju nadzor, odnosno praćenje i prismotra lica, kao i nadzor nad poštanskim pošiljkama i drugim sredstvima opštenja (čl. 30, st. 2, t. 1 i 2), mogu se primeniti samo po odobrenju nadležnog suda (čl. 31, st. 1), a predlog za njihovu primenu mora da sadrži osnove sumnje, razloge i potrebu njihove primene, kao i rok njihovog trajanja (čl. 31, st. 3).

Prema Zakonu o BIA, direktor BIA može, ako to nalažu interesi bezbednosti Srbije, svojim rešenjem, a na osnovu prethodne odluke suda, naložiti da se prema određenim fizičkim i pravnim licima preduzmu mere kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja (čl. 13).

Što se tiče samog postupka preduzimanja mera ograničenja privatnosti prema Zakonu o BIA, neophodno je da predlog za preduzimanje mera direktora BIA odobri predsednik Vrhovnog suda Srbije, odnosno drugi ovlašćeni sudija i to u roku od 72 časa od podnošenja obrazloženog predloga. Odobrene mere mogu da se primenjuju najduže šest meseci, a na osnovu novog predloga, mogu se produžiti najduže na još šest meseci (čl. 14).

Izvesnu bojazan izaziva odredba člana 15 Zakona, prema kojoj, kada razlozi hitnosti to zahtevaju, a kao tipični slučaj te vrste navodi se unutrašnji i međunarodni akt terorizma, direktor BIA svojim rešenjem može da naloži i bez odluke nadležnog sudije Vrhovnog suda, primenu mera ograničenja privatnosti. U ovom slučaju se zahteva samo da postoji „prethodno pribavljena pismena saglasnost za početak primene odgovarajućih mera predsednika Vrhovnog suda, odnosno ovlašćenog sudije“. Nejasno je na osnovu kojih podataka nadležni sudija Vrhovnog suda daje takvu saglasnost. Direktor BIA bi, u ovom slučaju, bio u obavezi da tek nakon 24

časa od trenutka dobijanja pismene saglasnosti, pokrene uobičajeni postupak pred Vrhovnim sudom, odnosno da ovom Sudu preda pismeni predlog s podacima i činjenicama od značaja za donošenje odluke za primenu mera, o kome bi onda nadležni sudija Vrhovnog suda odlučivao u roku od 72 časa. Sudska odluka bi se tada odnosila ili na odobravanje nastavka primene već preduzetih mera, ili na njihovo obustavljanje. Dakle, u ovom posebnom „hitnom slučaju“ moguće je zamisliti da direktor BIA bez odgovarajuće odluke Vrhovnog suda, bazirane na konkretnim činjenicama i podacima, samostalno ograničava privatnost pojedinaca i to u trajanju od 96 časova.

4.7.5. Porodični život i porodica

Prema Evropskom sudu za ljudska prava porodični život se shvata u smislu faktičkog postojanja bliskih ličnih veza.¹⁹⁰ Ovo obuhvata niz odnosa, kao što je brak, deca, odnosi između roditelja i dece¹⁹¹ i nevenčanih parova koji žive sa svojom decom.¹⁹² Čak i sama mogućnost zasnivanja porodičnog života može biti dovoljna da privuče zaštitu člana 8.¹⁹³ Drugi odnosi za koje je utvrđeno da spadaju pod član 8 obuhvataju odnose sestara i braće, ujaka/tetke i sestričina/bratičina,¹⁹⁴ roditelja i usvojene dece i baba i deda sa svojim unucima.¹⁹⁵ Štaviše, porodični odnos može postojati i u slučajevima kada nema nikakve krvne povezanosti, kao što je bio predmet u *X, Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odnos između transseksualca i njegovog deteta rođenog veštačkom oplodnjom).

Ustav, za razliku od Povelje, ne sadrži odredbu kojom zaštićuje porodicu u okviru prava na privatnost, već porodicu reguliše s aspekta društva kao celine. Tako, prema članu 66, st. 1 „porodica, majka, samohrani roditelj i dete (...) uživaju posebnu zaštitu.“

Ustav u članu 63 garantuje pravo da se slobodno odluči o rađanju dece, ali je sporno što to pravo garantuje „svakome“. Postavlja se pitanje kako ovo pravo može da se garantuje muškarcima, ako majka odluči da dete ne rodi (što je pravo koje joj je ovim članom garantovano).

Ustav jemči pravo svakome da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, i propisuje da zaključenje, trajanje i raskid braka počivaju na ravnopravnosti supružnika (čl. 62). Ustav takođe predviđa da se brak može zaključiti samo uz slobodan pristanak žene i muškarca i tako, u stvari, proglašava homoseksualne brakove neustavnim. Iako je regulisanje ovog pitanja u nadležnosti svake države, postavlja se pitanje da li je neophodno ustanoviti ga kao ustavni princip, otežavajući na taj

190 Vidi *K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1986) 50 DR 199, ECmHR.

191 Vidi *Marckx protiv Belgije* (1979) 13 EHRR 330, ECtHR.

192 Vidi *Johnston protiv Irske*, ECtHR, App. 6/1985/92/139 A–112.

193 Vidi *Keegan protiv Irske* (1994) 18 EHRR 342, ECtHR.

194 Vidi *Boyle protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1994) 19 EHRR 179, ECtHR.

195 Vidi *Bronda protiv Italije* (9. jun 1998) ECtHR.

način eventualnu zakonodavnu promenu. Napominjemo da i prema EKPS pravo na sklapanje braka i zasnivanja porodice imaju „muškarac i žena“ (čl. 12).

U Srbiji je 2005. godine usvojen novi Porodični zakon¹⁹⁶ koji je u skladu s međunarodnim standardima u pogledu prava na privatnost. Zakon unosi značajna poboljšanja i prvi put predviđa da svako ima pravo na poštovanje porodičnog života (čl. 2, st. 1). Takođe, garantuje se pravo na održavanje ličnih odnosa deteta s roditeljem s kojim dete ne živi, sem ukoliko postoje razlozi da se taj roditelj potpuno ili delimično liši roditeljskog prava ili u slučaju nasilja u porodici (čl. 61). Dete ima pravo i na održavanje ličnih odnosa i sa drugim srodnicima s kojima ga vezuje posebna bliskost (čl. 61, st. 5). Takođe, kod obrazovanja deteta, po prvi put se uvažavaju interesi roditelja. Naime, predlog zakona predviđa da roditelji imaju pravo da detetu obezbede obrazovanje u skladu sa svojim etičkim i religijskim uverenjima (čl. 71).

4.7.6. Seksualna autonomija

Seksualna autonomija zaštićena je članom 8 EKPS.¹⁹⁷ Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, ograničenje seksualne autonomije mora da bude predviđeno zakonom, neophodno i proporcionalno. Ograničenje je lako opravdati u odnosu na zloupotrebu maloletnika,¹⁹⁸ a teško u odnosu na dobrovoljni privatni odnos punoletnih lica.¹⁹⁹

Pravo na izražavanje polne opredeljenosti nije izričito priznato u pravnom poretku Srbije ni novim Ustavom, niti se polna opredeljenost navodi izričito kao zabranjeni osnov. Diskriminacija na osnovu seksualne opredeljenosti izričito je zabranjena Zakonom o radu (čl. 18).

4.8. Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti

Član 18 PGP:

1. Svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo podrazumeva slobodu ispovedanja i primanja vere ili ubeđenja po svom nahođenju, kao i slobodu da tu veru ili ubeđenje ispoljava pojedinačno ili zajedno s drugima, kako javno tako i privatno, kroz kult, vršenje verskih i ritualnih obreda i veronauku.

2. Niko ne može biti predmet prinude kojom bi se kršila sloboda njegovog ispovedanja ili primanja vere ili ubeđenja po njegovom nahođenju.

196 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

197 *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 4 EHRR 149 (1981); *Norris protiv Irske*, ECHR, 13 EHRR 186 (1988); *Lusting-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 29 EHRR 548 (1999); *Sutherland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, EHRLR 117 (1997, 1998).

198 *Vidi M. K. protiv Austrije*, ECmHR, 24 EHRR CD 59 (1997).

199 *Vidi Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *Norris protiv Irske*.

3. Sloboda ispoljavanja vere ili ubeđenja može biti predmet samo onih ograničenja koja predviđa zakon a koja su nužna radi zaštite javne bezbednosti, reda, zdravlja ili morala, ili pak osnovnih prava i sloboda drugih lica.

4. Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju slobodu roditelja, a u datom slučaju zakonitih staratelja, da obezbede svojoj deci ono versko i moralno obrazovanje koje je u skladu sa njihovim sopstvenim ubeđenjima.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 9 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu čoveka da, bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, propovedi, običajima i obredom.

2. Sloboda ispovedanja vere ili ubeđenja može biti podvrgnuta samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.8.1. Opšte

Novi Ustav Republike Srbije posvećuje čak četiri člana pitanjima od važnosti za ostvarivanje slobode misli, savesti i veroispovesti. Članom 11 ustanovljava se princip svetovnosti države i proglašava zabrana ustanovljavanja državne religije.²⁰⁰ Član 43 reguliše pitanja individualnih verskih sloboda i slobode misli. Izričito se jemči sloboda promene veroispovesti ili uverenja. Ustav propisuje i da niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj veroispovesti, odnosno uverenjima. Jemči se i pravo ispoljavanja veroispovesti kroz obrede, versku nastavu i versku službu, a garantuje se i pravo javnog ispoljavanja verskih uverenja. Ustav ispravno ustanovljava mogućnost ograničenja samo slobode ispoljavanja verskih uverenja, ne i mogućnost ograničavanja same slobode veroispovesti. Ograničenja moraju biti ustanovljena zakonom, a mogu se uvesti samo ukoliko su neophodna u demokratskom društvu, a potrebna su radi zaštite života i zdravlja ljudi, zaštite drugih prava zajemčenih Ustavom, zaštite javne bezbednosti i javnog reda, kao i radi sprečavanja podsticanje rasne, nacionalne i verske mržnje. Ograničenja su dozvoljena i radi zaštite „morala demokratskog društva“, nove kovanice koja bi, ukoliko bi se ispravno tumačila, trebalo da ukaže na viši stepen prihvatljivosti različitih moralnih shvatanja koja vladaju u jednom heterogenom društvu. Izričito se jemči i pravo roditelja da slobodno odlučuju o verskom obrazovanju i vaspitanju svoje dece. Članom 44 regulisane su kolektivne verske slobode, odnosno sloboda verskog organizovanja,²⁰¹ dok se članom 45 garantuje pravo na prigovor savesti.²⁰²

200 Vidi I.4.8.2.

201 Vidi I.4.8.3.

202 Vidi I.4.8.5.

Tokom 2006. usvojena su dva zakona od važnosti za ostvarivanje slobode misli, savesti i veroispovesti: Zakon o crkvama i verskim zajednicama²⁰³ i Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama.²⁰⁴

4.8.2. Odvojenost crkve od države

Ustav Srbije izričito propisuje princip svetovne države i ustanovljava zabranu državne religije. Princip odvojenosti države od crkve je dvostran i podrazumeva kako autonomiju verskih zajednica u odnosu na državne institucije, tako i nezavisnost državnih vlasti u odnosu na verske zajednice. Zakon o crkvama i verskim zajednicama pruža izuzetno visok stepen autonomije verskim zajednicama, ali brojne odredbe novog Zakona narušavaju načelo nemešanja poretka verskih zajednica sa državnim poretkom.

Član 7, st. 2 Zakona propisuje da je država dužna da pruži pomoć za izvršenje pravnosnažnih odluka i presuda koje izdaju nadležni organi crkava i verskih zajednica. S obzirom da je obaveza pružanja pomoći prilikom izvršenja automatska, odnosno odluka ne mora biti priznata od strane državnih sudova, otvorena je mogućnost da državni organi učestvuju u izvršenju odluka kojima se krše javni poredak ili određena ljudska prava, umesto da se takve odluke neutrališu.²⁰⁵ Naime, sudski postupci prema pravilima većine verskih zajednica ne odgovaraju međunarodnim standardima pravičnog postupanja iz člana 6 EKPS, odnosno člana 14 PGP.²⁰⁶ Prava čoveka i javni poredak mogu biti povređeni i na polju materijalnog prava.²⁰⁷ Potpuno je neizvestan domet odredbe člana 7, st. 2, jer nije precizirano koje tačno odluke crkvenih sudova treba izvršavati u smislu državnog prava. Na kraju, nije predviđena ni procedura u kojoj bi verske zajednice zatražile pomoć državnih organa pri izvršenju niti postupak pružanja te pomoći.

Mnoge druge odredbe dovode u pitanje odvojenost države od crkve. Tako je članom 9, st. 3 propisano da crkve i verske zajednice mogu svojim aktima menjati i ukidati svoje organizacione jedinice, organe i ustanove koje imaju svojstvo pravnog lica, bez ustanovljavanja izričite obaveze da ovakve promene prijave državnim organima radi registracije. S obzirom da stav 2 istog člana ustanovljava obavezu prijave određene organizacione jedinice verske zajednice koja prema autonomnim propisima treba da ima svojstvo pravnog lica, ispravno bi tumačenje bilo da ova

203 Sl. glasnik RS, 36/06.

204 Sl. glasnik RS, 46/06.

205 Evropski sud za ljudska prava ustanovio je u presudi *Pellegrini protiv Italije* (predstavka br. 30882/96) da država ima obavezu da preispita odluke organa verskih zajednica kao i postupak u kom su takve odluke donete ukoliko obezbeđuje njihovo izvršenje.

206 Tako npr. prema važećem procesnom pravu Srpske pravoslavne crkve, eparhijski sudovi mogu doneti presudu bez prisustva optuženog. Advokati nemaju pravo pojavljivanja pred sudom. U kaznenom crkvenom pravu optuženi dokazuje nevinost, prema tome ne postoji pretpostavka nevinosti (sve ovo u: *Postupak za sudove u SPC* iz 1933. i *Krivična pravila SPC* iz 1961).

207 Tako, pojedine verske zajednice poznaju višebračnost, zabranu učestvovanja žena u javnom životu, zabranjuju razvod braka itd.

obaveza postoji i za svaku promenu statusa organizacionih jedinica. Ipak, ostaje primedba da prema tekstu člana 9 organizacione jedinice verskih zajednica stiču status pravnog lica na osnovu autonomnih propisa verskih zajednica, što nije moguće, s obzirom da ispunjenost uslova za sticanje pravne ličnosti moraju ceniti državni organi.

Sporne su i odredbe kojima se sveštenicima garantuje izuzetno širok imunitet u vršenju njihove delatnosti (čl. 8, st. 4).

4.8.3. Versko organizovanje i ravnopravnost verskih zajednica

Ustav Srbije u članu 44 garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica, slobodu verskog udruživanja i kolektivnog ispoljavanja veroispovesti. Ustav takođe garantuje autonomiju verskih zajednica. Član 44, st. 3 propisuje da Ustavni sud može zabraniti versku zajednicu samo ako njeno delovanje ugrožava pravo na život, pravo na psihičko i fizičko zdravlje, prava dece, pravo na lični i porodični integritet, pravo na imovinu, javnu bezbednost i javni red ili ako izaziva i podstiče versku, nacionalnu ili rasnu netrpeljivost. Čini se da je ovom odredbom sužena mogućnost zabrane delovanja verskih organizacija, s obzirom da Ustav ne dozvoljava zabranu verskih organizacija zbog ugrožavanja svih ljudskih prava i sloboda zajemčenih Ustavom i međunarodnim dokumentima. Tako, recimo, ne bi bilo moguće zabraniti neku versku organizaciju ukoliko ugrožava slobodu izražavanja svojih članova ili negira pravo na slobodu verskog udruživanja nekoj drugoj zajednici.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama u velikoj meri odstupa od ustavnih odredbi i međunarodnih standarda kada je u pitanju sloboda verskog organizovanja i ravnopravnost verskih zajednica. Iako se u članu 6 Zakona garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica pred zakonom, on ipak pravi razliku između četiri vrste verskih zajednica. Prvu kategoriju čine tradicionalne crkve i verske zajednice kojima je ovaj status priznat na osnovu različitih zakona donetih u vreme Kraljevine Srbije (SHS, Jugoslavije). To su: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Slovačka evangelička crkva a. v., Hrišćanska reformatska crkva, Evangelička hrišćanska crkva a. v, Islamska verska zajednica i Jevrejska verska zajednica. Drugu grupu čine konfesionalne crkve i verske zajednice. To su sve one crkve i verske organizacije čiji je pravni status bio regulisan prijavom u skladu sa Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica²⁰⁸ i Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica.²⁰⁹ Treću grupu čine nove verske organizacije. Četvrtu grupu koju Zakon ne pominje, ali je implicitno ustanovljava, čine sve one verske zajednice koje nisu registrovane, a koje se nalaze u izuzetno nepovoljnom položaju, jer nije izvesno da li je ovakvim zajednicama uopšte dozvoljeno bilo kakvo versko delovanje, dok je sasvim izvesno da one ne mogu posedovati imovinu, niti uživati pogodnosti koje imaju ostale verske organizacije.²¹⁰ Svako tu-

208 *Sl. list FNRJ*, 22/53.

209 *Sl. glasnik SRS*, 44/77.

210 Ovo je zaključila i Venecijanska komisija za demokratiju kroz pravo u svom Drugom izveštaju o Nacrtu zakona o verskim organizacijama u Srbiji, april 2006.

mačenje kojim bi se ovim organizacijama uskraćivalo pravo verskog delovanja bilo bi suprotno Ustavu i međunarodnoj praksi.

Najpovlašćeniji položaj imaju tradicionalne crkve i verske zajednice. One, naime, prilikom preregistracije podnose samo prijavu koja sadrži naziv crkve ili verske zajednice, adresu sedišta crkve ili verske zajednice, ime, prezime i svojstvo lica ovlašćenog da predstavlja i zastupa crkvu ili versku zajednicu, dok sve ostale verske organizacije, uključujući i one konfesionalne, moraju podneti i odluku o osnivanju verske organizacije sa imenima, prezimenima, brojevima identifikacionih dokumenata i potpisima osnivača od najmanje 0,001% punoletnih državljana Republike Srbije koji imaju prebivalište u Republici Srbiji prema poslednjem zvaničnom popisu stanovništva ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije. Ovo je previsok cenzus (70 potpisa), i teško ga je pomiriti sa ustavnom zabranom da se niko ne može primorati da se izjasni o svojim verskim uverenjima. Pored toga, sve verske organizacije osim tradicionalnih moraju podneti i statut ili drugi dokument verske organizacije koji sadrži: opis organizacione strukture, način upravljanja, prava i obaveze članova, način osnivanja i gašenja organizacione jedinice, spisak organizacionih jedinica sa svojstvom pravnog lica i druge podatke od značaja za versku organizaciju. Naročito je problematična obaveza podnošenja prikaza osnova verskog učenja, verskih obreda, verskih ciljeva i osnovnih aktivnosti verske organizacije, s obzirom da Zakon ostavlja upravnim organima mogućnost da ocenjuju kvalitet verskih učenja i ciljeva, što je apsolutno nedopušteno sa stanovišta slobode misli i veroispovesti. Neadekvatnost verskih učenja i ciljeva može biti razlog za odbijanje zahteva za registraciju (čl. 20, st. 4). Zakon zahteva i dostavljanje podataka o stalnim izvorima prihoda verske organizacije. Upisom u registar verska organizacija stiče status pravnog lica.

Protivustavno je i protivno međunarodnim standardima ovlašćenje Ministarstva vera (organa uprave) da bez prethodne odluke Ustavnog suda (što zahteva Ustav u članu 44, st. 3) izbriše organizaciju iz registra ukoliko oceni da su njeni ciljevi, učenje, obredi ili delovanje suprotni Ustavu i javnom poretku ili ako ugrožavaju život, zdravlje, slobodu i prava drugih, prava dece, pravo na lični i porodični integritet i pravo na imovinu (čl. 22, tač. 2 u vezi sa čl. 20, st. 4 Zakona).

Ravnopravnost verskih organizacija narušena je i ostavljanjem širokih diskrecionih ovlašćenja državnim organima prilikom odlučivanja o različitim vidovima saradnje države i verskih zajednica. Tako se u članu 29, st. 2 predviđa mogućnost da se sredstva za zdravstveno i penzijsko osiguranje sveštenika uplaćuju iz budžeta Republike; u članu 28 mogućnost da država materijalno pomaže crkve i verske zajednice; u članu 30 mogućnost propisivanja poreskih olakšica za crkve i verske zajednice; u članu 32 mogućnost izdvajanja budžetskih sredstava za izgradnju hramova i bogomolja. Nisu propisani nikakvi kriterijumi za upražnjavanje ovakvih mogućnosti, a zakonodavna praksa pokazuje da se one koriste diskriminatorski i isključivo u korist tradicionalnih crkava i verskih zajednica. Tako je npr. članom 55 Zakona o porezu na dodatu vrednost pravo na refakciju poreza dato samo tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama. Članom 20 Zakona o osnovnoj školi i članom 24 Zakona o srednjoj školi obezbeđena je verska nastava u javnim školama

samo za tradicionalne crkve i verske zajednice. Ovim se odredbama ozbiljno narušava princip jednakosti verskih zajednica.

4.8.4. Verska nastava

Prema PGP, sadržaj prava na slobodu veroispovesti čini sloboda ispoljavanja verovanja veroispovedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom. Ustav Srbije izričito garantuje u članu 43, st. 3 pravo na versku nastavu kao i pravo roditelja da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima (čl. 43, st. 5).

Članom 20 Zakona o osnovnoj školi²¹¹ i članom 24 Zakona o srednjoj školi²¹² uređuje se verska nastava i nastava alternativnog predmeta u školama u Srbiji. Učenici nisu prisiljeni da pohađaju versku nastavu, već imaju pravo izbora između tog predmeta i građanskog vaspitanja.

Ova dva predmeta su izborna. O pohađanju verske nastave ili nastave alternativnog predmeta u osnovnim školama odlučuje roditelj, odnosno staratelj. U srednjim školama ovu odluku donose učenici uz obavezno upoznavanje roditelja, odnosno staratelja. Nastava se izvodi u svih osam razreda osnovne i sva četiri srednje škole. Roditelji, odnosno staratelji (u osnovnim), tj. učenici (u srednjim školama), moraju se opredeliti za pohađanje jednog od ponuđenih predmeta.

Izmene i dopune Zakona o osnovnoj (čl. 20, st. 2) i srednjoj školi (čl. 24, st. 2) sadrže propis da se verska nastava organizuje samo za tradicionalne crkve i verske zajednice.

4.8.5. Pravo na prigovor savesti

Prigovor savesti nije direktno pomenut u međunarodnim instrumentima, ali proizlazi iz slobode misli, savesti i veroispovesti. Pravo na prigovor savesti sadržano je i priznato u preporukama i rezolucijama Parlamentarne skupštine i Komiteta ministara Saveta Evrope.²¹³ Međutim, Evropska komisija za ljudska prava je u svojoj praksi utvrdila da prigovor savesti nije zaštićen Konvencijom. Naime, član 4, st. 3b Konvencije kaže da „u zemljama u kojima se priznaje (kurziv naš) prigovor savesti, služba koja se zahteva umesto služenja vojne obaveze“ ne predstavlja prinudni rad, iz čega jasno proizilazi da je državama članicama ostavljeno da odluče da li će predvideti prigovor savesti u svom pravnom poretku.²¹⁴

211 Sl. glasnik RS, 22/02.

212 Sl. glasnik RS, 23/02.

213 Dokumenti SE koji se odnose na pravo na prigovor savesti su: rezolucija 337 (1967); Preporuka br. 478 (1967) o pravu na prigovor savesti; Preporuka br. 816 (1977) i Preporuka br. 1518 (2001) o pravu prigovora savesti vojnoj službi državama članicama; Preporuka br. R (87) 8 Komiteta ministara CoE državama članicama o pravu prigovora savesti obaveznoj vojnoj službi od 9. aprila 1987.

214 Vidi *Autio protiv Finske*, 72 DR 241, ECmHR, App. No. 17086/90 (1991) i *X. protiv Austrije*, ECmHR, App. No. 5591/72, 43 Coll. 161.

Ustav Srbije u članu 45 izričito propisuje pravo na prigovor savesti kao osnovno ljudsko pravo. Ipak, Ustav ne sadrži garantiju civilnog služenja vojnog roka, već samo služenja vojnog roka bez oružja.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije (VJ)²¹⁵ predviđeno je da se vojni rok u civilnoj službi skraćuje sa 13 na 9 meseci, odnosno da traje tri meseca duže od vojnog roka koji se služi pod oružjem u jedinicama Vojske. Duže trajanje civilne službe od služenja u vojsci nije suprotno standardima ljudskih prava, sve dok ta razlika u trajanju nema kazneni, diskriminatorni karakter, kojim bi se *de facto* onemogućilo korišćenje prava na prigovor savesti. Evropski sud za ljudska prava je u svojoj praksi po članovima 9 i 14 EKPS utvrdio da čak i dvostruko duže trajanje može biti opravdano.²¹⁶

Zakon o VJ uređuje uslove pod kojima se pravo na prigovor savesti može koristiti (čl. 296–300). Regruti se na ovo pravo mogu pozvati samo prilikom regrutacije. Član 9, st. 1 Evropske konvencije glasi: „Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja“. Isto tako, i već pomenuti član 18 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima garantuje slobodu promene veroispovesti ili ubeđenja, kao i Opšti komentar 22 (48) Komiteta za ljudska prava (1993). Zato bi se, bez obzira na vremensku neusklađenost poziva na prigovor savesti i zakonske regulative, vojnom obvezniku moralo omogućiti da se na pravo na prigovor savesti pozove za vreme regrutne obaveze, tokom služenja vojnog roka i kao pripadnik rezervnog sastava. Ovo bi bilo u skladu s međunarodnim standardom; on priznaje pravo na promenu veroispovesti i ubeđenja, a sada ovo pravo priznaje i Ustav Srbije (čl. 43).

O mogućnosti da vojni rok služi bez oružja odlučuje regrutna komisija. Ako komisija odluči negativno, regrut može podneti prigovor u roku od 15 dana drugostepenom vojnoteritorijalnom organu (čl. 300, st. 2 Zakona o VJ). Odluka ove drugostepene komisije je konačna i protiv nje se ne može voditi upravni spor. Dakle, mogućnost sudske zaštite nije predviđena.

Prema članu 297, st. 1 Zakona o VJ, vojni rok u civilnoj službi služi se u jedinicama i ustanovama Vojske i Saveznog ministarstva za odbranu. Pod civilnim služenjem podrazumeva se mogućnost služenja vojnog roka u civilnim ustanovama (humanitarne organizacije, zdravstvene ustanove i ustanove kulture, ustanove socijalne zaštite itd). Zakonodavac je propustio da napravi razliku između služenja vojnog roka bez oružja (koje može biti i u ustanovama vojske) i civilnog služenja vojnog roka. Ovo je veoma neobičan propust s obzirom da je ranijim zakonskim rešenjem, civilno služenje vojnog roka tumačeno na ispravan način.²¹⁷

Izmenama Uredbe o vršenju vojne obaveze²¹⁸ otklonjen je najveći deo neusklađenosti Zakona o VJ sa međunarodnim standardima.²¹⁹

215 Sl. list SRJ, 44/05.

216 Vidi *G. protiv Holandije*, ECmHR, App. No. 11850/85 (1987) kao i *Autio protiv Finske*.

217 O prethodnom rešenju vidi *Izveštaje* iz prethodnih godina.

218 Sl. list SCG, 37/03.

219 Više o ovoj Uredbi vidi *Izveštaj 2005*, I.4.8.3.

Zahtev za civilno služenje mora se podneti u roku od osam dana od dana prijema poziva za upućivanje na služenje vojnog roka. Prigovarač je dužan da navede razloge zbog kojih želi da vojni rok služi u civilnoj službi. Komisija je ovlašćena da ispituje tačnost tih navoda. Prigovarač navodi u kojoj bi ustanovi van Vojske i Ministarstva odbrana želeo da služi. Komisija nije dužna da vodi računa o stručnoj spremi prigovarača savesti prilikom odabira ustanove u koju će uputiti regruta na civilno služenje. Spisak organizacija određuje ministar odbrane, a po pravilu su u mestu prebivališta regruta (čl. 27). Na prigovor savesti se ne može pozvati lice koje poseduje dozvolu za nošenje ili držanje oružja; koje je pravosnažno osuđivano za krivično delo s elementima nasilja; koje je u poslednje tri godine osuđivano za prekršaje sa elementima nasilja; koje je u poslednje tri godine podnelo zahtev za držanje i nošenje oružja. Članovi lovačkih i streljačkih društava i lica koja se bave prodajom i popravkom oružja i municije nisu nepodobni za podnošenje zahteva za civilno služenje vojne obaveze (čl. 27a).

Služenje vojnog roka u civilnoj službi ili službi bez oružja prekinuće se vojniku koji za vreme trajanja službe izvrši radnju koja je protivna razlozima zbog kojih je upućen u tu službu (tuča, upotreba hladnog ili vatrenog oružja, nasilničko ponašanje i sl.), kao i u slučaju neizvršavanja radnih dužnosti. Takvo lice uputiće se na služenje vojnog roka sa oružjem, što je loše rešenje, jer bi se takav vojnik mogao uputiti na služenje vojnog roka u jedinice Vojske, ali bez oružja. Rešenje o prekidu služenja vojnog roka u civilnoj službi ili službi bez oružja donosi vojni odsek koji je tog vojnika uputio na odsluženje vojnog roka.

Vojnik koji tokom služenja u civilnoj službi podnese zahtev da nastavi služenje vojnog roka sa oružjem u Vojsci, biće upućen u vojnu jedinicu, ali će mu se jedan dan proveden na civilnoj službi računati kao pola dana služenja pod oružjem. Ova odredba mogla bi se tumačiti kao neka vrsta kaznene mere (vidi gore).

Izmenama iz 2005. propisana je i obaveza ustanova u kojima regruti na civilnoj službi služe da refundiraju troškove Ministarstvu odbrane.

Sama Uredba predstavlja privremeno rešenje, koje je ponekad čak i u suprotnosti sa Zakonom o VJ, za čije je sprovođenje zadužena.

4.8.6. Restitucija imovine verskih organizacija²²⁰

Skupština Srbije usvojila je aprila 2006. godine Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama. Ovim zakonom uređuju se uslovi, način i postupak vraćanja imovine koja je na teritoriji Republike Srbije oduzeta od crkava i verskih zajednica, kao i od njihovih zadužbina i društava, primenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, sekvestraciji i drugih propisa koji su doneseni i primenjivani u periodu od 1945. godine, kao i svim drugim aktima kojima je vršeno oduzimanje te imovine, bez tržišne naknade. Iako je kao osnovno načelo Zakona u

220 Ovdje će biti razmatrana samo pitanja od važnosti za slobodu veroispovesti. Detaljnije o problemima restitucije vidi I.4.12.4.

članu 2 naveden jednak pravni tretman svih crkava i verskih zajednica, veoma je problematično kako će se ovaj zakon primenjivati na imovinu jevrejske zajednice, s obzirom da je njena imovina oduzeta neposredno pre ili u toku okupacije Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata, tako da ovi događaji ne ulaze u vremenski okvir koji je postavio Zakon.

Pravo na vraćanje imovine pripada crkvama i verskim zajednicama, odnosno njihovim pravnim sledbenicima, u skladu sa važećim aktima crkava i verskih zajednica. Ukoliko se ova odredba tumači u skladu sa Zakonom o crkvama i verskim zajednicama, ovo pravo pripada samo registrovanim crkvama i verskim zajednicama, s obzirom da samo one imaju status pravnog lica, odnosno mogu biti nosioci prava na imovinu. Tumačenjem ove odredbe dolazi se do zaključka da ukoliko neka verska organizacija ne uspe da se preregistruje prema odredbama Zakona o crkvama i verskim zajednicama, njena imovina prevashodno treba da pripadne njenim pravnim sledbenicima, odnosno onim fizičkim i pravnim licima koja su eventualno u statutima navedena kao pravni sledbenici tih organizacija. S obzirom da su ove odredbe prava retkost u konstitutivnim aktima verskih zajednica, čini se da će praktična posledica ove odredbe u slučajevima gubitka pravne ličnosti verskih organizacija biti ta da će nestajati i obaveza restitucije.

Predmet vraćanja su nepokretnosti koje su u momentu oduzimanja bile u vlasništvu crkava i verskih zajednica, kao i pokretne stvari od kulturnog, istorijskog ili umetničkog značaja. Zakon izričito ne navodi restituciju hramova, s obzirom da oni uglavnom i nisu bili nacionalizovani, mada postoje određeni slučajevi nacionalizacije manastirskih dobara, sinagoga itd.

4.9. Sloboda izražavanja

Član 19 PGP:

1. Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja.
2. Svako lice ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo bez obzira na granice, podrazumeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, u usmenom, pismenom, štampanom ili umetničkom obliku, ili na bilo koji drugi način po slobodnom izboru.
3. Ostvarivanje sloboda predviđenih u tački 2 ovog člana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sledstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga:
 - (a) poštovanja prava ili ugleda drugih lica;
 - (b) zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 10 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća.

2. Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.9.1. Opšte

Postojeći propisi u Srbiji jamče slobodu mišljenja i izražavanja. Pravo na slobodu javnog izražavanja mišljenja garantuje se Ustavom (čl. 46).

Sloboda izražavanja može se zakonom ograničiti, ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije (čl. 46, st. 2). Navedeni osnovi su u skladu s ograničenjima iz PGP, s tim što se ne pominje javni red već javna bezbednost. Dodatni osnov ograničenja – očuvanje nezavisnosti i nepristrasnosti suda – preuzet je iz EKPS.

Slobodi štampe i drugih medija posvećene su posebne odredbe. Sloboda štampe se jemči, izdavanje novina moguće je bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa (čl. 50 Ustava). Televizijske i radio stanice se osnivaju u skladu sa zakonom (čl. 50, st. 2). Zabranjena je cenzura štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja (čl. 50, st. 3). Nadležni sud može sprečiti širenje informacija samo ako je to „u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ (čl. 50, st. 3). Pravo na ispravku garantovano je Ustavom (čl. 50, st. 4), ali je bliže uređivanje ovog prava prepušteno zakonu.

4.9.2. Zakon o javnom informisanju Srbije

Ovim zakonom se uređuje pravo na javno informisanje, kao pravo na slobodu izražavanja mišljenja, kao i prava i obaveze učesnika u postupku. Ovo pravo naročito obuhvata slobodu izražavanja misli, slobodu prikupljanja, objavljivanja i širenja ideja, informacija i mišljenja, slobodu štampanja i distribucije novina, slobodu proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa, slobodu primanja ideja,

informacija i mišljenja, kao i slobodu osnivanja pravnih lica koja se bave javnim informisanjem (čl. 1). Zakon zabranjuje cenzuru i posredne načine ograničenja slobode izražavanja, afirmiše informisanje o stvarima od interesa za javnost, štiti interese nacionalnih manjina i etničkih zajednica, odnosno lica s posebnim potrebama, izjednačuje fizička i pravna lica sa domaćim, zabranjuje monopol u oblasti osnivanja i distribucije javnih glasila i sužava polje privatnosti nosiocima državnih i političkih funkcija (čl. 2–10).²²¹

4.9.3. Osnivanje i rad elektronskih medija

Zakonom o radiodifuziji,²²² uređuju se uslovi i način obavljanja radiodifuzne delatnosti, osniva Republička radiodifuzna agencija, kao i ustanove javnog radiodifuznog servisa, utvrđuju uslovi i postupak za izdavanje dozvola za emitovanje radio i televizijskog programa i uređuju i druga pitanja od značaja za oblast radiodifuzije (čl. 1). Zakon o telekomunikacijama,²²³ uređuje uslove i način obavljanja delatnosti u oblasti telekomunikacija i osnivanje Republičke agencije za telekomunikacije.

4.9.3.1. *Zakon o radiodifuziji.* – Republička radiodifuzna agencija (Agencija) osniva se na osnovu Zakona kao samostalna i nezavisna organizacija koja vrši javna ovlašćenja i ima svojstvo pravnog lica. Organ koji donosi odluke je Savet, a Agenciju zastupa predsednik Saveta. Nadležnost Agencije je višestrana, od utvrđivanja strategije razvoja radiodifuzije do izdavanja dozvola za emitovanje programa, kontrole primene Zakona i odlučivanja o predstavkama emitera i drugih lica.

Posle nepravilnosti u izboru nekih članova Saveta i ostavki dva člana, što je dovelo do urušavanja njegovog kredibiliteta, Narodna skupština je sredinom 2004. usvojila Zakon o izmena i dopunama Zakona o radiodifuziji.²²⁴

Posebnom odredbom navodi se ko ne može biti član Saveta u skladu s načelima konflikta interesa i očuvanja nezavisnosti rada Agencije (čl. 25). Detaljno se regulišu razlozi i posebno postupak razrešenja članova Saveta, o kome se odlučuje na osnovu obrazloženog predloga i sprovedenog postupka u kome je data mogućnost dotičnom članu Saveta da se izjasni.

4.9.3.2. *Dozvola i postupak izdavanja dozvola za emitovanje programa.* – Uslov za dobijanje je prethodno dobijena dozvola za radio stanicu koju na zahtev Agencije izdaje regulatorno telo nadležno za oblast telekomunikacija, prema posebnom zakonu koji reguliše telekomunikacije, a na osnovu Plana raspodele radio frekvencija koji donosi ministarstvo nadležno za telekomunikacije. Ovo telo je dužno da izda dozvolu ako je ona u skladu sa zakonom i Planom (čl. 39).

221 Za detaljnu analizu Zakona o javnom informisanju vidi *Izveštaj 2004*, I.4.9.2.

222 *Sl. glasnik RS*, 42/02, 97/04 i 76/05.

223 *Sl. glasnik RS*, 44/03.

224 *Sl. glasnik RS*, 97/04. Za detaljnu analizu ovih izmena vidi *Izveštaj 2005*, I.4.9.3.1.

Imalac dozvole može biti samo domaće fizičko ili pravno lice, sa sedištem, odnosno prebivalištem na teritoriji Srbije. Ako su stranci osnivači domaće pravno lice, a njihov kapital potiče iz zemlje u kojoj nije dozvoljeno ili je nemoguće utvrditi poreklo osnivačkog kapitala, takvo pravno lice nema pravo da učestvuje na javnom konkursu za dodelu dozvola (čl. 41). Prisustvo stranog kapitala u osnivačkom ulogu imaoca dozvole za emitovanje ne sme biti veći od 49%, osim ako drugačije nije predviđeno međunarodnim ugovorom. Takođe, strani kapital ne može biti prisutan u osnivačkom kapitalu javnih radiodifuznih servisa (čl. 41).

Imaoci dozvole ne mogu biti političke partije i organizacije i pravna lica čiji su oni osnivači, kao ni preduzeća, ustanove ili druga pravna lica čiji je osnivač Republika, osim ustanova javnog radiodifuznog servisa (čl. 42).

Dozvole se izdaju putem javnog konkursa. Zakon utvrđuje razloge zbog kojih se dozvola može oduzeti i pre isteka roka na koji se izdaje.²²⁵ U takvom slučaju, Agencija sprovodi postupak u kome se mora dati mogućnost dotičnom emiteru da se izjasni i prisustvuje sednici na kojoj se o oduzimanju dozvole raspravlja, i donosi odluka koja mora biti obrazložena. Protiv ove odluke postoji pravo na prigovor, a protiv odluke Agencije po prigovoru, pravo na pokretanje upravnog spora (čl. 62).

Nosioci javnog radiodifuznog servisa u Republici su Radiodifuzna ustanova Srbije (bivša Radiotelevizija Srbije) i pokrajinske radiodifuzne ustanove. Javni radiodifuzni servis proizvodi i emituje programe od opšteg interesa.²²⁶

Upravni odbor Radiodifuzne ustanove Srbije, koji je, uz generalnog direktora, organ upravljanja, imenuje Agencija iz reda priznatih stručnjaka u oblasti novinarstva, medija, menadžmenta, prava i drugih uglednih ličnosti (čl. 87).²²⁷ Radiodifuzna ustanova Srbije i radiodifuzna ustanova Vojvodine finansiraju se iz sredstava prikupljenih putem pretplate. Zakon o radiodifuziji predviđa da se pretplata plaća u mesečnom iznosu. Zakonom je, takođe, predviđeno da pokrajinskoj radiodifuznoj ustanovi pripada 70 odsto pretplate koja je prikupljena na teritoriji AP Vojvodina.

Zakon sadrži i odredbe o sprečavanju nedozvoljene medijske koncentracije,²²⁸ odredbe o reklamiranju i sponzorstvu koje su prilagođene nastojanju da se očuva nezavisnost, nepristrasnost i raznovrsnost medijske scene.

225 Tako će se emiteru oduzeti dozvola ako u pisanoj formi obavesti Agenciju da ne namerava da emituje program, ako je prilikom podnošenja prijave na javni konkurs naveo netačne podatke, ako nije počeo emitovanje programa u propisanom roku, ako nije izvršio tehnički pregled radiodifuzne stanice u propisanom roku, ako je bez opravdanog razloga prekinuo emitovanje programa (u trajanju dužem od 30 dana neprekidno ili 60 dana s prekidima u toku kalendarske godine), ako prekrši odredbe o nedozvoljenoj medijskoj koncentraciji i ako pored izričite opomene ne izmiri obavezu plaćanja naknade za dozvolu.

226 Vidi *Izveštaj 2004*, I.4.9.

227 Upravni odbor, između ostalog, donosi Statut Radiodifuzne ustanove Srbije, usvaja planove rada, imenuje i razrešava generalnog direktora, kao i direktore i glavne i odgovorne urednike programa radija i televizije i donosi investicione planove.

228 Medijska koncentracija, odnosno preovlađujući uticaj na javno mnjenje koji postoji kada emiter učestvuje u osnivačkom kapitalu drugog emitera, novinsko-izdavačkog preduzeća ili preduzeća

4.9.4. Odredbe krivičnih zakona

Za krivična dela uvrede i klevete je, od 1. januara 2006, moguće učioniocu izreći samo novčanu kaznu (čl. 170 i 171 KZ). Međutim, kod krivičnog dela „iznošenje ličnih i porodičnih prilika“, zadržana je mogućnost izricanja kazne zatvora (čl. 172). Stav Komiteta za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava je da dozvoljeno ograničenje svakog ljudskog prava znači preduzimanje samo onih mera koje su preko potrebne za ostvarenje legitimnog cilja – tako da isti cilj nije moguće ostvariti na manje restriktivan način. Smatra se da posebno zatvorska kazna, a i krivična odgovornost uopšte, nije neophodna za zaštitu ugleda i časti, već da je pored prava na ispravku i drugih vansudskih postupaka dovoljno predvideti građansku odgovornost, odnosno naknadu štete i to uravnoteženog iznosa.²²⁹

Krivični propisi Srbije ne prave razliku između oštećenih, dok prema praksi Evropskog suda ne sme biti svejedno da li je u pitanju privatno lice, javni službenik ili političar. Političari moraju da snose mnogo veći teret kritike, pa čak i uvrede. Kao teže oblike klevete, naš zakon predviđa slučajeve kada je delo učinjeno „putem medija i kada je neistinito što se iznosi ili pronosi takvog značaja da je moglo dovesti do težih posledica za oštećenog“ (čl. 170, st. 2 KZ). Domaći sudovi su ovu odredbu tumačili u korist oštećenih na javnim funkcijama, s argumentacijom da su posledice po njihov ugled teže samim tim što za njih zna veliki broj ljudi.²³⁰ Nasuprot tome, Evropski sud je čvrstog stava da su političari i ostala lica na javnim funkcijama dužna da trpe mnogo jaču kritiku i uvrede nego drugi.²³¹

Isključivanje odgovornosti za dela protiv časti i ugleda predviđa se, između ostalog, u slučaju ozbiljne kritike, naučnog, književnog i umetničkog dela, u vršenju novinarskog poziva i dr., *ako iz načina izražavanja proizilazi da to nije učinjeno u nameri omalovažavanja*. Nasuprot tome, praksa Evropskog suda za ljudska prava izražava jasan stav da sloboda izražavanja podrazumeva i pravo na iznošenje informacija i stavova koji *vredaju* i šokiraju, ako je u pitanju stvar od javnog interesa, kao i da novinarska sloboda podrazumeva i pravo na određeno preterivanje i provokaciju.²³²

Takođe, naš zakon isključuje odgovornost ako *okrivljeni dokaže istinitost svojih tvrdjenja* ili postojanje osnovanih razloga da poveruje u njihovu istinitost.²³³

229 koje obavlja delatnost novinske agencije dovede do narušavanja principa pluralizma mišljenja. Vidi zaključke Izveštaja specijalnog izvestioca Komisije za ljudska prava UN za slobodu izražavanja, E/CN.4/2000/63, st. 205; za stav da krivična odgovornost za klevetu nije srazmerna mera zaštiti ugleda, vidi presudu Evropskog suda *Dalban protiv Rumunije*, ECHR, App. No. 28144/95 (1999); za iznos naknade štete vidi *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18139/91 (1995).

230 Vidi *Izveštaj 2000*, II.2.8.1.

231 Vidi *Lingens protiv Austrije*, ECHR, App. No. 9815/82 (1986), suprotno vidi *Prager i Obershlink protiv Austrije*.

232 Vidi *Prager i Oberschlick protiv Austrije*, ECHR, App. No. 15974/90 (1995)).

233 Doduše samo za klevetu, ali se uvek može kazniti za uvredu i prebacivanje omalovažavanjem za krivično delo (vidi čl. 92, st. 4 KZ).

Međutim, ovako postavljen teret dokazivanja, koji odstupa od garantije pretpostavke nevinosti nije u skladu s međunarodnim standardima.²³⁴

Prema našem pravu, pored „iznošenja neistina“ kažnjivo je i „njihovo pronosjenje“. U predmetu *Thoma protiv Luksemburga*, (App. No. 38432/97 (2001)), Evropski sud je našao da novinar ne sme odgovarati zbog toga što citira, odnosno prenosi tekst.

4.9.5. Zabrana propagande rata i pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju

Član 20 PGP:

1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno.
2. Svaki poziv na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koji predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, zakonom je zabranjeno.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

U pravu Srbije postoje zadovoljavajuće formulacije zabrane koju nalaže ovaj član Pakta, ali sam Ustav ne sadrži posebnu odredbu kojom izričito zabranjuje propagandu rata, što bi podvuklo značaj ove zabrane, već se propaganda rata javlja samo kao dozvoljeno ograničenje slobode izražavanja. Zabrana pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju predviđena je Ustavom (čl. 49).

Međutim, u praksi su veoma retki slučajevi krivičnog progona zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje ili zbog ratne propagande. Članom 386 novog KZ pooštrena je zaprećena kazna u rasponu od dve do dvanaest godina. Poboljšanje u odnosu na dosadašnji propis jeste novi stav koji sankcioniše naredbu za vođenje agresivnog rata. Za ovaj oblik zaprećena je kazna od najmanje deset godina ili zatvor od deset do četrdeset godina.

Kritike se mogu uputiti i članu 317 KZ koji izričito zabranjuje izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti.

Prvi stav, ovog člana ozbiljno ograničava zahteve međunarodnih standarda predviđenih PGP. Zabrana raspirivanja nacionalne mržnje ograničena je bez ikakve potrebe samo na „narode i nacionalne manjine koji žive u Srbiji“. Pakt insistira na tome da se zabrani „svako“ raspirivanje nacionalne mržnje, dakle, prema bilo kojoj nacionalnoj grupi bez obzira gde ona živi.

O zabrani raspirivanja nacionalne, rasne i verske mržnje govore još dve odredbe. Član 174 KZ inkriminiše izlaganje poruzi naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa, ali opet samo onih koje žive u Srbiji. Član 375 istog Zakonika definiše krivično delo podsticanja na izvršenje zločina genocida i ostalih ratnih zločina čija se radnja obično svodi na teže oblike aktivnosti zabranjenih članom 20 PGP.

Zakon o informisanju detaljnije reguliše govor mržnje. Zabranjuje se „objavlivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili

234 Vidi *Lingens protiv Austrije*.

nasilje protiv osoba ili grupe osoba zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj opredeljenosti (čl. 38). Odgovornost je isključena ako je ovakva informacija deo naučnog ili novinarskog, odnosno autorskog rada koji se bavi javnom stvari, a objavljena je (1) bez namere da se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje, (2) deo je objektivnog novinarskog izveštaja ili s namerom da se kritički ukaže na ove pojave (čl. 40).

Zakon o radiodifuziji stavlja u nadležnost Radiodifuzne agencije da sprečava emitovanje programa kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv određenih lica ili grupa lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja određenom polu, veri, rasi, naciji i etničkoj grupi (čl. 8, st. 2, t. 3), a samo javnim radiodifuznim servisima nameće se kao posebna obaveza pri proizvodnji i emitovanju informativnog programa „sprečavanje bilo kakvog oblika rasne, verske, nacionalne, etničke i druge netrpeljivosti ili mržnje, ili mržnje u pogledu seksualne opredeljenosti.“ (čl. 79).

4.10. Pravo na slobodu mirnog okupljanja

Član 21 PGP:

Priznaje se pravo mirnog okupljanja. Vršenje ovog prava može da bude predmet ograničenja nametnutih u skladu sa zakonom, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja ili morala ili prava i sloboda drugih lica.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 11 EKPS:

Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa.

Za vršenje ovih prava neće se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.10.1. Ograničenja slobode okupljanja

Prema Ustavu (čl. 54), mirno okupljanje građana je slobodno. Zakonom o okupljanju građana Srbije²³⁵ je detaljnije regulisano uživanje ovog prava.

U Ustavu se govori o slobodnom „mirnom“ okupljanju, što je formulacija koja se koristi u međunarodnim ugovorima, korišćena i u Povelji, dok je Ustav Sr-

235 *Sl. glasnik RS, 51/92.*

bije iz 1990. godine garantovao slobodu „javnog okupljanja“.²³⁶ U Zakonu o okupljanju građana Srbije koristi se izraz „javni skup“.

Odredbе Ustava o ograničenjima slobode mirnog okupljanja su u skladu s međunarodnim standardima. Naime, Ustav u članu 54, st. 4, predviđa da se sloboda okupljanja može zakonom ograničiti „ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije.“ Dozvoljeni osnovi ograničenja koje predviđa Ustav supstancijalno korespondiraju osnovama iz PGP i EKPS, iako su izostavljeni pojedinačni osnovi kao što su „javni red“ (PGP) ili „sprečavanje nereda ili kriminala“ (EKPS).

Ustav predviđa da ograničenje mora biti „neophodno“ u demokratskom društvu (čl. 20), kao što predviđaju PGP i EKPS.

Osnov „ometanje javnog saobraćaja“ koji je bio predviđen Ustavom Srbije iz 1990. godine, i uključen je u srbijanski Zakon o okupljanju građana (čl. 2, st. 3), Ustav ne pominje.²³⁷

Ustavom Srbije jemči se pravo na slobodu okupljanja samo „građanima“, a ne svima, kako nalažu međunarodni standardi što može predstavljati problem, posebno ako se ima u vidu rešenje novog Ustava kojim se međunarodni ugovori koje je Srbija ratifikovala primenjuju kao deo njenog pravnog poretka samo ako su u skladu sa Ustavom (čl. 194, st. 4).²³⁸

EKPS (čl. 16) dozvoljava državama da ograničavaju „političku delatnost stranaca“. Samim tim se, ipak, ne opravdava opšte ograničenje prava na okupljanje stranaca, jer okupljanje može imati ciljeve koji nisu politički. PGP ne sadrži sličnu odredbu. Dakle, Ustav Srbije koji jamči pravo okupljanja samo građanima, delom je u suprotnosti s evropskim standardima.²³⁹

Prema Zakonu o okupljanju građana Srbije, javni skupovi se mogu održavati na jednom mestu ili mogu biti u pokretu (čl. 3, st. 1). Ovo je u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.²⁴⁰

Javno okupljanje definiše se u zakonu „kao sazivanje i održavanje zbora ili drugog skupa na za to *primerenom prostoru*“ (kurziv naš; čl. 2, st. 1). Prostor „primeren“ za okupljanje definisan je samim zakonom (čl. 2, st. 2 i st. 3).

Zakonom je predviđeno da opština, odnosno grad, unapred donose odluke koji su prostori „primereni“ za održavanje javnih skupova.

Ovo rešenje previše je restriktivno i ostavlja prostor za zloupotrebe jer faktički omogućava zabranjivanje okupljanja na svim mestima koja nisu obuhvaćena

236 Vidi *Izveštaj 2005*. I.4.10.

237 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.10.2 i *Izveštaj 2003*, I.4.10.

238 Poveljom je ovo pravo bilo garantovano svima (čl. 31).

239 Zakon o okupljanju građana Srbije sadržao je odredbe o pravima stranaca koje je SUS proglasio neustavnim, vidi *Izveštaj 2005*, I.4.10.2.

240 Vidi *Christians against Racism and Fascism protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 21 DR 138 (1980).

jednom takvom listom, iako okupljanje na tim mestima ne mora da dovede do ugrožavanja nijednog ustavom predviđenog interesa.²⁴¹

Prema Zakonu o okupljanju građana Srbije javni skup se ne može održavati u blizini Savezne skupštine i Narodne skupštine Srbije, neposredno pre i u vreme njihovog zasedanja (čl. 2, st. 4). Postavlja se pitanje opravdanosti ovakve opšte zabrane, jer se postojanje Ustavom propisanih osnova za ograničenje ovog prava mora utvrditi u svakom pojedinačnom slučaju. Zakon, pritom, ostavlja nadležnim organima kojima se skup prijavljuje (policija) da diskreciono ocene šta se smatra mestom koje je u „blizini“ parlamenata i šta se smatra periodom „neposredno pre zasedanja.“ Kako se prema Ustavu smatra da je zasedanje parlamenta period u kome se održavaju sednice (dva redovna zasedanja koja traju po nekoliko meseci uz mogućnost vanrednih zasedanja), može se doći do osnovanog zaključka da se ovakvim odredbama sloboda javnog okupljanja na pojedinim lokacijama može potpuno uskratiti.

Istovetna zamerka stoji i kod mogućnosti uskraćivanja slobode okupljanja po Zakonu o štrajku.²⁴² Naime, Zakon zabranjuje da mesto okupljanja radnika u štrajku bude izvan prostorija njihovog preduzeća (čl. 5, st. 3). Na taj način se radnicima koji štrajkuju onemogućavaju javne demonstracije.²⁴³

EKPS (čl. 11, st. 2) dozvoljava zakonsko ograničavanje prava na slobodu mirnog okupljanja pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave, dok PGP dozvoljava ograničenje ovog prava pomenutim grupama samo pod opštim uslovima koji važe za sve ostale. Zakon o policiji²⁴⁴ propisuje da službenici ne mogu u uniformi prisustvovati stranačkim i drugim političkim skupovima, izuzev ako su u službi (čl. 134, st. 3).

Organizatori javnog skupa su dužni da podnesu prijavu policiji najkasnije 48 sati pre održavanja javnog skupa (čl. 6, st. 1 Zakona o okupljanju građana Srbije). Ako se javni skup održava na prostoru na kome se odvija javni saobraćaj, pa treba obezbediti izmenu režima saobraćaja, skup se mora prijaviti 5 dana pre održavanja (čl. 6, st. 2). Zakon predviđa da će policija onemogućiti skup koji se održava bez prethodne prijave i da će preduzeti mere za uspostavljanje javnog reda i mira (čl. 14).

4.10.2. Zabrana javnog skupa

Prema Zakonu o okupljanju građana Srbije, policija može da zabrani održavanje javnog skupa iz zakonom određenih razloga (ugrožavanje zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine i ometanje javnog saobraćaja²⁴⁵) (čl. 11, st. 1)). Organizator se mora obavestiti o zabrani najkasnije 12 sati pre početka skupa. Na

241 Vidi npr. Rešenje o određivanju prostora za okupljanje građana u Beogradu, *Sl. glasnik grada Beograda*, 13/97.

242 *Sl. list SRJ*, 29/96.

243 O ovome vidi *Izveštaj 2004*, I.4.10.1.

244 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

245 Isti razlozi bili su predviđeni Ustavom iz 1990. godine.

rešenje o zabrani moguća je žalba (koja ne odlaže izvršenje rešenja), a protiv konačnog rešenja se može voditi upravni spor.

Policija može i *privremeno* da zabrani okupljanje, ako je skup usmeren na nasilno rušenje ustavnog poretka, narušavanje teritorijalne celokupnosti Srbije, kršenje ljudskih prava ili izazivanje i podsticanje rasne, verske ili nacionalne netrpeljivosti i mržnje (čl. 9, st. 1). Sazivač mora biti obavešten najkasnije 12 sati pre vremena početka o privremenoj zabrani (čl. 9, st. 2). Razlika između privremene i trajne zabrane, predviđena članom 11, je u tome što privremena zabrana može da postane trajna mera samo odlukom suda. Policija mora okružnom sudu da uputi zahtev za zabranu javnog skupa u roku od 12 sati, o kome sud odlučuje u roku od 24 sata od prijema zahteva. Na odluku okružnog suda o zabrani organizator se može žaliti veću Vrhovnog suda Srbije (u roku od 24 sata od dostavljanja rešenja), koje je dužno da svoju odluku donese u roku od 24 sata od prijema žalbe (čl. 10).

Nejasno je zašto se u slučaju privremene zabrane iz člana 9 Zakona pruža veća pravna zaštita propisivanjem obaveznog učešća sudova i vremenskih rokova za donošenje odluke, dok se u slučaju trajne zabrane iz člana 11 sazivač upućuje na upravni spor. Trebalo bi da se u oba slučaja primenjuje jača pravna zaštita predviđena članom 9, naročito zato što zakonom nije utvrđena obaveza proporcionalnosti niti su date druge smernice policiji za donošenje odluke o trajnoj zabrani, čime se policiji ostavlja široko diskreciono ovlašćenje.

4.11. Sloboda udruživanja

Član 22 PGP:

1. Svako lice ima pravo da se slobodno udruži sa drugim licima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjenje u iste radi zaštite svojih interesa.

2. Vršenje ovog prava može biti samo predmet ograničenja predviđenih zakonom a koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovog prava od strane članova oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije od 1948. godine Međunarodne organizacije rada o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnih prava da donose zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuju zakon na način koji bi narušavao garantije predviđene navedenom konvencijom.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 11 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa.

2. Za vršenje ovih prava neće se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su popisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.11.1. Opšte

Ustavom Republike Srbije jemči se sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog oblika udruživanja (čl. 55). Ustav, s druge strane, garantuje i pravo da se ostane van svakog udruženja. Na ovaj način se pruža zaštita od prinudnog udruživanja, u skladu sa stavom Evropskog suda za ljudska prava da država mora svakome garantovati pravo da se ne udružuje sa drugima, odnosno da ne pristupa nekom udruženju.²⁴⁶

U Srbiji postoje dva zakona: Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana²⁴⁷ (ZDO), koji reguliše osnivanje i delovanje društvenih organizacija i udruženja građana; i Zakon o političkim organizacijama,²⁴⁸ koji se bavi političkim organizacijama.

Nacrt zakona o udruženjima koji je pripremio Ministarstvo za lokalnu samoupravu u toku 2005. godine bio je na javnoj raspravi i juna 2006. godine ušao je u skupštinsku proceduru. Bilo je dosta zamerki na ovaj nacrt ali su najvažnije bile da je prenormiran, neprecizan u pogledu pojmova koje koristi i ograničava pravo na slobodno raspolaganje privatnom imovinom jer određuje da se statutom udruženja može, kao primalac imovine udruženja u slučaju kada udruženje prestane da radi, odrediti samo domaće neprofitno pravno lice. Predlog zakona ovlašćuje zakonodavca da utvrđuje režim državne svojine na nepokretnostima u društvenoj svojini na kojima pravo korišćenja imaju društvene organizacije, što je u koliziji s nekim drugim svojinskim zakonima. Nacrtom zakona predviđeno je da zabranu rada udruženja odlukom utvrđuje Vrhovni sud Srbije, a nije omogućeno pravo na žalbu, odnosno dvostepenost postupka, već se jedino omogućava podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti. Ukoliko bi ovakva odredba bila usvojena, ona bi bila suprotna članu 55 Ustava prema kojoj samo Ustavni sud može zabraniti delovanje nekog udruženja.

4.11.2. Registracija i prestanak rada udruženja građana

Ustav Srbije propisuje da se udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom (čl. 55, st. 2).

Političke organizacije u Srbiji registruju se kod ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa (čl. 7 Zakona o političkim organizacijama Srbije). Prema članu 10

246 Vidi *Sigurour A. Sigurjonsson protiv Islanda*, 30. jun 1993, A-264.

247 *Sl. glasnik SRS*, 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89 i *Sl. glasnik RS*, 53/93, 67/93 i 48/94.

248 *Sl. glasnik RS*, 37/90, 30/92, 53/93, 67/93 i 48/94.

Zakona o političkim organizacijama, postupak upisa počinje podnošenjem prijave nadležnom organu koji je dužan da u roku od 30 dana izvrši upis organizacije u registar, ako je ona osnovana u skladu sa zakonom, ili da rešenjem odbaci prijavu, jer će se u suprotnom smatrati da je politička organizacija upisana u registar. Sindikalne organizacije registruju se kod ministarstva nadležnog za poslove rada (čl. 217 i 238 ZOR; čl. 4 Pravilnika o upisu sindikalnih organizacija u registar).²⁴⁹ Danom upisa u registar organizacija stiče svojstvo pravnog lica.

Udruženja građana se registruju kod MUP Srbije, prema postupku koji propisuje Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana. MUP je dužan da donese odluku o upisu u registar u roku od 30 dana od podnošenja prijave, a udruženje stiče svojstvo pravnog lica i počinje s radom danom upisa u registar (čl. 34 i 35).

Član 65 ZDO i član 11 Zakona o političkim organizacijama predviđaju da organizacija prestaje da postoji: a) odlukom organizacije; b) ako se broj članova organizacije smanji ispod broja određenog za njeno osnivanje; c) ako je organizaciji zabranjen rad, i d) ako se utvrdi da je organizacija prestala sa radom (osim za političke organizacije).

Odluku o zabrani rada političkih organizacija donosi Vrhovni sud, na predlog javnog tužioca (čl. 12, st. 5 Zakona o političkim organizacijama Srbije). Na odluku Vrhovnog suda može se izjaviti žalba o kojoj odlučuje veće istog suda (čl. 13, st. 6). S obzirom da Ustav propisuje da odluku o zabrani rada udruženja može doneti samo Ustavni sud, ova odredba nije u skladu sa novim Ustavom Srbije.

4.11.3. Udruživanje stranaca

Zakonima se ne negira u potpunosti sloboda udruživanja stranaca. ZDO dopušta osnivanje udruženja stranaca, ali ne i njihovih političkih i društvenih organizacija, uključujući sindikate. Udruženja stranaca su podvrgnuta posebnom režimu, koji je detaljnije regulisan saveznim Zakonom o kretanju i boravku stranaca. Prema članu 68, st. 1 Zakona, udruženja stranaca osnivaju se na osnovu odobrenja organa uprave nadležnog za unutrašnje poslove. Istu odredbu sadrži i ZDO (čl. 69, st. 2). Takođe, oba zakona preciziraju da ovo pravo uživaju samo stranci koji borave u zemlji, pri čemu treba imati u vidu posebne uslove koje za to zahteva Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 31–60).²⁵⁰

Osim što podleže veoma restriktivnom sistemu dozvola, ostvarivanje slobode udruživanja stranaca otežano je nepredviđanjem sudske zaštite. Prema ZDO, protiv rešenja o odbijanju zahteva za izdavanje odobrenja za osnivanje udruženja stranaca, odnosno rešenja kojim se zabranjuje rad udruženja stranaca, može se izjaviti žalba Vladi. Protiv rešenja Vlade o odbijanju žalbe ne može se voditi upravni spor (čl. 70). Dakle, ne postoji delotvorna sudska zaštita. Istu odredbu sadrži i Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 73).

249 *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

250 Član 27 Zakona o azilu (*Sl. list SCG*, 12/05) predviđa da odredbe čl. 44–60 Zakona o kretanju i boravku stranaca prestaju da važe danom početka primene zakona (o azilu) država članica, koji do kraja 2005. nisu doneti.

U Srbiji još uvek ne postoji poseban pravni propis koji bi uređivao uslove delovanja inostranih nevladinih organizacija.

4.11.4. Ograničenja

4.11.4.1. *Zabrana organizacije.* – Ustav Republike Srbije sadrži zabranu osnivanja i delovanja tajnih i paravojnih udruženja. Pored toga, Ustav predviđa mogućnost zabrane udruženja čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje. Odluku o zabrani udruženja može doneti samo Ustavni sud (čl. 55, st. 4 Ustava).

Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava u članu 4 izričito predviđa da upravne vlasti ne mogu raspuštati niti suspendovati sindikalne organizacije.²⁵¹

Pravni sistem Srbije ne prihvata načelo proporcionalnosti pri ograničavanju ljudskih prava i ne vodi računa da sva ograničenja moraju da budu „neophodna u demokratskom društvu“, kako zahtevaju PGP i EKPS u vezi sa slobodom udruživanja.

Postojeće zakonodavstvo nedozvoljeno proširuje mogućnost korišćenja zabrane rada organizacija i udruženja. Zakon o političkim organizacijama Srbije predviđa u članu 12, st. 2 da se političkoj organizaciji može zabraniti rad ako prima u svoje članstvo maloletnike „i/ili ih zloupotrebi u političke svrhe“. Iako je cilj ovog rešenja zaštita maloletnika, formulacija „zloupotreba maloletnika u političke svrhe“ je široka i neodređena, i zahteva bližu pravnu kvalifikaciju.

4.11.4.2. *Finansiranje političkih stranaka.* – Finansiranje političkih stranaka regulisano je posebnim zakonom.

Zabrane u pogledu porekla sredstava su mnogo restriktivnije u odnosu na ranije zakone iz ove oblasti, jer je zabranjeno primanje pomoći ne samo od stranih država, već i od svih stranih pravnih i fizičkih lica, anonimnih darodavaca, javnih ustanova i javnih preduzeća, ustanova i preduzeća sa učešćem državnog kapitala, privatnih preduzeća koja obavljaju javne usluge po osnovu ugovora sa državnim organima i javnim službama dok takav ugovorni odnos postoji, sindikata, verskih zajednica, priređivača igara na sreću, humanitarnih organizacija, uvoznika i izvoznika, prodavaca i proizvođača akciznih proizvoda kao i pravnih lica i preduzetnika koji imaju dospele a neizmirene obaveze po osnovu javnih prihoda. Cilj ovakvih odredaba jeste sprečavanje uticaja na politička zbivanja, ali ova mera, kao suviše restriktivna, nije u skladu s interesom koji se štiti pa se ne može ni smatrati neophodnom u demokratskom društvu.

4.11.4.3. *Ostala ograničenja.* – Zakonom o političkim organizacijama Srbije predviđeno je da osnivač političke organizacije ne može biti lice kome je izrečena mera bezbednosti zabrana javnog nastupanja, ni lice osuđeno za određena krivična

251 Vidi I.4.18.5.

dela i to u vreme dok ta mera traje, odnosno pet godina po pravnosnažnosti presude kojom je to lice osuđeno (čl. 5, st. 2).

Udruženja se zabranjuju ako je njihova delatnost usmerena na nasilno rušenje ustavnog poretka, širenje rasne ili nacionalne mržnje i slično. U tom slučaju se kažnjava posledica – zabrana organizacije je krajnja sankcija za protivzakonitu delatnost koju ona sprovođi.

4.11.5. Ograničenje slobode udruživanja javnih službenika

PGP i EKPS dopuštaju da države zakonski ograničavaju pravo na slobodno udruživanje pripadnika oružanih snaga i policije, a prema EKPS i pripadnika državne uprave (čl. 22, st. 2 PGP i čl. 11, st. 2). Ustav Republike Srbije zabranjuje političko udruživanje sudijama Ustavnog suda, sudijama redovnih, upravnih i trgovinskih sudova, zaštitniku građana, javnom tužiocu i pripadnicima vojske i policije.

Zabrana širokom krugu javnih službenika i nosiocima sudske vlasti da budu članovi političkih stranaka je sporna jer isključuje iz političkog života jedan značajan segment stanovništva i predstavlja ozbiljno ograničenje slobode udruživanja i slobode izražavanja. Međutim, Evropski sud za ljudska prava je u svojoj odluci *Rekvenji* (Rekvényi) protiv Mađarske (App. No. 25390/94 (1999)), zauzeo stav da zabrana pripadnicima policije da se učlanjuju u političke stranke i učestvuju u političkim aktivnostima nije protivna članovima 10 (sloboda izražavanja) i 11 (sloboda udruživanja) EKPS, pa je stoga ovo ograničenje u načelu dozvoljeno.

Evropska komisija za ljudska prava zauzela je stav da potpuna zabrana sindikalnog udruživanja pripadnicima oružanih snaga, policije i državne uprave jeste u skladu s EKPS.²⁵² Prema mišljenju Evropske komisije, državama mora biti dato široko polje slobodne procene kada osiguravaju zaštitu nacionalne bezbednosti.²⁵³

Zakon o policiji dozvoljava sindikalno, profesionalno i drugo organizovanje i delovanje policijskih službenika. Zakon sadrži zabranu stranačkog organizovanja i političkog delovanja u samom ministarstvu, a policijskim službenicima ne dozvoljava prisustvovanje u uniformi stranačkim i drugim političkim skupovima, izuzev ako su u službi (čl. 134).

Zakon o javnom tužilaštvu (čl. 47) i Zakon o sudijama (čl. 27) predviđaju da sudija, kao i javni tužilac i zamenik, ne mogu biti članovi političke stranke. Međutim, sudijama, javnim tužiocima i zamenicima izričito je priznato pravo da se u tom svojstvu udružuju radi zaštite svojih interesa, kao i da preduzimaju mere radi zaštite i održavanja svoje samostalnosti (javni tužioci i zamenici), odnosno svoje nezavisnosti i samostalnosti (sudije).

Zabrana političkog organizovanja sudijama, javnim tužiocima i zamenicima se može smatrati neophodnom u demokratskom društvu, na isti način kao i zabrana političkog organizovanja profesionalnim pripadnicima vojske i policije.

252 Vidi *Savet sindikata državnih službi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 11603/85, (1987).

253 Vidi *Leander protiv Švedske*, A-116, 1985.

4.12. Pravo na mirno uživanje imovine

Član 1 Protokola br. 1 uz EKPS:

Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utiču na pravo države da primenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.12.1. Opšte

Pravo na imovinu iz člana 1 obuhvata tri različita pravila. Prvo pravilo, izraženo u prvoj rečenici stava 1, opšte je prirode i sadrži principe mirnog uživanja imovine. Drugo pravilo iz druge rečenice istog stava, reguliše lišenje imovine i podvrgava ga određenim uslovima. Treće, sadržano u stavu 2, priznaje pravo stranama potpisnicama da kontrolišu korišćenje imovine shodno opštem interesu. Prema praksi Evropskog suda, drugo i treće pravilo potrebno je tumačiti u svetlu opšteg principa izraženog u prvom pravilu.²⁵⁴

Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, kod svakog mešanja u pravo na mirno uživanje imovine neophodno je uspostaviti ravnotežu između javnog interesa, s jedne strane, i prava pojedinaca, s druge. Potreba utvrđivanja ravnoteže, izražena u članu 1 Prvog protokola, svojstvena je Konvenciji u celini. Ozbiljnost državnog mešanja (oduzimanje imovine ili ograničenje njenog uživanja) treba da odredi opravdavajuće okolnosti i neophodnu naknadu. Međutim, to ne znači da se pitanje novčane naknade postavlja samo u slučaju oduzimanja imovine, već se naknada može tražiti i kada je reč o ograničenjima manjeg intenziteta.²⁵⁵

Članom 58 Ustava Srbije jemči se pravo na imovinu. Ustav uglavnom prati međunarodne standarde, naročito u pogledu oduzimanja imovine gde se izričito propisuje da je oduzimanje moguće isključivo u javnom interesu i uz pravičnu naknadu. Međutim, odredba kojom se propisuje mogućnost ograničenja uživanja prava na imovinu ne sadrži odredbu o proporcionalnosti takvog ograničenja, što nije u skladu s međunarodnim obavezama koje je Srbija preuzela. Ustav propisuje i da je oduzimanje ili ograničenje imovine radi naplate poreza i drugih dažbina ili kazni dozvoljeno samo u skladu sa zakonom.

254 Vidi *Holy Monasteries protiv Grčke*, A-301, 1994.

255 Vidi *Sporrong i Lonnroth protiv Švedske*, A-52, 1982.

4.12.2. Eksproprijacija

Zahtev da se uspostavi ravnoteža između javnog i privatnog interesa i da se spreče povrede prava na imovinu u našem zakonodavstvu se ostvaruje time što su propisana dva uslova: da se eksproprijacija vrši u javnom interesu i da se za eksproprianu imovinu daje pravična naknada.

Zakon o eksproprijaciji (ZOE),²⁵⁶ reguliše ograničenja i oduzimanje prava svojine na nepokretnostima, koji predstavljaju najozbiljnije oblike mešanja u pravo na mirno uživanje imovine. Prema ovom zakonu, postojanje javnog interesa utvrđuje Vlada Srbije svojom odlukom i u pitanju su pojedinačni akti protiv kojih može da se vodi upravni spor. Kada ovaj akt postane konačan, eksproprijacija dobija legitimitet, jer se vrši uz valjan pravni osnov i u postupku zasnovanom na Zakonu. Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li su nadležni državni organi pravilno procenili postojanje opšteg interesa, odnosno da li je i zakonodavac dajući osnovne kriterije i merila za procenu opšteg interesa uopšte uzeo u obzir pravo na imovinu.

Zakon ne predviđa obavezu Vlade da prilikom utvrđivanja postojanja opšteg interesa za eksproprijaciju uzme u obzir i interes vlasnika nepokretnosti, niti da ispita da li njegov interes da zadrži nepokretnost i bavi se dotadašnjom delatnošću možda preteže nad opštim interesom. Način donošenja odluka Vlade o utvrđivanju postojanja javnog interesa u praksi pokazivao je da se pojedinačni interes zaista nije uvažavao (čl. 20 ZOE).

Individualni interes je ugrožen i u postupku pred opštinskim organima koji donose rešenje o eksproprijaciji. U većini slučajeva u ovoj fazi vlasniku je zabranjena gradnja na nepokretnosti, a takođe mu je otežano i raspolaganje zbog toga što se zabeležba eksproprijacije unosi u katastar nepokretnosti ili druge zemljišne knjige. ZOE ne predviđa vremenski rok u kome se ova faza postupka mora okončati, niti je predviđena mogućnost davanja materijalne naknade štete vlasniku u slučaju da ona predugo traje. Dosadašnje iskustvo govori da se vlasnik u takvom nezavidnom položaju mogao naći i duže od 10 godina.

Slična je situacija i onda kada je doneto rešenje o eksproprijaciji, a naknada još uvek nije utvrđena. Položaj (sada već bivšeg) vlasnika eksproprianane nepokretnosti je još lošiji zbog toga što je korisnik eksproprijacije stekao pravo svojine na nepokretnosti, a vlasnik ima samo njen faktički posed. Povrh toga, ako se primeni član 35, st. 1 ZOE, on gubi i ovaj vid sigurnosti, a da mu se pri tom naknada ne isplaćuje. I ova faza je mogla trajati i preko 10 godina. U praksi je način utvrđivanja iznosa naknade i sporst njene isplate dovedio do toga da vlasnik eksproprianane nepokretnosti na kraju primi znatno manji iznos od tržišne vrednosti propisane članom 44 ZOE.

Postupak po predlogu za eksproprijaciju sprovodi i rešenje donosi služba opštinske uprave za imovinskopravne poslove na čijoj teritoriji se nalazi nepokretnost

256 *Sl. glasnik SRS*, 40/84, 53/87 i 22/89; *Sl. glasnik RS*, 6/90, 15/90, 53/95 i 23/01.

predložena za eksproprijaciju (čl. 29, st. 1). Po žalbi protiv prvostepenog rešenja donetog po predlogu za eksproprijaciju rešava Ministarstvo finansija (čl. 29, st. 5).

ZOE predviđa mogućnost da korisnik eksproprijacije stupi u posed nepokretnosti i pre dana pravosnažnosti rešenja o naknadi, odnosno pre zaključenja sporazuma o naknadi, ako Ministarstvo finansija proceni da bi to bilo neophodno zbog hitnosti izgradnje određenog objekta ili izvođenja radova (čl. 35, st. 1). Zbog nedovoljne određenosti formulacije „hitnost izgradnje određenog objekta ili izvođenja radova“, ova odredba pruža široka ovlašćenja Ministarstvu finansija i nije dovoljno precizna da bi ispunila uslov zakonitosti u skladu s evropskim standardima. Naime, prema praksi EKPS, da bi se zadovoljio uslov zakonitosti, zakon mora, između ostalog, da pruža zaštitu od samovolje u odlučivanju državnih organa.²⁵⁷

ZOE u članu 36 ne predviđa rok u kome raniji sopstvenik ekspropriisane nepokretnosti može da podnese zahtev za poništaj pravosnažnog rešenja o eksproprijaciji, već samo rok u kome, ukoliko korisnik ekspropriisane nepokretnosti ne privede objekat nameni, može biti poništeno pravosnažno rešenje o eksproprijaciji.

Drugi uslov koji mora da bude ispunjen da bi se izbegla povreda prava na imovinu je pravična naknada. Važeći zakon predviđa da pravična naknada ne može biti niža od tržišne vrednosti nepokretnosti.

4.12.3. Promene oblika svojine u korist državne svojine

Zakon o sredstvima u svojini Srbije²⁵⁸ pod sredstvima u državnoj svojini podrazumeva sva sredstva stečena od strane državnih organa, od organa i organizacija jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, tj. opština, javnih službi i drugih organizacija čiji je osnivač Republika, odnosno teritorijalna jedinica, kao i sva druga sredstva, odnosno prihode ostvarene na osnovu ulaganja državnog kapitala. Pored toga, Zakon lokalne vlasti ograničava u pravu raspolaganja imovinom, jer je za otuđenje nepokretnosti koje koriste javne službe bila potrebna saglasnost Vlade (čl. 8).

4.12.4. Povraćaj bespravno oduzete imovine i obeštećenje ranijih vlasnika

Iako su denacionalizacija i obeštećenje ranijih vlasnika jedno od važnih pitanja tranzicije, ovo pitanje još uvek nije sveobuhvatno rešeno. Zakonom o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda,²⁵⁹ predviđena je mogućnost vraćanja poljoprivrednog zemljišta ranijim vlasnicima ili njihovim naslednicima.

257 Vidi *Kokkiniakis protiv Grčke*, A-260, 1993 i *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A-316, 1995.

258 *Sl. glasnik RS*, 54/96.

259 *Sl. glasnik RS*, 18/91, 20/92 i 42/98.

Restitucija se vrši u naturi, davanjem oduzetog zemljišta ili zemljišta iste površine i kvaliteta. Ukoliko restitucija nije moguća, propisana je obaveza novčane naknade po tržišnoj ceni. Restitucija je moguća samo kod zemljišta koje je u trenutku stupanja na snagu Zakona bilo u društvenoj svojini.

Mada je donošenje zakona o povraćaju imovine i obeštećenju neophodno, ni do kraja 2006. godine on nije usvojen.²⁶⁰ Tokom 2005. učinjen je simboličan korak ka otpočinjanju procesa denacionalizacije donošenjem Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine.²⁶¹ Ovim zakonom uređuje se postupak prijavljivanja i evidentiranja imovine koja je na teritoriji Srbije oduzeta bez naknade tržišne vrednosti ili pravične naknade primenom propisa i akata o nacionalizaciji, agrarnoj reformi, konfiskaciji, sekvestraciji, eksproprijaciji i drugih propisa donetih i primenjivanih posle 9. marta 1945. godine. Rok za prijavu imovine istekao je 30. juna 2006. godine.

Tokom 2006. donet je Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama.²⁶² Osnovna zamerka zakonodavcu je da se ovim verske zajednice stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na ostala, pre svega fizička lica, kojima je imovina bila oduzeta tokom socijalističkog režima.²⁶³

Predmet vraćanja su nepokretnosti koje su u momentu oduzimanja bile u vlasništvu crkava i verskih zajednica: poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište, građevinsko zemljište, stambene i poslovne zgrade, stanovi i poslovne prostorije, pokretne stvari od kulturnog, istorijskog ili umetničkog značaja. Obveznik restitucije nije samo Republika Srbija, već su to i fizička i pravna lica koja su trenutni vlasnici oduzete imovine, a tu imovinu nisu stekli teretnim pravnim poslom i nisu je pribavili po realnoj tržišnoj ceni. Zakon propisuje i zaštitu savesnih sticalaca oduzete imovine.

Imovina se vraća u naturalnom obliku, a novčana naknada se obezbeđuje samo onda kada naturalna restitucija nije moguća.

Zakon sadrži i odredbu prema kojoj se ovaj zakon odnosi i na imovinu crkava i verskih zajednica koje se nalaze na teritoriji Kosova. Jasno je da je ova odredba samo političke prirode i nesprovodiva u praksi, s obzirom da pravni propisi doneti posle 1999. godine ne obavezuju kosovske organe vlasti niti UNMIK. Ovakva odredba dovodi u pitanje i same motive za donošenje ovakvog zakona, a ne opšteg zakona o restituciji.

4.12.5. Stanarsko pravo

Stanarsko pravo je specifičan oblik korišćenja prostorija za stanovanje, takozvani administrativni zakup, nastao u pravu bivše Jugoslavije. Stanarsko pravo moglo se uspostaviti na stanovima u društvenom, kao i na stanovima u privatnom vlasništvu. Posle otkupa društvenih stanova i prelaska prava svojine na stanovima

260 Vidi www.cups.org.yu/projekti/html/denacionalizacija.html.

261 *Sl. glasnik RS*, 45/05.

262 *Sl. glasnik RS*, 46/06.

263 O nejednakosti među samim verskim organizacijama vidi I.4.8.

iz državne u privatnu, stanarsko pravo je ostalo samo na stanovima u privatnoj svojini koje je konstituisano do 1973. godine administrativnim putem. Nosioci stanarskog prava na društvenim stanovima su po Zakonu o stambenim odnosima iz 1991. godine, a kasnije i Zakonu o stanovanju iz 1992. godine, stekli pravo da otkupe te stanove po povoljnim cenama za koje su parametre određivali ovi zakoni. Zakonom o stanovanju²⁶⁴ zamenjen je termin „stanarsko pravo“ u termin „pravo zakupa na neodređeno vreme“. Nosioci prava zakupa na stanovima u privatnoj svojini nemaju mogućnost da otkupe ove stanove i tako su stavljeni u nepovoljan položaj u odnosu na nosioce stanarskih prava na stanovima koji su bili u društvenoj svojini. Jedan od nacrti zakona o denacionalizaciji je predvideo ovu mogućnost uz regresiranje od strane države vlasniku stana do pune vrednosti stana opterećenog stanarskim pravom, ali ovaj nacrt nikada nije ušao u skupštinsku proceduru.

Stanarsko pravo, odnosno pravo zakupa, u suštini predstavlja posebno zaštićen oblik zakupa, koji u sebi sadrži i određene elemente svojine. Ipak, stanarsko pravo se od svojine znatno razlikuje, pre svega po ograničenom pravu raspolaganja. Nosilac stanarskog prava, odnosno prava zakupa, može stan koristiti do svoje smrti ukoliko ne nastupe neki razlozi koje predviđa Zakon o stanovanju zbog kojih prestaje pravo zakupa ili nastupaju uslovi za davanje otkaza daljeg korišćenja stana. Nosilac stanarskog prava može koristiti stan isključivo u svhu zadovoljavanja svojih stambenih potreba, ne i za neku drugu svrhu. Korišćenje stana u druge svrhe razlog je za prestanak stanarskog prava. Stanarsko pravo može prestati još i zbog neplaćanja zakupnine, nanošenja štete stanu i zajedničkim prostorijama, sticanja svojine na nekom drugom stanu. Pored toga, stanarsko pravo može prestati i zbog nekorišćenja stana, po čemu se najbolje vidi društvena funkcija ovog instituta. Ukoliko nosilac stanarskog prava ne koristi stan duže od godinu dana, a najduže četiri godine, stanarsko pravo na stanu se gasi.

Stanarsko pravo, odnosno pravo zakupa nije prenosivo *inter vivos*, već samo *mortis causa*, i to na lica koja Zakon smatra članovima porodičnog domaćinstva bivšeg nosioca. Nosioci stanarskog prava, odnosno prava zakupa, imaju i pravo preče kupovine u slučajevima kada vlasnik stana želi da ga otuđi.

U Zakonu o stanovanju Srbije koji je na snazi,²⁶⁵ pretežno se uređuje način na koji će ovaj institut postepeno nestati iz srbijanskog pravnog sistema.

Evropski sud za ljudska prava više puta je odbijao da raspravlja o zaštiti stanarskog prava na stanovima u privatnom vlasništvu i prava preče kupovine nosioca stanarskog prava nad takvim stanovima.²⁶⁶ Razlog za proglašenje predstavki neprihvatljivim Sud je pronalazio u činjenici da „[p]ostoji legitiman interes vlasnika (stanova) da se njihova imovina zaštititi“.

264 Sl. glasnik RS, 50/92.

265 Sl. glasnik RS, 50/92.

266 Vidi npr. Šorić i dr. protiv Hrvatske, predstavka br. 43447/98, odluka o neprihvatljivosti od 16. marta 2000; Strunjak i dr. protiv Hrvatske, predstavka br. 46934/99, odluka o neprihvatljivosti od 5. oktobra 2000.

4.13. Prava pripadnika manjina

Član 27 PGP:

U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju sopstvenu veru ili da se služe svojim jezikom.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.13.1. *Opšte.* – Srbija je ratifikovala mnoge najvažnije univerzalne i regionalne ugovore kojim se neposredno ili posredno zajemčuju prava i slobode pripadnika manjina,²⁶⁷ uključujući Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope. U toku je proces pregovaranja sa susednim državama o zaključenju bilateralnih sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina.

Standardi u domaćem zakonodavstvu su često bili iznad međunarodnih, ali je primena dobrih propisa bila otežana zbog različitih činilaca, kakvi su bili neusklađenost republičkih propisa s onim na nivou bivše državne zajednice, posebno zbog vremenskog redosleda i prilika u kojima su donošeni, slabe neposredne primenljivosti međunarodnih ugovora i ustavnih akata, ali i zbog nedovoljne efikasnosti mehanizama za zaštitu manjinskih prava. S obzirom na nove okolnosti, država ima šansu da napravi stratezijsku reformu zakonodavstva i harmonizuje propise i zaštitu manjina na različitim nivoima. Osim nadležnosti državnih organa, donošenjem Zakona o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine (tzv. Omnibus zakona) i Zakona o lokalnoj samoupravi,²⁶⁸ šira ovlašćenja u obezbeđivanju prava manjina data su lokalnoj samoupravi i autonomnoj pokrajini.²⁶⁹

Zaštita manjina je u širokom obimu obezbeđena u novom Ustavu Srbije. Na nivou Srbije nije donet poseban zakon o zaštiti manjina, ali je još 2003. odlučeno da Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina bude okvir,²⁷⁰ a da se nizom posebnih zakona preciznije urede pojedine oblasti zaštite manjina. Još uvek nije ništa urađeno po preporuci Savetodavnog komiteta Saveta Evrope da se definicija nacionalne manjine iz tog Zakona ne ograničava samo na državljane, kako bi se izbegle negativne posledice po Rome i druga lica koja su se doselila nakon raspada SFRJ ili raseljene s Kosova, čiji državljanjski status nije regulisan ili imaju teškoća da dobije potvrdu o državljanstvu zbog nedostatka ličnih dokumenata.

4.13.2. *Ustavna zaštita.* – Ustav Srbije iz 1990, koji je bio zasnovan na građanskom shvatanju države Srbije kao „demokratske države svih građana koji u njoj žive“ (čl. 1), nije sadržao poseban deo kojim je propisivao obim i zaštitu pripadnika

267 Nekim od ugovora SRJ je pristupila sukcesijom (s obzirom da je još SFRJ bila strana ugovornica), a nekim je pristupila državna zajednica SCG.

268 Sl. glasnik RS, 9/02.

269 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.13.1.

270 Sl. list SRJ, 11/02. Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.13.1.

manjina, iako je garantovao određena ljudska prava, te kod nekih posebno naglašavao garantije koje se moraju obezbediti narodima i narodnostima.

Novi Ustav opredelio se za drugačiji koncept. Ustav se donosi „polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji (Preambula), a Srbija je „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na ... ljudskim i manjinskim pravima i slobodama...“ (čl. 1). Ipak, već u načelima Ustava je propisano da Republika Srbija štiti prava nacionalnih manjina, te da „jemči posebnu zaštitu nacionalnim manjinama radi ostvarivanja pune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta“ (čl. 14). Osim prava koja su Ustavom zajemčena svim građanima, pripadnicima nacionalnih manjina se garantuju „dodatna, individualna i kolektivna prava“ u posebnom trećem delu Glave II. Pored opšte zabrane diskriminacije, Ustav zabranjuje diskriminaciju zbog pripadnosti nacionalnoj manjini i u posebnoj odredbi (čl. 76, st. 2). Izričito je dozvoljeno preduzimanje mera pozitivne diskriminacije, odnosno uvođenje posebnih propisa i privremenih mera u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom životu, kako bi se postigla puna ravnopravnost između pripadnika nacionalne manjina i većinskog naroda. Ipak, ovakve mere su dozvoljene samo ako su „usmerene na uklanjanje *izrazito* nepovoljnih uslova života koji ih *posebno* pogađaju“ (naš kurziv), tako da bi trebalo nadzirati primenu ove odredbe u praksi zbog bojazni da bi se mogla preusko tumačiti.

4.13.3. Zabrana izazivanja, podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti. – Ustavom je izričito zabranjeno izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (čl. 49). Krivično zakonodavstvo u Srbiji s više krivičnih dela sankcionišće kršenje prava manjina, diskriminaciju, kao i izazivanje i raspirivanje rasne, nacionalne i druge mržnje. Zakoni o osnovnoj školi i srednjoj školi Srbije²⁷¹ predviđaju da su u školi zabranjene sve aktivnosti kojima se ugrožavaju ili omalovažavaju grupe ili pojedinci na osnovu rasne, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, odnosno političkog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti, a predviđene su novčane kazne za ovakvo nedozvoljeno postupanje.

4.13.4. Izražavanje nacionalne pripadnosti. – Ustav Srbije jemči slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti (čl. 47). Slična odredba propisana je i Zakonom o zaštiti manjina. Naime, u članu 5, st. 1 utvrđuje se da niko ne sme da pretrpi štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti ili zbog uzdržavanja od takvog činjenja, što je, svakako, preciznija formulacija.²⁷² Prikupljanje podataka o pripadnosti određenoj etničkoj manjini mora biti zakonski zaštićeno, a lica od kojih se prikupljaju podaci biti obaveštena o tome da je izjašnjavanje dobrovoljno.²⁷³ Zakon o zaštiti ličnih podataka predviđa da se lični podaci o rasnom po-

271 Sl. glasnik RS, 50/92.

272 Na identičan način ovo pitanje rešeno je u Okvirnoj konvenciji (čl. 3, st. 1)..

273 Stavovi Savetodavnog komiteta, napomena 4, st. 27.

reklu, nacionalnoj pripadnosti ili verskim ili drugim uverenjima mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo uz pismenu saglasnost ispitanika (čl. 18). Povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti kažnjava se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine, a ako delo učini službeno lice u vršenju svoje službe, kažnjava se zatvorom do tri godine (čl. 130 KZ).

4.13.5. – Očuvanje identiteta manjina. – Ustav garantuje niz prava od značaja za očuvanje identiteta manjina: pravo na izražavanje, čuvanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti, na korišćenje svog jezika i pisma i vođenje određenih upravnih postupaka na tom jeziku, na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina, na upotrebu svojih simbola na javnim mestima, na potpuno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom, itd. (čl. 79, st. 1). Autonomnim pokrajinama je eksplicitno omogućeno da garantuju i dodatna prava (st. 2). U cilju očuvanja i razvoja nacionalne i kulturne posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja koja se finansiraju na načelu dobrovoljnosti (čl. 80, st. 1). Na finansijskoj obavezi države ugovornice ne insistira ni Okvirna konvencija (čl. 13, st. 2). Zakon o zaštiti manjina predviđa da bi država trebalo da im finansijski pomaže, u skladu sa svojim mogućnostima. Na osnovu Zakona o zaštiti manjina, država bi dalje trebalo da obezbedi sadržaje iz oblasti kulture na jezicima nacionalnih manjina u programima radija i televizije javnih servisa. Muzeji, arhivi i institucije za zaštitu spomenika kulture čiji je osnivač država imaju obavezu da obezbede predstavljanje i zaštitu kulturno-istorijskog nasleđa manjina sa svoje teritorije, uz obavezno uključivanje predstavnika nacionalnih saveta nacionalnih manjina u odlučivanje o načinu predstavljanja kulturno-istorijskog nasleđa nacionalnih manjina (čl. 12). Prema Zakonu o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture Srbije, programi iz oblasti kulture nacionalnih manjina i staranje o zaštiti njihove kulturne baštine su u opštem interesu.

4.13.6. Zabrana asimilacije i veštačkog menjanja strukture stanovništva. – Novina u odnosu na raniji Ustav i zakonske akte jeste to što se pored nasilne asimilacije, zabranjuje i preduzimanje mera koje bi mogle prouzrokovati veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u značajnom broju (čl. 78, st. 3). Postojanje ove odredbe je izuzetno značajno imajući u vidu da je upravo ovakvih pojava bilo u neposrednoj prošlosti. U skladu s Preporukom 1201 Saveta Evrope, pripadnicima nacionalnih manjina garantovano je pravo na nesmetane veze i saradnju sa sunarodnicima van Srbije (čl. 80, st. 3).

4.13.7. Vođenje javnih poslova i nacionalni saveti. – Iako dva puta propisuje da svi građani pod jednakim uslovima mogu upravljati javnim poslovima i stupati na javne funkcije (čl. 53 i čl. 77, st. 1), Ustav ipak nalaže da se vodi računa o naci-

onalnom sastavu stanovništva i odgovarajućoj zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina prilikom zapošljavanja u državnim organima, javnim službama, organima autonomne pokrajine i jedinicama lokalne samouprave (čl. 77, st. 2). Zakon o zaštiti manjina predviđa da se prilikom zapošljavanja u javnim službama vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva i o poznavanju jezika koji se govori na području organa ili službe.

Kolektivna prava manjina podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, bilo neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su u vezi s njihovom kulturom, obrazovanjem, informisanjem i upotrebom jezika i pisma. Novi Ustav izričito garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo da izaberu svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom radi ostvarenja prava na samoupravu u kulturi, obrazovanju, obaveštavanju i službenoj upotrebi jezika i pisma (čl. 75, st. 3). Nacionalni saveti kao institucije kulturne autonomije s izvesnim javnopravnim ovlašćenjima, uvedeni su prethodno Zakonom o zaštiti manjina.²⁷⁴ Zakon o zaštiti manjina samo okvirno reguliše funkcije nacionalnih saveta, a posebnim zakonom ili izmenama zakona iz oblasti obrazovanja, kulture, informisanja i upotrebe jezika trebalo bi konkretno odrediti nadležnosti koje nacionalni savet obavlja. Ustav propisuje da se uređenje izbora članova nacionalnih saveta reguliše zakonom, a Zakonom o zaštiti manjina je predviđeno da članovi saveta budu *prvi put* izabrani na skupštini elektora u skladu sa D'Ontovim izbornim sistemom,²⁷⁵ dok bi dugoročna pravila izbora saveta trebao da se regulišu posebnim zakonom. Pravni propis kojim bi bilo regulisano ovo pitanje još uvek nije donet, a mnogim nacionalnim savetima ističe prvi mandat. Kako se ne bi blokirala mogućnost izbora ovih važnih tela kulturne autonomije, trebalo bi hitno doneti odgovarajući pravni akt.

4.13.8. *Širenje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga.* – Srbija se u Ustavu obavezala da će u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja podsticati duh tolerancije i međukulturnog dijaloga, te da će preduzimati efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na teritoriji Srbije. Na ovaj način Srbija se obavezuje na preduzimanje pozitivnih mera u oblasti širenja tolerancije, te je zanimljivo pratiti sačinjavanje politike, te projekta kako bi se ova pozitivna obaveza ispunila, a ne samo ostala još jedno „mrtvo slovo na papiru“.

274 Iako daje izuzetan značaj uvođenju nacionalnih saveta u pravni sistem, Savetodavni komitet smatra da je veoma važno da se oni ne posmatraju kao jedini posrednik vlasti u pogledu manjinskih pitanja, već da se i drugi relevantni učesnici, uključujući i nevladine organizacije i udruženja nacionalnih manjina, uključe u procese donošenja odluka. *Stavovi Savetodavnog komiteta*, napomena 4, st. 109.

275 Elektor je mogao biti svaki građanin pripadnik manjine koji sakupi sto potpisa birača koji pripadaju toj manjini, koga delegira jedna nacionalna organizacija ili udruženje te manjine, ili poslanici i odbornici koji su pripadnici te manjine. Vidi Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor nacionalnih saveta nacionalnih manjina (*Sl. list SRJ*, 41/02).

4.14. Politička prava

Član 25 PGP:

Svaki građanin ima pravo i mogućnost, bez ikakve diskriminacije pomenute u članu 2 i bez neosnovanih ograničenja:

- a) da učestvuje u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno, bilo preko slobodno izabраних predstavnika;
- b) da bira i da bude biran na povremenim istinskim, opštim, jednakim i tajnim izborima, koji obezbeđuju slobodno izražavanje volje birača;
- c) da bude primljen, pod opštim jednakim uslovima, u javne službe svoje zemlje.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 3 Protokola br. 1 uz EKPS:

Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovima koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih organa.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.14.1. Opšte

Ustav proklamuje narodnu suverenost i opšte i jednako biračko pravo (čl. 2 i 52) Građanin koji je navršio 18 godina života i ima poslovnu sposobnost ima pravo da bira i da bude biran u državne organe (čl. 52, st. 1 Ustava). Pored toga, Ustav garantuje i pravo građana da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da „pod jednakim uslovima stupaju u javne službe i na javne funkcije“ (čl. 53).

4.14.2. Učešće u upravljanju javnim poslovima

Ustav konkretizuje načelne garantije neposredne demokratije i propisuje narodnu inicijativu za donošenje zakona i za promenu ustava. U Srbiji pravo predlaganja zakona, drugog propisa ili opšteg akta ima 30.000 birača (čl. 107). Predlog za promenu Ustava Srbije može da podnese najmanje 150.000 birača.

Ustav prepoznaje referendum kao oblik neposredne demokratije. Novi Ustav reguliše koja pitanja ne mogu biti izneta na referendum: obaveze iz međunarodnih ugovora, zakoni koji se odnose na ljudska i manjinska prava i slobode, poreski i drugi finansijski zakoni, budžet i završni račun, uvođenje vanrednog stanja i amnestija i pitanja iz izbornih nadležnosti Narodne skupštine (čl. 108, st. 2).

4.14.2.1. *Ograničenja u obavljanju javne funkcije.* – Osim prava da bira, PGP i EKPS priznaju i pravo građana da budu birani.²⁷⁶ PGP priznaje i pravo gra-

276 Smatra se da je ovo pravo implicitno priznato članom 1, Protokola br. 1. *Blackstone's Human Rights Digest*, London, UK, 2001, str. 336.

đana da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da budu primljeni, pod opštim jednakim uslovima, u javne službe svoje zemlje. Ova prava mogu se ograničiti. PGP zahteva da nije reč o neosnovanim ograničenjima dok prema praksi Evropskog suda pravo građana da budu birani može biti podvrgnuto kvalifikacionim zahtevima, ako oni nisu diskriminatorni.²⁷⁷

Narodna skupština donela je 30. maja 2003. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, s ciljem da se lica koja su u prethodnim nedemokratskim režimima svesno kršila ljudska prava privremeno spreče da obavljaju zakonom određene javne funkcije. Međutim, usled političkih sporenja, lustraciona komisija koja bi bila nadležna za vođenje lustracionog postupka nikad nije počela sa radom.²⁷⁸

U Srbiji postoji Zakon o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija.²⁷⁹ Zakon utvrđuje niz pravila čiji je cilj da garantuju nepristrasnost funkcionera i da spreče korišćenje javne funkcije za sticanje koristi ili pogodnosti. Tako, prema zakonu sukob javnog i privatnog interesa postoji kad funkcioner ima privatni interes koji utiče ili može uticati na vršenje njegove javne funkcije (čl. 1, st. 2).²⁸⁰ Zakon detaljnije razrađuje odredbe koje se odnose na postupak pred komisijom (Republičkim odborom za rešavanje o sukobu interesa) i pravi razliku između posredno i neposredno izabranih funkcionera. Sankcije predviđene zakonom obuhvataju meru nejavnog upozorenja i meru javnog objavljivanja preporuke za razrešenje, odnosno meru javnog objavljivanja povrede zakona za neposredno izabrane funkcionere (čl. 25).

4.14.3. Političke stranke

Političke stranke osnivaju se i deluju slobodno. Finansiranje političkih stranaka regulisano je Zakonom o finansiranju političkih stranaka. Zakon predviđa da se jedan deo budžeta svake godine odvaja za finansiranje rada političkih stranaka. Predviđa se i dodatno finansiranje za troškove izborne kampanje za godinu u kojoj se održavaju izbori (čl. 4, 9 i 10). Pravo na sredstva iz budžeta za finansiranje redovnog rada imaju one političke stranke koje imaju poslanike, odnosno odbornike (čl. 4, st. 1). Zakon vezuje visinu sredstava koja se godišnje izdvaja za finansiranje rada političkih stranaka za određeni procenat budžeta. Zakonom je određen samo minimalni procenat budžeta koji se mora upotrebiti za ovu svrhu, a ne i maksimalni, pa je strankama ostavljena mogućnost da, kroz parlament, pri glasanju budžeta uvećaju procenat koji je namenjen finansiranju njihovog redovnog rada. Predviđeno je da se 30% ovih sredstava raspoređuje među strankama u jednakim iznosima, a ostatak sredstava (70%) srazmerno broju poslaničkih mesta. Osim sredstava iz budžeta, stranke se mogu finansirati i iz privatnih izvora. Zakon, radi kontrolisanja finansij-

277 *Gitonas protiv Grčke*, (1997) RJD 1997-IV No. 42, ECmHR; *Fryske Nasjonale Partij protiv Holandije* (1985) 45 DR 240, ECmHR.

278 O Zakonu vidi *Izveštaj 2004*, I.4.14.2.1.

279 *Sl. glasnik RS*, 43/04.

280 Za detaljnu analizu ovog zakona vidi *Izveštaj 2005*, I.4.14.2.1.

skog uticaja na političke stranke, reguliše privatne izvore sredstava i ograničava njihovu visinu. Privatnim izvorima smatraju se članarina, prilozima, prihodi od promotivnih aktivnosti, prihodi od imovine i legati (čl. 3, st. 3).²⁸¹ Zakon, osim ukupne visine, ograničava i visinu pojedinačnih priloga. Tako je iznos priloga u jednoj kalendarskoj godini ograničen na deset prosečnih zarada za fizička, odnosno sto za pravna lica (čl. 5, st. 4).

Kad je reč o troškovima izborne kampanje, uvedena su ograničenja, kako stranke ne bi došle u neravnopravan položaj zbog svoje finansijske situacije. Dva-deset posto obezbeđenih sredstava raspoređuje se u jednakim iznosima podnosiocima proglašanih izbornih lista i 80% srazmerno broju osvojenih mandata.²⁸² Visina sredstava koje stranke same obezbede za finansiranje troškova izborne kampanje ograničena je i ne sme preći iznos od 20% sredstava obezbeđenih iz budžeta za ove svrhe (čl. 11, st. 2).

4.14.4. Aktivno i pasivno biračko pravo

Izorno pravo prevashodno obuhvata pravo čoveka da bira i da bude biran. U Srbiji to pravo imaju lica koja su: 1) jugoslovenski državljani s prebivalištem u Srbiji, 2) navršila 18 godina života i poslovno su sposobna (čl. 10 ZINP; čl. 7 Zakona o lokalnim izborima (ZLI); čl. 2 Zakona o izboru predsednika Republike,²⁸³ i čl. 3 Odluke o izboru poslanika u Skupštinu AP Vojvodine (OIPV)). Jedino se pri izboru predsednika zahteva da kandidat ima prebivalište u Srbiji u dužini od najmanje godinu dana pre dana održanja izbora (čl. 3, st. 1 Zakona o izboru predsednika Republike).

Najnovijim izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika je omogućeno glasanje birača koji su hospitalizovani, nepokretni (nemoćna ili sprečena lica), u zatvoru ili imaju boravište u inostranstvu (čl. 72a, 72b, 73a).

Osim odredbi kojima se reguliše aktivno i pasivno biračko pravo, izborni zakoni Srbije određuju i *izorno pravo* građana. Izorno pravo je šire od aktivnog i pasivnog biračkog prava; osim tih prava ono obuhvata i pravo građana da kandiduju i da budu kandidovani, da odlučuju o predloženim kandidatima i izbornim listama, da kandidatima javno postavljaju pitanja, da budu pravovremeno, istinito i objektivno informisani o programima i aktivnostima podnosilaca izbornih lista i o kandidatima s tih lista, kao i da raspolažu drugim pravima koja su predviđena izbornim zakonima (čl. 9 ZINP).

Faktička mogućnost da se glasa i bude biran zavisi od upisa u birački spisak. Uredno ažuriranje biračkog spiska predstavlja jedan od osnovnih uslova za ostvarenje individualnog biračkog prava i za održavanje regularnih izbora u celini. Praksa s proteklih izbora pokazala je mnoge nepravilnosti i dokazala neurednost biračkih

281 Za detaljnu analizu ograničenja vidi *Izveštaj 2005*, I.4.14.2.1.

282 Ovakvo rešenje pogodno je za proporcionalne izbore, ali ne i za većinske, kao što su predsednički izbori. U tom slučaju samo pobednik dobija preostalih 80% neraspoređenih sredstava.

283 *Sl. glasnik RS*, 1/90, 79/92, 73/02, 72/03, 93/03 i 18/04.

spiskova. Izborni zakoni određuju biračke spiskove kao javne isprave koje se vode po službenoj dužnosti. Birači se u biračke spiskove upisuju prema svom prebivalištu. Interno raseljena lica upisuju se u birački spisak u mestu u kome su prijavljena s tim statusom (čl. 13, st. 3 ZINP). Izmenama iz 2003. godine, kojima je uvedena mogućnost glasanja iz inostranstva, predviđeno je vođenje posebne evidencije birača s boravištem u inostranstvu (čl. 13a).

Izborni propisi nisu dovoljno precizni i sveobuhvatni u pogledu odgovornosti i sankcija za neuredno vođenje biračkih spiskova. Oni ne predviđaju mogućnost da predlagači izbornih lista dobiju kopiju celog biračkog spiska i sami organizuju kontrolu njegove ispravnosti. Uvid u celokupni birački spisak je izuzetno važan za kontrolu regularnosti izbora: birački spiskovi se vode po opštinama, pa postoji mogućnost da se isto lice nađe na spisku u više opština. Iako opštinski spiskovi po Zakonu treba da predstavljaju deo jedinstvenog, povezanog sistema (čl. 12, st. 1 ZINP), takav jedinstveni birački spisak na republičkom nivou faktički ne postoji.²⁸⁴ Odredba srbijanskog zakona po kojoj građani mogu da izvrše uvid u birački spisak i zahtevaju izmene (čl. 12, st. 3) nije dovoljna da spreči eventualne zloupotrebe. Ne može se očekivati da će građani obilaziti sve opštine i proveravati svaki opštinski spisak.²⁸⁵ Delimično rešenje postoji u Zakonu o izboru poslanika Srbije, kojim se po prvi put u Srbiji reguliše način kontrole glasanja pomoću specijalnog spreja i stavljanja potpisa u birački spisak (čl. 68, st. 3 i 4).

Prema zakonu, podnosilac izborne liste ima pravo na uvid i na podnošenje zahteva za izmenu biračkog spiska, po istom postupku po kome to pravo imaju i građani (čl. 19, st. 2).

4.14.5. Izborni postupak

4.14.5.1. *Organi za sprovođenje izbora.* – Osim u zakonima o izborima, važna pravila o izbornom postupku nalaze se u aktima izbornih komisija, koje se staraju o zakonitom sprovođenju izbora, jedinstvenoj primeni izbornog zakona i izboru članova biračkih odbora (tela koja neposredno sprovode izbore). One donose uputstva za rad ostalih izbornih komisija (ako ih ima)²⁸⁶ i biračkih odbora. RIK u prvom stepenu, protiv odluke, radnje ili propusta biračkih odbora (čl. 95, st. 2 ZINP). Pre-

284 Izveštaj OEBS/ODIHR Misije za posmatranje izbora, *Parlamentarni izbori 28. decembar 2003, Republika Srbija*, februar 2003. i OSCE/ODIHR, *Presidential Elections 13 and 27 of June, Republic of Serbia*, 2004.

285 Prema Uputstvu o načinu ažuriranja biračkih spiskova (*Sl. glasnik RS*, 42/00 i 118/03), ministarstvo nadležno za poslove uprave obezbeđuje uvid u biračke spiskove izlaganjem na Internetu, što olakšava proveru stanja građanima koji imaju pristup Internetu.

286 Republička izborna komisija i birački odbori su organi nadležni za sprovođenje republičkih parlamentarnih izbora, dok su za sprovođenje lokalnih izbora nadležni izborna komisija jedinice lokalne samouprave i birački odbori (vidi čl. 28–38 ZINP i čl. 11–17 ZLI), a nadležni za sprovođenje predsedničkih izbora su sva tri organa: Republička izborna komisija, izborne komisije jedinica lokalne samouprave i birački odbori (čl. 5 Zakona o izboru predsednika Republike).

ma izbornim zakonima, organi za sprovođenje izbora su samostalni i nezavisni u svom radu. Međutim, sporne su odredbe koje predviđaju da su organi za sprovođenje izbora odgovorni za svoj rad organu koji ih je imenovao (čl. 28, st. 2 ZINP; čl. 11, st. 3 ZLI). Kako članove opštinskih izbornih komisija imenuje skupština opštine, to je u praksi, u nekim slučajevima, učešće političkih stranaka u opštinskim komisijama protumačeno kao članstvo na osnovu političke ravnoteže u opštinskim skupštinama, što je u izbornim komisijama dovelo do odlučivanja po političkoj liniji.

4.14.5.2. Kontrola broja štampanih glasačkih listića i čuvanje izbornog materijala. – Centralna izborna komisija bliže propisuje način, mesto i kontrolu štampanja glasačkih listića. ZINP predviđa da se glasački listići štampaju na jednom mestu, na hartiji zaštićenoj vodenim žigom (čl. 60, st. 4), a prema Uputstvu za sprovođenje Zakona o izboru narodnih poslanika²⁸⁷ štampanje se vrši u Beogradu, u štampariji koju odredi RIK. U skladu s Uputstvom, štampanje glasačkih listića kontroliše Komisija, a podnosioci izbornih lista imaju pravo da prisustvuju štampanju, brojanju, pakovanju i dostavi glasačkih listića (vidi takođe čl. 60, st. 5 ZINP). Slična, premda ne u potpunosti identična, rešenja predviđena su i za druge nivoe izbora (Uputstvo za sprovođenje zakona o izboru predsednika Republike; čl. 28 ZLI). Bilo bi svrsishodnije ovo pitanje regulisati na jedinstven način za sve izbore – predsedničke, parlamentarne i lokalne.

4.14.5.3. Utvrđivanje rezultata izbora. – Rezultate izbora utvrđuje nadležna izborna komisija. Izborna komisija utvrđuje ukupan broja glasova koji je dobila svaka izborna lista (izbori na svim nivoima, osim u Vojvodini gde se primenjuje mešoviti sistem, odvijaju se po proporcionalnom sistemu) i srazmerno broju dobijenih glasova, na osnovu D’Ontovog sistema, utvrđuje broj mandata koji pripada svakoj listi. U raspodeli mandata učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izornoj jedinici (čl. 81 ZINP; čl. 74 OIPV),²⁸⁸ odnosno 3% od ukupnog broja birača koji su glasali u izornoj jedinici (čl. 40, st. 4 ZLI). U Vojvodini se polovina poslanika bira po proporcionalnom, a polovina po većinskom sistemu (čl. 5, st. 3 OIPV).

Izborni zakoni sadrže različita rešenja o raspodeli mandata koji su pripali pojedinim izbornim listama. Različita rešenja imaju za posledicu da se pasivno biračko pravo, na različitim nivoima izbora, ostvaruje na različite načine. Na parlamentarnim izborima podnosioci izbornih lista mogu po sopstvenom izboru da dodeljuju dobijene poslaničke mandate kandidatima sa liste (čl. 84, st. 1 ZINP). Po Zakonu o lokalnim izborima, jedna trećina mandata se dodeljuje prema rasporedu na listi, a preostali mandati se raspodeljuju u skladu s odlukom podnosioca liste (čl. 41, st. 4 i 5, isto rešenje predviđeno je i članom 76 OIPV). Prema oceni OEBS, pravilo koje dopušta strankama i koalicijama da, umesto da unapred odrede redo-

287 *Sl. glasnik RS*, 113/03, 119/03 i 126/03.

288 Izborni cenzus od 5% ne primenjuje se u Vojvodini na političke stranke nacionalnih manjina (čl. 74, st. 4 OIPV).

sled kandidata, proizvoljno biraju koji će od kandidata sa njihovih lista postati poslanici, ograničava transparentnost sistema.²⁸⁹

4.14.5.4. *Prestanak mandata.* – Ustavni sud Srbije, postupajući po sopstvenoj inicijativi, proglasio je neustavnim odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika prema kojima mandat poslanika prestaje i brisanjem iz registra političke stranke ili druge organizacije na čijoj izbornoj listi je izabran.²⁹⁰ Prema oceni Ustavnog suda, pasivno biračko pravo je subjektivno pravo koje građanin uživa na osnovu samog Ustava (čl. 42 tadašnjeg Ustava Srbije); ono se ne može usloviti članstvom u političkoj stranci, „pa samim tim ni prestanak tog svojstva ne može biti osnov za gubitak tog prava (poslaničkog mandata).“²⁹¹ Ova odluka Ustavnog suda izazvala je dosta kritika: od njenog donošenja neke vanparlamentarne stranke postale su parlamentarne i učestale su optužbe da se njome pospešuje „trgovina mandatima.“ Novi Ustav uvodi mehanizam da se praktično izbegne primena ove odluke Ustavnog suda. Naime, dozvoljeno je da narodni poslanik „pod uslovima određenim zakonom, neopozivo stavi svoj mandat na raspolaganje političkoj stranci na čiji predlog je izabran za narodnog poslanika“ (čl. 102, st. 2).

4.14.5.5. *Razlozi za poništavanje izbora.* – Izbornim zakonima predviđeni su različiti razlozi za poništavanje izbora na pojedinim biračkim mestima. Ako se utvrdi postojanje jednog od razloga za apsolutnu ništavost, izbori na određenom biračkom mestu moraju se ponoviti, a birački odbor raspustiti i imenovati nov. Tako je predviđeno da će se birački odbor obavezno raspustiti i ponoviti glasanje na biračkom mestu na kome je došlo do povrede tajnosti glasanja, povrede zakonske odredbe da se glasa lično, povrede zabrane isticanja simbola političkih stranaka ili drugog propagandnog materijala, itd. (čl. 55 ZINP). S druge strane, kad je reč o razlozima relativne ništavosti, izborna komisija može na osnovu prigovora da odluči da li će poništiti izbore.

4.14.5.6. *Pravna zaštita.* – Prema Evropskom sudu za ljudska prava, izborna i politička prava nisu „građanska prava“ u smislu prava na pravično suđenje iz člana 6 EKPS,²⁹² te se garantije pravičnog suđenja ne primenjuju na postupke po reviziji zakonitosti sprovođenja izbora.²⁹³

Prema postojećim izbornim zakonima, osnovno pravno sredstvo kojim se obezbeđuje pravna zaštita u izbornom procesu je prigovor, koji svaki birač ili učesnik na izborima može podneti nadležnoj izbornoj komisiji. Prigovor se podnosi Republičkoj izbornoj komisiji „zbog povrede izbornog prava u toku izbora ili zbog

289 Vidi npr. Izveštaj OEBS/ODIHR Misije za posmatranje izbora, *Parlamentarni izbori 28. decembar 2003, Republika Srbija*, 27. februar 2003.

290 *Sl. glasnik RS*, 57/03.

291 Za detalje obrazloženja odluke USS vidi *Izveštaj 2005*, I.4.14.5.4.

292 Vidi slučaj *Priorello protiv Italije*, ECmHR, 43 DR 195, (1985).

293 Vidi slučajeve (*X. protiv Francuske*, ECmHR, 82-B DR 56 (1995); *Pierre-Bloch protiv Francuske*, ECHR, (1996).

nepravilnosti u postupku predlaganja odnosno izbora“ (kurziv naš) (čl. 95 ZINP i čl. 48. ZLI²⁹⁴). Pravna zaštita vezuje se za period u kome se izbori sprovode i odnosi se samo na zaštitu biračkog prava u ovom procesu. Njome nije obuhvaćena zaštita biračkog prava van izbornog procesa, kao što je zaštita pasivnog biračkog prava u slučaju prevremenog prestanka mandata.

U Srbiji rok od 24 časa za podnošenje prigovora protiv odluke biračkog odbora teče od momenta kada je odluka donesena (čl. 95 ZINP; čl. 48 ZLI). Ovako kratak rok izaziva zabrinutost jer se pravo na prigovor može lako izgubiti ako prigovarač ne dobije blagovremeno obaveštenje o odluci.

Nijedan od izbornih zakona ne određuje prema kojim pravilima postupka izborna komisija treba da odlučuje po prigovoru, što je za posledicu imalo neujednačeno postupanje u vezi s utvrđivanjem činjeničnog stanja, upotrebom dokaznih sredstava i posebno, poštovanjem načela kontradiktornosti. Ovakva situacija je protivna vladavini prava i stvara pravnu nesigurnost.

Izborni zakoni predviđaju i žalbu protiv rešenja nadležnih izbornih komisija kojima se odbacuje ili odbija prigovor: opštinskom sudu povodom lokalnih izbora (čl. 50 ZLI) i Vrhovnom sudu Srbije povodom parlamentarnih i predsedničkih izbora (čl. 97 ZINP). Žalbe koje se upućuju najvišim sudovima opšte nadležnosti podnose se preko nadležnih izbornih komisija. Srbijanski zakoni predviđaju da su ovi postupci pred sudovima hitni – odluke se donose u roku od 48 časova od prijema žalbe (čl. 97, st. 5 ZINP i čl. 50, st. 5 ZLI). ZINP predviđa da Vrhovni sud odlučuje po žalbi shodnom primenom odredaba zakona kojim se uređuje postupak u upravnim sporovima (čl. 97, st. 4).

4.15. Posebna zaštita porodice i deteta

Član 23 PGP:

1. Porodica je prirodni i osnovni sastavni deo društva i ima pravo na zaštitu društva i države.

2. Pravo na sklapanje braka i osnivanja porodice priznaje se čoveku i ženi kada su dorasli za ženidbu.

3. Nijedan brak se ne može sklopiti bez slobodnog i potpunog pristanka budućih supružnika.

4. Države članice ovog pakta doneće odgovarajuće mere radi obezbeđenja jednakosti u pravima i odgovornosti supružnika u pogledu braka za vreme braka i prilikom njegovog raskida. U slučaju raskida braka, preduzimaju se mere radi obezbeđenja potrebne zaštite dece.

294 Na izborni postupak u predsedničkim izborima shodno se primenjuju odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika (čl. 1 Zakona o izboru predsednika Republike).

Član 24 PGP:

1. Svako dete, bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji, polu, jeziku, veri, nacionalnom ili socijalnom poreklu, imovnom stanju ili rođenju, ima pravo da mu njegova porodica, društvo i država ukazuju zaštitu koju zahteva njegov status maloletnika.

2. Odmah posle rođenja, svako dete mora biti upisano u matičnu knjigu rođenih i nositi neko ime.

3. Svako dete ima pravo da stiče neko državljanstvo.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 5 Protokola br. 7 uz EKPS:

U vezi s brakom, u toku braka i u slučaju njegovog raskida, supružnici su ravnopravni u pogledu međusobnih građanskih prava i obaveza i u svom odnosu prema deci. Ovim se članom države ne sprečavaju da preduzimaju neophodne mere u interesu dece.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.15.1. Zaštita porodice

Ustav Srbije garantuje posebnu zaštitu porodice, majke, samohranog roditelja i deteta (čl. 66), a njihova zaštita detaljnije se razrađuje drugim zakonima, prvenstveno, Porodičnim zakonom Srbije.²⁹⁵

Prema Porodičnom zakonu (PZ), porodica uživa posebnu zaštitu države i svako ima pravo na poštovanje svog porodičnog života. Ovi se principi dalje razrađuju u nizu posebnih odredbi. Takođe, zakonom su regulisani brak i odnosi u braku, odnosi u vanbračnoj zajednici, odnosi deteta i roditelja, usvojenje, hraniteljstvo, starateljstvo, izdržavanje, imovinski odnosi u porodici, zaštita od nasilja u porodici, postupci u vezi sa porodičnim odnosima i lično ime (čl. 1).

PZ Srbije ne daje definiciju porodice. Ovakav pristup nije u skladu s tumačenjima Konvencije o pravima deteta koju je dao Komitet za prava deteta.²⁹⁶

Posebna je pažnja posvećena zaštiti od nasilja u porodici. Prema članu 197, nasilje u porodici je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Ovim članom se zatim određuju postupci i radnje koje se naročito smatraju nasiljem u porodici i lica koja se smatraju porodicom u smislu ovog člana.

Mere zaštite od nasilja u porodici određuje nadležni sud koji može predvideti jednu ili više mera kojom se privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa sa drugim članom porodice (čl. 198, st. 1).

295 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

296 Izveštaj Komiteta za prava deteta, peto zasedanje, januar 1994, CRC/C/24, Annex V, p. 63.

Brak, porodica i odnosi u njoj zaštićeni su i Krivičnim zakonikom.²⁹⁷ KZ sankcioniše kršenje porodičnih obaveza, npr. nedavanje izdržavanja (čl. 195 KZ), ostavljanje u teškom položaju ili napuštanje člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara (čl. 196 KZ).

Radnje izvršenja krivičnog dela nasilje u porodici (čl. 194 KZ) obuhvataju i drsko i bezobzirno ponašanje, a u pravna dobra koja se štite spada i spokojstvo člana porodice, što je svakako pozitivna tendencija. Međutim, propisana maksimalna kazna od jedne godine zatvora nije dobro rešenje s obzirom na rasprostranjenost nasilja u porodici u zemlji i povećanu društvenu opasnost ovog dela poslednjih godina.

Kvalifikovani oblici ovog krivičnog dela postoje ako je korišćeno oružje ili opasno oruđe ili ako je nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja, kao i ako je delo učinjeno prema maloletnom licu, ili ako je nastupila smrt člana porodice (st. 2, 3 i 4).

Krivični zakonik je kompatibilan sa PZ, tako da je inkrimisano kršenje mere zaštite od nasilja koje je nasilniku sud odredio po PZ. Ipak se postavlja pitanje ko može biti objekt ovog krivičnog dela a ko izvršilac, jer KZ ne određuje ko sve mogu biti članovi porodice, što je razlog za nedovoljnu definisanost i za eventualne probleme tokom sudskih postupaka po ovom osnovu.

4.15.2. Brak

Ustav jemči pravo na brak i na ravnopravnost supružnika u braku, kao i obezbeđivanje jednakosti bračne i vanbračne dece (čl. 62).

Ustav i Porodični zakon postavljaju kao uslov za zaključenje braka različitost polova supružnika, a istovetnost polova kao jedan od razloga ništavosti (apsolutna ništavost) braka.²⁹⁸ Praksa Evropskog suda za ljudska prava i presude u slučajevima brakova homoseksualaca i transseksualaca nisu jedinstvene.²⁹⁹ Međutim, iako ni u jednom slučaju nije presudio u korist prava homoseksualaca na brak, Sud sve fleksibilnije tumači odredbe člana 12 s tendencijom omogućavanja zaključenja braka transseksualcima.

Beogradski centar za ljudska prava podneo je Ustavnom sudu Srbije predlog za ocenu ustavnosti člana Porodičnog zakona, po kome se vanbračnom zajednicom smatra samo trajnija zajednica osoba različitog pola (čl. 4, st. 1 PZ). Ovakva definicija

297 Glava XII, *Krivična dela protiv braka i porodice*, članovi 187–197.

298 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima (čl. 25) je govorila o slobodnom sklapanju braka bez određivanja pola supružnika. Evropski sud za ljudska prava odnose između lica istog pola štiti pravom na privatnost u skladu sa članom 8 EKPS, ali ne i pravom na porodičan život (*X, Y. I Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 24 EHRR 143, (1997); *Soberback protiv Švedske*, EcmHR, EHRLNR 342 (1998)).

299 Vidi slučaj *Van Oosterwijck protiv Belgije*, App. No. 7654/76 i *Cossey protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 10843/84).

vanbračne zajednice stavlja u značajno nepovoljniji položaj partnere istog pola u sličnim zajednicama, jer oni nemaju pristup mnogim pravima koja se garantuju vanbračnim partnerima, uključujući i prava na izdržavanje, zajedničku imovinu i zaštitu od nasilja u porodici. Time su partneri istog pola postali žrtve diskriminacije. Za našu zemlju je naročito važno stanovište Evropskog suda za ljudska prava koji je u predmetu *Karner protiv Austrije*, (40016/98 [2003] ECHR 395) presudio da partnerima istog pola mora biti omogućeno uživanje određenih supružničkih prava.

Prema propisima Srbije, supružnici su u braku jednaki. Brak se ne može zaključiti ako postoje bračne smetnje koje su taksativno nabrojane u zakonu.³⁰⁰ U brak se, po pravilu, može stupiti s navršениh 18, a uz dozvolu suda i s navršениh 16 godina.

Razvod je dozvoljen i do njega se može doći ili sporazumom supružnika (čl. 40, st. 1 PZ) ili na zahtev (po tužbi) jednog od njih u slučaju da su bračni odnosi ozbiljno i trajno poremećeni ili ako se objektivno (nestalnost, duševna bolest i sl.) ne može ostvariti zajednica života supružnika (čl. 41 PZ).

Zakonom su uređeni imovinski odnosi supružnika, a oni mogu svoje imovinske odnose urediti i sami, ugovorom u skladu sa zakonom (čl. 29 PZ).

Iako se silovanje u braku izričito ne spominje u KZ, ono je shodno opisu radnji izvršenja obuhvaćeno krivičnim delima protiv braka i porodice u članu 194, nasilje u porodici. Smatramo da je ovo krivično delo trebalo biti izričito predviđeno ili posebno naglašeno u navedenoj odredbi koja se tiče nasilja u porodici.

Postupci u vezi sa porodičnim i bračnim odnosima predviđeni su u desetom delu PZ (čl. 201–341).

4.15.3. Posebna zaštita deteta

4.15.3.1. *Opšte.* – Srbija (u to vreme SFRJ) je ratifikovala Konvenciju o pravima deteta 1990. godine.³⁰¹ Tadašnja SRJ je jula 2002. godine usvojila dva fakultativna protokola uz Konvenciju o pravima deteta. To su: Fakultativni protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji i Protokol o učešću dece u oružanim sukobima.³⁰²

U propisima Srbije nema posebne definicije deteta. Ni PZ ne sadrži takvu definiciju, pa ne određuje ni statusni položaj deteta. Ustav Srbije određuje da se punoletstvo stiže sa navršenom 18. godinom života (čl. 37).

300 Vidi PZ, čl. 17–24.

301 *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 15/90; *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/96 i 2/97. Izvršavajući obavezu preuzetu ratifikacijom Konvencije, vlasti u SRJ su 1994. godine podnele Komitetu za prava deteta *Izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u SRJ za period 1990–1993*. Komitet za prava deteta je Saveznoj vladi postavio dodatnih 32 pitanja, na koja je Savezna vlada odgovorila pismeno odbijajući da, prema uobičajenoj proceduri, na njih i usmeno odgovori. Naredni izveštaj SRJ je bila obavezna da podnese 1998. godine, ali u vreme pisanja ovog izveštaja još uvek nije podnet.

302 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.

Ratifikacija dva protokola uz Konvenciju o pravima deteta predstavlja važan korak u unapređivanju pravnog položaja dece, naročito, imajući u vidu zabrinjavajuću porast kršenja prava dece u Srbiji u prethodnim godinama.³⁰³

Protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji obavezuje države potpisnice da preduzmu mere zaštite dece s obzirom na rastuću međunarodnu trgovinu dece, seksualni turizam i sve veću dostupnost dečje pornografije na Internetu.

Obaveze država predviđene Protokolom su da, između ostalog, u svojim krivičnim i kaznenim zakonima obuhvate krivična dela zabrane prodaje dece, dečju prostituciju i dečju pornografiju s univerzalnom nadležnošću (čl. 3, st. 1, čl. 4, st. 1, 2, 3). U članu 2 su date definicije ovih krivičnih dela, a u članu 3, st. 1a, i radnje izvršenja ovih krivičnih dela. Kažnjiv je i pokušaj ovih krivičnih dela, a države potpisnice bi trebalo da na ova dela primenjuju odgovarajuće kazne koje uzimaju u obzir njihovu tešku prirodu (čl. 3, st. 3). U skladu s posebnom zaštitom dece garantovanom Konvencijom o pravima deteta, Protokol određuje i posebne mere zaštite dece žrtava ovih krivičnih dela u svim fazama krivičnog postupka, bezbednost i diskreciju dece žrtava i obezbeđivanje postupka u najboljem interesu deteta (čl. 8).

Zakonodavstvo Srbije je počelo da usaglašava svoje kaznene odredbe s ovim Protokolom. U KZ iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju predviđeno je kao krivično delo u članovima 184 i 185 (posredovanje u vršenju prostitucije), gde se propisuje teža kazna ako se radi o maloletnom licu i prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju. KZ predviđa dva krivična dela vezana za trgovinu ljudima,³⁰⁴ trgovinu ljudima (čl. 388) i trgovinu decom radi usvojenja (čl. 389).

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta garantuje zaštitu dece u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, zabranjuje obaveznu regrutaciju lica koja imaju status dece, i obavezuje države potpisnice da podignu minimalnu starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju lica u svoje oružane snage (čl. 1, 2, 3).³⁰⁵

Zakon o VJ je u skladu s Protokolom u delu koji se odnosi na obaveznu regrutaciju, propisujući da se lice, regrut, upućuje na sluzenje vojnog roka kada napuni 21 godinu života (čl. 301), ili na izričit zahtev samog regruta kada napuni 18 godina života (čl. 302).

4.15.3.2. „Mere zaštite ... koje zahteva položaj maloletnika.“ – Prema članu 24, st. 1 PGP „svako dete bez ikakvog razlikovanja ... ima pravo na mere zaštite od strane njegove porodice, društva i države koje zahteva njegov položaj maloletnika“.

303 Vidi *Izveštaj 2003*, II.2.15.1. i praksu kršenja prava dece u ratovima na teritoriji bivše SFRJ.

304 Vidi I.4.4.

305 Pošto je članom 38 Konvencije o pravima deteta minimalna starosna granica za učestvovanje u oružanim sukobima 15 godina, Protokol određuje da države potpisnice podignu starosnu granicu u odnosu na navedeni član Konvencije u vezi sa dobrovoljnom regrutacijom, prepuštajući državama da utvrde kolika će ona biti.

Ustav Srbije (čl. 21), osim što sadrži opštu zabranu diskriminacije, izričito propisuje (čl. 64) da deca rođena izvan braka imaju ista prava kao deca rođena u braku. Ovakvu odredbu sadrži i PZ (čl. 6, st. 4).

Porodičnim zakonom se uređuju odnosi deteta i roditelja u vezi sa porodičnim statusom deteta, utvrđivanje očinstva i materinstva (čl. 42–59), određuju i prava deteta pod roditeljskim staranjem (čl. 59–66). Ovo je svakako napredak u poređenju sa starim zakonom gde su se prava deteta određivala i vezivala isključivo sa obavezama roditelja. U PZ prava deteta su propisana u trećem poglavlju, nezavisno od roditeljskih prava i dužnosti koja su data u kasnijim odredbama, i čine ih: pravo na poreklo, pravo na život sa roditeljima, pravo na lične odnose, pravo na razvoj i obrazovanje deteta i pravo na mišljenje deteta (čl. 65, st. 4). Ovakvim rešenjima je detetu omogućeno da bude aktivno legitimisano u postupcima koji se vode o njegovim pravima. Roditeljska prava su određena kroz njihove obaveze prema detetu i oni imaju pravo i dužnost da se staraju o ličnosti, pravima i interesima svoje dece.

Opšte je pravilo da svoja prava prema detetu roditelji vrše zajednički i sporazumno (čl. 75, st. 1 PZ). Sporazum o zajedničkom vršenju roditeljskog prava (čl. 76) zaključuje se pismeno. Sastavni deo sporazuma mora biti i sporazum o tome šta se smatra prebivalištem deteta (st. 2).

Jedan roditelj sam vrši roditeljsko pravo u slučajevima kada je drugi roditelj nepoznat, ili je umro ili je potpuno lišen roditeljskog prava odnosno poslovne sposobnosti (čl. 77, st. 1) i u svim drugim slučajevima (st. 3–5) kada sud tako odluči, ili kada još nije odlučio, a jedan roditelj živi sa detetom (st. 2).

PZ predviđa i nadzor nad vršenjem roditeljskog prava kao preventivni i korektivni nadzor (čl. 79–80).

Osnovni vidovi zaštite dece bez roditeljskog staranja su usvojenje i hraniteljstvo (četvrti i peti deo PZ). Usvojenje i hraniteljstvo su dopušteni ako su u najboljem interesu deteta (čl. 89 i 111).

Dete koje nije navršilo 14 godina (mlađi maloletnik) može imati svoju imovinu, koju može steći putem nasleđa, poklona ili drugog vida besteretnog sticanja, kao i zaključivanjem pravnih poslova malog značaja. Dete koje je navršilo 14 godina može uz prethodnu ili naknadnu saglasnost roditelja, odnosno staratelja zaključivati sve ostale pravne poslove (čl. 64).

Najvažnije odredbe PZ kojima se obim prava deteta širi izvan granica koje su bile određene starim zakonom je njegovo pravo da podnese tužbu u sporu za zaštitu svog prava i u sporu za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava (čl. 261 PZ). Ovu tužbu pored deteta mogu podneti i roditelji deteta, javni tužilac i organ starateljstva. Zaštićena dobra deteta su sva ona prava koja detetu priznaje PZ (st. 2). Takođe, veoma korisno rešenje predviđa Zakon u članu 263, kojim se omogućava da i sve dečje, zdravstvene i obrazovne ustanove ili ustanove socijalne zaštite, pravosudni organi, udruženja i građani mogu obavestiti javnog tužioca o razlozima za zaštitu prava deteta (st. 3).

4.15.3.3. *Zaštita maloletnika u krivičnom pravu i postupku.* – U Srbiji je donet Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica,³⁰⁶ koji je počeo da se primenjuje 1. januara 2006. godine. Ovim zakonom su objedinjene krivičnopravne odredbe koje se tiču maloletnih učinioaca krivičnih dela i krivičnopravne zaštite maloletnih lica u materijalnom (materijalno krivično pravo) i procesnom delu (organi koji vode i primenjuju postupak, krivični postupak i izvršenje krivičnih sankcija, čl. 1 Zakona).

Prema detetu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 14 godina ne mogu se primeniti krivične sankcije, a detetu koje je u vreme izvršenja krivičnog dela bilo starije od 14 a mlađe od 16 godina (mlađi maloletnik), mogu se izreći samo vaspitne mere. Detetu koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 16 a nije navršilo 18 godina (stariji maloletnik), mogu se izreći vaspitne mere, a izuzetno mu se može izreći i kazna zatvora (u slučaju teških krivičnih dela). Svrha vaspitnih mera i maloletničkog zatvora je da se deci – učiniocima krivičnih dela pruži zaštita i pomoć i obezbedi njihov pravilan razvoj i vaspitanje (čl. 2, 3 i 9 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela).

Vaspitne mere predviđene pomenutim zakonom su: mere upozorenja i usmeravanja, sudski ukor, mere pojačanog nadzora, pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioaca ili staraoca, pojačan nadzor za drugoj porodici, pojačan nadzor za strane organa starateljstva, pojačan nadzor iz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za prevaspitanje i obrazovanje maloletnika, upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje.

Kada je reč o krivičnom postupku prema deci, na njih se primenjuje Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (čl. 46–85). Određivanje pritvora prema maloletnicima predstavlja izuzetnu meru (čl. 67 i 68), kako bi se sprečilo njegovo bekstvo, izvršenje krivičnog dela, uništavanje dokaza ili opasnost od uticaja na svedoke ili saučesnike. U pripremnom postupku pritvor može trajati najduže mesec dana, ali veće za maloletnike može produžiti pritvor najduže za još dva meseca iz opravdanih razloga. Posle završenog pripremnog postupka, pritvor može trajati najduže još do godinu dana. Svaki mesec dana veće za maloletnike dužno je da ispita razloge za pritvor. Što se tiče uslova u pritvoru, maloletnik je odvojen od punoletnih pritvorenika, ali sudija za maloletnike može odrediti da maloletnik bude u pritvoru s punoletnim pritvorenicima pod uslovom da njegovo usamljenje duže traje i da postoji mogućnost da se maloletnik stavi u prostoriju s punoletnim pritvorenikom koji ne bi na njega štetno uticao (čl. 68). Međutim, ova odredba nije u skladu s PGP koji ne dozvoljava izuzetke u pogledu usamljenja maloletnog pritvorenika od punoletnih lica (čl. 10 PGP).

Pošto se prema krivičnom pravu u Srbiji prema detetu mlađem od 14 godina ne mogu primeniti krivične sankcije, propisano je da će se obustaviti krivični postupak protiv deteta koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije napunilo 14 godina, i da će se o tome obavestiti organ starateljstva (čl. 47 Zakona o maloletnim učinioci-

306 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

ma krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica Srbije). Zakon sadrži izričitu zabranu da se detetu sudi u odsustvu. Organi koji učestvuju u postupku, pri preduzimanju radnji kojima prisustvuje dete, a naročito pri njegovom ispitivanju, dužni su da vode računa o duševnoj razvijenosti, osetljivosti i ličnim svojstvima deteta, kako vođenje postupka ne bi uticalo na njegov razvoj (čl. 48). Dete mora imati branioca od početka postupka, ako se vodi postupak za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko 5 godina, a u drugim slučajevima ako sudija proceni da mu je potreban branilac (čl. 49).

O svakom pokretanju postupka prema detetu javni tužilac je dužan da obavesti organ starateljstva (čl. 47, st. 2 Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica). Takođe, tok postupka ne može se objaviti bez dozvole suda, a i kada je ta dozvola data, ne smeju se navesti ime deteta ili drugi podaci koji bi ga identifikovali. Javnost je uvek isključena sa suđenja detetu (čl. 55).

Postupak prema detetu vodi sudija za maloletnike, odnosno veće za maloletnike. Sudije za maloletnike i sudije veća za maloletnike moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih. Sudije porotnici se biraju iz redova nastavnika, učitelja, vaspitača, kao i drugih stručnih lica koja imaju iskustva u radu sa decom (čl. 44 Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica). Zakon predviđa i posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnim postupcima (čl. 150–157).

I novi Zakon o prekršajima Republike Srbije predviđa posebne odredbe o maloletnicima kao izvršiocima prekršaja (Glava VIII Zakona). Prema maloletniku koji je učinio prekršaj a nije napunio 14 godina ne može se voditi prekršajni postupak (čl. 63). U slučaju da je prekršaj učinjen kao posledica propuštanja dužnog nadzora roditelja, usvojitelja, odnosno staratelja ova lica će se kazniti kao da su prekršaj sami izvršili (čl. 64, st. 1). Prekršajne sankcije koje se mogu izvršiti nad mlađim maloletnikom mogu biti samo vaspitne mere (čl. 65). Starijim maloletnicima mogu se izreći i vaspitne mere i kazne (čl. 65).

4.15.3.4. Rođenje i lično ime deteta. – Da bi se obezbedilo da svako dete bude registrovano neposredno po rođenju, određeno je da se rođenje prijavljuje matičaru u matičnom području u mestu u kome se dete rodilo. Rođenje deteta se prijavljuje u roku od 15 dana od dana rođenja. Ako su roditelji deteta nepoznati, rođenje se upisuje u matičnu knjigu rođenih mesta gde je dete nađeno, na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva (čl. 17, 18 i 25 Zakona o matičnim knjigama).

Lično ime (koje se sastoji od imena i prezimena) lično je pravo građana. Ono se stiče upisom u matičnu knjigu rođenih. Ime deteta određuju roditelji sporazumno u roku od dva meseca od dana rođenja. PZ Srbije³⁰⁷ zabranjuje određivanje detetu imena koje je pogrdno, kojim se vređa moral, ili je u suprotnosti s običajima i shva-

307 U Srbiji ne postoji poseban zakon o ličnom imenu, već su odredbe o ličnom imenu sadržane u jedanaestom delu PZ Srbije.

tanjima sredine. Ako se roditelji u datom roku ne sporazumeju, lično ime određuje organ starateljstva. Dete dobija prezime jednog ili oba roditelja, s tim što se u Srbiji ne mogu zajedničkoj deci odrediti različita prezimena. Roditelji mogu da promene ime detetu koje je navršilo 10 godina samo uz saglasnost deteta.

4.16. Državljanstvo

Član 15 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima:³⁰⁸

Svako ima pravo na neko državljanstvo.

Niko ne sme biti samovoljno lišen svog državljanstva niti prava da promeni državljanstvo.

Član 24, st. 3 PGP:

Svako dete ima pravo da stiče neko državljanstvo.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.16.1. Opšte

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predviđa pravo svakog čoveka na državljanstvo, kao i zabranu proizvoljnog oduzimanja državljanstva i uskraćivanja prava na promenu državljanstva (čl. 15). PGP ne govori posebno o pravu na državljanstvo. Ipak, član 24 PGP, koji se bavi položajem deteta, u stavu 3 garantuje pravo svakog deteta na sticanje državljanstva. Ova odredba samo obavezuje države da novorođenoj deci omoguće sticanje državljanstva, a ne nužno da svakom detetu daju svoje državljanstvo. Način i uslovi sticanja državljanstva regulisani su unutrašnjim propisima države. U svakom slučaju, ne sme se praviti diskriminacija između novorođene dece.

Evropska konvencija o državljanstvu,³⁰⁹ usvojena u okviru Saveta Evrope, postavila je osnovne principe, pravila i preporuke u materiji državljanstva.³¹⁰ Srbija

308 Prevod iz knjige *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.

309 European Convention on Nationality, Strasbourg, 6. XI 1997, www.coe.int.

310 Osnovni principi Evropske konvencije o državljanstvu su da svaka zemlja svojim unutrašnjim pravom propisuje ko će biti njen državljanin, i da to pravo, ukoliko je u skladu s međunarodnim konvencijama na snazi, međunarodnim običajnim pravom i opšte prihvaćenim pravnim principima u materiji državljanstva, treba da prihvate i ostale države (čl. 3). Prema Konvenciji, svako ima pravo na državljanstvo, apatridija treba da bude sprečavana i suzbijana, niko ne može biti proizvoljno lišen državljanstva, a brak i prestanak braka između državljanina države ugovornice i stranca, kao i promena državljanstva jednog od supružnika tokom braka ne mogu automatski uticati na državljanstvo drugog bračnog druga (čl. 4). Pravni poreci država ugovornice u oblasti državljanstva ne mogu sadržati diskriminativna pravila po osnovu pola, religije, rase, boje kože,

još uvek nije potpisala ovu konvenciju, iako se njeno ime pojavilo u okviru obrazloženja predloga Zakona o državljanstvu Srbije³¹¹ donetog decembra 2004. godine,³¹² a stoji i u obrazloženju predloga Zakona o njegovim izmenama i dopunama iz septembra 2006. godine.³¹³ Naime, među razlozima za predlog da se Zakon o državljanstvu Srbije iz 2004. usvoji po hitnom postupku navedeno je da je državljanstvo jedno od osnovnih ljudskih prava i da su u ovoj oblasti doneti mnogi međunarodni dokumenti što govori o obavezi naše zemlje da hitno prilagodi svoje zakonodavstvo međunarodnim standardima u ovoj materiji, a naročito pravilima, principima i preporukama Evropske konvencije o državljanstvu.³¹⁴

Posle osamostaljivanja Republike Crne Gore odlukom njenih građana na referendumu održanom 21. maja 2006. i prestanka postojanja državne zajednice Srbija i Crna Gora u junu 2006, državljani Srbije, po prvi put nakon mnogo decenija, nisu više pravni pripadnici složene državne tvorevine (kakve su bile SFRJ, SRJ i SCG), odnosno nisu više nosioci državljanstva koje je po svojoj prirodi složeno i sastoji se od dva državljanstva. Karakter državljanstva građana Srbije i Crne Gore doživeo je promene još 2003. godine, nakon što je dotadašnja federacija SRJ transformisana u državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, i kad je prvenstvo u najvećem delu nadležnosti države prešlo sa saveznog na republički nivo, tj. s nivoa državne zajednice na nivo država članica. Ova promena odrazila se i na pitanja državljanstva, gde je suprotno dotadašnjoj regulativi, državljanstvo države članice dobilo primat nad državljanstvom državne zajednice, pa se državljanstvo SCG izvodilo iz državljanstva Srbije, odnosno državljanstva Crne Gore.³¹⁵

U Srbiji se u skupštinskoj proceduri od 28. septembra 2006. godine nalazi već pomenuti vladin predlog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije (u daljem tekstu: Zakon o izmenama i dopunama) koji se bavi posledicama nastalim osamostaljivanjem Republike Crne Gore i prestankom postojanja državne zajednice Srbija i Crna Gora. Građani Srbije i Crne Gore prestali su da budu nosioci zajedničkog državljanstva SCG koje više ne postoji i postali su vlasnici državljanstva dve samostalne i unitarne države – Srbije i Crne Gore.

U obrazloženju predloga izmena i dopuna navodi se da je najznačajnija posledica ovih promena u tome što su crnogorski državljani koji su nastavili da žive na teritoriji Republike Srbije, izgubili status domaćih državljana i u novonastalim okolnostima za Srbiju postali – nedržavljeni.³¹⁶ Republika Srbija je u oba-

nacionalnog ili etničkog porekla, a zabranjeno je i diskriminatorno ponašanje države prema njenim državljanima bez obzira da li su državljanstvo stekli rođenjem ili naknadno (čl. 5).

311 *Sl. glasnik RS*, 135/04.

312 Ovaj zakon počeo je da se primenjuje 60 dana posle njegovog stupanja na snagu (čl. 56).

313 Vidi www.parlament.sr.gov.yu.

314 Predlog Zakona o državljanstvu Srbije, Obrazloženje: V. Razlozi za donošenje zakona po hitnom postupku, www.parlament.sr.gov.yu.

315 Vidi *Izveštaj 2003, 2004, 2005*, I.4.16.1.

316 Obrazloženje predloga Zakona o izmenama i dopunama za ova lica koristi naziv „nedržavljeni“, a ne strani državljani.

vezi da, u skladu s međunarodnim standardima iz te oblasti, ovoj grupi lica – crnogorskim državljanima s prijavljenim prebivalištem na teritoriji Srbije na dan 3. juna 2006. godine, što je trenutak u kom je Srbija postala pravni sledbenik SCG – omogućiti sticanje državljanstva Srbije pod olakšanim uslovima. Ona to treba da učini radi ostvarivanja svog međunarodno-pravnog subjektiviteta kao pravnog sledbenika SCG, a ova obaveza, prema predlagaču, istovremeno predstavlja i njen interes.

Zakonom takođe treba utvrditi i ko se u novonastalim okolnostima smatra državljaninom Srbije. Zatim, iz njega treba ukloniti državnu zajednicu SCG i državljanstvo SCG kao i one odredbe koje su suvišne i neadekvatne u novonastalim okolnostima. Tako, kod sticanja državljanstva Srbije poreklom, činjenica da je jedan roditelj crnogorski državljanin ili da je dete rođeno na teritoriji Crne Gore više nema uticaja na sticanje državljanstva po ovom osnovu, već se izjednačava sa slučajevima kada je dete rođeno na stranoj teritoriji odnosno kada mu je jedan od roditelja stranac. Dalje, potrebno je da se iz zakona uklone i posebni slučajevi sticanja državljanstva crnogorskih državljana, kao i institut prestanka državljanstva Srbije zbog sticanja crnogorskog državljanstva. Ova rešenja su od interesa i za same crnogorske građane koji bi se u suprotnom doveli u neravnopravan položaj u odnosu na državljane drugih republika ranije SFRJ. Naime, među svim državljanima republika ranije SFRJ jedino njima ne bi bilo omogućeno da steknu državljanstvo Srbije pod olakšanim uslovima, a uz mogućnost da zadrže dotadašnje državljanstvo, jer prethodno zakonodavstvo, zbog postojanja zajedničke države SRJ, odnosno SCG nije dozvoljavalo da jedno lice istovremeno ima i srbijansko i crnogorsko državljanstvo.

Obrazloženje predloga Zakona i izmenama i dopunama poziva se i na međunarodne standarde u oblasti državljanstva i navodi da su ova pitanja uređena „u skladu s rešenjima iz Konvencije o pravnom položaju lica bez državljanstva (1954), Konvencije o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961), kao i skupom sveobuhvatnih pravila i osnovnih principa iz Evropske konvencije o državljanstvu (1997).“³¹⁷

Hitan postupak usvajanja Zakona o izmenama i dopunama predložen je kako bi se što pre zakonski uredio položaj građana koji su „usled okolnosti na koje nisu mogli da utiču postali nedržavljeni, zbog čega nastaju štete po svakodnevni život tih lica“, kao i da bi se omogućio nesmetan rad državnih organa, tako što će se što pre utvrditi ko se sve smatra državljaninom Srbije.³¹⁸

Novi Ustav ne predviđa pravo na državljanstvo, što je prema međunarodnim standardima u oblasti ljudskih prava uobičajeno i opšteprihvaćeno.³¹⁹ Novim Usta-

317 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo II, Razlozi za donošenje zakona, www.parlament.sr.gov.yu.

318 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo V, Razlozi za donošenje zakona po hitnom postupku, www.parlament.sr.gov.yu.

319 Pravo na državljanstvo nije bilo garantovano ni prethodnim Ustavom Srbije, ni Ustavnom poveljom državne zajednice SCG niti Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.

vom se pravo na državljanstvo Republike Srbije garantuje samo detetu rođenom u Republici Srbiji, i to ako nisu ispunjeni uslovi da ono stekne državljanstvo neke druge države (čl. 38, st. 3). Istim članom, Ustav predviđa da državljanin Republike Srbije „ne može biti proteran, ni lišen državljanstva ili prava da ga promeni“ (st. 2).³²⁰

Sticanje i prestanak državljanstva Republike Srbije uređuje se zakonom (čl. 38, st. 1 novog Ustava Srbije). U Srbiji je od 27. februara 2005. godine na snazi Zakon o državljanstvu Srbije. Vladin predlog Zakona o izmenama i dopunama ovog zakona još uvek nije usvojen ali će se u daljem tekstu uz rešenja na snazi navoditi i njegova rešenja koja se, kao što je već napomenuto, bave posledicama nastalim osamostaljivanjem Crne Gore. Od trenutka kada predlog bude usvojen, odgovarajuće odredbe starog zakona se menjaju i neće se više uopšte primenjivati, pa ni na postupke za sticanje i prestanak državljanstva Srbije započete pre nego što izmene i dopune stupe na snagu. Izričito je propisano da će se ovi postupci okončati po izmenjenim odredbama (čl. 17).

4.16.2. Sticanje državljanstva Srbije

Zakonom o državljanstvu Srbije uređena je materija uslova, pretpostavki, evidencije, nadležnosti i procedura za sticanje i prestanak državljanstva Srbije. Pravno su rešena pitanja kontinuiteta državljanstva građana Srbije, olakšano je sticanje državljanstva za pojedine kategorije lica, omogućeno je dvojno, pa i višestruko državljanstvo u znatno većem broju slučajeva nego što su to predviđali raniji propisi, omogućeno je da se državljanstvo, bez obzira na osnov sticanja, evidentira samo u matičnim knjigama rođenih, nastavljen je rad na sprečavanju i suzbijanju apatridije. Možemo zaključiti da su zakonom usvojeni i principi Evropske konvencije o državljanstvu, što je naročito vidljivo u nekim rešenjima, nepoznatim prethodnom zakonodavstvu u ovoj oblasti.

Rešenja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu takođe se bave kontinuitetom državljanstva Srbije. Ona, zatim, treba da osiguraju da u novonastalim okolnostima niko ne ostane bez državljanstva (odnosno da spreče pojavu novih apatrida), kao i da obezbede princip dobrovoljnosti državljanstva kao slobodne pravne veze koju svako ima pravo da promeni.³²¹

Prema članu 6 Zakona o državljanstvu Srbije osnovni načini njegovog sticanja su poreklo, rođenje na teritoriji Srbije, prijem i na osnovu međunarodnih ugovora.³²²

320 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG, kao i stari Ustav Srbije predviđali su širu zaštitu svojih državljana izričitim propisivanjem da je, pored lišavanja državljanstva i proterivanja (odnosno progona prema starom Ustavu Srbije) domaćih državljana, zabranjeno i njihovo izručenje (odnosno ekstradicija prema starom Ustavu Srbije) (čl. 35, st. 2 Ustavne povelje; čl. 47, st. 2 starog Ustava Srbije). Ova zaštita se, u slučaju Povelje, nije odnosila na slučajeve u kojima bi lišavanje državljanstva, proterivanje ili izručenje domaćeg državljanina bilo u skladu s međunarodnim obavezama državne zajednice (čl. 35, st. 2).

321 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo II, Razlozi za donošenje zakona, www.parlament.sr.gov.yu.

322 Za sadržinu, analizu i obrazloženja pojedinih odredaba o sticanju državljanstva Srbije vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.16.2.

Predlog Zakona o izmenama i dopunama ne menja osnovne načine sticanja državljanstva, ali, u skladu s novonastalim okolnostima,³²³ unosi odgovarajuće promene u odredbe koje detaljnije regulišu ovu oblast. Naime, član 2, st. 1 i član 3 predloga uklanjaju neke posebne slučajeve sticanja državljanstva Srbije poreklom – deteta kome je jedan od roditelja državljanin Srbije, a drugi državljanin Crne Gore (čl. 7, st. 1, t. 3 i 4; čl. 8) i deteta rođenog na teritoriji Crne Gore (čl. 7, st. 1, t. 5). Takođe, članom 7 brišu se posebni slučajevi prijema u državljanstvo Srbije crnogorskog državljanina, odnosno njegovog deteta ili maloletnog usvojenika (čl. 22).

Zatim, unošenjem odgovarajućih predloženih izmena i dopuna, član 23³²⁴ Zakona o državljanstvu Srbije moći će da se primenjuje i na crnogorske državljane, čije crnogorsko državljanstvo neće prestajati jer za sticanje po ovom osnovu ne postoji uslov otpusta iz dotadašnjeg državljanstva.³²⁵ Doduše, u Crnoj Gori je još uvek na snazi odredba Zakona o crnogorskom državljanstvu,³²⁶ prema kojoj ono prestaje sticanjem državljanstva Srbije ili druge države (čl. 13, st. 3). Ova odredba je zajedno sa članom 27, tač. 3 Zakona o državljanstvu Srbije onemogućavala da jedno lice paralelno ima i srbijansko i crnogorsko državljanstvo. Takav način prestanka crnogorskog državljanstva ne postoji u predlogu novog Zakona o državljanstvu Crne Gore,³²⁷ a pošto iste promene predviđa i srbijanski predlog Zakona o izmenama i dopunama (čl. 9), ubuduće će biti mogući slučajevi u kojima jedno lice ima državljanstvo i Srbije i Crne Gore.

Prema članu 27 Zakona o državljanstvu Srbije, ono prestaje na četiri načina: otpustom, odricanjem, sticanjem državljanstva druge države članice, kao i po međunarodnim ugovorima.³²⁸ Predlog Zakona o izmenama i dopunama ukida treći način prestanka državljanstva Srbije – sticanjem državljanstva druge države članice (čl. 9, st. 1) i, shodno tome, briše ceo član 35 koji je propisivao uslove za ovaj način prestanka državljanstva (čl. 12).

Za postupak za sticanje i prestanak državljanstva Srbije nadležno je Ministarstvo unutrašnjih poslova, a ovaj postupak je po svojoj prirodi hitan (čl. 38).³²⁹

323 Vidi I.4.16.1.

324 Članom 23 olakšano je sticanje državljanstva pripadnicima srpskog ili nekog drugog naroda ili etničke zajednice s teritorije Srbije i kada nemaju prebivalište na njenoj teritoriji, pod uslovom da su navršili 18 godina života, da im nije oduzeta poslovna sposobnost, kao i da podnesu pismenu izjavu da Srbiju smatraju svojom državom (st. 1). Pod istim uslovima državljanstvo Srbije mogu prijemom steći lica rođena u drugoj republici ranije SFRJ koja su imala državljanstvo te republike ili su državljani druge države nastale na teritoriji bivše SFRJ, a borave na teritoriji Srbije kao izbegla, prognana ili raseljena lica ili su izbegla u inostranstvo (st. 2).

325 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo III, Objašnjenje osnovnih pravnih instituta i pojedinačnih rešenja, www.parlament.sr.gov.yu.

326 *Sl. list RCG*, 41/99.

327 Vidi www.skupstina.cg.yu.

328 Za sadržinu, analizu i obrazloženje pojedinih odredaba o prestanku državljanstva Srbije vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.16.2.

329 Propisivanjem hitnosti postupka, ova odredba zakona usklađena je sa članom 10 Evropske konvencije o državljanstvu kojom se zahteva da se svi postupci u materiji državljanstva moraju okončati u razumnom vremenskom periodu.

Predlog Zakona o izmenama i dopunama menja tekst prelazne odredbe člana 51 Zakona o državljanstvu Srbije prema kojoj se državljaninom Srbije smatrao onaj jugoslovenski državljanin koji je 4. februara 2003. godine, na dan proglašenja Ustavne povelje imao i državljanstvo Srbije, kao i lice koje je posle tog datuma, a pre početka primene ovog zakona steklo državljanstvo Srbije. Član 51 će ubuduće glasiti: „Državljaninom Republike Srbije, u smislu ovog zakona, smatra se lice koje je steklo državljanstvo Republike Srbije u skladu s dosadašnjim propisima“ (čl. 15 Zakona o izmenama i dopunama). Takođe, predlogom amandmana dopunjuje se član 52³³⁰ Zakona o državljanstvu Srbije. U tekst ove odredbe dodaje se stav na osnovu koga će se crnogorski državljanin koji je na dan 3. juna 2006. godine imao prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije smatrati državljaninom Srbije u smislu ovog zakona, pod uslovom da podnese pismenu izjavu da se smatra državljaninom Srbije, kao i zahtev za upis u evidenciju državljana Srbije (čl. 16, st. 2). Prema obrazloženju koje nudi predlagač izmena i dopuna, Srbija ima obavezu da kao pravni sledbenik SCG, reši pitanje državljanstva ovoj kategoriji građana pod olakšanim uslovima. Tako se oni izjednačavaju s državljanima drugih republika ranije SFRJ s prebivalištem u Srbiji, kojima je naša zemlja, takođe po sukcesiji, imala obavezu da reši pitanje sticanja državljanstva. Oni, dakle, pod olakšanim uslovima i bez traženja otpusta iz dotadašnjeg državljanstva mogu da steknu državljanstvo Srbije.

4.17. Sloboda kretanja

Član 12 PGP:

1. Svako lice koje se legalno nalazi na teritoriji neke države ima pravo da se slobodno kreće u njoj i da slobodno izabere svoje mesto stanovanja.
2. Svako lice ima pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju.
3. Napred navedena prava mogu biti ograničena samo ako su ova ograničenja zakonom predviđena, ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih lica, i ako su u skladu sa ostalim pravima koja priznaje ovaj pakt.
4. Niko ne može biti proizvoljno lišen prava da uđe u svoju zemlju.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

330 Prema ovom članu državljanin SFRJ koji je na dan početka primene ovog zakona imao državljanstvo druge republike ranije SFRJ, odnosno državljanstvo druge države nastale na teritoriji ranije SFRJ smatraće se državljaninom Srbije ako ispuni tri uslova. Potrebno je, naime, da najmanje devet godina ima prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije, da podnese zahtev za upis u evidenciju državljana Srbije, kao i da podnese pismenu izjavu da se smatra državljaninom Srbije. Na osnovu člana 52 lica stiču državljanstvo *ex lege* uz ispunjenost uslova, dakle o njihovom zahtevu se *ne* odlučuje i *ne* donosi rešenje sem u slučaju odbijanja zbog neispunjenosti zakonom propisanih uslova.

Član 2 Protokola br. 4 uz EKPS:

1. Svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države ima, na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta.

2. Svako je slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu.

3. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava sem onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

4. Prava iz stava 1 mogu se takođe u izvesnim oblastima podvrgnuti ograničenjima koja su uvedena u skladu sa zakonom i opravdana javnim interesom u demokratskom društvu.

Član 3

1. Niko ne može biti proteran, bilo pojedinačnom bilo kolektivnom merom, s teritorije države čiji je državljanin.

2. Niko ne može biti lišen prava da uđe na teritoriju države čiji je državljanin.

Član 4

Zabranjeno je kolektivno proterivanje stranaca.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

Član 1 Protokola br. 7 uz EKPS:

1. Stranac koji zakonito boravi na teritoriji jedne države ne može se iz nje proterati, osim na osnovu odluke donete u skladu sa zakonom, i ima pravo:

(a) da iznese razloge kojima osporava proterivanje;

(b) da se njegov slučaj preispita;

(c) da u tu svrhu bude zastupljen pred nadležnim organom ili licem ili licima koje taj organ odredi.

2. Stranac se može proterati i pre nego što iskoristi svoja prava prema stavu 1 t. a, b i c ovog člana ako je proterivanje neophodno u interesu javnog reda ili se temelji na razlozima nacionalne bezbednosti.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.17.1. Opšte

Novim Ustavom svakome se garantuje pravo na slobodu kretanja i nastanji-
vanja u Republici Srbiji, pravo da se ona napusti i da se u nju vrati (čl. 39, st. 1).³³¹

331 Iste elemente slobode kretanja štili su i raniji ustavni dokumenti – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama u članu 37 i prethodni Ustav Srbije u članu 17. Ustav Srbije je, međutim, razdvajao odredbe u kojima se garantuju slobode domaćih i stranih državljana, pa je članom 17 sloboda kretanja bila garantovana samo domaćim državljanima – građanima. Ustavna povelja državne zajednice SCG proglašavala je slobodnim kretanje ljudi,

Uslov da se lice zaštićeno ovom odredbom zakonito nalazi na teritoriji Srbije ne postoji. Ovaj uslov poznaju međunarodni instrumenti – PGP za slobodu kretanja i izbora mesta stanovanja (čl. 12, st. 1) i Protokol br. 4 uz EKPS za slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta (čl. 2, st. 1).

Kretanje stranaca regulisano je Zakonom o kretanju i boravku stranaca.³³² Ovaj zakon je u celini zastareo kako u pogledu naziva koji se koriste, tako i po rešenjima. Iako je čak u više navrata noveliran nakon konstituisanja SRJ i SCG u njemu se i dalje koriste pojmovi i propisuje nadležnost ustanova koje odavno ne postoje. Zakon je takođe u nekim delovima restriktivan, a poslove u vezi s kretanjem i boravkom stranaca u pojedinim slučajevima prepušta organima unutrašnjih poslova dajući im pritom preširoko postavljene smernice za donošenje odluka.³³³

Novi Ustav podrobniju regulativu ulaska i boravka stranaca na teritoriji Republike Srbije prepušta zakonu. On dalje predviđa da se strani državljanin može proterati samo na osnovu odluke nadležnog organa, u zakonom predviđenom postupku, ako mu je obezbeđeno pravo žalbe i to „samo tamo gde mu ne preti progon zbog njegove rase, pola, vere, nacionalne pripadnosti, državljanstva, pripadnosti određenoj društvenoj grupi, političkog mišljenja ili gde mu ne preti ozbiljno kršenje prava zajemčenih ovim ustavom“ (čl. 39, st. 3). Proterivanje stranca iz zemlje predstavlja jednu od mera bezbednosti predviđenih srbijanskim krivičnim zakonodavstvom (čl. 79, st. 1, t. 8 KZ). Ona se može izreći ako je učiniocu izrečena kazna ili uslovna osuda (čl. 80, st. 5 KZ). Pri oceni da li će doneti ovakvu meru, sud treba da uzme u obzir period i težinu učinjenog krivičnog dela, pobude zbog kojih je krivično delo učinjeno, način njegovog izvršenja, kao i druge okolnosti koje ukazuju na nepoželjnost daljeg boravka stranca u Srbiji (čl. 88, st. 2 KZ). Sud ovu meru može izreći na period od jedne do deset godina (čl. 88, st. 1 KZ).

Ova mera bezbednosti ne može se izreći učiniocu koji uživa zaštitu u skladu s ratifikovanim međunarodnim ugovorima (čl. 88, st. 4 KZ).

4.17.2. Azil

Srbija je ratifikovala brojne međunarodne ugovore koji su na direktan ili posredan način od značaja za pitanja azila. Najznačajniji među njima su Konvencija UN o statusu izbeglica iz 1951. godine i Protokol o statusu izbeglica iz 1967, Međunarodni pakta o građanskim i političkim pravima, Konvencija UN protiv torture i drugih surovih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja i kažnjavanja, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska konvencija za

robe, usluga i kapitala u SCG, i zabranjivala sprečavanje njihovog slobodnog protoka između države Srbije i države Crne Gore (čl. 13).

332 *Sl. list SFRJ*, 56/80, 53/85, 30/89, 26/90 i 53/91; *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 53/93, 24/94, 28/96, 68/02, 12/05 i 101/05.

333 Deo ovog zakona koji se bavi pitanjima prava azila i statusom i boravkom izbeglica u našoj zemlji (čl. 44 do čl. 60), prestao je da važi na osnovu člana 27 Zakona o azilu iz marta 2005. (*Sl. list SCG*, 12/05) koji će ubuduće regulisati ove oblasti (o Zakonu o azilu vidi I.4.17.2.).

sprečavanje mučenja, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja, Konvencija UN o pravima deteta. Država je, stoga, u obavezi da ove dokumente unese na adekvatan način u svoj pravni sistem i dosledno ih primenjuje.

Eksperti Evropske unije su još u vreme postojanja Srbije i Crne Gore zauzele stav da je napredak SCG u oblasti azila neophodan za dalje pregovore o pridruživanju Srbije Evropskoj uniji (EU).³³⁴ Prilikom prijema u Savet Evrope u aprilu 2003, SCG se obavezala da će u roku od godinu dana od prijema u ovu međunarodnu organizaciju usvojiti zakonodavstvo koje će omogućiti implementaciju Konvencije o statusu izbeglica iz 1951. i Dodatnog protokola uz nju iz 1967. Nažalost, Srbija je danas jedina država u regionu koja još uvek nema uspostavljen pravni sistem azilantske zaštite.

4.17.2.1. Ustavni okvir. – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i osnovnim slobodama garantovala je stranom državljaninu pravo na utočište u Srbiji ukoliko osnovano strahuje od progona zbog svoje rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti, pripadnosti nekoj grupi, ili političkih uverenja (čl. 38). Ova-ko garantovano pravo proširilo je mogućnost zaštite izbeglica i u odnosu na progon zbog pola, boje i jezika, što nije uslov za sticanje izbegličkog statusa prema Konvenciji o statusu izbeglica iz 1951. Novi Ustav Srbije ne pominje nove osnove koji su postojali u Povelji, već se samo ograničava na one iz Konvencije: „stranac koji osnovano strahuje od progona zbog svoje rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili pripadnosti nekoj grupi ili zbog svojih političkih uverenja, ima pravo na utočište u Republici Srbiji“ (čl. 57, st. 1). Propisano je da se postupak za sticanje utočišta uređuje zakonom (st. 2).

4.17.2.2. Zakonski okvir. – Skupština SCG je 21. marta 2005. usvojila Zakon o azilu Srbije i Crne Gore,³³⁵ čime je prestao da važi deo Zakona o kretanju i boravku stranaca iz 1980. kojim su regulisana pitanja prava azila i status i boravak izbeglica (čl. 44–60). Ovaj Zakon nema nikakvu praktičnu vrednost, jer ne reguliše proceduru, niti predviđa nadležne organe za postupak davanja azila. To je „krovni“, okvirni zakon (tzv. „*umbrella law*“), koji sadrži samo osnovne principe međunarodnog prava, dok je detaljno regulisanje ove oblasti ostalo u nadležnosti tadašnjih država članica. Posle raspada državne zajednice, Crna Gora je usvojila svoj Zakon o azilu juna 2006, dok radna grupa u Srbiji još uvek nije predstavila javnosti svoj Nacrt.³³⁶

334 *Commission Staff Working Paper, SERBIA AND MONTENEGRO, Stabilisation and Association Report 2004* (Com (2004) 206 final). U sledećem Izveštaju o stabilizaciji i pridruživanju za SCG za 2005 zapaža se da i dalje nema napretka po pitanju donošenja republičkih zakona o azilu, kao i odsustvo adekvatnih prihvatnih centara za tražioce azila i izbeglice, s obzirom da postojeći imaju ograničeni kapacitet i neodgovarajuću infrastrukturu.

335 *Sl. list SCG*, 12/05.

336 Beogradski centar za ljudska prava imao je priliku da vidi Nacrt zakona iz maja 2006. i ima brojne zamerke i komentare povodom ovog teksta. Vidi „Pravo na azil – pravni okvir: komentari i preporuke“, www.bgcentar.org.yu.

S obzirom na to da je Srbija postala nezavisna država, bilo bi neracionalno zadržati se na postojećoj strukturi i imati jedan okvirni zakon (Zakon o azilu SCG), čije su pojedine odredbe već zastarele i neupotrebljive s obzirom na raspad državne zajednice, i drugi zakon koji bi ga razrađivao i predvideo proceduru i nadležne organe u procesu azilantske zaštite. Već je uočeno da u postojećem okvirnom Zakonu i Nacrtu zakona ima ponavljanja članova, ali i neusklađenosti pojedinih rešenja. Trebalo bi usvojiti jedan integrisani, konzistentan zakon koji bi na sveobuhvatan način uredio oblast azilantske zaštite u Republici Srbiji. Ovo bi ujedno bila i prilika da se isprave nedostaci koji postoje u važećem Zakonu o azilu SCG.³³⁷

Do usvajanja zakona i podzakonskih akata i izgradnje adekvatnih institucija, Misija UNHCR u SCG ima mandat da vodi postupak po zahtevima za dobijanje azila, brine o azilantima i nalazi im odgovarajuću međunarodnu zaštitu, odnosno državu koja će ih prihvatiti.³³⁸

4.17.2.3. *Obaveze preuzete u okviru evropskih integracija.* – U odeljku Nacionalne strategije Srbije za pristupanje SCG Evropskoj uniji od juna 2005.³³⁹ koji se odnosi na vize, azil i migracije, Vlada Republike Srbije je, kao jednu od suštinskih obaveza, predvidela usvajanje Zakona o azilu Republike Srbije, koji će biti u skladu s međunarodnim standardima. Zaključeno je da će po usvajanju zakona biti potrebno usvojiti niz podzakonskih akata, pronaći najefikasniji način za obezbeđivanje prevodioca za različite strane jezike, organizovati obuku pogranične policije i drugih nadležnih organa, a kako nije postojalo adekvatno prihvatilište za tražioce azila, posebno je istaknuta potreba da se uredi efikasna procedura i obezbede odgovarajuće kapaciteti za prijem i smeštaj tražilaca azila.

Odlukom Evropskog saveta o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom,³⁴⁰ usvajanje i implementacija Zakona o azilu, te unapređenje kapaciteta i infrastrukture centra za prijem azilantata i izbeglica, kratkoročni su prioriteti (1–2 godine). Vlada Republike Srbije je 7. aprila 2006. usvojila Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva.³⁴¹ Pored određenih prioriteta u oblasti viza, kontrole granica i migracija, kao kratkoročni ciljevi predviđeni su i donošenje Zakona o azilu i pratećih podzakonskih akata na nivou države članice Srbije, zaključivanje i sprovođenje sporazuma o readmisiji, unapređenje kapaciteta i infrastrukture centra za prijem azilantata i izbeglica,

337 Komentare Beogradskog centra na Zakon o azilu SCG vidi u *Izveštaj 2005*, I.4.17.2, str. 269.

338 Ona to čini na osnovu jednog „džentlenskog“ sporazuma iz 1969.

339 Tekst Nacionalne strategije Srbije za pristupanje SCG EU može se preuzeti na sajtu Kancelarije za pridruživanje Srbije EU <http://www.seio.sr.gov.yu/upload/documents/Strategija.zip>.

340 Odluka Saveta Evropske unije od 30. januara 2006. godine o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom uključujući Kosovo, prema rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija od 10. juna 1999. godine i prestanku važenja odluke 2004/520/EC, 2006/56/EZ, str. 10; tekst se može preuzeti na www.seio.sv.gov.org./dokumenti/.

341 Tekst Plana Vlade Republike Srbije se može preuzeti na elektronskoj stranici http://www.seio.sr.gov.yu/upload/documents/EP/final_pep2006%20lat.pdf.

kao i izgradnja Centra za prijem azilanata, za koji su dobijena donacija od 200.000 EUR od UNHCR. Ministarstvo unutrašnjih poslova je predviđeno kao odgovorni državni organ.³⁴² U Planu je iznesena jedna, u najmanju ruku, čudna konstatacija – da je Nacrt zakona o azilu završen. Vlada je Plan usvojila 7. aprila, što znači da je on morao biti završen najkasnije u martu. Koliko je Beogradski centar upoznat s radom radne grupe, na ovom Nacrtu se radilo i nekoliko meseci kasnije, a pritom on nikada nije stavljen na javnu raspravu. Međutim, u ovom Planu je problematično to što nisu predviđeni precizniji rokovi za usvajanje odgovarajućeg zakonskog okvira, već se samo pominju prepreke za njegovo donošenje: nedostatak finansijskih sredstava i profesionalnog iskustva. Nedostatak finansijskih sredstava ne može da bude opravdanje za višedecenijsko neispunjavanje obaveza koje ova država ima na osnovu međunarodnih ugovora koje je ratifikovala. Iako je Srbija u svojim strateškim dokumentima skrenula pažnju na nedovoljnu obučenosť svojih organa u oblasti azila, opredelila se za to da u radnoj grupi koja radi na izradi nacarta zakona budu samo pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova. Nedovoljna stručna obučenosť je evidentna, ali država ne preduzima sve potrebne mere kako bi situaciju ispravila. Primećeno je da ne postoji kontinuiranosť obuke i stalnosť funkcija zaposlenih koji se šalju na obuke. Predočeni neprofesionalni pristup državnih organa važnim pitanjima formulisanja državne politike u oblasti migracija i azila ukazuje na to da oni ili nisu svesni važnosťi ovog pitanja ili mu ne prilaze iskreno sa snažnom političkom voljom da poštuju svoje međunarodno preuzete obaveze.

4.17.3. Ograničenja slobode kretanja

Ograničenja slobode kretanja koja su predviđena novim Ustavom Srbije formulisana su u skladu s međunarodnim standardima. Propisuje se da ograničenje mora da bude zakonom uvedeno i neophodno za ostvarivanje nekog od legitimnih razloga – vođenje krivičnog postupka, zaštita javnog reda i mira, sprečavanje širenja zaraznih bolesti ili odbrana Republike Srbije. Razlozi za ograničenja malobrojniji su i uže formulisani od onih koje predviđaju PGP i EKPS.

Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana³⁴³ predviđa razloge za odbijanje izdavanja ovih dokumenata koji su u skladu s Ustavom dozvoljenim ograničenjima slobode kretanja.³⁴⁴ Naime, nadležni organ će obrazloženim rešenjem (čl. 49, st. 1) odbiti zahtev u sledećim situacijama – za vreme trajanja krivičnog postupka koji je pokrenut protiv tražioca, a na zahtev nadležnog suda, zatim, zahtev lica

342 Plan Vlade Republike Srbije za sprovođenje Evropskog partnerstva od 7. aprila 2006, u okviru oblasti VIII Pravosuđe, sloboda i bezbednosť, u segmentu 8.1 *Vize, kontola granice, azil i migracije, tačke 8.1.5 i 8.1.6.*

343 *Sl. list SRJ*, 33/96, 49/96, 12/98, 44/99, 15/00, 95/00, 71/01, 22/02, 23/02, 53/02, 68/02, 5/03 i 101/05.

344 Dugo je ovaj zakon omogućavao odbijanje izdavanja pasoša suprotno ustavnim odredbama. Dva osnova za odbijanje su zbog neustavnosťi uklonjena odlukama Saveznog ustavnog suda, a treći problematičan osnov izbrisan je izmenama ovog zakona iz aprila 2002. (vidi *Izveštaj 2001 i Izveštaj 2002*, I.4.17.3.).

koje je osuđeno na безусловnu kaznu zatvora u trajanju dužem od tri meseca, dok kaznu ne izdrži, potom, lica kojem je, u skladu s važećim propisima, zabranjeno kretanje radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, odnosno epidemije, kao i kada je odbijanje zahteva tražioca neophodno radi odbrane zemlje, u slučaju da je proglašeno ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti ili vanredno stanje (čl. 46, st. 1). U naročito opravdanim slučajevima (zakon je primera radi naveo smrt člana porodice, lečenje u inostranstvu, neodložne službene poslove), na molbu lica koje je odbijeno ili mu je putna isprava ili viza poništena, po pribavljenom mišljenju suda, odnosno drugog organa koji je tražio odbijanje zahteva, može se izdati putna isprava ili viza s ograničenim važenjem (čl. 51).

Iako u praksi rada državnih organa i svakodnevnom životu građana Srbije tzv. izlazne vize nisu poznate, mogućnost njihovog uvođenja predviđena je članom 2, st. 4 Zakona o putnim ispravama jugoslovenskih državljana.³⁴⁵

Dužnosti profesionalnog vojnika da prijavi putovanje u inostranstvo, kao i mogućnost vojnika na služenju vojnog roka, odnosno vojnog lica u slučaju ratnog stanja, neposredne ratne opasnosti ili vanrednog stanja, da putuje u inostranstvo samo po dobijanju odgovarajućeg odobrenja regulisana su članom 33 Zakona o vojsci Jugoslavije.³⁴⁶ Ova odredba primenjuje se i na civilna lica u Vojsci (čl. 149). Odobrenje za putovanje na privremeni ili stalni boravak u inostranstvo dužan je da od nadležnog vojnoteritorijalnog organa pribavi i vojni obveznik za vreme regrutne obaveze. Zakon navodi slučajeve u kojima se ovo odobrenje može izdati, kao i one u kojima će se odobrenje uskratiti (čl. 321). Takođe, lice u rezervnom sastavu u određenim situacijama ne može putovati u inostranstvo i privremeno ili stalno boraviti u inostranstvu, a „Savezna vlada može propisati uslove pod kojima se privremeno ograničava putovanje u inostranstvo vojnih obveznika određenih godišta ili određenih specijalnosti koje su od posebnog značaja za popunu Vojske.“ (čl. 323)

4.18. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

4.18.1. Opšte

Srbija je potpisnica Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK) i brojnih konvencija specijalizovanih agencija UN i pojedinih regionalnih organizacija.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava zajemčena su Ustavom Republike Srbije. Ova prava detaljnije su uređena zakonskim i podzakonskim aktima. Iako formalno ustavna, ona su ipak detaljno regulisana zakonima, i to ne samo u pogledu načina njihovog ostvarenja, već i same sadržine, što ostavlja široke mogućnosti zako-

345 Vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.17.3.

346 *Sl. list SRJ*, 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02 i 37/02; *Sl. list SCG*, 7/05 i 44/05.

nodavnom telu da ih ograničava ili proširuje. Ovakvo stanje svodi ova prava na legislativnu nadležnost, pa ona praktično prestaju da budu osnovne ustavne garantije.

4.18.2. Pravo na rad

Član 6 PESK:

1) Države članice ovog pakta priznaju pravo na rad, koje obuhvata pravo koje ima svako lice na mogućnost zarađivanja kroz slobodno izabran ili prihvaćen rad, i preduzimaju odgovarajuće mere za očuvanje ovog prava.

2) Među mere koje svaka država članica ovog pakta treba da preduzme u cilju punog ostvarenja ovog prava spadaju programi tehničke i stručne orijentacije i obuke, politika i metodi za postizanje stalnog ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja i pune proizvodne zaposlenosti u uslovima koji čoveku garantuju uživanje osnovnih političkih i ekonomskih sloboda.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Prema dosadašnjoj praksi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na rad ne podrazumeva pravo pojedinca da mu se obezbedi posao koji želi, već obavezu države da preduzima potrebne korake kako bi postigla punu zaposlenost. Pravo na rad podrazumeva pravo na zaposlenje, pravo slobode izbora rada, odnosno zabranu prinudnog rada³⁴⁷ i zabranu arbitrarnog otpuštanja.

Srbija je članica Međunarodne organizacije rada i potpisnik 69 konvencija pod okriljem ove organizacije, među kojima su i Konvencija br. 122 o politici zapošljavanja i Konvencija br. 111 protiv diskriminacije.

Ustav Republike Srbije u članu 60 garantuje pravo na rad i pravo na slobodan izbor zanimanja. Ustav propisuje i da svako ima pravo na pravične i povoljne uslove rada, kao i da su svima pod jednakim uslovima dostupna sva radna mesta. Ustav ne sadrži odredbu koju su sadržali raniji ustavni akti, kojom se ustavom državi nameće obaveza da obezbeđuje uslove u kojima svako može da živi od svog rada, što predstavlja i osnovnu svrhu prava na rad.

Oblast radnog prava detaljnije je regulisana zakonima.

Sigurnost radnog odnosa ugrožena je procesom transformacije privrede i prelaženjem na sistem tržišne ekonomije. Stoga je u Zakonu o radu niz odredbi posvećen prestanku radnog odnosa protiv volje zaposlenih usled viška zaposlenih zbog tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena u okviru preduzeća, odnosno ostvarivanju prava zaposlenih usled stečaja pravnog lica. U prvom slučaju, poslodavac je dužan da donese program rešavanja viška zaposlenih. Poslodavac je dužan da pre otkaza ugovora o radu zaposlenom isplati otpremninu, a propisan je i njen minimalni iznos (Zakon o izmenama i dopunama Zakona o radu,³⁴⁸ čl. 7, u vezi sa izmenom čl. 158 Zakona o radu). Nakon otkazivanja ugovora o radu po ovom osno-

347 Za zabranu prinudnog rada vidi I.4.4.5.

348 *Sl. glasnik RS*, 61/05.

vu, poslodavac nema pravo da na isto mesto zaposli nekog drugog u narednih šest meseci. Ako se pre isteka ovog roka ponovo ukaže potreba za otvaranjem istog radnog mesta, prednost prilikom sklapanja ugovora o radu imaće zaposleni kome je prethodno prestao radni odnos.³⁴⁹

Član 179 Zakona o radu, detaljno je uredio pitanje prestanka radnog odnosa protiv volje zaposlenog. Do toga može doći usled postojanja opravdanih razloga koji se odnose na radnu sposobnost zaposlenog i njegovo ponašanje. Do prestanka radnog odnosa može doći i usled nastajanja okolnosti koje se odnose na potrebe poslodavca (ako usled tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena prestane potreba za obavljanjem određenog posla, tzv. tehnološki višak). Zakon o radu propisuje i da osnov za otpuštanje radnika može predstavljati i njegovo odbijanje da pristane na premeštaj na drugi odgovarajući posao zbog potreba organizacije i procesa rada, premeštaj na drugo mesto rada kao i premeštaj na odgovarajuće mesto kod drugog poslodavca. Pod odgovarajućim radnim mestom Zakon podrazumeva posao za čije se obavljanje zahteva ista vrsta i stepen stručne spreme koji su utvrđeni ugovorom o radu. Pored toga, radni odnos protiv volje zaposlenog može prestati i ukoliko se on ne složi sa promenama ugovora o radu u delu koji se tiče zarada. U slučaju prihvatanja promenjenih uslova rada, zaposleni zadržava pravo osporavanja zakonitosti ovog ugovora (čl. 172, st. 4). Iako Zakon ne sadrži izričitu odredbu o tome, nema razloga zbog kojih isto pravo ne bi mogao koristiti i zaposleni kome je otkazan ugovor o radu usled odbijanja potpisivanja ovakve izmene ugovora o radu. Svoje pravo zaposleni ostvaruje u parničnom postupku.

Poslodavac nema pravo na otpuštanje zaposlenog bez prethodnog upozorenja. Takođe, poslodavac ne može otpustiti zaposlenog ukoliko je u mogućnosti da mu obezbedi obavljanje drugih poslova, odnosno prekvalifikaciju. Članom 183, t. 4, zabranjeno je diskriminatorno postupanje prilikom otkaza, uključujući tu i zabranu otkaza zbog političkih uverenja, što je u skladu sa praksom Komiteta.³⁵⁰ Postupak u slučaju otkaza detaljno je uređen članovima 104–107. U slučaju nezakonitog otkaza zaposleni uživa sudsku zaštitu, kao i pravo na naknadu štete.

U Zakonu proširene su odredbe o zabrani otkaza pojedinim kategorijama zaposlenih. Pored zabrane otkaza zaposlenima za vreme trudnoće, porodijskog odsustva, odsustva radi nege deteta i odsustva radi posebne nege deteta, pridodati su i predstavnici zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu. Ovo je u skladu kako sa principima slobode sindikalnog delovanja Komiteta, tako i sa Konvencijom MOR br. 135 o radničkim predstavnicima.³⁵¹

Članom 284, st. 2 Zakona o radu propisano je da Opšti kolektivni ugovor prestaje da važi posle isteka roka od 6 meseci od dana stupanja na snagu ovog za-

349 O pravima zaposlenog u slučaju stečaja pravnog lica vidi odeljak 4.18.4.

350 Vidi *Concluding Observations on the report of Germany*, E/C.12/1993/17, st. 8.

351 Vidi I.4.18.5.

kona. Kako je Zakon stupio na snagu 23. marta 2005. godine, ovaj rok je istekao 23. septembra 2005. Novi Opšti kolektivni ugovor nije usvojen, te trenutno u Srbiji ne postoji Opšti kolektivni ugovor.

Oblast zapošljavanja detaljnije je uređena Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.³⁵² Ovim zakonom ustanovljava se Nacionalna služba za zapošljavanje, koja je u obavezi da svoje usluge traženja zaposlenja pruža besplatno zainteresovanim nezaposlenim licima. Nezaposlena lica mogu da se obrate za pomoć u traženju zaposlenja i privatnim agencijama za zapošljavanje. Troškovi usluga privatnih agencija padaju isključivo na teret poslodavca.

Zakon uređuje i pitanja treninga i dodatnog obrazovanja nezaposlenih, programa za zapošljavanje lica sa fizičkim i psihičkim nedostacima (čl. 50) i uglavnom sva ostala pitanja koja je Komitet za ekonomska i socijalna prava u svojoj dosadašnjoj praksi okarakterisao kao relevantna za član 6 Pakta.

Problematičan je član 93 koji kategoriju „odgovarajućeg zaposlenja“ tumači na neadekvatan način – nezaposleni će prva tri meseca od prijavljivanja na tržištu rada moći da traže posao za svoj stepen stručne spreme i u svom zanimanju; do devet meseci samo u svom zanimanju, bez obzira na spremu, a posle devet meseci moraće da prihvate svaki ponuđeni posao. Ukoliko to ne učine, biće brisani iz registra u koji će moći ponovo da se upišu posle tri meseca. Iako država nema obavezu da nezaposlenom obezbedi posao koji bi u potpunosti odgovarao njegovoj stručnoj spreml, zanimanju i mestu boravka, ona ipak ne može svojim propisima posredno ili neposredno dovoditi u situaciju nezaposlenog da po svaku cenu prihvati zaposlenje koje mu očigledno ne odgovara.

4.18.3. Pravo na pravedne i povoljne uslove rada

Član 7 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju pravo koje ima svako lice da se koristi pravičnim i povoljnim uslovima za rad koji naročito obezbeđuju:

- a) nagradu koja minimalno obezbeđuje svima radnicima:
- i) pravičnu zaradu i jednaku nagradu za rad i iste vrednosti bez ikakve razlike; posebno, žene moraju da imaju garanciju da uslovi njihovog rada nisu gori od uslova koje koriste muškarci i primaju istu nagradu kao oni za isti rad;
- ii) pristojan život za njih i njihovu porodicu shodno odredbama ovog pakta;
- c) istu mogućnost za sve da napreduju u svom radu u više odgovarajuću kategoriju, vodeći računa jedino o navršanim godinama službe i o sposobnostima;
- d) odmor, razonodu, razumno ograničenje radnog vremena i povremena plaćena odsustva, kao i naknadu za praznične dane.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.3.1. *Pravična zarada i jednaka nagrada za rad.* – Prema dosadašnjoj praksi Komiteta, pod obavezom da se obezbedi pravična zarada podrazumeva se, pre svega, uspostavljanje sistema po kome bi se odredila minimalna zarada zaposlenog. Pravičnost u ovom kontekstu podrazumeva određivanje visine zarade u skladu sa realnom društvenom vrednošću svakog konkretnog zaposlenja. Kada je u pitanju obezbeđenje „pristojnog života“ radnika i njihovih porodica, Komitet je ustanovio da se ova odredba mora posmatrati u skladu sa tekstom PESK u celosti, s posebnim osvrtom na član 11, koji se odnosi na odgovarajući životni standard. Prema tome, „pristojan život“ u ovom kontekstu znači uživanje onih prava koja zavise od visine zarade, kao što su pravo na stanovanje, ishranu, odeću, pa čak i na obrazovanje, lečenje i kulturu.³⁵³ Što se jednakosti zarada tiče, ona se može posmatrati u kontekstu dispariteta visine zarada na različitim radnim mestima i u kontekstu jednakosti visine zarada za istovrsna radna mesta. S obzirom da je Komitet svojom dosadašnjom praksom težio ujednačavanju uživanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava svih lica, razumno je očekivati da će u skorijoj budućnosti prihvatiti test koji je uspostavio Komitet nezavisnih eksperata za nadgledanje primene Evropske socijalne povelje, prema kome najniža zarada ni u jednom ekonomskom sektoru ne sme biti niža od 68% nacionalnog proseka.³⁵⁴ Što se tiče jednake visine zarada na istovrsnom radnom mestu, Komitet je u svojoj dosadašnjoj praksi na ovaj princip gledao uglavnom u svetlu zabrane diskriminacije.

Srbija je potpisnica konvencija MOR o minimalnim platama i jednakom nagrađivanju muške i ženske radne snage, ali još uvek nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 26 o mehanizmima za utvrđivanje minimalne zarade i Konvenciju MOR br. 99 o mehanizmima za utvrđivanje minimalne zarade u poljoprivredi.

Ustavom Republike Srbije garantovano je pravo zaposlenog na pravičnu naknadu za rad (čl. 60, st. 4). Ustav ne sadrži izričitu odredbu o jednakoj nagradi za rad iste vrednosti.

Zakon o radu propisuje da se odgovarajuća zarada utvrđuje u skladu sa zakonom, opštim aktom ili ugovorom o radu, kao i da se zaposlenom garantuje jednaka zarada za isti rad ili rad iste vrednosti pod pretnjom ništavosti ugovora o radu kojim se krši ovo načelo. Pod radom iste vrednosti Zakon podrazumeva rad za koji se zahteva isti stepen stručne spreme, ista radna sposobnost, odgovornost i fizički i intelektualni rad.

Radi obezbeđivanja materijalne i socijalne sigurnosti zaposlenih, zakonom je predviđeno pravo zaposlenih na minimalnu zaradu. Uslovi za ugovaranje minimalne zarade treba da budu određeni Opštim kolektivnim ugovorom. Minimalna zarada utvrđuje se odlukom Socijalno-ekonomskog saveta osnovanog za teritoriju Srbije (čl. 112 Zakona o radu). Socijalno-ekonomski savet je nezavisan organ koji čine

353 Vidi: Concluding Observations on Report of Kenya, dok. UN E/C.12/1993/6, st. 12.

354 Vidi: D. Harris, *European Social Charter*, 1984, p. 4951; takođe: dok. UN E/C12/1994/SR.12, st. 6.

predstavnicima Vlade Srbije (odnosno predstavnicima nadležnih izvršnih organa autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave), predstavnicima reprezentativnih udruženja poslodavaca i predstavnicima reprezentativnih sindikata.³⁵⁵ Ako Socijalno-ekonomski savet ne donese odluku u roku od 10 dana od dana početka pregovora, odluku o visini minimalne zarade donosi Vlada. Pri utvrđivanju minimalne zarade polazi se naročito od: troškova života, kretanja prosečne zarade u Srbiji, egzistencijalnih i socijalnih potreba zaposlenog i njegove porodice, stope nezaposlenosti, kretanja zaposlenosti na tržištu rada i opšteg nivoa ekonomske razvijenosti Srbije. Prema odredbi člana 112, st. 4 Zakona o radu, minimalna zarada ne može se progresivno smanjivati, već svaki put prilikom određivanja novog iznosa minimalne zarade može ostati ista ili se povećati u odnosu na utvrđeni iznos minimalne zarade iz prethodnog perioda. Visina minimalne zarade određuje se periodično na svakih šest meseci.

S obzirom da su mnoga pravna lica u Srbiji u postupku stečaja, zakonodavac je izmenama Zakona o stečajnom postupku,³⁵⁶ i Zakona o radu iz 2005. donekle popravio položaj zaposlenih kojima usled nelikvidnosti pravnog lica u kom su bili zaposleni nisu isplaćivane zarade i naknade za rad. Tako, Zakon o radu u članu 124 izričito garantuje zaposlenima pravo na isplatu neisplaćenih potraživanja kod poslodavca nad kojim je pokrenut stečajni postupak.³⁵⁷ Kako bi potraživanja zaposlenih bila namirena u što većoj meri tamo gde je to moguće, u članu 35 novog Zakona o stečaju zakonodavac je odustao od načela ravnopravnosti (pariteta) stečajnih poverilaca i utvrdio isplatne redove.

4.18.3.2. *Napredovanje u poslu.* – Član 7 (b) o jednakim uslovima za napredovanje u poslu u tesnoj je vezi sa članom 2 Pakta o zabrani diskriminacije u ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Pojedini članovi Komiteta su iznosili mišljenje da je država dužna da ustanovi određene objektivne kriterijume prema kojima bi se vršilo unapređivanje; time bi se osigurala jednakost u mogućnostima napredovanja, bar kada je reč o javnom sektoru.³⁵⁸ Za privatni sektor, članovi Komiteta smatraju da je obaveza države da donese opšte propise kojima se garantuje jednakost u napredovanju.³⁵⁹ Ipak, opšte odredbe o diskriminaciji i dalje igraju najznačajniju ulogu u ostvarivanju ovog prava.

Srbija je ratifikovala Konvenciju MOR br. 111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja.

Ustav Srbije sadrži odredbu koja bi širim tumačenjem mogla da predstavlja afirmaciju jednakosti u napredovanju. Naime, u njegovom članu 60, st. 3 stoji da je svakome pod jednakim uslovima dostupno svako radno mesto.

355 Član 2 Zakona o Socijalno-ekonomskom savetu, *Sl. glasnik RS*, 125/04.

356 *Sl. glasnik RS*, 84/04.

357 Vidi *Izveštaj 2005* I.4.18.4.1

358 Vidi dok. UN E/C.12/1987/SR.5, st. 40.

359 *Ibid*, st. 15.

4.18.3.3. *Zaštita na radu.* – Srbija je ratifikovala sve najvažnije konvencije MOR koje se odnose na zaštitu na radu i obeštećenje u slučaju nesrećnih slučajeva ili profesionalnih oboljenja, zdravstvenu zaštitu i službu medicine rada.

Član 60, st. 4 Ustava Srbije garantuje pravo svakoga na bezbedne i zdrave uslove rada i pravo na zaštitu na radu, dok se stavom 5 garantuje posebna zaštita na radu žena, mladih i osoba s invaliditetom.

Prema Zakonu o radu, zaposleni ima pravo na bezbednost i zaštitu zdravlja na radu. Za razliku od prethodnog zakona, novi Zakon o radu ne sadrži odredbu o obavezi poslodavca da organizuje rad kojim se obezbeđuje zaštita života i zdravlja zaposlenih. Umesto toga, novi Zakon u članu 80, st. 2 ustanovljava obavezu zaposlenog da poštuje propise o bezbednosti i zaštiti života i zdravlja na radu kako ne bi ugrozio svoju bezbednost i zdravlje, kao i bezbednost i zdravlje zaposlenih i drugih lica. Zaposleni ne može da radi prekovremeno, ako bi po nalazu nadležnog organa za ocenu zdravstvene sposobnosti takav rad mogao da pogorša njegovo zdravstveno stanje. Izostala je odredba o zabrani noćnog rada pod istim okolnostima. Zaposleni sa zdravstvenim smetnjama ne može da obavlja poslove koji bi izazvali pogoršanje njegovog zdravstvenog stanja ili posledice opasne za njegovu okolinu. Na poslovima na kojima postoji povećana opasnost od povređivanja, profesionalnih ili drugih oboljenja, može da radi samo zaposleni koji, pored posebnih uslova ispunjava i uslove za rad u pogledu zdravstvenog stanja, psihofizičkih sposobnosti i doba života. Iz istog razloga zakonom je ustanovljena obaveza skraćivanja radnog vremena za ova lica.³⁶⁰

Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu³⁶¹ pristupio je prilagođavanju pravila zaštite na radu novim uslovima poslovanja u kojima sve više na značaju dobijaju mala i srednja preduzeća koja nisu u mogućnosti da obrazuju velike službe zaštite na radu. Zbog toga zakon propisuje mogućnost da poslove zaštite na radu sprovodi i pojedinac sa položenim stručnim ispitom iz oblasti zaštite na radu ili sam poslodavac u određenim poslovnim delatnostima (trgovina, ugostiteljstvo itd.) ukoliko ima manje od deset zaposlenih. Pored toga, Zakon propisuje i mogućnost osnivanja pravnih lica i preduzetnika kojima se na osnovu kriterijuma koje propisuje Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku izdaje licenca za obavljanje poslova zaštite na radu. Nadzor nad radom ovih pravnih lica i preduzetnika vrši novoformirana Uprava za bezbednost i zdravlje na radu pri Ministarstvu rada (čl. 60 Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu).

Posebni oblici zaštite na radu su dati u pravilnicima i uputstvima.

Inspeksijski nadzor nad primenom zakona, drugih propisa o merama i normativima zaštite na radu, tehničkim merama koje se odnose na zaštitu na radu, akata preduzeća i kolektivnih ugovora vrši ministarstvo nadležno za poslove rada preko inspektora rada (čl. 60). Propisane su i kazne za nepoštovanje odredaba Za-

360 O posebnoj zaštiti žena i omladine vidi I.4.18.7.

361 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

kona o zaštiti na radu i nepoštovanja normativa, standarda, pravilnika i uputstava. Ove kazne su do donošenja novog Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu bile simbolične, ali su njegovim stupanjem na snagu višestruko uvećane.³⁶²

Nepridržavanje mera zaštite na radu bilo je osnov za prestanak rada preduzeća po starom Zakonu o preduzećima Srbije. Novi Zakon o privrednim društvima³⁶³ ne sadrži takvu odredbu, niti takvu posledicu predviđa novi Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu. Ipak, Zakon o privrednim društvima propisuje kao uslov za osnivanje privrednog društva, odnosno kao uslov za obavljanje delatnosti, postojanje prostora koji ispunjava uslove u pogledu tehničke opremljenosti, zaštite na radu i zaštite i unapređenja životne sredine, kao i druge propisane uslove. U određenim slučajevima neispunjavanje uslova zaštite zdravlja i bezbednosti na radu može predstavljati i krivično delo (čl. 280 KZ).

U slučaju da zaposleni smatra da mu je neko pravo na osnovu radnog odnosa uskraćeno ili povredeno, može se obratiti inspekciji rada (čl. 268 ZOR), pokrenuti spor pred nadležnim sudom (čl. 195 ZOR) ili može da zajedno sa poslodavcem iznese sporna pitanja pred arbitražu (čl. 194 ZOR).

4.18.3.4. Pravo na odmor, rasonodu i ograničeno radno vreme. – Prema praksi Komiteta, pravo na odmor, rasonodu i ograničeno radno vreme prevashodno se tumači kao obaveza države da obezbedi takvu raspodelu radnog vremena koja ostavlja vreme zaposlenom za odmor. S druge strane, ova se odredba tumači i kao obaveza države da zakonodavnom inicijativom obezbedi pravo zaposlenog na različite vrste plaćenih odmora. Komitet se do sada u velikoj meri oslanjao na praksu MOR i ugovore potpisane pod okriljem ove organizacije.

Srbija je ratifikovala skoro sve konvencije MOR koje se odnose na nedeljne odmone i plaćeno odsustvo, ali je otkazala Konvenciju MOR br. 52 o plaćenom godišnjem odmoru i Konvenciju MOR br. 101 o plaćenom godišnjem odmoru u poljoprivredi. Srbija nikada nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 30 o radnom vremenu u trgovini i kancelarijskim poslovima i Konvenciju MOR br. 47 o dužini radne nedelje od 40 radnih sati.

Ustav Srbije u članu 60, st. 4 izričito garantuje pravo na ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor i plaćeni godišnji odmor. Prema Zakonu o radu, radna nedelja traje pet radnih dana (čl. 55), a puno radno vreme iznosi 40 časova nedeljno (čl. 50). Raspored radnog vremena u okviru radne nedelje utvrđuje poslodavac. Radni dan, po pravilu, traje osam časova. Izuzetno, poslodavac kod koga se rad obavlja u smenama, noću ili kad priroda posla i organizacija rada to zahteva, radnu nedelju može da organizuje na drugi način. Poslodavac je dužan da obavesti zaposlenog o rasporedu i promeni radnog vremena, najmanje sedam dana pre početka rada. Rad između 22 časa i 6 časova narednog dana smatra se radom noću. Zaposleni ima pravo da u okviru 40 radnih sati nedeljno zasnue radni odnos sa više poslo-

362 Glava XI Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu.

363 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

davaca i tako ostvari puno radno vreme. Zakonom je propisana obaveza uvođenja skraćenog radnog vremena za lica koja rade na naročito teškim, napornim i po zdravlje štetnim poslovima. Radno vreme zaposlenog može trajati i duže od punog radnog vremena, ali za zaposlenog to može biti obaveza samo u slučaju više sile, iznenadnog povećanja obima posla i potrebe da se u određenom roku završi neplanirani posao.

Zaposleni po zakonu ima pravo na odmor u toku dnevnog rada i na dnevni, nedeljni i godišnji odmor, kao i na plaćeno i neplaćeno odsustvo u skladu sa zakonom. Ova prava se zaposlenom ne mogu uskraćivati. Zaposleni koji radi puno radno vreme ima pravo na odmor u toku radnog dana od najmanje 30 minuta (čl. 64 ZOR). Zaposleni ima pravo na odmor između dva uzastopna radna dana u trajanju od najmanje 12 časova neprekidno (čl. 66 ZOR). Zaposleni ima pravo na nedeljni odmor u trajanju od najmanje 24 časa neprekidno, a ako je neophodno da radi na dan svog nedeljnog odmora, mora da mu se obezbedi jedan dan odmora u toku naredne nedelje. Za svaku kalendarsku godinu, zaposleni ima pravo na godišnji odmor. Minimalno trajanje godišnjeg odmora je radnih 20 dana. Zaposleni koji prvi put zasniva radni odnos ili ima prekid radnog odnosa duži od 30 radnih dana stiče pravo da koristi godišnji odmor posle šest meseci neprekidnog rada. Dužina godišnjeg odmora utvrđuje se zavisno od dužine staža osiguranja, uslova rada i drugih merila utvrđenih opštim aktom ili ugovorom o radu. Za vreme korišćenja godišnjeg odmora, zaposleni ima pravo na naknadu zarade u visini zarade koju bi ostvario za mesec u kojem koristi godišnji odmor. Zaposleni ima pravo u toku kalendarske godine na odsustvo sa rada uz naknadu zarade (plaćeno odsustvo) najviše do sedam radnih dana u slučaju sklapanja braka, porođaja supruge i teže bolesti člana uže porodice. Pravo na odsustvovanje sa rada uz naknadu zarade u slučaju smrti člana porodice može trajati do 5 dana.

4.18.4. Sindikalne slobode

Član 8 PESK:

1. Države članice ovog pakta obavezuju se da obezbede:
 - a) pravo koje ima svako lice da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru, uz jedini uslov da pravila budu utvrđena od strane zainteresovane organizacije, u cilju unapređenja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet jedino ograničenja predviđenih zakonom i koja predstavljaju potrebne mere u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili zaštite prava i sloboda drugoga;
 - b) pravo koje imaju sindikati da ostvaruju udruženja i nacionalne saveze i pravo koje ovi imaju na stvaranje međunarodnih sindikalnih organizacija ili na učlanjivanje u njih;
 - c) pravo koje imaju sindikati da slobodno obavljaju svoju delatnost, bez drugog ograničenja osim onog koje predviđa zakon, a koje predstavlja potrebnu

meru u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili radi zaštite prava i sloboda drugoga;

d) pravo na štrajk, koje se ostvaruje prema zakonima svake zemlje.

2. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovih prava od strane članova oružanih snaga, policije ili državne uprave, podvrgne zakonskim ograničenjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije Međunarodne organizacije rada od 1948. godine o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnog prava da donosi zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuju zakon na način koji bi narušavao garantije predviđene navedenom konvencijom.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.4.1. *Sloboda sindikalnog organizovanja.* – Sloboda sindikalnog organizovanja jedina je sindikalna sloboda garantovana u sva tri opšta instrumenta za zaštitu ljudskih prava koje je Srbija ratifikovala – PGP (čl. 22), EKPS (čl. 11) i PESK (čl. 8). Po opštem mišljenju, pravo na sindikalno organizovanje podrazumeva pravo da se osniva sindikat i pravo da mu se po slobodnoj volji pristupi, pravo da se osnivaju udruženja, nacionalni i međunarodni savezi sindikata, kao i pravo samostalnog delovanja sindikata bez mešanja države. Formulaciju člana 8, st. 1 PESK „*obavezuju se da obezbede*“ ne treba tumačiti u duhu progresivnog ostvarenja slobode sindikalnog organizovanja. S obzirom da je ova sloboda garantovana i drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava čije odredbe odmah obavezuju, to važi i za član 8 PESK. Na sličnom stanovištu je i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava.³⁶⁴ Sloboda sindikalnog organizovanja ne predstavlja samo negativnu obavezu države da svojim delovanjem ne sprečava njeno ostvarivanje, već u nekim slučajevima i obavezu da ohrabruje i pomaže osnivanje i delovanje sindikalnih organizacija i da sprečava antisindikalne aktivnosti.³⁶⁵

Srbija je potpisnica Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, Konvencije MOR br. 11 o pravima udruživanja i koaliranja poljoprivrednih radnika, Konvencije MOR br. 98 o pravu na udruživanje i kolektivno pregovaranje i Konvencije MOR br. 135 o radničkim predstavnicima. Srbija nikada nije potpisala Konvenciju MOR br. 141 o zemljičkim udruženjima, Konvenciju MOR br. 151 o javnim službama za radne odnose i Konvenciju MOR br. 154 o kolektivnom pregovaranju.

Članom 55 Ustava garantovana je sloboda sindikalnog udruživanja. Sindikati se, prema stavu 2 istog člana, osnivaju bez prethodnog odobrenja uz upis u registar kod nadležnog državnog organa u skladu sa zakonom, dok je Ustavni sud jedini koji može zabraniti rad bilo kog udruženja, pa i sindikata, i to u slučajevima izričito sadržanim u stavu 4 člana 55. Način ostvarivanja slobode sindikalnog organizovanja detaljnije je uređen Zakonom o radu, zakonima koji regulišu materiju udruživanja građana i podzakonskim aktima. Zakon o radu u članu 6 definiše sindi-

364 Opšti komentar br. 3 (1990), dok. UN E/1991/23 (1991).

365 Vidi: dok. UN E/C.12/1994/SR.9, st. 33 i dok. UN E/C.12/1994/SR.10/Add.1, st. 1.

kat kao samostalnu, demokratsku i nezavisnu organizaciju zaposlenih u koju se oni dobrovoljno udružuju radi zastupanja, predstavljanja, unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa. Član 206 garantuje zaposlenima slobodu sindikalnog organizovanja.

Prema Zakonu o radu, sindikati se osnivaju bez odobrenja uz upis u registar čije je ažuriranje u nadležnosti ministarstva nadležnog za poslove rada. Ovakva odredba nije u suprotnosti sa praksom Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava i drugih ugovornih tela za zaštitu ljudskih prava sve dok uslovi za upis u registar i postupak upisa znatno ne otežavaju registraciju sindikata. Ovo se naročito odnosi na minimalan broj članova sindikata potrebnih za registraciju, kao i na uticaj države prilikom formiranja sindikata.³⁶⁶ Za ovo pitanje naročito je važna praksa Komiteta MOR za slobodu udruživanja.³⁶⁷ U Srbiji je postupak registracije sindikata uređen Pravilnikom o upisu sindikalnih organizacija u registar.³⁶⁸

Članom 4 Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava izričito je zabranjeno raspuštanje i suspenzija rada sindikalne organizacije odlukom upravnih vlasti. Prema Komitetu MOR za slobodu udruživanja, ovo je najekstremniji vid mešanja javnih vlasti u nezavisan rad sindikalnih organizacija. Prema članu 7 Pravilnika o upisu sindikalnih organizacija u registar Srbije, organizacija će se brisati iz registra, između ostalog, i na osnovu pravosnažne odluke o zabrani rada sindikata (čl. 7, t. 2 Pravilnika). Prema članu 67 Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana, odluku o zabrani rada sindikalnih organizacija donosi *opštinski organ uprave* nadležan za unutrašnje poslove, što je u suprotnosti sa međunarodnim obavezama. Rešenje kojim se zabranjuje rad organizacije ne mora biti obrazloženo, a žalba na rešenje nema suspenzivno dejstvo. Protiv konačnog rešenja u upravnom sporu ne postoji sudska zaštita, odnosno ne postoji delotvorni pravni lek.

Postavlja se pitanje slobode sindikalnog organizovanja pripadnika policije i drugih državnih službenika. Ustav Srbije u članu 55, st. 5 izričito zabranjuje određenim državnim službenicima (sudijama, pripadnicima policije i vojske, javnim tužiocima i zaštitniku građana) da budu članovi političkih organizacija. S obzirom da takve odredbe nema kada su u pitanju sindikati, ispravno je tumačenje prema kojem je ovim kategorijama zaposlenih Ustavom garantovano pravo na sindikalno udruživanje.

4.18.4.2. *Zaštita radničkih predstavnika.* – MOR je 1971. godine donela Konvenciju br. 135 o radničkim predstavnicima. Potreba za posebnim statusom ove kategorije zaposlenih proizilazi iz osetljivosti njihovih funkcija.

366 Vidi dok. UN E/C.12/1994/SR.9, st. 26.

367 Vidi ILO 1996d, Document No. 0301, 0302, 0303, 0304, 0305, 0306, 0307 i 0308. Vidi i *China Freedom of Association Case*, ILO CFA, Vol. LXXIII, 1990, Series B, No. 3.

368 *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

Zakon o radu u članu 188 propisuje da poslodavac ne može otkazati ugovor o radu, niti na drugi način da stavi u nepovoljan položaj predstavnika zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu. Pod predstavnicima zaposlenih Zakon podrazumeva: članove saveta zaposlenih i predstavnike zaposlenih u upravnom i nadzornom odboru poslodavca, predsednike sindikata kod poslodavca i imenovane ili izabrane sindikalne predstavnike. Poslodavcu je ipak ostavljena mogućnost da otkáže ugovor o radu predstavniku zaposlenih koji odbije da potpiše izmenjeni ugovor o radu, u skladu sa zakonom.³⁶⁹ Pored ovoga, Zakon propisuje da ovlašćeni predstavnici sindikata imaju pravo na plaćeno odsustvo radi obavljanja sindikalne funkcije, u skladu sa kolektivnim ugovorom ili sporazumom poslodavca i sindikata, srazmerno broju članova sindikata (čl. 211 ZOR). Kolektivnim ugovorom ili sporazumom može se utvrditi da ovlašćeni predstavnik sindikata u potpunosti bude oslobođen obavljanja poslova za koje je zaključio ugovor o radu.

4.18.4.3. *Pravo na štrajk*. – Pravo na štrajk je garantovano članom 8, st. 1, t. d PESK i članom 6, t. 4 Evropske socijalne povelje, ali ga izričito ne garantuju ni PGP, ni EKPS.³⁷⁰

Pravo na štrajk garantovano je članom 61 Ustava Srbije. Štrajk se sprovodi u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom, dok može biti ograničeno isključivo zakonom i u skladu s prirodom ili vrstom delatnosti. Sporno je pitanje politički motivisanih štrajkova i štrajkova podrške. Prema praksi Komiteta MOR za slobodu udruživanja, ova vrsta štrajka ne spada u definiciju štrajka iz Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava.³⁷¹ Ipak, pravo na štrajk ne podrazumeva samo obustavu rada isključivo radi prevazilaženja ekonomskih ili socijalnih problema nastalih usled loših uslova rada ili sličnih pitanja koji se mogu rešiti kolektivnim pregovaranjem zaposlenih i poslodavca. Pravo na štrajk prema praksi MOR podrazumeva i pravo radnika da obustave rad radi traženja novih rešenja u vođenju bolje ekonomske ili socijalne politike u državi.³⁷² Takođe, ne sme da postoji opšta zabrana štrajkova podrške, već radnicima mora biti omogućeno da preduzimaju i ovakve korake ukoliko je štrajk kome se podrška pruža legalan.³⁷³

369 Vidi 4.18.3.

370 Za razliku od Komiteta za ljudska prava, koji je u jednoj kontroverznoj odluci zauzeo stav da pravo na štrajk nije obuhvaćeno pravom na slobodu udruživanja garantovanim PGP (*Alberta Union protiv Kanade*, No. 18/1982), Evropski sud za ljudska prava je priznao značaj prava na štrajk u ostvarivanju slobode sindikalnog udruživanja, ali njegova sadržina još nije razrađena u praksi Suda (*Schmidt i Dahlstrom protiv Švedske*, A-21, 1976). Komitet MOR za slobodu udruživanja takođe je zauzeo stav da pravo na štrajk, koje se ne pominje izričito u Konvenciji MOR br. 87, predstavlja legitiman i suštinski (*essential*) način na koji sindikati ostvaruju interese zaposlenih (No. 118/1982, st. 2.3).

371 Vidi ILO 1996d, dokument 0902, st. 481.

372 *Ibid.*, st. 479.

373 *Ibid.*, st. 486.

PESK predviđa da se pravo na štrajk „vrši saobrazno zakonima svake pojedine zemlje“, što dozvoljava uvođenje određenih ograničenja radi ublažavanja štetnog dejstva i posledica štrajka po javni poredak, ali se pri tom ne može negirati samo pravo na štrajk.

Zakonom o štrajku³⁷⁴ pravo na štrajk ograničeno je obavezom štrajkačkog odbora i zaposlenih koji u štrajku učestvuju da štrajk organizuju i vode na način kojim se ne ugrožava bezbednost lica i imovine i zdravlje ljudi, onemogućava nanošenje neposredne materijalne štete i omogućava nastavak rada po okončanju štrajka. Osim tog opšteg ograničenja ustanovljen je i poseban režim štrajka „u delatnostima od javnog interesa ili u delatnostima čiji bi prekid rada zbog prirode posla mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera“ (čl. 9, st. 1). Delatnostima od javnog interesa smatraju se delatnosti koje poslodavac obavlja u oblasti: elektroprivrede, vodoprivrede, saobraćaja, informisanja, PTT usluga, komunalnih delatnosti, proizvodnje osnovnih prehrambenih proizvoda, zdravstvene i veterinarske zaštite, prosvete, društvene brige o deci i socijalne zaštite, kao i delatnosti od opšteg interesa za odbranu i bezbednost i poslovi neophodni za izvršavanje međunarodnih obaveza države. Ovaj spisak je preširok i ne odgovara međunarodnim standardima. Isti stav zauzeo je i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svojim Zaključcima o ostvarivanju socio-ekonomskih prava u Srbiji i Crnoj Gori.³⁷⁵

Delatnosti čiji bi prekid mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera su: hemijska industrija, industrija čelika i crna i obojena metalurgija (čl. 9, st. 2–4). U ovakvim delatnostima pravo na štrajk se može ostvariti, ako se ispune posebni uslovi, a to je da se obezbedi minimum procesa rada koji obezbeđuju sigurnost ljudi i imovine ili je nezamenjiv uslov života i rada građana ili rada drugog preduzeća, odnosno pravnog ili fizičkog lica koje obavlja privrednu ili drugu delatnost ili uslugu (čl. 10, st. 1). Ovaj minimum procesa rada utvrđuje direktor, a za javne službe i javna preduzeća osnivač, i to na način utvrđen opštim aktom poslodavca, u skladu s kolektivnim ugovorom, pri čemu osnivač, odnosno direktor imaju obavezu da uzmu u obzir mišljenje, primedbe i predloge sindikata (čl. 10, st. 3 i 4).

Nesumnjivo je da postoji potreba za posebnim režimom za štrajk u delatnostima od posebnog značaja za normalno funkcionisanje države, ali bi ona morala da se zadovoljava na drugačiji način. Mora se prihvatiti nužnost minimuma procesa rada u vitalnim postrojenjima i samo u nekim delatnostima. Pravila kojima se određuje taj minimum morala bi biti vrlo restiktivna, ali u odnosu na poslodavce a ne radnike. Način na koji je taj poseban režim formulisan postojećim zakonima o štrajku definiše minimum procesa rada tako široko da je pitanje da li do štrajka uopšte može doći, odnosno da li štrajk može imati bilo kakvog dejstva. Uz to, široke formulacije kao „izvršavanje međunarodnih obaveza“ omogućavaju da se štrajk u ne-

374 *Sl. list SRJ*, 29/96.

375 Concluding observations, dok. UN E/C.12/1/Add.108, od 23. juna 2005.

kim situacijama i potpuno zabrani, jer delatnost jednog preduzeća može u potpunosti biti okrenuta izvozu. Ovakvo ustanovljeni režim štrajka u određenom obimu negira samo pravo na štrajk.

Prema članu 8, st. 2 PESK, nacionalnim zakonodavstvom se mogu ustanoviti ograničenja prava na štrajk pripadnika oružanih snaga, policije ili državne uprave. Ustav ne sadrži odredbu kojom se zabranjuje pravo na štrajk državnim službenicima. S obzirom da Ustav dozvoljava ograničenje prava na štrajk zakonom prema prirodi delatnosti, a da se ova odredba mora tumačiti u skladu s odredbom člana 18, st. 2 Ustava kojom je propisano da zakoni ne mogu da utiču na suštinu prava zajemčenih Ustavom, proizilazi da zaposleni u državnim organima i pripadnici policije imaju pravo na štrajk.

Međutim, Zakon o štrajku u članu 18 predviđa da zaposlenom u državnom organu, pripadniku Vojske Jugoslavije i pripadniku policije prestaje radni odnos kada se utvrdi da je organizovao štrajk ili učestvovao u štrajku.

4.18.5. Pravo na socijalno obezbeđenje

Član 9 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na socijalno obezbeđenje, uključujući tu socijalno osiguranje.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Pravo na socijalno obezbeđenje obuhvata pravo na socijalno osiguranje i pravo na socijalnu pomoć.

Ustav Republike Srbije u članu 69 propisuje da „građani i porodice kojima je neophodna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju pravo na socijalnu zaštitu, čije se pružanje zasniva na načelima socijalne pravde, humanizma i poštovanja ljudskog dostojanstva“. Ustav garantuje i prava zaposlenih i njihovih porodica na socijalno obezbeđenje i osiguranje, pravo na naknadu zarade u slučaju privremene sprečenosti za rad, kao i pravo na naknadu u slučaju privremene nezaposlenosti. Određenim kategorijama garantuje se pravo na posebnu socijalnu zaštitu. Ustavna je obaveza države da organizuje fondove za različite vidove socijalnog osiguranja. Članom 70 Ustava posebno se garantuje pravo na penzijsko osiguranje.

Socijalno osiguranje obuhvata penzijsko, invalidsko, zdravstveno i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Postoji više zakona koji regulišu oblast socijalnog osiguranja.

Socijalno osiguranje za slučaj starosti i invalidnosti regulisano je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju.³⁷⁶

Obavezno osiguranje obuhvata sve zaposlene, lica koja samostalno obavljaju delatnost i poljoprivrednike, a njime se obezbeđuju prava osiguranika za slučaj sta-

³⁷⁶ *Sl. glasnik RS*, 34/03, 64/04, 84/04 i 85/05.

rosti, invalidnosti, smrti i telesnog oštećenja prouzrokovanog povredom na radu ili profesionalnom bolešću.

Pored obaveznog, postoji i mogućnost dobrovoljnog osiguranja za lica koja nisu obavezno osigurana pod uslovima, u obimu i na način predviđen posebnim zakonom (čl. 16 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju). Istovremeno, dobrovoljnim osiguranjem, osiguranici koji su osigurani obaveznim osiguranjem mogu obezbediti sebi i članovima svoje porodice veći obim ili drugu vrstu prava, od onih koja su predviđena ovim zakonom. Septembra 2005. u Srbiji je donet Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima.³⁷⁷ Zakonom je otklonjena dilema da li je moguće zaključivati ugovore između poslodavca i penzionog fonda, a u korist trećih lica, odnosno zaposlenih (tzv. penzioni plan). Ova mogućnost nije bila predviđena prvim nacrtom Zakona, ali je nakon javne rasprave zakonodavac odlučio da i nju uvrsti u novu regulativu. Ovo je dobro rešenje, jer proširuje spektar mogućnosti socijalnog osiguranja za slučaj starosti i povećava sigurnost zaposlenih, s obzirom da je, sa gledišta zaposlenog, i ovaj vid osiguranja obavezan, jer ugovor obavezuje poslodavca da uplaćuje doprinose u privatni socijalni fond.

Penzijski doprinos za penzijski plan ne može se bez odobrenja zaposlenih odbijati od zarade, a članstvo u penzijskom planu ne može biti uslov za zapošljavanje ili članstvo u sindikatu i drugim oblicima organizovanja zaposlenih. Iako u uporednom pravu poslodavci koji pristupe penzionim planovima nisu obavezni da uplaćuju doprinose u državno obavezno penzijsko osiguranje (s obzirom da ih ugovorna priroda penzijskog plana već obavezuje na takvu činidbu prema privatnim društvima za upravljanje dobrovoljnim penzionim fondovima), čini se da je dobro rešenje u tranzicionom periodu ostaviti vremena za privikavanje na jedno ovakvo posve novo rešenje u srbijanskoj pravnoj istoriji, a na kraju, i za sticanje poverenja u ovaj novi sistem. Tumačenjem tekstova relevantnih zakona, prema trenutno važećem rešenju, penzioni planovi ostaju samo *dopunski vid* socijalnog osiguranja za slučaj starosti, s obzirom da je državno osiguranje još uvek obavezno za sve kategorije zaposlenih bez izuzetka (čl. 11 i 12 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju). Pored ovoga, Zakon propisuje i mogućnost dobrovoljnog osiguranja pojedinca. Zakon propisuje mogućnost osnivanja privatnih društava za upravljanje dobrovoljnim penzionim fondovima, koja mogu osnivati domaća i strana fizička i pravna lica isključivo u obliku zatvorenih akcionarskih društava. Akcionarska društva u većinskom državnom vlasništvu ne mogu biti društva za upravljanje dobrovoljnim penzionim fondovima, osim kada se radi o bankama i osiguravajućim društvima sa većinskim državnim kapitalom.

Pravo za slučaj starosti je pravo na starosnu penziju. Osiguranik stiče pravo na starosnu penziju ako kumulativno ispuni uslove u pogledu godina života i dužine penzijskog staža. Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju Srbije iz 2005, propisano je da osiguranik stiče pravo na starosnu penziju: kad navršši 65 (muškarac), odnosno 60 (žena) godina života i najmanje 15

377 Sl. glasnik RS, 85/05.

godina penzijskog staža ili 40 (35) godina staža i najmanje 53 godine života (čl. 19) ili 45 godina staža osiguranja. Ovim je starosna granica pomerena u odnosu na prethodno rešenje, ali je snižena granica trajanja osiguranja.

Pravo za slučaj invalidnosti je pravo na invalidsku penziju. Uzrok nastanka invalidnosti nije od značaja za utvrđivanje samog pojma invalidnosti, ali jeste kada je reč o utvrđivanju uslova za sticanje pojedinih prava kao i obima tih prava.³⁷⁸

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju sadrži i odredbe o najnižoj starosnoj odnosno invalidskoj penziji, koje imaju zaštitni karakter i čija je svrha da obezbede minimum egzistencije onima koji su imali mali broj godina penzijskog staža i/ili nisku zaradu (čl. 25 i 26).

U slučaju smrti osiguranika, odnosno korisnika starosne ili invalidske penzije, korisnika prava po osnovu preostale radne sposobnosti, ili smrti osiguranika koji je navršio najmanje pet godina staža osiguranja ili je ispunio uslove za invalidsku penziju, članovima njegove porodice pripada pravo na porodičnu penziju (čl. 27–36 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju).

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju predviđa i pravo na novčanu naknadu za telesno oštećenje prouzrokovano povredom na radu, odnosno profesionalnom bolešću. Pojam povrede na radu postavljen je dosta široko i odgovara međunarodnim standardima. Ovo pravo može se ostvariti bez obzira da li je usled povrede nastupila invalidnost zaposlenog.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti regulisano je Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.

Pravo koje se ostvaruje u slučaju prestanka radnog odnosa jeste pravo na novčanu naknadu, pod uslovom da je lice bilo osigurano najmanje 12 meseci neprekidno ili s prekidima kraćim od 30 dana u poslednjih 18 meseci u Srbiji (čl. 108 Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti). Svaki prestanak radnog odnosa ne daje pravo na novčanu naknadu. Zakonom su predviđeni slučajevi u kojima lice ima pravo na novčanu naknadu (čl. 109 Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti). Generalno, ukoliko je do prestanka radnog odnosa došlo krivicom ili voljom zaposlenog lica, on neće imati pravo na novčanu naknadu. Ovo pravo predviđeno je i za nezaposlene koja spadaju u kategoriju tzv. tehnološkog viška. Za vreme za koje primaju naknadu, nezaposlena lica imaju pravo i na zdravstveno i penzijsko-invalidsko osiguranje (čl. 8, t. 6 Zakona o zdravstvenom osiguranju).

Za razliku od socijalnog osiguranja, gde zaposleni izdvajaju deo svog dohotka kako bi sebi i članovima svoje porodice omogućili određena prava za slučaj starosti, bolesti, invalidnosti ili smrti, socijalna pomoć podrazumeva davanja iz javnih fondova formiranih putem javnih prihoda države. Socijalna zaštita je uređena Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana.

378 Detaljnije o invalidskoj penziji vidi 4.18.11.

Prava koja se ostvaruju po osnovu socijalne zaštite su pravo na materijalno obezbeđenje, dodatak za pomoć i negu drugog lica, pomoć za osposobljavanje za rad, pomoć u kući, dnevni boravak, smeštaj u ustanovu ili smeštaj u drugu porodicu, usluge socijalnog rada, oprema korisnika za smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu i jednokratna pomoć.

Za ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite nadležan je Centar za socijalni rad, koji ima filijale na opštinskom nivou.

4.18.6. Pravo na zaštitu porodice

Član 10 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju da:

1. Treba da bude pružena što šira zaštita i pomoć porodici koja je prirodni i osnovni sastavni deo društva, posebno za njeno obrazovanje i za ono vreme za koje ona snosi odgovornost za izdržavanje i vaspitanje dece o kojima se brine. Na sklapanje braka budući supružnici moraju slobodno pristati.

2. Treba da bude pružena posebna zaštita majkama za razumno vreme pre i posle rođenja dece. Zaposlene majke treba da uživaju, za vreme ovog perioda, plaćeno odsustvo ili odsustvo uz odgovarajuća davanja iz socijalnog osiguranja.

3. Treba preduzeti posebne mere zaštite i pomoći u korist dece i mladih, bez ikakve diskriminacije iz rodbinskih ili drugih razloga. Deca i omladina moraju da budu zaštićeni od ekonomske i socijalne eksploatacije. Zakonom treba da se zabrani zapošljavanje na poslovima koji su takve prirode da mogu da izlože opasnosti njihov moral ili njihovo zdravlje, da dovedu u opasnost njihov život ili da naškode njihovom normalnom razvoju. Države treba isto tako da utvrde granice starosti ispod kojih je plaćeni rad dečije radne snage zakonom zabranjen i kažnjiv.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Srbija je potpisnica Konvencije o pravima deteta, Fakultativnog protokola uz nju o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, Konvencije MOR br. 3 o zapošljavanju žena pre i posle porođaja, Konvencije MOR br. 16 o obaveznom lekarskom pregledu dece i mladića pre zaposlenja na brodovima, Konvencije MOR br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija, revidirane Konvencije MOR br. 89 o noćnom radu žena u industriji, revidirane Konvencije MOR br. 90 o noćnom radu dece u industriji, revidirane Konvencije MOR br. 103 o zaštiti materinstva, Konvencije MOR br. 138 o minimalnoj starosti za zasnivanje radnog odnosa, Konvencije MOR br. 156 o jednakim mogućnostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodičnim obavezama) i Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada.

Ustav Srbije u članu 66 garantuje posebnu zaštitu porodice, majki, samohranih roditelja i deteta. Naročito se garantuje zaštita trudnica pre i posle porođaja, kao i posebna zaštita dece bez roditeljskog staranja i dece koja imaju fizički invaliditet ili mentalne smetnje. Ustav zabranjuje i dečiji rad u odnosu na sve maloletnike

mlađe od 15 godina, dok starijim maloletnicima zabranjuje rad na poslovima koji mogu negativno uticati na njihovo zdravlje ili moral. Članom 64 Ustava posebno se uređuju prava deteta.

Zakon o radu izostavlja posebnu zaštitu žena na radu, osim u slučaju trudnoće, čime se krše međunarodne obaveze koje je Srbija preuzela pristupanjem određenim Konvencijama MOR. Iako formalno pravno neutemeljene, ne može se reći da one nisu u skladu sa tendencijama evropskih zemalja u izjednačavanju položaja muškaraca i žena na radu.³⁷⁹ Ipak, trebalo je prvo otkazati relevantne konvencije MOR, pa tek potom pristupiti ovakvim zakonodavnim rešenjima radi usaglašavanja propisa sa komunitarnim pravom.

Zakon o radu predviđa da žena za vreme trudnoće ili sa detetom do tri godine ne može da radi duže od punog radnog vremena, odnosno noću. Izuzetno, žena sa detetom starijim od dve godine može da radi noću ali samo na osnovu svog pismenog zahteva. Ovo pravilo primenjuje se i prema muškom roditelju ukoliko majka ovo pravo ne koristi. Takođe, samohrani roditelj sa detetom do sedam godina ili detetom koje ima težak invaliditet može da radi duže od punog radnog vremena ili noću samo na osnovu svog pismenog zahteva (čl. 68 ZOR).

Osnovno pravo koje pripada zaposlenoj ženi u vezi sa trudnoćom i porođajem jeste pravo na porodiljsko odsustvo. Žena može da otpočne porodiljsko odsustvo 45 dana pre porođaja, a mora to da učini 28 dana pre porođaja (čl. 94, st. 2 ZOR). Žena ima pravo na porodiljsko odsustvo i odsustvo radi nege deteta u trajanju od ukupno 365 dana (čl. 94, st. 1 ZOR). Zakonom o radu propisano je i da porodiljsko odsustvo za treće i četvrto dete traje 2 godine.

Za vreme trajanja porodiljskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva sa rada radi posebne nege deteta, zaposlena žena ima pravo na naknadu zarade u visini zarade koju bi ostvarila na svom radnom mestu. U suprotnom joj pripada pravo na naknadu zarade u određenom procentu od tog osnova, u zavisnosti od dužine trajanja radnog odnosa neposredno pre ostvarivanja ovog prava (čl. 10–12 Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom).

Jedan od roditelja deteta kom je neophodna posebna nega ima pravo da odsustvuje sa rada, ili da radi s polovinom radnog vremena, u kom slučaju ima pravo na zaradu za vreme za koje radi, kao i pravo na naknadu zarade za drugu polovinu radnog vremena, najduže do navršanih 5 godina života deteta (čl. 96 ZOR). Zakonom o radu predviđeno je i pravo da jedan roditelj može odsustvovati s rada dok dete ne navršiti tri godine života. Za to vreme tom licu prava i obaveze po osnovu rada miruju (čl. 100, st. 2 ZOR).

379 Naime, sve države članice Evropske unije izuzev Slovenije otkazale su revidiranu Konvenciju br. 89 o noćnom radu žena u industriji nakon što im je to posredno sugerisao Evropski sud pravde (vidi presude: *Stoeckel C-345/89* i *Levy C-158/91*). Pored toga, neke evropske zemlje otkazale su i Konvenciju br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija (Velika Britanija, Holandija, Finska, Švedska, Irska i Luksemburg), a Danska, Norveška, Letonija, Litvanija i Kipar je nikada nisu ni potpisali.

Zakonom je u izvesnoj meri garantovana sigurnost radnog odnosa žene za vreme trudnoće, porodiljskog odsustva i korišćenja prava na dodatno odsustvo (kao i muškarcu koji se koristi pravom na odsustvo sa rada radi nege i posebne nege deteta). ZOR sadrži najširu zaštitu zaposlenih po osnovu korišćenja navedenih prava, time što obavezuje poslodavca da ne može zaposlenom otkazati ugovor o radu dok se koristi navedenim pravima (čl. 187, st. 1). Jedini izuzetak tiče se zaposlenih na određeno vreme ukoliko im u toku korišćenja ovih prava istekne ugovor o radu.

Prema članu 24 ZOR, donja granica za zasnivanje radnog odnosa je 15 godina, a zaposlena lica mlađa od 18 godina uživaju posebnu zaštitu. U pogledu zapošljavanja na nekim radnim mestima predviđena su ograničenja radi zaštite zdravlja zaposlenih maloletnika i mlađih punoletnika. Puno radno vreme zaposlenog mlađeg od 18 godina života ne može da se utvrdi u trajanju dužem od 35 časova nedeljno, niti dužem od osam časova dnevno. Maloletnik ne može da radi noću, osim u oblasti kulture, sporta, umetnosti i reklamne delatnosti, kada je neophodno da nastavi rad prekinut usled više sile ukoliko poslodavac nema na raspolaganju dovoljan broj punoletnih zaposlenih lica, ali je u ovom slučaju dužan da obezbedi nadzor nad radom maloletnika (čl. 88 ZOR).

4.18.7. Pravo na odgovarajući životni standard

Član 11 PESK:

1. Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na životni standard dovoljan za njega samog i njegovu porodicu, ubrajajući tu i dovoljno hrane, odeću i smeštaj, kao i stalno poboljšanje njegovih uslova života. Države članice će preduzeti odgovarajuće mere radi obezbeđenja ostvarenja ovog prava i u tom cilju one priznaju bitni značaj slobodno izabrane međunarodne saradnje.

2. Države članice ovog pakta, priznajući osnovno pravo koje ima svako lice na zaštitu od gladi,³⁸⁰ doneće pojedinačno ili kroz međunarodnu saradnju, potrebne mere uključujući tu i konkretne programe:

- a) za poboljšanje metoda proizvodnje, očuvanja i podele prehrambenih proizvoda kroz puno korišćenje tehničkih i naučnih znanja, kroz širenje vaspitnih principa o ishrani, razvitak ili reformu agrarnih sistema tako da obezbede što je moguće bolje osposobljavanje i korišćenje prirodnih bogatstava;
- b) za obezbeđenje pravične raspodele svetskih prehrambenih bogatstava u odnosu na potrebe, vodeći računa o problemima koji se postavljaju kako u zemljama uvoznicama tako i u zemljama izvoznicama prehrambenih proizvoda.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.7.1. Pravo na stanovanje. – Prema Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na stanovanje je „od centralne važnosti za ostvarivanje svih drugih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.”³⁸¹ Komitet je ustanovio da pravo na

380 Na engleskom „free from hunger“ – oslobođeni gladi.

381 General comment No. 4, dok. UN E/1992/23, st. 1.

stanovanje ne treba usko tumačiti, odnosno da ovo pravo ne znači samo pružanje bilo kakvog skloništa ili „krova nad glavom“.382 Ovo pravo treba tumačiti kao pravo pojedinca da živi „negde u sigurnosti, miru i dostojanstvu“.383 Pravo na stanovanje podrazumeva pravnu sigurnost osnova državnine stana (svojinska i stanarska prava, pravo zakupa itd), dostupnost usluga, materijala, prostorija i infrastrukture neophodnih za zaštitu zdravlja, sigurnosti, komfora i ishrane (energija za kuvanje, grejanje i rasvetu, mokri čvor, prostor za skladištenje hrane i odlaganje smeća, kanalizacija i sl), pristupačnost cena kako za pribavljanje stana tako i za njegovo održavanje (plaćanje stanarine i komunalnih usluga itd), pogodnost prostorija za stanovanje, dostupnost prostorija za stanovanje onespoblijenim licima, naročito deci, osobama sa invaliditetom i bolesnima (liftovi, rampe i sl) i lokaciju mesta za stanovanje sa koje pojedinac ima pristupa svom radnom mestu i kulturnom i društvenom životu.384

Zakon o stanovanju,385 reguliše: (1) otkup preostalih stanova u društvenom vlasništvu, (2) zakup stanova u društvenoj svojini i (3) status zaštićenih stanara koji imaju stanarsko pravo na stanovima u privatnoj svojini. U svemu ostalom, stanovanje je u Srbiji praktično prevedeno na tržišnu regulaciju, a stan i zadovoljenje stambene potrebe imaju status robe. Samo se u članu 2 Zakona kaže da „država preduzima mere za stvaranje povoljnih uslova za stambenu izgranju i obezbeđuje uslove za rešavanje stambenih potreba socijalno ugroženih lica u skladu sa zakonom“. Svi ostali elementi stambene politike koja štiti osetljive i ugrožene društvene grupe, i koji u različitim oblicima postoje u svim evropskim zemljama, nisu više predmet interesovanja državnih službi u Srbiji. Kada se ovome doda da se u socijalno ugrožena lica svrstavaju samo lica koja ostvaruju pravo na socijalnu pomoć (dohodak domaćinstva ispod apsolutne granice siromaštva od jednog američkog dolara na dan), onda je krug građana koja mogu očekivati čak i hipotetičku pomoć u zadovoljavanju stambenih potreba sasvim neznatan.

Gorući problem je pravo na stanovanje ugroženih grupa, naročito izbeglih i raseljenih lica i Roma, koji žive u nehygijenskim i nepodobnim stanovima. Penzioneri su jedina ugrožena društvena grupa za koju je donet poseban pravilnik o rešavanju stambenih potreba.386 Ovim pitanjima se bavi Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje.

U Srbiji nisu utvrđeni minimalni standardi stanovanja. Neodgovarajuća definicija stana stvara nepremostive teškoće u nastojanju da se statistički utvrdi broj loših stanova s nestandardnim uslovima stanovanja.387

382 *Ibid.*, st. 7.

383 *Ibid.*

384 *Ibid.*, st. 8.

385 *Sl. glasnik RS*, 50/92, 76/92, 84/82, 33/93, 53/83, 67/93, 46/94, 47/94, 48/94, 44/95, 49/95, 16/97, 46/98 i 26/01. Radi boljeg razumevanja stambene situacije u Srbiji vidi *Izveštaj 2004*, I.4.12.7.

386 *Sl. glasnik RS*, 38/97, 46/97.

387 U Zakonu o stanovanju stan je definisan na sledeći način: „Stanom, u smislu ovog zakona, smatra se jedna ili više prostorija *namenjenih i podobnih za stanovanje*, koje, po pravilu, čine

Na opštinskom nivou postoje oskudni fondovi namenjeni izgradnji stanova solidarnosti, iz kojih bi trebalo da se daju stanovi na korišćenje siromašnim porodicama. Ne postoji sistematski niti objedinjen uvid u broj tih stanova, njihov kvalitet, kriterijume dodele i režim korišćenja. Ustavni sud reagovao je donošenjem odluke kojom je naznačio da je Skupština grada ovlašćena da uredi jedinstvene kriterijume za dodelu stanova, a da preduzeća svojim opštim aktom utvrđuju kriterijume i merila za davanje stanova solidarnosti u zakup.³⁸⁸

4.18.7.2. Pravo na adekvatnu ishranu. – Pojedini članovi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava naglašavali su da član 11 Pakta sadrži dve različite, i prema tome samostalne, odredbe o pravu na ishranu. Prva je izražena u stavu 1 člana 11 kao „pravo na adekvatnu ishranu“, a druga u stavu 2 člana 11 kao „pravo na zaštitu (oslobođenje) od gladi“. Prvo je pravo koje podrazumeva progresivno ostvarenje jer zahteva određenu količinu i kvalitet hrane, dok je drugo pravo „da se ne umre od gladi“ pa ga s toga neki tumače kao fundamentalno pravo i zato momentalno primenljivo,³⁸⁹ tim pre što je ostvarenje ovog prava nužan uslov za ostvarenje samog prava na život.³⁹⁰

Zakonom o ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe³⁹¹ propisani su standardi koji se moraju poštovati pri stavljanju prehrambenih proizvoda u promet. Pod zdravstvenom ispravnošću namirnica, podrazumeva se higijenska ispravnost namirnica i ispravnost njihovog sastava. Odgovarajući nadzor regulisan je Zakonom o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe³⁹² i ostvaruje ga Ministarstvo zdravlja Srbije, odnosno njegovi sanitarni inspektori.

Ne postoje posebne subvencije za poboljšanje kvaliteta ishrane najsiromašnijih i osetljivih društvenih grupa. Postoje tzv. zaštitne cene nekih prehrambenih proizvoda.

4.18.8. Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje

Član 12 PESK:

1. Države ugovornice ovog Pakta priznaju pravo svakog lica da uživa najbolje stanje fizičkog i mentalnog zdravlja koje može postići.

jednu građevinsku celinu i imaju zaseban ulaz“ (čl. 3). U službenoj statistici, definicija stana glasi: „Stan se kao građevinski povezana celina sastoji od jedne ili više soba sa odgovarajućim pomoćnim prostorijama (kuhinja, ostava, predsoblje, kupatilo, nužnik i sl.) ili bez pomoćnih prostorija i može imati jedan ili više ulaza“ (kuziv naš).

388 *Sl. glasnik RS*, 1/01.

389 Dok. UN E/C.12/1989/SR.20, st. 26.

390 Dok. UN E/C.12/1989/SR.20, st. 18.

391 *Sl. list SRJ*, 24/94, 28/96 i 37/02.

392 *Sl. glasnik SRS*, 48/77 i 29/88 i *Sl. glasnik RS*, 44/91, 53/93, 67/93 i 48/94.

2. Mere koje će države ugovornice ovog Pakta preduzeti u cilju postizanja ovog prava moraju obuhvatati mere neophodne za:

- a) smanjenje broja mrtvorodenčadi i dečje smrtnosti, kao i zdravog razvoja deteta;
- b) poboljšanje svih vidova industrijske higijene i higijene okoline;
- c) sprečavanje i lečenje zaraznih, endemičnih, profesionalnih i drugih oboljenja, kao i borbe protiv tih bolesti;
- d) stvaranje pogodnih uslova za obezbeđenje svima lekarskih usluga i lekarske nege u slučaju bolesti.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.8.1. Opšte. – Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje podrazumeva i slobode i obaveze: slobodu od fizičke i mentalne torture i povređivanja, slobodu odlučivanja o primanju terapije, zabranu vršenja eksperimenata u zdravstvene svrhe itd. S druge strane, postoji obaveza uspostavljanja sistema zdravstvene zaštite u okviru koga se mogu uspostaviti obaveze korisnicima radi pružanja podjednako dobre zaštite svim građanima.³⁹³ Pravo na fizičko i mentalno zdravlje sadrži u sebi dostupnost zdravstvenih usluga i to bez diskriminacije.³⁹⁴

Ustav Srbije garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu. Ustav propisuje i da deca, trudnice, majke tokom porodijskog odsustva, samohrani roditelji sa decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način, u skladu sa zakonom. Ovo praktično znači da ove grupe lica imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu i ako nisu osiguranici zdravstvenog fonda. Ustav uspostavlja i pozitivnu obavezu države da pomaže razvoj zdravstvene i fizičke kulture, ali ni na koji način ne konkretizuje ovu odredbu. Ustav uspostavlja i obavezu države da organizuje fondove zdravstvenog osiguranja.

Ova oblast regulisana je Zakonom o zdravstvenom osiguranju (ZZO),³⁹⁵ i Zakonom o zdravstvenoj zaštiti (ZZZ).³⁹⁶

4.18.8.2. Zdravstveno osiguranje. – Zakonom o zdravstvenom osiguranju Srbije uređeno je obavezno i dobrovoljno zdravstveno osiguranje. Za sprovođenje i obezbeđivanje obaveznog zdravstvenog osiguranja nadležan je Republički zavod za zdravstveno osiguranje, dok se za obavljanje poslova dobrovoljnog osiguranja dozvoljava i organizovanje pravnih lica u privatnom vlasništvu koja obavljaju delatnost osiguranja, kao i posebni investicioni fondovi za zdravstveno osiguranje čije organizovanje i delovanje treba da bude uređeno posebnim zakonom.

393 Opšti komentar No. 14, dok. UN E/C.12/2000/4.

394 *Ibid.*, st. 12.

395 *Sl. glasnik RS*, 17/05.

396 *Sl. glasnik RS*, 107/05.

Subjekti obaveznog osiguranja su osiguranici i članovi njihovih porodica. Zakon propisuje da su osiguranici: zaposleni (bez obzira na pravni osnov po kom lice obavlja rad, svojstva poslodavca i vrstu radnog odnosa), poljoprivrednici, preduzetnici, akcionari, članovi i osnivači privrednih društava, sportisti, sveštenici registrovanih verskih zajednica, lica koja imaju pravo na novčanu naknadu po osnovu nezaposlenosti, korisnici penzija i dr.³⁹⁷ To su, između ostalih, i deca do navršene 15 godine života, školska deca i studenti do kraja propisanog školovanja, a najkasnije do navršenih 26 godina, žene (u smislu zaštite materinstva), lica starija od 65 godina, osobe sa invaliditetom, lica koja se leče od HIV infekcije, lica romske nacionalnosti koja zbog tradicionalnog načina života nemaju stalno prebivalište, odnosno boravište u Republici i dr.³⁹⁸ Članovima uže porodice koji uživaju prava po osnovu obaveznog zdravstvenog osiguranja smatraju se supružnik i vanbračni partner ako sa osiguranikom živi u vanbračnoj zajednici najmanje dve godine pre dana podnošenja prijave na osiguranje, deca rođena u braku ili van braka, usvojena deca, pastorčad i deca prihvaćena na izdržavanje, kao i članovi šire porodice: roditelji (otac, majka, očuh, maćeha i usvojilac), unučad, braća i sestre, ako su trajno i potpuno nesposobni za samostalan život i rad u smislu posebnih propisa i ako ih osiguranik izdržava.

Prava koja se ostvaruju na osnovu zdravstvenog osiguranja su pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na naknadu zarade za vreme privremene sprečenosti za rad, pravo na naknadu troškova prevoza u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite. Ova prava prema zakonu pripadaju osiguraniku koji je isplatio dospelu doprinose za zdravstveno osiguranje.

O pravima iz zdravstvenog osiguranja po pravilu odlučuje u prvom stepenu matična filijala osiguranika, a u postupku po žalbi Republički zavod za zdravstveno osiguranje. ZZO propisuje mogućnost pokretanja upravnog spora protiv drugostepenog rešenja Republičkog zavoda (čl. 175), ali su predviđeni značajni izuzeci. Tako, pokretanje upravnog spora nije dozvoljeno ukoliko su rešenjem povređena prava osiguranika na pružanje zdravstvene zaštite, ali je u ovom slučaju propisana mogućnost pokretanja parnice u roku od 30 dana od dana prijema odluke Republičkog zavoda. Postupak u ovom slučaju je hitan.

4.18.8.3. Zdravstvena zaštita. – Zdravstvena zaštita podrazumeva preventivnu, kontrolnu i rehabilitacionu zaštitu. Finansiranje zdravstvene zaštite vrši se iz sredstava zdravstvenog osiguranja u odnosu na osigurana lica, iz sredstava budžeta republike, i iz ličnih sredstava korisnika zdravstvene zaštite u slučajevima određenim zakonom (participacija). Pravo na zdravstvenu zaštitu koje se obezbeđuje obaveznim zdravstvenim osiguranjem obuhvata: mere prevencije i ranog otkrivanja bolesti; preglede i lečenje žena u vezi sa planiranjem porodice kao i u toku trudnoće, porođaja i materinstva; preglede i lečenje u slučaju bolesti i povrede; preglede i

397 Korisnici obaveznog osiguranja taksativno su nabrojani u članu 17 ZZO.

398 Vidi član 22 ZZO i član 11, st. 2 ZZZ.

lečenje bolesti usta i zuba,³⁹⁹ medicinsku rehabilitaciju u slučaju bolesti i povrede; lekove i medicinska sredstva; medicinsko-tehnička pomagala. Finansiranje zdravstvene zaštite u navedenim slučajevima može biti potpuno iz sredstava osiguranja, ili uz participaciju osiguranika. U zakonu su taksativno nabrojani slučajevi u kojim je osiguranik dužan da plati participaciju, kao i procentualna vrednost novčanog učešća osiguranika (čl. 45 ZZO). Pojedina lica oslobođena su od obaveze plaćanja participacije (ratni vojni invalidi i civilni invalidi rata, druge osobe sa invaliditetom, dobrovoljni davaoci krvi itd).

4.18.8.4. Prava pacijenata. – Zakoni o zdravstvenoj zaštiti, za razliku od prethodnih propisa koji su uređivali ovu oblast, posvećuje naročitu pažnju zaštiti prava pacijenata. Osnovno pravo pacijenta je pravo na dostupnost zdravstvene zaštite u skladu sa materijalnim mogućnostima sistema zdravstvene zaštite (čl. 26 ZZZ). Svaki pacijent ima pravo na sve vrste informacija nezavisno od stanja zdravlja, zdravstvene službe i načina kako je koristi, na sve informacije koje su na osnovu naučnih istraživanja i tehnoloških inovacija dostupne, kao i pravo da blagovremeno dobije obaveštenje koje mu je potrebno kako bi doneo odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku meru (čl. 27 i 28 ZZZ). Zakon propisuje i izuzetak od obaveze davanja obaveštenja o dijagnozi ukoliko bi to moglo da ugrozi zdravlje pacijenta, ali u tom slučaju obaveštenje mora da se da srodniku pacijenta. Pacijent ima i pravo na slobodan izbor tima lekara odnosno doktora medicine, kao i na slobodan izbor medicinskih procedura, uključujući i odbijanje tretmana. Bez pristanka pacijenta ne sme se, po pravilu, nad njim preduzeti nikakva medicinska mera. Izuzeci se tiču neodložne potrebe za preduzimanjem medicinskih mera u okolnostima u kojima pacijent nije sposoban da da svoj pristanak (uključujući tu i nemogućnost blagovremenog davanja pristanka staratelja, odnosno zakonskog zastupnika pacijenta), kao i medicinskog zbrinjavanja lica sa mentalnim poremećajima. Zakon propisuje mogućnost da pacijent sam odredi lice koje će umesto njega donositi odluke o medicinskim merama za slučaj da on postane nesposoban za odlučivanje (tzv. *advance care directives*). Pacijent uživa i zaštitu ličnih podataka i privatnosti koje je saopštio medicinskim radnicima ili do kojih se došlo tokom dijagnostičkih ispitivanja i lečenja. Zabranjeno je i vršenje eksperimenta nad pacijentima bez njihove izričite saglasnosti. Pacijent ima pravo i na naknadu štete koja mu je prouzrokovana stručnom greškom zdravstvenog radnika. Ovo pravo se ne može unapred isključiti niti ograničiti.

Propisana je i obaveza organizovanja rada „zaštitnika pacijentovih prava“ nadležnog za razmatranje prigovora pacijenata u okviru zdravstvenih ustanova (čl. 39 ZZZ). Zaštitnik pacijentovih prava samostalan je u svom radu. Rok za donošenje odluke o prigovoru je osam dana (pet za razmatranje prigovora i tri dana za dostavljanje nalaza). Ukoliko je građanin nezadovoljan odlukom, može se obratiti zdravstvenoj inspekciji.

399 U pogledu stomatoloških usluga novi zakon uvodi značajna ograničenja.

4.18.9. Pravo na obrazovanje

Ustav Republike Srbije propisuje da svako ima pravo na obrazovanje, te da je osnovno i srednje obrazovanje besplatno (čl. 71). Pored toga, Ustav propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno. Ustav propisuje i da svi građani imaju, pod jednakim uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju, kao i da država omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom. Ovim je u izvesnoj meri snižen do sada postojeći standard prava na obrazovanje koji je propisivao prošli Ustav Srbije, a prema kom se besplatno obrazovanje ostvarivalo na svim nivoima *redovnog* obrazovanja.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁴⁰⁰ propisuje da privatna lica mogu da osnivaju osnovne škole.

Tokom 2004. godine, donet je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojim su poništene mnoge reformske odredbe predašnjeg Zakona.⁴⁰¹ Ukinuti su posebni Saveti – Prosvetni savet, Savet za stručno obrazovanje i Savet za usaglašavanje stavova u obrazovanju i formiran je Nacionalni prosvetni savet čiji je sastav sporan, naročito u delu kojim se propisuje da se jedan član Saveta imenuje iz reda Srpske pravoslavne crkve, a jedan član iz svih ostalih „tradicionalnih verskih zajednica i crkava“ (čl. 11, st. 3, t. 7 i 8). Takođe zabrinjava odredba po kojoj se u Nacionalni savet koji ima 42 člana imenuje samo jedan član iz reda svih nacionalnih manjina. Obavezno školovanje ponovo je skraćeno sa 9 na 8 godina, a ukinut je i sistem licenci za nastavnike. Odredbe kojima se učenicima omogućavalo da na lakši način savladaju gradivo i pređu u naredni razred obrazovanja takođe su ukinute (čl. 101, st. 2, 4, 8 i 9). Zabrinjavaju i odredbe Zakona kojima su zamenjene nacionalno neutralne odredbe predašnjeg zakona.⁴⁰²

Pored ovog osnovnog zakona, ranije je donet Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi,⁴⁰³ a maja 2002. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o srednjoj školi.⁴⁰⁴

Izmene i dopune mahom se odnose na status, organizaciju, plan i program verske nastave i nastave drugog izbornog predmeta koji određuje ministar prosvete, preciziranje stručnog, upravnog i inspekcijuskog nadzora, te delokrug rada školskih odbora i saveta roditelja. Školski odbori, kao organi upravljanja školom, po ovim izmenama imaju tripartitni sastav, koji čine predstavnici škole, roditelja i lokalne samouprave (čl. 118, st. 2 Zakona o osnovnoj školi i čl. 89, st. 2 Zakona o srednjoj školi⁴⁰⁵). Namera zakonodavca je stvaranje partnerskog odnosa i usaglašavanja mišljenja onih grupa koje, po prirodi stvari, imaju interesa za participacijom u obrazo-

400 Sl. glasnik RS, 62/03, 64/03 i 58/04.

401 Sl. glasnik RS, 58/04.

402 Vidi odredbe o ciljevima obrazovanja: član 3, t. 5 i 11.

403 Sl. glasnik RS, 22/02.

404 Sl. glasnik RS, 23/02.

405 Sl. glasnik RS, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96 i 23/02.

vanju. Jedno od ovlašćenja koje pripada školskom odboru je imenovanje direktora škola po prethodno pribavljenom mišljenju nastavničkog veća. Dosadašnja praksa prilikom izbora direktora škola (posle stupanja na snagu izmena zakona) pokazuje da je u nemalom broju slučajeva mišljenje nastavničkog veća ignorisano.⁴⁰⁶

Zakoni o obrazovanju sadrže i odredbe kojima se obezbeđuje zaštita grupa i pojedinaca od diskriminacije i zaštita od fizičkog kažnjavanja i vređanja ličnosti učenika. Član 7 Zakona o osnovnoj školi i član 8 Zakona o srednjoj školi predviđaju:

U školi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju ili omalovažavaju grupe i pojedinci po osnovu rase, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, odnosno političkog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti.

U školi je zabranjeno fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti učenika.

Na ovaj način se podcrtavaju odredbe Konvencije o pravima deteta koje se odnose na nediskriminaciju, zaštitu od zlostavljanja i školsku disciplinu u smislu načina na koji se može sprovoditi (čl. 2, 19, st. 1 i čl. 28, st. 2, Konvencije UN o pravima deteta; za zabranu telesnog kažnjavanja).⁴⁰⁷ Ove zabrane potkrepljene su i odgovarajućim mehanizmom zaštite i njihova povreda predstavlja osnov za udaljšavanje nastavnika, odnosno saradnika iz nastave (čl. 73, st. 1 Zakona o osnovnoj školi; čl. 80, st. 1 Zakona o srednjoj školi). Ovo je takođe osnov za razrešenje direktora koji ne preduzima mere u slučaju nedoličnog ponašanja nastavnika (čl. 88, st. 3 Zakona o srednjoj školi), a propisana je i sankcija za školu koja je dužna da plati novčanu kaznu za prekršaj ukoliko na ovakva ponašanja ne reaguje (čl. 109, st. 11 i 12 Zakona o osnovnoj školi; čl. 140, st. 1 i 2 Zakona o srednjoj školi).

Novina u zakonima odnosi se i na odvajanje upravnog od stručno-pedagoškog nadzora u školama. Finansiranje zarada, naknada i drugih primanja prosvetnih radnika, kao i sredstva zajedničke potrošnje, je centralizovano i vrši se preko Ministarstva prosvete. Takođe, eksplicitno je navedeno da škola može ostvarivati i sopstvene prihode po osnovu donacija, sponzorstva, ugovora i drugih pravnih poslova. Opština, odnosno grad, obezbeđuje sredstva za stručno usavršavanje nastavnika i saradnika, investiciono i tekuće održavanje, opremanje, materijalne troškove i amortizaciju u skladu sa zakonom, prevoz učenika koji su nastanjeni na udaljenosti većoj od 4 km od sedišta škole, ako na toj udaljenosti nema škole. Za učenike ometene u

406 Kada se govori o pravu na obrazovanje najčešće se govori o deci kao korisnicima obrazovanja ili o roditeljima koji imaju pravo da svoju decu vaspitavaju u skladu sa svojim verskim i filozofskim uverenjima (čl. 2 Protokola br. 1 uz EKPS). Najčešće se i najlakše zaboravljaju učitelji i nastavnici. Iako oni svakako nisu jedini kojih se život i organizacija škole tiče, pitanje izbora direktora je ponajviše stvar njihove brige i interesa. Ovo naročito s obzirom na to da je za pitanja koja se tiču života škole, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o srednjoj školi (čl. 90a) predviđeno postojanje Saveta roditelja. Izbor direktora više se tiče života škole kao kolektiva, pa bi ovo ovlašćenje trebalo u potpunosti preneti nastavničkom veću. Ovakvim rešenjem škola bi postala istinski demokratizovana i depolitizovana ustanova.

407 Vidi *Campbell i Consans protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 7511/76; 7743/76 (1982). O slučaju telesnog kažnjavanja maloletnika vidi i predmet *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 5856/72 (1978).

razvoju obezbeđuje se prevoz bez obzira na udaljenost stana od škole. Izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi uvedena je i odredba po kojoj „[o]pština odnosno grad na čijoj teritoriji roditelj učenika ima prebivalište vodi evidenciju o deci koja su razvrstana i upisana u odgovarajuću školu i snosi troškove prevoza, ishrane i smeštaja učenika, ako na području te opštine nema odgovarajuće škole“ (čl. 85, st. 9). Ostaje otvoren problem, kako će tu obavezu ostvariti siromašne opštine, koje iz svog budžeta ne mogu da izdvoje za to potrebna sredstva. Dosadašnja obaveza opština, iako zakonom regulisana, nije bila ostvarivana u siromašnim opštinama (po pravilu u seoskim područjima), gde je problem velikih distanci između škole i stanovanja i najizraženiji. Zakon ne predviđa organizovanje specijalizovanog đlačkog prevoza, čak ni u opštinama s niskom gustinom naseljenosti i disperzovanim naseljima. Za ta naselja, kao i za naselja gde je mali broj dece stasale za osnovnu školu, zakonodavac predviđa formiranje tzv. područnih škola, s kombinovanim odeljenjima. Zakon sadrži kategoriju „kombinovano odeljenje“ za niže razrede osnovne škole (I–IV razred), u kome su spojena dva razreda (u tom slučaju odeljenje broji do 20 učenika) ili tri i četiri razreda (do 15 učenika). Kvalitet rada u kombinovanim odeljenjima, koja se nalaze u starim i slabo opremljenim zgradama (često bez klozeta i tekuće vode u zgradi, biblioteke, kuhinje, kabineta i sličnih prostorija), veoma je nizak i demotivišući za učenike.

Stručno usavršavanje, sticanje zvanja i napredovanje u struci nastavnika, stručnih saradnika i vaspitača detaljnije su uređeni u odnosu na prethodna zakonska rešenja.

Zakon ne predviđa kaznene odredbe za opštinske vlasti, niti za Ministarstvo prosvete, ako ne obezbede da učenici pohađaju školu pod uslovima propisanim ovim zakonom, ali su zato predviđene kazne za roditelje.

4.18.9.1. Univerzitet. – Ustav Republike Srbije u članu 72 izričito garantuje autonomiju univerziteta, visokoškolskih i naučnih ustanova, čime su ispravljene nedostaci do sada važećih ustavnih akata koji nisu sadržali ovakvu odredbu. Prema ustavnoj odredbi, autonomija visokoškolskih i naučnih ustanova se ogleda u njihovoj samostalnosti u odlučivanju o unutrašnjoj organizaciji i radu (čl. 72, st. 2). Jemči se i sloboda naučnog i umetničkog stvaralaštva (čl. 73 Ustava).

Ova oblast uređena je Zakonom o visokom obrazovanju.⁴⁰⁸ Zakon koji je pripreman nekoliko godina doneo je mnoga nova i moderna rešenja. On već u načelnim odredbama utvrđuje da je delatnost visokog obrazovanja od posebnog značaja za Srbiju i da je deo međunarodnog, a posebno evropskog, obrazovnog, naučnog, odnosno umetničkog prostora (čl. 2). Visoko obrazovanje zasniva se, između ostalog, i na načelima akademske slobode, autonomije, poštovanju ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih vidova diskriminacije, učešće studenata u upravljanju i odlučivanju, posebno u vezi sa pitanjima koja su od značaja za kvalitet nastave (čl. 4). Istovremeno, izričito je propisana ravnopravnost visokoobrazovnih ustanova bez obzira na oblik svojine, odnosno na to ko je osnivač (čl. 4,

408 Sl. glasnik RS, 76/05.

st. 1, t. 9). Zakon, na nekoliko mesta, posebno insistira na zabrani diskriminacije. Najdirektnija zabrana sadržana je u odredbi po kojoj pravo na visoko obrazovanje imaju sva lica sa prethodno stečenim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, seksualnu orijentaciju, etničko, nacionalno ili socijalno poreklo, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, status stečen rođenjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje (čl. 8, st. 1).

Iako postoje neke manje primedbe na tekst Zakona o visokom obrazovanju i sumnje u spremnost da se on brzo i efikasno implementira, generalna ocena, bar sa stanovišta ljudskih prava, može biti povoljna.

4.18.10. Prava osoba sa invaliditetom

Odredbе koje regulišu pravo lica sa hendikepom su vrlo raznolike i protežu se kroz veliki broj zakonskih i podzakonskih akata. Iako se poslednjih nekoliko godina radilo na popravljanju zakonskih rešenja u ovoj oblasti, postojeće odredbe su još uvek u velikoj meri neadekvatne i često nedovoljne. Tokom 2006. usvojen je izuzetno važan Zakon o zabrani diskriminacije osoba s invaliditetom.⁴⁰⁹ Još uvek se čeka na usvajanje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom.

4.18.10.1. Pravo na rad. – Za razliku od prethodnog Ustava Srbije, novi Ustav ne sadrži odredbu kojom se uspostavlja obaveza države da organizuje programe specijalne i stručne obuke za lica koja su delimično sposobna za rad (čl. 39). Zapošljavanje i profesionalna rehabilitacija invalida uređeni su Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti,⁴¹⁰ Zakonom o socijalnoj zaštiti⁴¹¹ i Zakonom o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida.⁴¹² Međutim, odredbe ovog zakona su nepotpune jer se pozivaju na druge zakone koji zapravo ne postoje.

Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti Srbije propisana je obaveza vlade da uz prethodno pribavljeno mišljenje Socijalno-ekonomskog saveta donese Program o aktivnoj politici zapošljavanja, u kom bi posebna pažnja bila posvećena zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji invalida i lica sa smanjenom radnom sposobnošću.

Zakonom o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida uređeno je pitanje osnivanja preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida kao i uslovi njihovog poslovanja. Prema ovom zakonu, dok traje radno osposobljavanje lica sa hendikepom, to lice ne zasniva radni odnos u preduzeću. Lice sa hendikepom koje stupa u radni odnos u ovakva preduzeća može biti zaposleno bez prethodnog javnog oglašavanja radnog mesta uz posredovanje Nacionalne službe za zapošljavanje ili agencija za zapošljavanje. Ovakva preduzeća dobijaju i određene subvencije

409 *Sl. glasnik RS*, 33/06. O Zakonu vidi I.4.1.2.

410 *Sl. glasnik RS*, 71/03 i 83/04.

411 *Sl. glasnik RS*, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96 i 29/01.

412 *Sl. glasnik RS*, 25/96 i 101/05.

iz budžeta Srbije. Izmenama iz 2005. godine⁴¹³ višestruko su uvećane do skora izuzetno niske kazne za preduzeće i odgovorno lice koje zloupotrebi prava garantovana ovim zakonom.

Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava nezaposlenih lica⁴¹⁴ propiše da osobe sa invaliditetom imaju prioritet u posredovanju pri zapošljavanju kao i u programima za profesionalnu orijentaciju, pripremama za zapošljavanje i ostvarivanjima programa obrazovanja. U slučaju zasnivanja radnog odnosa, 80% od prosečne mesečne neto zarade izdvaja se iz budžeta za namirivanje primanja ovih lica tokom prvih 12 meseci njihovog zaposlenja.

4.18.10.2. Pravo na socijalno obezbeđenje. – Pravo na socijalno obezbeđenje podrazumeva prava na invalidsku penziju, socijalnu pomoć i smeštanje u ustanove socijalne zaštite.

Pravo na invalidsku penziju stiče osiguranik kod koga nastupi potpuni gubitak radne sposobnosti zbog promene u zdravstvenom stanju prouzrokovane povredom na radu ili usled profesionalne bolesti, povrede van rada ili bolesti koje se ne mogu otkloniti lečenjem ili medicinskom rehabilitacijom (čl. 21). Pravo na invalidsku penziju za slučaj povrede ili bolesti van rada stiče se kada nastupi radna nesposobnost pre navršenja godina života propisanih za odlazak u starosnu penziju kao i uz navršenih 5 godina osiguraničkog staža. Kada invalidnost nastupi pre navršene 20 godine života usled povrede van rada ili bolesti, osiguranik stiče pravo na invalidsku penziju posle navršene jedne godine staža osiguranja, odnosno 2 i 3 godine staža osiguranja u slučaju nastanka nesposobnosti za rad do 25 odnosno 30 godine života. Zakon o radu Srbije nalaže poslodavcu da zaposlenom invalidu rada obezbedi obavljanje poslova prema preostaloj radnoj sposobnosti, u skladu sa propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju (čl. 78). Novi Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju ne govori o prekvalifikaciji i raspoređivanju na drugo radno mesto zaposlenog koji usled povrede na radu ili profesionalne bolesti, odnosno povrede van rada ili bolesti doživi bitno umanjeње radne sposobnosti, što predstavlja značajan nedostatak.

Naročito je problematično pravo na smeštanje u ustanove socijalne zaštite u Srbiji. Ne postoje adekvatne alternative institucionalnom zbrinjavanju mentalno ometenih lica nesposobnih za samostalni život (mogućnost zaštićenog stana omogućena je samo za lica čije su mogućnosti za samostalno stanovanje očuvane ili znatno smanjene, ne postoje komune, sistem hraniteljskih porodica ne funkcioniše jer ne postoje povoljni zakonski okviri i sl). U praksi, deinstitucionalizacija nije ni otpočela. Ne postoje odredbe u zakonu koje bi nalagale da se lice mora smestiti u ustanovu socijalne zaštite koja je najmanje udaljena od mesta prebivališta ili boravišta članova porodice korisnika ukoliko oni postoje. Korisnicima su često uskraću-

413 Zakon o izmenama Zakona kojima su određene novčane kazne za privredne presteupe i prekršaje (*Sl. glasnik RS*, 101/05), član 83.

414 *Sl. glasnik RS*, 35/97, 39/97, 52/97, 22/98, 8/00, 29/00, 49/01 i 28/02.

ju osnovna ljudska prava. Većina korisnika ne poseduje poslovnu sposobnost i stavljena je pod starateljstvo. Ne postoje zakonski okviri koji bi sprečili ovakvu praksu.

4.18.10.3. Pravo na obrazovanje. – Lica sa smetnjama u razvoju, odrasli i lica sa posebnim sposobnostima imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove posebne obrazovne i vaspitne potrebe (čl. 4 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Obrazovno-vaspitni rad za lica koja koriste jezik znakova izvodi se na jeziku znakova i pomoću sredstava tog jezika (čl. 7). Specijalno obrazovanje dece ometene u razvoju regulisano je glavom VII Zakona o osnovnoj školi Srbije. Ovim zakonom regulisano je tzv. razvrstavanje dece ometene u razvoju, finansiranje ovog oblika obrazovanja, kao i vidovi predškolskog obrazovanja. Deca ometena u razvoju, u smislu ovog zakona, jesu deca sa telesnim oštećenjima, mentalno ometena deca i deca sa višestrukom ometenošću u razvoju. Kao telesna oštećenja tretiraju se senzorna oštećenja, odnosno poremećaji vida i sluha. Zakon poznaje i četvorostepenu klasifikaciju mentalne ometenosti (laka, umerena, teža i teška). Razvrstavanje dece vrši se, po pravilu, pre početka sticanja osnovnog obrazovanja i vaspitanja, ali se može izvršiti i u toku školovanja. Razvrstavanjem se utvrđuje zdravstvena sposobnost deteta za sticanje osnovnog obrazovanja i određuje vrsta škole koju će dete upisati. Odluku o tome donosi nadležna Komisija za razvrstavanje rešenjem protiv kog je dozvoljena žalba roditelja. Ovakvim rešenjem uloga roditelja u biranju načina školovanja dece svedena je na minimum, što je naročito štetno u slučajevima fizičkog hendikepa.

II LJUDSKA PRAVA U PRIMENI

1. Uvod

1.1. Domaći mediji kao izvor podataka. – U Srbiji je u 2006. publikovano 12 političkih dnevnika sa tiražom od oko 600.000 primeraka. Šest od tih dnevnih listova distribuirano je na celoj teritoriji Srbije. U isto vreme u Srbiji je štampano pet političkih nedeljnika od kojih su samo dva pokrivala celu teritoriju zemlje i imala značajan tiraž za tu vrstu novine.

Saradnici Beogradskog centra za ljudska prava su, za potrebe ovog izveštaja, pratili dnevnike *Politika*, *Danas*, *Večenje novosti* i *Blic*, kao i nedeljnike *Vreme* i *NIN*.

Pored toga, korišćeni su i servisi novinskih agencija – državne agencije *TANJUG*, privatnih agencija *BETA* i *FONET*, kao i servisi nekih stranih agencija, prvenstveno španske agencije *EFE*. Osim toga, korišćena je i arhiva Medijske dokumentacije Ebart, kao i internet stranica *B92*.

Za izveštaj o stanju ljudskih prava u 2006. izdvojeno je 6.676 tekstova iz dnevnika i nedeljnika koji se štampaju u Srbiji, što je za 10% više nego što je korišćeno za *Izveštaj 2005* (6.067). Veći broj tekstova o kršenjima ljudskih prava u 2006. može biti indicija da je ove godine došlo do pogoršanja stanja ljudskih prava u Srbiji.

I ove godine javnost u Srbiji najviše je bila zainteresovana za ono što doživljava kao kršenje ljudskih prava Srba od strane Haškog tribunala i administracije UN i NATO na Kosovu i Metohiji. Tekstovi koji se odnose na ove teme čine 46,47% svih tekstova korišćenih za ovaj izveštaj. Ipak, broj tekstova o radu Haškog tribunala (25,42%) manji je nego u 2005 (29%), što je tendencija već tri godine.

Tekstovi o Kosovu i Metohiji (21,05%) znatno su brojniji nego u 2005. (14,05%), a razlog za to je intenziviranje razgovora o budućem statusu ove pokrajine i sve učestalije korišćenje tog problema za političku propagandu u vezi s referendumom o novom ustavu Srbije krajem 2006. i u kampanji za vanredne parlamentarne izbore 21. januara 2007.

Treći po učestalosti su tekstovi o političkim pravima. Oni su ove godine daleko više zastupljeni (16,72% u odnosu na prošlogodišnjih 9,72%), što je posledica

važnih političkih događaja kao što su već pomenuti referendum o ustavu, referendum o nezavisnosti Crne Gore iz maja 2006. i brojni lokalni izbori.

Četvrta najzastupljenija tema je pravo na život (7,37%). Broj tekstova o ovoj temi opao je u odnosu na 2005. (9,72%), što se može objasniti usporavanjem u suđenjima za ratne zločine.

U 2006. porastao je i broj tekstova o slobodi izražavanja (5,77%, a 2005. 4,70%), što je izraz jačanja pritiska na medije koji u Srbiji uvek raste pred značajne političke događaje, kao i nekih čudnih i politički obojenih odluka pri dodeli radio i tv frekvencija.

Slična situacija je i sa tekstovima o pravu na pravično suđenje (4,89%), čiji je broj znatno veći nego u 2005. (2,91%), što je posledica činjenice da je izvršna vlast pokušavala da pojača uticaj na pravosuđe u poslednje tri godine.

U 2006. neznatno je porastao broj tekstova o diskriminaciji (2006. 3,60%, a 2005. 3,52%) i o pravu na mirno uživanje imovine (2006. 0,54%, a 2005. 0,46%).

Znatno je opao broj tekstova o posebnoj zaštiti porodice i deteta (3,54% u odnosu na prošlogodišnjih 5,28%). To je posledica opredeljenja medija da, pre svega, pišu o drastičnim slučajevima fizičkog i seksualnog nasilja u porodici, koji su u porastu, a da zanemaruju takozvane obične slučajeve.

Manji je i broj tekstova o socijalnim i ekonomskim pravima (2006. 2,58%, a 2005. 3,01%), zabrani mučenja (2006. 1,43%, a 2005. 1,93%), zabrani ropstva i prinudnog rada (2006. 0,77%, a 2005. 1%) i pravu na slobodu misli (2006. 1,04%, a 2005. 2,04%). To, nažalost, nije posledica opadanja broja slučajeva kršenja ovih prava koji je još uvek visok, već zamora javnog mnjenja i prevelike zaokupljenosti većine medija pitanjima kao što su Haški tribunal, Kosovo i Metohija i konstantni sukobi političkih partija.

Isti razlozi se mogu navesti i kao razlog za manji broj tekstova o pravima nacionalnih manjina (2006. 2,26%, a 2005. 5,25%), u koje nisu uključeni tekstovi koji se bave položajem nealbanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji.

Tabela 1. Broj tekstova o ljudskim pravima u štampanim medijima u 2006.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ukupno
<i>V. novosti</i>	120	145	153	139	137	151	153	130	139	132	126	95	1.620
<i>Danas</i>	145	171	156	162	157	172	191	168	164	165	166	147	1.964
<i>Politika</i>	96	115	123	112	131	126	126	107	118	101	117	114	1.386
<i>Blic</i>	77	100	102	105	102	122	133	92	109	98	100	93	1.233
<i>Vreme</i>	16	20	34	24	18	26	16	18	19	18	22	15	246
<i>NIN</i>	16	16	33	18	14	19	25	19	19	14	20	14	227
<i>Ukupno</i>	470	567	601	560	559	616	644	534	568	528	551	478	6.676

Pored novina, saradnici Beogradskog centra koristili su i izveštaje domaćih i stranih nevladinih organizacija: Fonda za humanitarno pravo, Helsinškog odbora za ljudska prava, Komiteta pravnika za ljudska prava, Inicijative mladih za ljudska prava, *Human Rights Watch*, *Amnesty International* i mnogih drugih. U izveštaju se koriste i materijali UN, SE i OEBS.

2. Pojedina prava

2.1. *Zabrana diskriminacije i prava manjina*

Slučajevi kršenja zabrane diskriminacije u Srbiji u 2006. nisu bili brojniji nego u prethodnoj godini, ali su bili teži i ozbiljniji.

Najčešća meta diskriminacije u Srbiji u 2006. su i dalje Romi, Mađari i pripadnici ostalih manjina, hendikepirani i građani drugačije seksualne orijentacije. Vlasti i dalje ne preduzimaju sistematske akcije za brzo otkrivanje i kažnjavanje vinovnika takvih incidenata, a i ne ulažu dovoljno napora da se takvi incidenti preduprede i potencijalni vinovnici obeshrabre.

Kod građana Srbije još uvek postoji velika distanca prema manjinama. Prema istraživanju Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), najveća distanca postoji prema Albancima. Među ispitanicima, 42% njih ne prihvata Albance kao državljane Srbije, a 73% ne bi sa njima stupilo u bračne odnose. Slede Hrvati sa kojima 25% ispitanika ne želi ni najudaljenije socijalne odnose, pa Bošnjaci, Romi i Mađari. Autor istraživanja, socijalni psiholog Dragan Popadić, ukazuje da je stepen etničke distance isti kao i 2003, kada je utvrđen njen rast u odnosu na 2001. (*Večernje novosti*, 8. oktobar, str. 16).

2.1.1. *Položaj Roma*. – Romi, kojih ima između 108.000 (prema popisu iz 2002) i 800.000 (procene aktivista romskih organizacija), najugroženija su etnička grupa u Srbiji. Samo jedan od 100 Roma živi duže od 60 godina, a prosečni životni vek im je 40 godina. Oko 80% Roma je potpuno ili funkcionalno nepismeno, a manje od 10% romske dece ide u vrtiće. Osmogodišnju školu pohađa oko 15.000 od procenjenih 89.000 Roma tog uzrasta, a samo 28% njih je i završi. Oko 7,8% Roma završi srednju školu, a samo trojica od 1.000 završi višu školu ili fakultet (*Danas*, 31. mart, str. 6, *Vreme*, 4. maj, str. 38 i *Politika*, 8. april, str. 10).

O socijalnom i ekonomskom položaju Roma u Srbiji svedoče podaci da su oni jedini stanovnici u više od 600 nehidijenskih naselja, kao i da je procenat nezaposlenih među njima oko 90% (*Vreme*, 4. maj, str. 38).

Romi su i najčešće žrtve incidenata sa nacionalnom osnovom.

Polovinom februara je na 6 meseci zatvora, uslovno na godinu dana, osuđen Bogdan Vasiljević, radnik sportsko rekreativnog centra Krsmanovača u Šapcu, jer je 8. juna 2000. odbio da dozvoli ulaz na bazen Romima (*Blic*, 14. februar, str. 13).⁴¹⁵

415 O slučaju *Krsmanović* vidi *Izveštaj 2000*, str. 359, *Izveštaj 2002*, str. 282, *Izveštaj 2003*, str. 255 i *Izveštaj 2004*, str. 313.

Istog meseca Fond za humanitarno pravo (FHP) je u ime Roma Dragiše Ajdarevića Opštinskom sudu u Nišu podneo tužbu za naknadu štete protiv Olivera M. i Nataše M, koji su Ajdarevića pretukli u aprilu 2004. zbog njegovog romskog porekla (*BETA*, 10. mart).

U martu je Okružni sud u Novom Sadu osudio Dolfu Pospiša na godinu dana zatvora zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje, jer je 2004. ispisivao nacističke simbole po zidovima i pretio da će ubiti maloletnog D. J. zbog tamnije boje kože (*Večernje novosti*, 28. mart, str. 12).

Početak juna G17+ je iz članstva isključila funkcionera lokalnog ogranka u Pančevu, Zlatka Bekića, protiv koga je podneta i krivična prijava za izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje. Bekić je na stranačkom sastanku izjavio da „za Rome i Jevreje ne treba da brinemo jer se za njih i ovako spremaju gasne komore“ (*Politika*, 9. jun, str. 7). Istog meseca nepoznata lica su vređala i pretukla trojicu Roma u beogradskom naselju Borča. Policija je identifikovala napadače i podnela krivičnu prijavu, ali do završetka rada na ovom izveštaju nema informacija da li je slučaj okončan (*BETA*, 20. jun). Nekoliko dana kasnije, žitelji romskog naselja u Jagodini žalili su se da su nepoznate osobe nekoliko noći za redom kamenovali njihovo naselje (*Večernje novosti*, 26. jun, str. 11).

U julu je u Ripnju sedmoricu Roma pretukla grupa mladića za koje žrtve tvrde da su skinhedsi. Policija je to okvalifikovala kao običnu tuču (*Blic*, 10. jul, str. 14). Desetak dana kasnije u Valjevu je napadnuta grupa romskih srednjoškolaca, a lokalna policija takođe je tvrdila da je u pitanju obična tuča (*BETA*, 21. jul). Krajem meseca u policijskoj stanici u Novom Sadu su navodno pretučena četiri romska mladića, koji su zadobili teške telesne povrede. Policija je saopštila da su mladići saslušavani zbog krađe, da su kod njih nađene ukradene stvari i najavila istragu. Do završetka rada na ovom izveštaju nema novih informacija o tom slučaju (*BETA*, 28. jul i *TANJUG*, 29. jul).

U novembru su u Beogradu uhapšena dva skinhedsa zbog fizičkog napada na jednog Roma i protiv njih je podneta krivična prijava (*Blic*, 18. novembar, str. B5). Istog meseca grupa huligana u Jaši Tomiću je navodno pretukla jednu Romkinju. Romski aktivisti tvrde da je u pitanju napad na nacionalnoj osnovi, dok meštani kažu da je u pitanju obična tuča (*Večernje novosti*, 8. novembar, str. 16).

2.1.2. Vojvodina. – Broj incidenata sa nacionalnom osnovom u Vojvodini je u 2006. opao u odnosu na prethodnu godinu,⁴¹⁶ ali se nije izmenio stav nekih visokih državnih funkcionera prema manjinama u Vojvodini.

Tako, u izveštaju Radeta Bulatovića, direktora BIA, Narodnoj skupštini stoji da je Vojvodina područje „pojačanog bezbednosnog rizika,“ kao i da ekstremisti „zloupotrebljavaju aktuelne političke procese“ radi ostvarivanja „separativističkih ciljeva“ (*Danas*, 22. jun, str. 5). Dve nedelje kasnije, on je izjavio da je Vojvodina stabilan i bezbedan region, sa dobrim međunacionalnim odnosima (*Blic*, 6. jul, str. 2).

416 Vidi *Izveštaj 2005*, str. 334.

U januaru je Okružni javni tužilac u Novom Sadu podigao optužnicu protiv 19 članova neregistrovane organizacije Nacionalni stroj zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti.⁴¹⁷ Optuženi su 9. novembra 2005. upali na tribinu Antifašističke akcije na Filozofskom fakultetu, vređali okupljene, optužili ih da su izdajnici i strani plaćenici i fizički napali Zorana Petakova, jednog od organizatora tribine (*Danas*, 10. januar, str. 7). Suđenje je počelo u septembru (*Politika* 13. septembar, str. 11), a krajem oktobra je izmenjena optužnica, pa se odustalo od krivičnog gonjenja dva optužena. Za vođu grupe, Gorana Davidovića zvanog Firer, i Miodraga Stefanovića ostala je kvalifikacija izazivanje rasne, nacionalne i verske mržnje, dok je ostalim optuženim stavljeno na teret ugrožavanje sigurnosti (*Danas*, 31. oktobar, str. 7). Okružni sud u Novom Sadu osudio je Davidovića na godinu dana, a Miodraga Stefanovića na šest meseci zatvora. Još dva člana grupe su osuđena na četiri i tri meseca zatvora zbog ugrožavanja sigurnosti, dok je 11 njih osuđeno na uslovne zatvorske kazne. Dva optužena su oslobođena. Sudija Đurđina Bjelobaba istakla je da „medijska predisponiranost“, koja je postojala u pretkrivičnom postupku, nije uticala na odluku sudskog veća. Ona je dodala da su izrečene minimalne kazne jer je sud uzeo u obzir sve olakšavajuće okolnosti i primereno ponašanje okrivljenih tokom istrage i sudskog postupka (*Danas*, 11. novembar, str. 5).

U septembru je episkop bački Irinej tužio Petakova, između ostalog, i zbog javno iznete tvrdnje da je povezan sa Nacionalnim strojem, i zatražio odštetu od milion dinara (*Blic*, 22. septembar, str. 12).

Početakom juna je, zbog širenja nacionalne mržnje prema Slovacima, na šest meseci zatvora osuđena Milojka Petrović iz Futoga (*Blic*, 12. jul, str. 15).

Ministarstvo prosvete Srbije je u februaru povuklo zbirku zadataka iz mađarskog jezika za kvalifikacioni ispit za srednje škole zbog neprimerenih sadržaja na koricama. U pitanju su poruke „Mogao bi da odeš“ i „Potonuće“. Ministarstvo je tvrdilo da je u pitanju tehnička greška (*BETA*, 3. februar i *Danas*, 3. i 4. februar, str. 3 i 6).

Predstavnici Građanskog saveza Mađara u Subotici u martu su protestovali zbog dvostrukih aršina koji, po njihovom mišljenju, vladaju u vojvođanskom pravosuđu. Protest se odnosi na odluku Okružnog suda u Novom Sadu da šest mladića srpske nacionalnosti kazni sa ukupno 14 godina zatvora zbog pokušaja iznude i otmice jednog mladića mađarske nacionalnosti. Oni podsećaju da su petorica mladih Mađara u Temerinu 2004. osuđeni na 61 godinu zatvora zbog pokušaja ubistva jednog mladića srpske nacionalnosti⁴¹⁸ (*TANJUG*, 2. mart).

Nacionalističke oznake na kućama srpskih vlasnika ispisivane su u Srpskom Itebeju (*BETA*, 6. mart). Mađarski nazivi Zrenjanina i sela Mihajlovo su prefarbani, a na lokalnom putu između Mihajlova i Jankov Mosta ispisana je parola „Smrt Mađarima“ (*TANJUG*, 24. april i *Danas*, 30. jun, str. 37). U julu je za to optužen Euden Petri iz Jankov Mosta (*TANJUG*, 17. jul). U julu su na više privatnih obje-

417 Vidi *Izveštaj 2005*, str. 339.

418 Vidi *Izveštaj 2004*, str. 311.

kata i kuća mađarskih vlasnika u Malom Idošu nacrtani kukasti krstovi (*Večernje novosti*, 27. jul, str. 16), a u Senti su na srpskim kućama ispisane poruke na mađarskom „Hungaria“, „Sloboda južnom delu“ i „Idite na Kosovo“ (*Večernje novosti*, 21. jul, str. 5).

U junu se na fudbalskoj utakmici u Bačkom Petrovcu dogodio incident usmeren protiv Slovaka, koji čine većinu stanovništva u ovom gradu. Grupa gostujućih navijača srpske nacionalnosti skandirala je „Ubij, zakolji da Slovak ne postoji“ i „Ubij Slovaka,“ a policija na to nije reagovala (*Danas*, 19. jun, str. 8).

U oktobru je Okružno javno tužilaštvo u Novom Sadu podnelo krivičnu prijavu protiv N. N. lica zbog napada na trojicu Albanaca iz Preševa (*Blic*, 1. novembar, str. 14).

2.1.3. *Bošnjaci*. – Jedna od partija Bošnjaka, Sandžačka demokratska partija (SDP), krajem juna je saopštila da je grupa zatvorenika u niškom zatvoru pretukla grupu zatvorenika bošnjačkog porekla. Uprava zatvora je to demantovala (*Danas*, 22. jun, str. 7 i *Politika*, 22. jun, str. 7).

Istog meseca FHP je Okružnom tužilaštvu u Beogradu podneo krivičnu prijavu protiv N. N. autora i izvođača pesme „Da koljemo“, koja se pojavila na internetu, a veliča ratni zločin počinjen u Srebrenici i poziva na dalje istrebljenje Bošnjaka (*Danas*, 7. jun, str. 7).

Veličanje zločina u Srebrenici i poziv na istrebljenje Bošnjaka zabeleženi su i na fudbalskoj utakmici Rada i Novog Pazara u Beogradu. Uhapšeno je 152 navijača Rada, od kojih su 47 maloletnici (*Politika*, 19. oktobar, str. 1).

Da i u bošnjačkoj populaciji ima ekstremista, pokazuje incident u Novom Pazaru. Grupa od desetak mladića sa dugim bradama, koji su se deklarirali kao pripadnici vehabijskog pokreta, sprečila je koncert grupe *Balkanika*. Oni su oštetili opremu grupe koja izvodi etno muziku i pozvali okupljene da se razidu jer „ovi rade protiv islama“. Istovremeno, navijači lokalnog kluba kamenovali su binu. Policija je privela četiri osobe zbog izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje, a do zaključivanja ovog izveštaja nema informacija da je incident dobio sudski epilog (*Danas*, 5. jun, str. 29 i *Večernje novosti*, 7. jun, str. 10).

2.1.4. *Antisemitizam*. – I u 2006. je u Srbiji bio prisutan antisemitizam. U februaru su ispisane antisemitske i šovinističke parole „Holokaust – jevrejska laž kojom vladaju svetom“ i „Srbija Srbima“ u Nišu, na zgradi Crvenog krsta, koncentracionog logora iz II svetskog rata (*Danas*, 17. februar, str. 6). Krajem marta Okružno javno tužilaštvo u Smederevu podnelo je krivičnu prijavu protiv Ivana T. i Mihajla S. zbog raspirivanja nacionalne, verske i rasne mržnje. Oni su u julu 2005. na više gradskih fasada ispisali antisemitske poruke kao što su „Zaustavite jevrejsku kontrolu nad našom vladom“, „Rasno mešanje je genocid“ i „Pobunite se protiv Jevreja“ (*BETA*, 28. mart). Do kraja rada na ovom izveštaju nema informacija o tome da li je slučaj završen.

Krajem avgusta u Beogradu je grupa skinhedsa navodno pretukla dvoje izraelskih državljana. Dvojica osumnjičenih tvrde da je u pitanju samo šamar izraelskom državljaninu koji se nedolično ponašao (*Blic, Politika i Vreme* 31. avgust, str. 14, 11 i 5). Okružno javno tužilaštvo u Beogradu je u decembru podiglo optužnicu protiv Aleksandra Hadži Prodanovića i Predraga Milovanovića zbog ovog slučaja, tereteći ih za izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (*Večernje novosti*, 13. decembar, str. 12).

U novembru je u Novom Sadu lokalna vlast otkrila spomenik srpskom političaru sa kraja XIX i početka XX veka Jaši Tomiću. To je urađeno bez obzira na proteste zbog njegovog antisemitizma, kao i na kaznu od 8 godina zatvora na koju je osuđen zbog ubistva jednog liberalnog novinara (*Danas*, 10. novembar, str. 4). Istog meseca su u Beogradu ispisani grafiti sa nacističkim obeležjima, među kojima je i poruka „Smrt Jevrejima“ na spomen obeležju Jevrejima i Romima stradalim u Drugom svetskom ratu (*FONET*, 30 novembar).

Rukovodstvo niške opštine Crveni krst, iz SRS, pokrenulo je u decembru prekršajni postupak protiv lokalnog funkcionera LDP jer je učestvovao u prefarbanju kukastih krstova i nacionalističkih grafita. U obrazloženju stoji da je time prekršena opštinska odluka o uređenju javnih površina i objekata. Rukovodstvo te opštine se, međutim, nije oglasilo povodom nacionalne, rasne i verske mržnje koju izazivaju prefarbani grafiti (*Danas*, 13. i 14. decembar, str. 4 i 11).

2.1.5. *Jug Srbije*. – Incidenata čija pozadina su sukobi po nacionalnoj osnovi bilo je i u tri opštine na jugu Srbije, gde su se prethodnih godina ekstremni Albanci sukobljavali sa snagama bezbednosti i gde tenzije još nisu nestale.⁴¹⁹ Zabeleženi su napadi na policijske punktove kod Bujanovca (*Večernje novosti*, 28. januar, str. 10) i u selu Končulj (*Večernje novosti*, 7. mart, str. 13).

Tenzije među Albancima, koji su većina stanovništva na području ovih opština, narasle su zbog slučaja njihovih sunarodnika iz Velikog Trnovca, koji su u februaru 2005. osuđeni na kazne zatvora od 5,5 do 7 godina zbog ubistva pripadnika BIA Selvera Fazlijua. Trojica od devet osuđenih za ovo delo pušteni su iz zatvora u drugoj polovini februara 2006. po nalogu Vrhovnog suda Srbije, zato što u zakonskom roku nije doneta drugostepena presuda (*Politika*, 18. februar, str. 11 i *Danas*, 21. februar, str. 16). Ova trojica osuđenika u međuvremenu su pobjegli na Kosovo i Metohiju tako da nije mogla da im se uruči presuda Vrhovnog suda Srbije kojom se potvrđuje prvostepena presuda (*Večernje novosti*, 10. i 23. mart, str. 12 i 13). Krajem marta oko 2.000 Albanaca iz Velikog Trnovca i Bujanovca je protestovalo i tražilo aboliciju za ovu trojicu (*Danas*, 31. mart, str. 4). Albanski odbornici u ove tri opštine zahtevali su aboliciju za sve pripadnike raspuštene ekstremističke Oslobođilačke vojske Preševa, Bujanovca i Medveđe koji su, po njima, hapšeni iz „političkih motiva“. Oni su zahtevali i potpunu primenu zakona o amnestiji, kao i demilitarizaciju celog područja (*Večernje novosti*, 6. april, str. 4).

419 Više u *Izveštajima za 2000, 2002. i 2003.*, str. 189, 234 i 347.

U isto vreme je zbog izazivanja nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti Sami Sulejmani iz Preševa osuđen na godinu dana zatvora. On je u februaru 2005. srušio nekoliko pravoslavnih spomenika (BETA, 3. mart).

Krajem novembra, tokom proslave Dana zastave, praznika Republike Albanije, grupa mladih Albanaca je u Bujanovcu nasilno postavila zastavu te zemlje na zgradu opštine. Isto je učinjeno i u Preševu gde je, uz prisustvo oko 2.000 građana, na zgradi opštine zastava Srbije zamenjena zastavom Albanije (*Politika*, 29. novembar, str. 7). Predsednik opštine Preševo je početkom decembra protestovao što su neki Albanci bili pozvani na informativne razgovore u vezi s ovim incidentom, a lokalna policija je saopštila da su u pitanju osobe koje su učestvovala u incidentu (*Blic*, 4. decembar, str. 3). Istovremeno, bivši predsednik ove opštine Riza Halimi je izjavio da je njegova stranka spremna da preuzme odgovornost za isticanje albanske zastave koje je bilo protivzakonito, ali je bilo i upozorenje da je krajnje vreme da se reši pitanje simbola ove etničke zajednice (*Blic*, 5. decembar, str. 5).

2.1.6. Ostali incidenti sa nacionalnom osnovom. – Na fudbalskom stadionu u Čačku grupa od tridesetak mladića obučenih kao pripadnici organizacije Kju Kluks Klan vređala je tamnoputog igrača čačanskog Borca Majka Tamvanjeru uz transparent „Odlazi odavde jer te niko ne voli“. Policija je sa stadiona izbacila tu grupu navijača i privela 37 osoba. Podnete su prijave protiv 27 navijača zbog izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje, među kojima je i jedan kapetan Vojske Srbije, a osmorica od njih su zadržani u pritvoru (*Danas*, 16. i 17. oktobar, str. 27 i *Blic*, 18. oktobar, str. 15).

U junu je u srpskom parlamentu Zoran Krasić, poslanik SRS, ministarku poljoprivrede Ivanu Dulić Marković, etničku Hrvaticu, nazvao ustašom i optužio je da rastura državu. Predsedavajući nije reagovao, a poslanici G17+, stranke kojoj pripada ministarka, napustili su sednicu (*Politika*, 7. jun, str. 1, *Danas*, 7. jun, str. 1 i *Večernje novosti*, 7. jun, str. 4). Polovinom jula poslanici skupštine Srbije konstatovali su da Krasić ovim činom nije prekršio poslovnik (*Blic*, 15. jul, str. 2). Javnost je burno reagovala, premijer Vojislav Koštunica je od SRS zatražio izvinjenje, a radikali su nastavili da vređaju političke protivnike. G17+ je zatražila zabranu SRS (*Politika*, 8. i 9. jun, str. 1, *Večernje novosti*, 9. jun, str. 4 i *Danas*, 29. jun, str. 5). Republičko javno tužilaštvo odbacilo je taj zahtev (*Blic*, 11. avgust, str. 11).

G17+ je podnela krivičnu prijavu protiv Zorana Krasića zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje (*Danas*, 17. avgust, str. 4), kao i Dulić Marković, ali je njena tužba odbačena i savetovano joj je da podnese privatnu tužbu za klevetu (*Večernje novosti*, 19. avgust, str. 12).

Slično Krasiću ponašao se i predsednik skupštine opštine Leskovac i republički poslanik SRS Goran Cvetanović koji je na sednici lokalne skupštine Dulić Marković nazvao ustašom i neprijateljem Srbije (*Danas*, 31. jul, str. 7). Njena tužba protiv Cvetanovića je takođe odbačena uz savet da podnese privatnu tužbu za klevetu (*Politika* i *Blic*, 16. avgust, str. 7 i 2 i *Danas*, 17. avgust, str. 9).

Krajem januara u Beogradu je na 40 dana zatvora osuđen Aleksandar Bošković koji je fizički napao dvojicu hrvatskih diplomata (*Politika*, 28. januar, str. 1 i *Večernje novosti*, 29. januar, str. 6).

2.1.7. *Rodna ravnopravnost*. – I pored načelnih zalaganja da se položaj žena u Srbiji popravi, njihov položaj se i dalje pogoršava. Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, među nezaposlenima je u 2005. bilo 54% žena, a njihovo učešće u ukupnom zapošljavanju je opalo sa 47,5 na 45,8%. Treba dodati da žene čine 80% zaposlenih u tekstilnoj i kožarskoj industriji, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, obrazovanju i vaspitanju, gde su prosečne zarade za trećinu manje nego u drugim delatnostima. U Skupštini je samo 11% žena poslanika. One su na samo 14% rukovodećih položaja u državnoj administraciji (*Politika*, 12. januar, str. 1 i 15 i *Danas, Forum*, januar, str. 5F).

2.1.8. *Diskriminacija osoba sa invaliditetom*. – U Srbiji živi više od 700.000 invalida od kojih je samo 13% zaposleno, što je tri puta manje nego u Evropi (*Politika*, 25. oktobar, str. 10). Preko 80% njih ima najmanje srednjoškolsko obrazovanje (*Večernje novosti*, 23. jul, str. 15).

Samo 15% dece sa posebnim potrebama obuhvaćeno je sistemom obrazovanja (*Vreme*, 23. septembar, str. 70).

Upravo zbog teškog položaja ljudi sa invaliditetom, srpski parlament je u aprilu usvojio Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, kojim su predviđene kazne za diskriminaciju ovih osoba pri upisu u vrtiće, škole i na fakultete, kao i prilikom zapošljavanja i u prevozu. Kazne za građane se kreću od 5.000 do 50.000 dinara, a za preduzeća od 10.000 do pola miliona dinara (*Politika*, 18. april, str. 8).

U maju su u Beogradu protestovali ratni vojni invalidi zbog odluke Vlade da njihova i primanja porodica palih i umrlih boraca umanju za 23%. Osim toga, oni su izneli podatak da samo 1% njih ima stan, kao i da su im drastično smanjena sredstva za nabavku ortopedskih pomagala. Tog dana demonstriralo je nekoliko hiljada od 66.000 onih koji primaju invalidsku pomoć, a zgradu Vlade su, prema izveštajima medija, branili brojni policajci u opremi za suzbijanje demonstracija (*Večernje novosti*, 14. maj, str. 4). Posle protesta Vlada je ukinula uredbu (*Politika*, 12. maj, str. 9).

Vlada je u januaru umanjila i količinu neophodnih besplatnih pomagala za merenje šećera u krvi za decu dijabetičare i dodatno zakomplikovala proceduru za njihovo dobijanje. Taj pravilnik je promenjen nekoliko dana kasnije, posle burnih javnih protesta (*Blic*, 13. januar, str. 8 i *Danas*, 13. januar, str. 6). Ostala je, međutim, sporna odredba da se pravo na savremena pomagala za uzimanje insulina daje osobama do 26 godina starosti, a uskraćuje starijima, ukoliko nisu u pitanju trudnice, slepi i slabovidni. USS je ocenio da ova odredba nije neustavna jer za to postoje medicinska opravdanja za koja on nije stručan, kao i da to nije diskriminacija jer se odnosi na sve osobe koje imaju manje od 26 godina (*NIN*, 22. jun, str. 30).

2.1.9. *Diskriminacija seksualnih manjina.* – Diskriminacija seksualnih manjina bila je u velikoj meri prisutna i u 2006.

Prema istraživanju Labrisa, organizacije za lezbijska ljudska prava, dve trećine lezbijske i gej populacije doživelo je nasilje zbog seksualne orijentacije, a 59% njih oseća potrebu da emigrira iz Srbije zbog nepoštovanja njihove seksualne orijentacije (*Vreme*, 16. mart, str. 72 i *Politika*, 10. mart, str. 10).

U maju je Zavod za transfuziju krvi u Beogradu odbio da uzme krv od više žena lezbijki jer su one „pripadnice rizične seksualne grupe“ (*Blic*, 21. maj, str. 6).

Istog meseca objavljeno je istraživanje agencije Stratedžik marketing prema kome 90% građana Srbije ne bi živelo sa osobom obolelom od HIV, dok bi svaki treći ispitanik prekinuo prijateljstvo sa takvom osobom. Oko 35% ispitanika bi dalo otkaz osobi za koju bi saznali da boluje od HIV (*Politika*, 11. maj, str. 9).

2.2. *Pravo na život*

2.2.1. *Suđenja za ratne zločine.*⁴²⁰ – Vrhovni sud Srbije je u februaru potvrdio presudu Okružnog suda u Beogradu kojom je Saša Cvjetan osuđen na 20 godina zatvora za ratni zločin, jer je ubio 14 kosovskih Albanaca i ranio petoro albanske dece u martu 1999.⁴²¹ Cvjetan je 17. marta 2004. osuđen na istu kaznu, ali je Vrhovni sud ukinuo presudu i naložio novo suđenje. Obrazlažući presudu, predsedavajući sudskog veća Biljana Sinadinović rekla je da je Cvjetan osuđen na maksimalnu kaznu jer je „zločin izvršio nad grupom dece, žena i bezopasnih ljudi, bez ijednog motiva, opravdanja ili olakšavajućih okolnosti“ (*BETA*, 21. februar). Vrhovni sud Srbije je u decembru odbio zahtev Cvjetanovih advokata za ispitivanje zakonitosti pravosnažne presude Okružnog suda u Beogradu i sopstvene presude (*FONET*, 25. decembar). Istovremeno, istraga protiv drugog optuženog za taj zločin, Dejana Demirovića, obustavljena je zbog nedostatka dokaza (*Politika*, 11. april, str. 11).

U drugoj polovini maja Vrhovni sud Srbije potvrdio je presudu kojom su četiri pripadnika paravojne formacije „Osvetnici“ proglašeni krivim za ratne zločine u Sjeverinu i osuđeni na kazne od 15 do 20 godina zatvora za otmicu, mučenje i ubistvo 17 Bošnjaka u oktobru 1992.⁴²² (*BETA*, 18. maj).

Vrhovni sud Srbije je, početkom godine, ukinuo presudu vojnog suda u Nišu iz oktobra 2002. kojom su četvorica pripadnika Vojske Jugoslavije osuđeni za ratni zločin na kazne zatvora od 7, 5, 4 i 3 godine zbog ubistva dva albanska civila u selu Kuštin kod Prizrena 1999.⁴²³ (*Danas*, 11. februar, str. 5, *BETA*, 17. april i *Politika*, 31. maj, str. 10).

Početkom septembra Veće za ratne zločine osudilo je dobrovoljca nekadašnje JNA Sašu Radaka na 20 godina zatvora zbog učešća u maltretiranju i likvidaciji 200

420 Vidi III.5.

421 Vidi *Izveštaj 2002*, II.2.2.2, *Izveštaj 2003*, II.2.2.1, *Izveštaj 2004*, str. 364 i *Izveštaj 2005*, str. 465.

422 Vidi *Izveštaj 2003*, II 2.2.2 i *Izveštaj 2005*, str. 465.

423 Vidi *Izveštaj 2002*, str 293–294 i *Izveštaj 2003*, str. 259.

hrvatskih ratnih zarobljenika u Ovčari kod Vukovara 1991. Suđenje Radaku bilo je izdvojeno od glavnog procesa za Ovčaru (*Danas*, 7. septembar, str. 1).⁴²⁴

Vrhovni sud Srbije je u decembru ukinuo presudu sa glavnog procesa za Ovčaru sa kraja 2005. kojom je 14 optuženih osuđeno na kazne zatvora od 5 do 20 godina. Ova odluka Vrhovnog suda je izazvala proteste dela srpske javnosti, a FHP je konstatovao da ovaj sud nastavlja sa praksom da svaku prvostepenu presudu za ratni zločin ukida i vraća na ponovno suđenje (*Danas*, 15. decembar, str. 2).

Isti sud je osudio kosovskog Albanca Antona Lekaja, nekadašnjeg pripadnika separatističke Oslobođilačke vojske Kosova (OVK), na 13 godina zatvora zbog ratnog zločina nad civilnim stanovništvom. On i njegova jedinica su 1999. fizički i seksualno zlostavljali i ubijali srpske i romske civile u jednom hotelu u Đakovici. Međunarodna policijska uprava na Kosovu (UNMIK) nije omogućila sudu da saslušava svedoke optužbe koji žive na Kosovu (*Danas*, 19. septembar, str. 4).

Tužilaštvo za ratne zločine u aprilu je podiglo optužnice protiv osam policajaca za ubistvo 48 članova albanske porodice Beriša u Suvoj Reci u martu 1999. (*Danas*, 26. april, str. 7 i *Večernje novosti*, 14. jun, str. 13). U optužnici se tvrdi da je policijski general Vlastimir Đorđević, koga Tribunal u Hagu tereti za ratne zločine i koji je u bekstvu, naredio da se ta tela prebace u masovnu grobnicu u Batajnici kod Beograda (*Večernje novosti*, 27. april, str. 13). Suđenje pred Većem za ratne zločine počelo je 2. oktobra (*Danas*, 3. oktobar, str. 7).

Isto tužilaštvo je u avgustu podiglo optužnicu za pomaganje u ubistvu braće Bitići, američkih državljana koji su se borili u OVK. Dva pripadnika posebnih jedinica srpske policije terete se da su ih preuzeli jula 1999. u Prokuplju posle 2 dana zatvora zbog neovlašćenog prelaska granice, i predali nepoznatim maskiranim policajcima. Tela braće Bitići, sa rukama vezanim žicom i sa metkom u potiljku, nađena su u masovnoj grobnici u Petrovom Selu (*Danas*, 25. avgust, str. 1 i *Blic*, 25. avgust, str. 14). Istraga, inače, obuhvata i Vlastimira Đorđevića, koji je osumnjičen kao nalogodavac (*Blic*, 3. avgust, str. 15).⁴²⁵ Suđenje je počelo u novembru (*NIN*, 16. novembar, str. 8).

Istražni sudija Veća za ratne zločine je u septembru odredio pritvor dvojici policajaca zbog sumnje da su izvršili ratni zločin, odnosno ubili albanskog civila u selu Bukoš kod Vučitrna 1999. (*Danas*, 21. septembar, str. 5).

FHP je u oktobru podneo krivičnu prijavu protiv nepoznatih pripadnika Užičkog korpusa VJ zbog napada na muslimansko selo Kukurovići kod Priboja 1993, u kom su ubijena tri civila, a imovina većeg broja stanovnika sela potpuno uništena (*BETA*, 26. oktobar).

2.2.2. *Nestala lica i masovne grobnice.* – Posmrtni ostaci porodice Beriša i braće Bitići su pronađeni u masovnim grobnicama u Batajnici, Petrovom Selu i u Perućcu, koje su otkrivene 2002.⁴²⁶ U ovim grobnicama je, prema podacima Koor-

424 Vidi *Izveštaj 2005*, str. 465.

425 Vidi *Izveštaj 2003*, str. 262 i *Izveštaj 2004*, str. 323

426 Vidi *Izveštaj 2001*, str. 239, *Izveštaj 2002*, II.2.2.3, *Izveštaj 2003*, str. 261 i *Izveštaj 2004*, str. 322.

dinacionog centra za Kosovo i Metohiju, pronađeno 836 tela. Do kraja 2005, prema podacima Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP), vlastima u Prištini predato je 645 tela (*Danas*, 1. februar, str. 18). U martu su predati posmrtni ostaci 52 (*FONET*, 31. mart), a u julu posmrtni ostaci još 22 identifikovana Albanca, kao i 214 delova tela. Tom predajom završen je proces ekshumacije i identifikacije kosovskih Albanaca iz tri masovne grobnice u centralnoj Srbiji. Od 836 tela, do sada je identifikovano 719 (*Danas*, 1–2. jul, str. 5).

Početkom godine za načelnika službe za otkrivanje ratnih zločina u policiji Srbije postavljen je Slobodan Borisavljević, koji je bio šef kabineta Vlastimira Đorđevića (*Blic*, 20. januar, str. 12 i *Politika*, 21. januar, str. 11). FHP je protiv Borisavljevića podneo krivičnu prijavu zbog pomoći Đorđeviću u izvršenju ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (*BETA*, 24. januar).

Porodicama kosovskih Srba je u aprilu predato 11 tela njihovih srodnika, kidnapovanih 1998. i 1999. (*Večernje novosti*, 8. april, str. 12), a u maju još šest. Patolog Slavša Dobričanin kaže da je ekshumirano 408 i identifikovano 226 tela Srba (*Danas*, 20. maj, str. 19). U oktobru su porodicama predata tela još 29 Srba i drugih nealbanaca koji su kidnapovani 1998. i 1999. Porodicama je ukupno predato 213 tela, a za još oko 700 oteatih se traga (*Blic*, 15. oktobar, str. 3). U decembru su porodicama predati posmrtni ostaci još 8 ubijenih kosovskih Srba (*Danas*, 2. decembar, str. 5).

2.2.3. Postupci pred sudovima zbog politički motivisanih ubistava. – Vrhovni sud Srbije u junu je potvrdio i delimično izmenio presude za ubistvo bivšeg predsednika Srbije Ivana Stambolića avgusta 2000. i pokušaj ubistva lidera tada opozicionog Srpskog pokreta obnove (SPO) Vuka Draškovića u junu iste godine u Budvi.⁴²⁷

Prvostepena presuda doneta je u julu 2005. Milorad Ulemek Legija, šef policijske Jedinice za specijalne operacije (JSO), i pripadnici Državne bezbednosti (DB, sada BIA) Branko Berček, Dušan Maričić Gumar i Nenad Bujošević osuđeni su na maksimalnu kaznu od po 40 godina zatvora, bivši načelnik DB Radomir Marković, Leonid Milovojević i Nenad Ilić na po 15 godina zatvora i Milorad Bračanović na 4 godine zatvora. U presudi Vrhovnog suda Srbije, Ulemeku i Berčeku potvrđene su kazne od 40 godina zatvora, Dušanu Maričiću je kazna umanjena na 30, a Nenadu Bujoševiću na 35 godina zatvora. Leonidu Milivojeviću je kazna uvećana sa 15 na 30 godina, Nenadu Iliću i Radomiru Markoviću su potvrđene kazne od 15 godina, a Miloradu Bračanoviću je kazna umanjena sa 4 na 2 godine zatvora (*Danas*, 29. jun, str. 7 i *Vreme*, 6. jul, str. 18).

Vrhovni sud Srbije u maju je drugi put ukinuo presudu za ubistvo četiri funkcionera SPO na Ibarskoj magistrali u oktobru 1999. Prvo suđenje je završeno januara 2003. Vrhovni sud Srbije ukinuo je tu presudu u oktobru 2003, a krajem 2004.

427 Vidi *Izveštaj 2000*, II.2.2.3, *Izveštaj 2002*, II.2.2.1, *Izveštaj 2003*, II.2.2.1, *Izveštaj 2004*, str. 365 i *Izveštaj 2005*, str. 390.

počelo je novo suđenje koje je završeno u junu 2005.⁴²⁸ Vrhovni sud je u maju 2006. ukinuo i ovu presudu (*Danas*, 18. maj, str. 1 i *Večernje novosti*, 17. maj, str. 13), a novo suđenje je počelo u septembru (*Danas*, 12. septembar, str. 7).

Do završetka rada na ovom izveštaju sudski epilog nisu dobila ubistva novinara Slavka Ćuruvije iz aprila 1999. i Milana Pantića iz juna 2001.⁴²⁹ Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal saopštilo je da je postignut određeni napredak u slučaju Ćuruvija (*Danas*, 11. april, str. 7), a generalni inspektor srpske policije Vladimir Božović je izjavio da je otvorena „istraga o tome kako su vođene istrage“ o ubistvu Pantića i Ćuruvije (*Politika*, 14. jun, str. 11).

Specijalni tužilac za organizovani kriminal Slobodan Radovanović izjavio je krajem septembra da je slučaj Ćuruvija pred raspletom, kao i da će, ukoliko ne bude dovoljno dokaza za suđenje, pred javnost izneti sva saznanja policije o tom slučaju (*Politika*, 28. septembar, str. 1). *Večernje novosti* su u novembru objavile da su organizatori ubistva Ćuruvije bivši šef beogradskog DB Milan Radonjić i operativci Miki Kurak i Ratko Romić, kao i to da oni znaju ko je ubica. Prema tvrdnjama iznetim u ovom dnevniku, tim podacima raspolaže tužilac Radovanović, koji ima i indicije da su nalogodavci ovog zločina Mirjana Marković i bivši šef DB Radomir Marković (*Večernje novosti*, 21. novembar, str. 3). Početkom decembra tužilac Radovanović je prebacio slučaj Ćuruvija u nadležnost suda i predložio da istražni sudija obavi rekonstrukciju ubistva i neke druge istražne radnje (*TANJUG*, 8. decembar i *Danas* 9–10. decembar, str. 3).

Suđenje za ubistvo premijera Đinđića nastavljeno je i u 2006. Događaji vezani za ovaj proces izazvali su pažnju javnosti i pobudili sumnje da Vlada Srbije želi da uspori proces i izmeni njegov tok.⁴³⁰

Predsedavajući sudskog veća u ovom procesu, Marko Kljajević, podneo je ostavku 28. avgusta (*Danas*, 9. septembar, str. II), a sudijska dužnost mu je prestala mesec dana kasnije (*Večernje novosti*, 29. septembar, str. 3). On je izjavio da je bio izložen pritiscima, među kojima je i hapšenje njegovog brata Gorana Kljajevića,⁴³¹ sudije Trgovinskog suda u Beogradu, i konstatovao da nije imao podršku državnih organa koji su ga često tretirali kao neprijatelja (*Danas*, 23. septembar, str. 1).⁴³²

Suđenje za ubistvo premijera Đinđića je, zbog zamene sudija, praktično ponovo počelo, sa novim predsedavajućim Natom Mesarević i novim sudijom Radmilom Dragičević-Dičić. Ono se vodi sa skraćenim dokaznim postupkom (*Politika*, 8. septembar, str. 1). Neposredno pre početka suđenja obelodanjeno je da je svjedok

428 Vidi *Izveštaj 1999*, II.2.2.2, *Izveštaj 2001*, II.2.2.2, *Izveštaj 2002*, II.2.2.3, *Izveštaj 2003*, II.2.2.1. i *Izveštaj 2004*, str. 365.

429 Vidi *Izveštaj 1999*, str. 197, *Izveštaj 2000*, str. 195, *Izveštaj 2001*, str. 240 i 274, *Izveštaj 2002*, str. 293, *Izveštaj 2003*, str. 258, *Izveštaj 2004*, str. 363 i *Izveštaj 2005*, str. 390.

430 Vidi *Izveštaj 2003*, str. 345–346, *Izveštaj 2004*, str. Str 366 i *Izveštaj 2005*, str. 391.

431 Vidi II.2.5.3.

432 Prethodno je Kljajević u junu izjavio da ni on ni Specijalni sud u Beogradu ne uživaju podršku i zaštitu vlasti već samo dobijaju kritike pojedinih političara (*Danas*, 17. jun, str. 7).

saradnik u tom procesu, Ljubiša Buha Čume, zbog ugrožavanja bezbednosti, napustio zemlju uz znanje tužilaštva (*Danas*, 7. septembar, str. 1).

Krajem novembra na ovom suđenju javni iskaz dao je svedok saradnik Dejan Milenković Bagzi (*Danas*, 24. novembar, str. 1), a tih dana u Beogradu je uhapšen Aleksandar Simović, jedan od šest optuženih na ovom suđenju koji se nalaze u bekstvu (*Politika*, 26. novembar, str. 1).

Milenković je u iskazu pred sudom potvrdio da mu je advokat Biljana Kajganić predlagala da za ubistvo bivšeg radnika DB Momira Gavrilovića optuži svedoka saradnika Ljubišu Buhu, u zamenu za status svedoka saradnika. Transkript tog razgovora je objavio nedeljnik *Vreme* još 2004, a vlasti su demantovale njegovo postojanje i tužile novinara Miloša Vasića za klevetu. Međutim, tužiteljka Trećeg opštinskog tužilaštva u Beogradu, Gordana Čolić, potvrdila je u emisiji televizije *B92* da transkript postoji (*Vreme*, 14. decembar, str. 8). Ministar pravde je nakon toga ponovo demantovao postojanje transkripta i optužio Čolićevu za klevetu (*Danas*, 13. decembar, str. 3).

Televizija *B92* u februaru je objavila informaciju da su se ministar policije i direktor BIA nasamo sastali sa Miloradom Ulemekom Legijom, prvooptuženim za ubistvo Đinđića, u noći drugog maja 2004, kad se dobrovoljno predao. Oni su to prvo negirali, a zatim priznali, posle čega je Specijalni sud za organizovani kriminal konstatovao da su prekršili zakon jer nisu imali saglasnost predsednika sudskog veća u tom slučaju. Ministar pravde Zoran Stojković negirao je da su oni prekršili zakon jer je, po njemu, samo zabranjen razgovor o sudskom predmetu. „Nije smisao te zakonske odredbe da svi ćute...i niko ništa ne kaže. (U tom slučaju) ne biste znali ko vam je ušao u zatvor i kako je ušao“, rekao je Stojković (*Politika*, 26. februar, str. 16).

Ministar Jočić je u aprilu, posle pritiska javnosti, obelodanio belešku o tom razgovoru, mada je ranije tu belešku proglasio tajnom. Beleška je imala neuobičajenu formu sa malo podataka, pa je pobudila sumnju da je napravljena samo zato da bi zadovoljila uporne novinare (*Danas*, 2. i 31. mart, str. 7 i 13, *Blic*, 23. mart, str. 4 i 31. mart, str. 6 i *Vreme*, 6. april, str. 10). To je posredno potvrđeno u jednoj emisiji televizije *B92* u novembru (*Danas*, 22. novembar, str. 5).

Početak juna podneta je krivična prijava protiv Jočića i Bulatovića zbog ovog slučaja (*Blic*, 6. jun, str. 3), koju je nedelju dana kasnije tužilaštvo odbacilo (*Blic*, 13. jun, str. 2).

Policija je u aprilu ukinula policijsko obezbeđenje zaštićenim svedocima u ovom slučaju, Ljubiši Buhi i Zoranu Vukojeviću, sa obrazloženjem da su ga oni odbili (*Večernje novosti*, 8. april, str. 13). Dva meseca kasnije Vukojevića su brutalno ubili pripadnici zemunskog klana, optuženog za ubistvo premijera Đinđića, koji su još u bekstvu (*Blic*, 4. jun, str. 4).

2.2.4. *Nesavesno ili nestručno lečenje*. – Tokom 2006. zabeleženo je više slučajeva nesavesnog lečenja ili nemara koji su za posledicu imali smrt ili ugrožavanje zdravlja pacijenta.

Republička zdravstvena inspekcija je u prvih osam meseci 2006. podnela 233 zahteva za pokretanje prekršajnih postupaka zbog nepravilnosti ili nepoštovanja zakonskih procedura (*Politika*, 20. septembar, str. 1), a u avgustu je saopšteno i da su podnete krivične prijave protiv 46 zdravstvenih radnika zbog nesavesnog lečenja (*Blic*, 5. avgust, str. 11).

U junu su u Valjevu osuđene dve medicinske sestre zbog nesavesnog lečenja na uslovne kazne zatvora zbog toga što su pacijentu dale krv pogrešne krvne grupe, zbog čega je pacijent preminuo (*Večernje novosti*, 21. jun, str. 12).

Ministarstvo zdravlja podnelo je krivičnu prijavu protiv Vladimira Gajića, lekara kragujevačke hitne pomoći, zbog neadekvatne procene slučaja. On je, posle porođaja u jednom selu kod Kragujevca, odvezao tek rođenu bebicu u bolnicu, a majku je ostavio da čeka drugu ekipu hitne pomoći, zbog čega je ona umrla (*Blic* i *Politika*, 13. maj, str. 14 i 11).

Postoje ozbiljne indicije, potkrepljene obdukcijom, da je Mirjana Jokić iz Pančeva umrla zbog kašnjenja u postavljanju dijagnoze zapaljenja slepog creva sa gangrenom (*Večernje novosti*, 7. maj, str. 15).

U septembru je u Beogradu umrla studentkinja Jelena Radović, nekoliko dana posle operacije čukljeva u privatnoj klinici Decedra. Prema prvim nalazima, umrla je od sepse. Ministarstvo zdravlja je, nekoliko dana kasnije, zabranilo rad ovoj bolnici kojoj je pre 6 godina takođe umro pacijent zbog nesavesnog lečenja (*Večernje novosti*, 14. septembar, str. 7). U oktobru su podnete krivične prijave protiv tri lekara i jedne medicinske sestre za nesavesno pružanje lekarske pomoći (*Večernje novosti*, 20. oktobar, str. 12).

Smrt desetomesečnog Mihajla iz Požarevca na putu do beogradske bolnice Ministarstvo zdravlja okarakterisalo je kao činjenicu za žaljenje, ali bez stručnih propusta lekara. Mihajlovi roditelji tvrde da njihovo dete nije adekvatno lečeno i da je kasno poslato u Beograd. Mihajlo je, prema rečima roditelja, krenuo u Beograd bez pratnje anesteziologa i pedijatra, što je uobičajena praksa, i to tek kada su platili bolnički dan jer nisu imali overenu zdravstvenu knjižicu (*Danas*, 17. i 26. maj, str. 33 i 36 i *Večernje novosti*, 18. i 25. maj, str. 10 i 13).

U maju je u Institutu za transfuziju krvi u Beogradu utvrđeno da je neko namerno kontaminirao uzorke krvi u ispitivanju antitela kod Rh negativnih trudnica. Zbog toga je trima trudnicama mogla da bude uskraćena zaštita posle porođaja što bi ugrozilo njihovo zdravlje i njihove buduće trudnoće. Institut je zbog toga podneo krivičnu prijavu protiv N. N. lica (*Politika*, 16. maj, str. 1).

Zatvorenik Centralnog zatvora u Beogradu Velimir Knežević već godinu i po dana ne može da operiše herniju zbog, kako njegova sestra tvrdi, straha lekara od hepatitisa C od kojeg boluje. Njemu su zatvorski lekari utvrdili herniju koja proizvodi velike bolove i rekli da je potrebna operacija, što su potvrdili i lekari KBC Zvezdara. Međutim, načelnik hirurgije KBC Zvezdara Marko Kontić izjavio je da je operacija hernije kozmetička stvar, da sa tim problemom živi 10% stanovnika Srbije i precizirao da je hepatitis C bolest koja zahteva ozbiljne mere zaštite (*Politika*, 22. februar, str. 12).

U maju je u Beogradu uhapšen Aleksandar Radulović, lekar kliničkog centra, zbog sumnje da je od pacijenta tražio i uzeo mito. On je za operaciju ruke tražio 400 eura, koje mu je pacijent dao u novčanicama koje je evidentirala policija (*Blic*, 24. maj, str. 15).

2.2.5. *Povrede na radu.* – U Srbiji je u prvih devet meseci 2006. na radu poginulo 45 radnika i zabeleženo je 779 povreda (*Večernje novosti*, 5. novembar, str. 13). Sindikat *Nezavisnost* izneo je podatak da u Srbiji godišnje gine više radnika nego u celoj EU zajedno. Naime, u 2005. u Srbiji je poginulo 78 radnika, što je više nego u svim zemljama EU (*Danas*, 29. i 9. avgust, str. 7 i 5).

2.2.6. *Ugrožavanje opšte sigurnosti.* – U martu je u Beogradu zbog teškog dela protiv javne bezbednosti osuđen na pet godina zatvora Stevan Bakalov, vozač nekadašnjeg ministra poljoprivrede Dragana Veselinova, zato što je u aprilu 2003, vozeći nedozvoljeno velikom brzinom i ne poštujući crveno svetlo semafora, usmratio jednu i ranio dve osobe (*Blic*, 3. mart, str. 6).⁴³³

Početkom septembra novosadska policija podnela je krivičnu prijavu protiv republičkog poslanika DSS Dejana Mikavice za teško delo protiv bezbednosti saobraćaja, ali iz nehata. On je prošao kroz crveno svetlo i teško ranio pešaka (*Blic*, 5. i 13. septembar, str. 4 i 15).

Krajem maja došlo je do eksplozije u fabrici eksploziva u Bariču kod Beograda u kojoj su poginula tri radnika, ali do završetka rada na ovom izveštaju vlasti nisu saopštile šta je uzrok (*Politika*, 30. maj, str. 1).

U oktobru je u magacinu Vojske Srbije kod Paraćina eksplodiralo 1.150 tona municije. Tom prilikom lakše je povređeno dvadesetak osoba i pričinjena je velika materijalna šteta (*Danas*, 20. oktobar, str. 1). Prema rezultatima istrage, najverovatniji uzrok eksplozije je samozapaljenje nitroznih gasova iz protiavijske municije 20 mm, čuvane na otvorenom i davno predviđene za uništavanje (*Blic*, 22. novembar, str. 5).

U noći između 14. i 15. novembra koncentracija otrovnih gasova u vazduhu u Pančevu dostigla je toliko visoke vrednosti da je dat signal za radijacijsko-biološko-hemijsku opasnost. Koncentracija benzena je iznosila 125 mikrograma po metru kubnom, a maksimalno dozvoljena je 5 mikrograma.

Rukovodstvo Petrohemije odbacilo je odgovornost za ovo zagađenje na saslušanju u policiji i nije izvršilo nalog inspekcije da obustavi proizvodnju u jednom pogonu. Iako je tih dana sedamdesetoro dece imalo ozbiljnih problema sa disajnim organima, nadležni republički organi su istakli da su jedini merodavni rezultati merenja zagađenja oni koje daje jedina republička mobilna eko-toksikološka laboratorija, koja se tada nalazila u Leskovcu. Rezultati lokalnih mernih stanica, po zakonu, nisu validni. Ministar za nauku i zaštitu životne sredine Aleksandar Popović nagovestio je lokalnim vlastima da razgovor o rešenju ovog problema, čiji su vinovnici

433 Vidi *Izveštaj 2003*, str. 262.

preduzeća koja pune četvrtinu budžeta Srbije, mogu očekivati tek za dve nedelje. Pančevci su protestovali u Beogradu i nekoliko dana blokirali neke industrijske pogone u Pančevu, ističući da u regionu Pančeva sa 130.000 stanovnika dnevno ima 30 sahrana, što je, po njima, upravo posledica zagađenja.

U drugoj polovini novembra koncentracija otrovnih gasova u Pančevu je ponovo nekoliko puta bila višestruko uvećana. U jednom trenutku zabeleženo je čak 140 mikrograma benzena u kubnom metru vazduha (*Politika* 18. i 29. novembar, str. 8 i 9, *Danas*, 16. i 28. novembar, str. 5 i 1, *Blic*, 19. novembar, str. 4 i *Vreme*, 23. i 30. novembar, str. 12 i 6).

2.3. Zabrana mučenja

I u 2006. srpska policija nastavila je da koristi torturu kao sredstvo za dobijanje priznanja ili pokazivanje moći. Pritužbe građana na rad policije se uzimaju vrlo selektivno što pokazuje i podatak da je Generalni inspektorat od 40.558 žalbi u 2005. kao opravdane ocenio 564. U istoj godini podneto je samo osam krivičnih prijava protiv policajaca zbog primene torture prema građanima (*Danas*, 24. februar, str. 7).

Reakcije na pritužbe građana su i dalje neadekvatne i spore, sem kod nekih vrlo brutalnih slučajeva. Prva reakcija policije na pritužbu je odbijanje odgovornosti i pokušaj da se odgovornost prebaci na žrtvu, obično optužbom za ometanje službenog lica u vršenju dužnosti. Retki sudski procesi traju dugo i po pravilu rezultiraju blagim kaznama.

Mnoge tužbe za policijsko zlostavljanje ne dospeju do suda do isteka roka apsolutne zastarelosti, zbog opstrukcije policije i tužilaštva. FHP je 1996. i 1997. podneo 59 krivičnih prijava protiv policajaca zbog premlaćivanja građana ali ni jedna od njih nije dospela do suda, čak nije bilo ni disciplinskih postupaka (*Blic*, 28. oktobar, str. 4).

2.3.1. Slučajevi mučenja pred međunarodnim organizacijama. – Milan Ristić je pod nerazjašnjenim okolnostima umro u Šapcu 1995. Njegov slučaj, koji se našao pred Komitetom UN protiv torture, pokrenut je sa mrtve tačke.⁴³⁴ Naime, Vrhovni sud Srbije je u februaru obavezao vlasti da isplate po 500.000 dinara odštete roditeljima pokojnog Ristića zbog propusta državnih organa da sprovedu brzu i nepristrasnu istragu. Međutim, ta istraga još uvek nije sprovedena bez obzira što je Komitet to zatražio još 2001, uz obavezu da izveštaj o tome bude dostavljen u roku od 90 dana (*Danas*, 5. april, str. 7). Okružno tužilaštvo u Šapcu je u septembru saopštilo da nema dovoljno dokaza za ponavljanje suđenja policajcima koji su oslobođeni odgovornosti za Ristićevo smrt (*Danas*, 19. septembar, str. 7).⁴³⁵

434 Vidi *Izveštaj 1998*, II.3.2.2, *Izveštaj 2001*, str. 245–246, *Izveštaj 2002*, II.2.3, *Izveštaj 2003*, II.3.2, *Izveštaj 2004*, II. 2.3.2 i *Izveštaj 2005*, str. 356.

435 Vidi saopštenje FHP, <http://www.hlc.org.yu/srpski/Tortura/Saopstenja/index.php?file=1496.html>.

2.3.2. *Sudski i disciplinski postupci zbog zlostavljanja.* – Okružni sud u Novom Pazaru je u februaru na po tri godine zatvora osudio policajce Gorana Rosića i Milića Karličića. Oni su 1994. pokušali da iznude mučenjem priznanje od Begana Muratovića (*Danas*, 7. februar, str. 7).

U martu je počelo suđenje kikindskom policajcu Saši Mijinu koji se tereti za mučenje sugrađanina Zdravka Trivana. Oktobra 2005. policijska patrola je, zbog remećenja javnog reda i mira, privela Trivana koji je bio u alkoholisanom stanju. Mijin je pretukao Trivana koji je kasnije umro od unutrašnjeg krvarenja i napuknuća slezine izazvanog batinama (*Blic*, 7. mart, str. 13 i *Večernje novosti*, 4. april, str. 20). Mijina je Okružni sud u Zrenjaninu u novembru osudio na šest godina zatvora za ubistvo (*Blic*, 10. novembar, str. 15).

U Kikindi je zabeležen još jedan slučaj torture. Mihalj Kaločanji je posle privođenja zbog remećenja javnog reda i mira, pretučen u policijskoj stanici, posle čega je operisan u bolnici i izvađena mu je slezina. Zbog ovoga je smenjen načelnik lokalne policije, uhapšen je jedan policajac, protiv dvojice su podnete krivične prijave i suspendovano je ukupno 12 policijskih službenika (*Večernje novosti*, 21. i 23. mart, str. 12, *Blic*, 21. mart, str. 13 i *Danas*, 23. mart, str. 7).

Centar za prava manjina je u junu podneo krivičnu prijavu protiv tri policajca iz Novog Kneževca zbog toga što su zlostavljali Roma Mladena Miklaca, tražeći da prizna krađu. Pritom su ga vređali na nacionalnoj osnovi (*Danas*, 8. jun, str. 7).

FHP je u martu tužio Republiku Srbiju tražeći naknadu nematerijalne štete za Munira Šabotića koga je u avgustu i septembru 1994. u Novom Pazaru policija mučila kako bi potpisao izjavu o učešću 25 Bošnjaka u organizovanju paravojnih štabova. Zbog ovog zlostavljanja je još 1994. godine pokrenut postupak protiv odgovornih policajaca koji je obustavljen deset godina kasnije „zbog nastupanja apsolutne zastarelosti“ (*TANJUG*, 3. mart).

U septembru je FHP tužio Republiku Srbiju tražeći naknadu štete za Aliju Halilovića koji je bez rešenja uhapšen 1993. i koji je preživeo policijsku torturu. On je osuđen 1994, a dve godine kasnije Vrhovni sud je ukinuo presudu i naložio novo suđenje koje je počelo u novembru 1999, a okončano 1. januara 2006. bez presude jer je nastupila apsolutna zastarelost (*Danas*, 28. septembar, str. 7).

FHP je u novembru podneo tužbu za naknadu štete u ime 19 žena i maloletnika iz Vukovara koje su, u novembru 1991, pripadnici JNA zatvorili u jedan logor i jedan zatvor u Srbiji gde su ih, navodno, podvrgli torturi (*Blic*, 17. novembar, str. 15).

Ova organizacija je u decembru takođe tužila Republiku Srbiju u ime Šefčeta Mehmedovića tražeći nadoknadu štete zbog etnički motivisane torture u maju 1994. u Novom Pazaru (*BETA*, 12. decembar).⁴³⁶

U februaru su dva policajca u Srpskoj Crnji, tokom informativnog razgovora zbog remećenja javnog reda i mira, pretukla maloletnog I.V, posle čega je jedan policajac otpušten i protiv njega je podneta krivična prijava, dok je drugi suspendo-

436 Vidi saopštenje FHP, <http://www.hlc.org.yu/srpski/Tortura/Saopstenja/index.php?file=1566.html>.

van (*Blic*, 14. februar, str. 11). Optuženi policajac Nenad Glišić osuđen je u novembru na dva meseca zatvora i novčanu kaznu od 20.000 dinara (*Kurir*, 2. novembar, str. 11).

Polovinom jula Okružno javno tužilaštvo u Smederevu podiglo je optužnicu protiv Marine Jovanović Bajović, sudije Opštinskog suda u Smederevskoj Palanci, zbog sumnje da je bila prisutna kada je jedan policajac u stanici policije u Smederevskoj Palanci Beograđaninu Miloradu Miajloviću naneo teške telesne povrede opasne po život, posle čega ne samo da nije prijavila slučaj, već je kao istražni sudija pokušala da ga sakrije, napisavši u zapisniku da je Miajlovićeva povreda uzrokovana padom. Istražni sudija iz Smedereva je naredio i sprovođenje istrage protiv trojice policajaca, od kojih je jedan suprug sudije Jovanović Bajović (*Blic*, 15. jul, str. 15 i *Blic*, 25. oktobar, str. 14).

Niška policija je u aprilu pokrenula disciplinski postupak protiv sedam svojih pripadnika zbog nesrazmerne upotrebe sile posle fudbalske utakmice između Crvene zvezde i lokalnog Radničkog. Protiv četvorice navijača su podnete krivične prijave zbog ometanja službenog lica u vršenju dužnosti, dok je protiv devet navijača podneta prijava zbog remećenja javnog reda i mira (*Danas*, 26. april, str. 33 i *Blic*, 13. april, str. 11). Navijači Crvene zvezde tvrde da je policija izazvala incident kada je upala u jedan kafić u punoj opremi za razbijanje demonstracija i pretukla jednog navijača (*Blic*, 15. april, str. 32).

O problematičnom ponašanju policije svedoči i incident zbog koga je prekinuta druga utakmica finala košarkaškog prvenstva u Beogradu u junu. Navijači su provocirali policiju, gađali je kesama s urinom i drugim predmetima, došlo je do tuče i urušavanja dela tribina, a policija je, sudeći prema brojnim indicijama, upotrebila prekomernu silu. Bilans incidenta je 13 povređenih navijača i 7 pripadnika žandarmerije (*Politika*, 16. jun, str. 19). Prema tvrdnji ministra Dragana Jočića, policija je sredstva prinude upotrebila pravilno i opravdano, ali neki policajci su prekorčili ovlašćenja tako što „nisu na vreme prestali s upotrebom sredstava prinude“ (*Večernje novosti*, 18. jul, str. 13 i *Danas*, 18. jul, str. 7). Generalni inspektor MUP Vladimir Božović saopštio je u oktobru da su žandarmi prekorčili dozvoljenu „upotrebu sredstava sile“, da su zbog toga podnete krivične prijave i da je vrh policije vršio opstrukciju ove istrage (*Blic*, 16. oktobar, str. 14).

U septembru je suspendovan policajac G. Đ. iz sela Kolari kod Smedereva zbog višestruko ponovljene torture nad srčanim bolesnikom Mirkanom Kostićem. G. Đ. je Kostića u 2006. pet puta pozivao na informativne razgovore i torturom pokušao da iznudi priznanje za krađu (*Blic*, 7. septembar, str. 13).

2.3.3. *Ostali slučajevi zlostavljanja.* – Početkom februara dvojica maloletnih Roma su, navodno, pretučena u subotičkoj policiji. Prema tvrdnjama maloletnika i njihovih roditelja, tučeni su da bi priznali krađu. Policija je potvrdila da su maloletnici bili privedeni, ali je demantovala da su bili mučeni (*BETA*, 23. februar).

Dva beogradska policajca su u aprilu navodno pretukla sekretara beogradskog dnevnika *Večernje novosti* Olivera Vrcelja. On tvrdi da su policajci to uradili bez razloga, a policija je podnela protiv njega prijavu za ometanje službenog lica u vršenju dužnosti. U prijavi se kaže da je Vrcelj odbio da pokaže legitimaciju, da je bio drzak i da je vređao policajce (*Večernje novosti*, 25. april, str. 12).

Beogradski policajac Dmitar Tomašević je u jednoj svađi, u vreme kada nije bio na dužnosti i kada je bio u alkoholisanom stanju, službenim pištoljem navodno udario nepoznatog mladića u glavu (*Blic*, 15. maj, str. 11).

M. V, pripadnik *Otpora*, i E. Č. iz Subotice od maja su izloženi torturi od strane subotičke policije, saopštila je Inicijativa mladih za ljudska prava. Njih je maltretirala grupa policajaca na čelu sa inspektorom Tomislavom Lendvaiem, preteći im likvidacijom, vređajući ih na nacionalnoj osnovi i savetujući im da beže iz Subotice (*YIHR-09-3814-Saopštenje*, 27. septembar). Ova organizacija je u oktobru podnela krivične prijave protiv Lendvaia i tri N. N. lica zbog izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje kao i zbog nanošenja teških telesnih povreda (*Danas*, 20. oktobar, str. 21).

Pet novosadskih policajaca je u julu, navodno, pretuklo četvoricu Roma i vređalo ih na nacionalnoj osnovi. Policajci su torturom iznudili priznanje krađe i izjavu privedenih da nisu tučeni (*Večernje novosti*, 1. i 2. avgust, str. 12).

2.3.4. *Stanje u zatvorima.* – U maju je objavljen izveštaj Komiteta za sprečavanje mučenja (CPT), čija je delegacija posetila zatvore i psihijatrijske bolnice u Srbiji. CPT konstatuje da su zatvori u Sremskoj Mitrovici i Okružni zatvor u Beogradu suočeni s ozbiljnim nasiljem i preporučuje mere za sprečavanje fizičkog maltretiranja zatvorenika i pritvorenika. CPT traži bolju profesionalnu obuku policajaca, detaljnu i brzu proveru informacija o slučajevima eventualnog zlostavljanja i oštre sankcije za izvršioce. Izveštaj ukazuje i na nasilje među zatvorenicima, preteranu upotrebu sile u psihijatrijskoj bolnici „Laza Lazarević“ u Beogradu i preteranu upotrebu sedativa. CPT se založio i za jačanje garantija u slučajevima prisilnog upućivanja građana u psihijatrijske ustanove (*Danas*, 19. i 22. maj, str. 6 i 7).

U martu je, prvi put javno, predstavljen izveštaj o radu Uprave za izvršenje zavodskih sankcija. U njemu se konstatuje da je u zatvorima bio 8.751 pritvorenik i osuđena osoba. Poređenja radi, u vreme vanrednog stanja, posle ubistva premijera Đinđića, tokom marta i aprila 2003, u istim zatvorima bilo je 5.200 osoba (*BETA*, 17. mart). Pored prenatrpanosti, u srbijanskim zatvorima su sve veći problem rastuća narkomanija i saradnja zatvorenika i stražara pri unošenju mobilnih telefona i drugih stvari čije je posedovanje zabranjeno (*Politika*, 21. januar, str. 12).

Početkom jula 320 zatvorenika u Okružnom zatvoru u Beogradu stupilo je u štrajk glađu a njih 65 je sebi zašilo usta. Oni su zahtevali da im se, zbog loših uslova u zatvoru, dan pritvora u vreme vanrednog stanja računa dvostruko. Žalili su se i na neažurnost sudova, torturu, lošu zdravstvenu zaštitu i prenatrpanost ćelija i tražili objašnjenje o dve, po njima, sumnjive smrti zatvorenika. Lecii sa zahtevima

su deljeni u centru Beograda (*Politika*, 4. jul, str. 11, *Danas*, 4. jul, str. 1 i *Vreme*, 6. jul, str. 11).

Dragoljub Lončarević, tadašnji direktor Uprave za izvršenje zatvorskih sankcija je ocenio da se radi o mirnom protestu i priznao da uslovi u pritvoru nisu u skladu sa evropskim standardima. On je izneo podatak da se u Okružnom zatvoru u Beogradu, koji ima kapacitet od 450 mesta, nalazi 770 pritvorenika. Lončarević je precizirao da je u protestu učestvovao i deo zaposlenih, da je jedan od njih suspendovan i da je protiv njega podneta krivična prijava (*Danas*, 5. jul, str. 3). Protest je okončan posle četiri dana.

Početkom oktobra oko 1.000 zatvorenika u zatvorima u Sremskoj Mitrovici, Nišu i Požarevcu je počelo protest tražeći da se ubrza donošenje zakona o amnestiji koji je u parlament stigao 15. septembra. Prema tom zakonu, povodom usvajanja novog Ustava Srbije, velikom broju zatvorenika bila bi oprostena četvrtina kazne. Amnestija se ne bi odnosila na osuđene na 40 godina zatvora, kao i na osuđene za krivična dela protiv čovečnosti, silovanje, obljubu nad nemoćnim licem i maloletnim detetom, nasilje u porodici i za organizovani kriminal. Dragoljub Lončarević je na konferenciji za štampu tokom protesta rekao da bi se ovom amnestijom rasterećili zatvori za oko 2.000 zatvorenika, koliko ih ima više od projektovanog kapaciteta. Ovaj protest, koji je uključivao štrajk glađu i neka nasilna dela, završen je posle pet dana uz obećanje ministra pravde Zorana Stojkovića da će biti ubrzano usvajanje zakona o amnestiji i da će kazne biti smanjene za jednu trećinu. Sledio je zatim protest stražara koji su se osetili ugroženi i za koji je Stojković izjavio da je pokrenut od strane nekih političkih stranaka (*Danas*, 7. oktobar, str. 1, *Blic*, 11. i 12. oktobar, str. 12 i 14, *Politika*, 20. oktobar, str. 10 i *Vreme*, 12. oktobar, str. 5).

Nova pobuna u zatvorima zbog istog razloga izbila je polovinom novembra. Oko 2.000 osuđenika u Sremskoj Mitrovici i Zabeli kod Požarevca je odbilo da uzme hranu zbog neispunjenja obećanja da će zakon o amnestiji biti usvojen do 15. novembra. Kasnije su se protestu pridružili i zatvorenici iz Niša. Nakon osam dana protesta oko 500 pripadnika žandarmerije ušlo je u zatvor u Nišu i silom uspostavilo red. Prema tadašnjim podacima policije, u ovoj akciji je povređeno 40 zatvorenika, dok ih je u istovremenoj akciji policije u Zabeli povređeno 15. Međutim, Ministarstvo pravde je početkom decembra saopštilo da je u intervenciji policije u Nišu i Zabeli ukupno povređeno 64 zatvorenika i konstatovalo da tom prilikom nije bilo prekoračenja ovlašćenja u upotrebi sile (*Politika*, 2. decembar, str. 12). Krajem novembra leskovački Odbor za ljudska prava objavio je tvrdnje rođaka i prijatelja zatvorenika da su pripadnici žandarmerije svirepo postupali prema njima i da dve trećine povređenih ima teške telesne povrede. Stražari u niškom zatvoru nisu dopustili advokatima kontakt sa zatvorenicima. Inače, posle gušenja pobune, ministar Stojković je izjavio da se i u ovu pobunu umešala politika i da su zatvorenici izmanipulisani (*Danas*, 17. i 30. novembar, str. 2 i 5, *Blic*, 16. novembar, str. 14 i *Večernje novosti*, 25. novembar, str. 24). Ministar pravde je krajem decembra ponovo obećao donošenje zakona o amnestiji, ali posle vanrednih parlamentarnih izbora 21. januara 2007. (*Politika*, 12. decembar, str. 13).

2.4. Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i krijumčarenje ljudi

Sudeći po izveštajima medija, broj slučajeva trgovine ljudima, držanja u položaju sličnom ropstvu i krijumčarenja ljudi u 2006. u Srbiji nije ni znatno promenjen.

U redovnom izveštaju Kancelarije za nadzor i borbu protiv trgovine ljudima američkog Stejt departmenta Srbija je i dalje ostala na istoj poziciji – ona je zemlja i porekla i tranzita i odredište je žrtava trgovine ljudima. U tom izveštaju ona je smeštena u drugi krug zemalja, odnosno među zemlje koje rade na suzbijanju trgovine ljudima, ali koje treba i da ulože dodatne napore i da donesu nove mere na tom planu. Dokument, osim toga, ukazuje na trgovinu romskom decom u svrhu prinudnog prosjačenja i upozorava na povećani procenat interne trgovine, odnosno na pojavu da sve više žrtava trgovine ljudima ostaje u Srbiji.

U prvih osam meseci u Srbiji je registrovano 140 žena žrtava trgovine ljudima (*Blic*, 25. septembar, str. 12). Prema podacima objavljenim u medijima, 71,60% otkrivenih žrtava trgovine ljudima su domaći državljani, a svaka druga od tih žrtava je maloletna (*Danas*, 2. mart, str. 6).

Koordinatorica nevladine organizacije Astra, Aleksandra Jovanović, ocenjuje da u Srbiji još uvek nema sistematskog napora u borbi sa trgovinom ljudima i dodaje da najveći deo tog tereta pada na pojedince iz državnih institucija i na nevladine organizacije (*BETA*, 6. jun).

Stručnjaci ističu da uspešnu borbu protiv trgovine ljudima sputava i blaga kaznena politika. Dok se kod nas, u proseku, za ovo delo izriče kazna između dve i tri godine zatvora, u Bosni i Hercegovini ona iznosi 7, a u Bugarskoj 12 godina zatvora (*Danas*, 2. mart, str. 6).

Ranijih godina mediji, a ni zvanični organi, nisu pravili razliku između trgovine ljudima zbog seksualne ili radne eksploatacije s jedne, i krijumčarenja ljudi, s druge strane. U 2006. se ta situacija promenila.

2.4.1 Trgovina ljudima. – Policija Srbije je u 2006. otkrila i uhapsila više desetina osoba zbog trgovine ljudima.

Hapšenja su zabeležena u Kragujevcu (*Politika*, 18. januar, str. 12 i *BETA*, 22. april), Beogradu (*FONET*, 10. februar), Sremskoj Mitrovici (*BETA*, 22. februar i *Blic*, 20. jun, str. 6), Pančevu (*TAJNUG*, 22. februar), Bujanovcu (*BETA*, 18. april i *Blic*, 29. jul, str. 15), Topoli (*Večernje novosti*, 24. april, str. 10), Kruševcu (*Blic*, 24. maj, str. 5), Smederevu (*Danas*, 7. jul, str. 37 i *Blic*, 7. jul, str. 15), Novom Sadu (*BETA*, 31. jul i *Blic*, 1. avgust, str. 15), Somboru (*Blic*, 7. avgust, str. 21), Vranju (*Politika*, 9. oktobar, str. 10) i Nišu (*Blic*, 18. oktobar, str. 15).

U martu su u Kruševcu uhapšene tri osobe osumnjičene za radnu eksploataciju. One su pet osoba odvele u Rusiju, oduzele im pasoše i protiv njihove volje ih držale kao radnike na jednom gradilištu (*Večernje novosti*, 27. mart, str. 9).

U Bujanovcu je u julu uhapšena žena koja je svoju tek rođenu bebu prodala za 200 evra (*Politika*, 19. jul, str. 3).

2.4.2. *Krijumčarenje ljudi.* – U prvih devet meseci u Srbiji je otkriveno 715 ilegalnih imigranata, a godišnje sa granice bude vraćeno 25.000 stranaca koji nemaju odgovarajuće dokumente ili novac. Inače, oko 55% ilegalnih imigranata ulazi u Srbiju sa Kosova, a među njima je najviše Albanaca (*Blic*, 12. septembar, str. 12).

Jedna od dve prvostepene presude za ova krivična dela, donete u 2005, postala je pravosnažna. Vrhovni sud Srbije doneo je u aprilu konačnu presudu međunarodnoj grupi koja se bavila ilegalnim prebacivanjem pakistanskih državljana preko teritorije SCG u zemlje Zapadne Evrope. Na prvom suđenju Pakistanac Mulazam Husein Šah osuđen je na tri godine i tri meseca zatvora, a četiri domaća državljanina na kraće vremenske kazne. Januara 2005. Vrhovni sud je ukinuo tu presudu i vratio predmet na ponovno suđenje. U drugoj presudi iz jula 2005. Šahu je kazna povećana na 4 godine i dva meseca zatvora. Novom odlukom Vrhovnog suda iz aprila 2006. ovom Pakistancu je određena kazna od tri i po godine zatvora i proterivanje iz naše zemlje u trajanju od 10 godina. U istoj presudi potvrđena je prethodna kazna za četiri domaća državljanina (*Večernje novosti*, 18. april, str. 16).

U januaru je podignuta optužnica protiv 12 osoba, među kojima ima i Kineza, za krijumčarenje i otmice kineskih državljana (*Blic*, 10. januar, str. 13), a u februaru je počelo suđenje osmorici državljana Srbije zbog krijumčarenja državljana Šri Lanke, Bangladeša i Indije (*Blic*, 27. februar, str. 13). Do završetka rada na ovom izveštaju nije bilo informacija da li je slučaj okončan.

Zbog krijumčarenja državljana Albanije uhapšene su tri osobe u Bujanovcu (*TANJUG*, 20. januar i *Politika*, 14. april, str. 13), jedan policajac iz Niša (*Blic*, 21. februar, str. 11), pet osoba iz Vranja i Bujanovca (*Politika*, 20. februar, str. 11), četiri osobe u Sremskoj Mitrovici (*Blic*, 29. septembar, str. 14), po dve osobe u Baču (*Večernje novosti*, 26. septembar, str. 11), Novom Pazaru (*Večernje novosti*, 1. septembar, str. 12), Dobanovcima (*Politika*, 6. oktobar, str. 10) i u Beogradu (*Politika*, 5. novembar, str. 13), kao i po jedna osoba u Novom Sadu (*Danas*, 29. septembar, str. 37), Preševu (*TANJUG*, 4. septembar) i u Raškoj (*Večernje novosti*, 22. septembar, str. 13).

Zbog krijumčarenja Albanaca sa Kosova i Metohije uhapšene su tri osobe u Novom Sadu (*BETA*, 19. april) i po jedna osoba u Šapcu (*BETA*, 20. april) i u Subotici (*Blic*, 16. septembar, str. 15).

2.5. *Pravo na pravično suđenje i stanje u pravosuđu*

U septembru je Evropski sud za ljudska prava iz Strazbura doneo prvu presudu protiv Srbije u korist Milije Matijaševića iz Vrbasa (App. No. 23037/04). Evropski sud je utvrdio da je njemu povređeno pravo na pravično suđenje time što je među razlozima za produženje pritvora navedeno da je izvršio podstrekavanje na ubistvo, iako presuda za to delo još nije bila doneta (*BETA*, 19. septembar i *Politika*, 20. septembar, str. 10).

2.5.1. *Primena Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku.*

– Samo tri meseca posle stupanja na snagu, Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku doveden je u pitanje jer Vlada nije izdvojila ništa od planiranih 900 miliona dinara za njegovo sprovođenje u 2006. Time je dovedena u pitanje bezbednost sedmorice svedoka saradnika, koliko ih je u tom trenutku bilo u Srbiji. Jedan od tih svedoka, Zoran Vukojević, ubijen je u junu.⁴³⁷ Rad jedinice zadužene za zaštitu svedoka saradnika omogućen je donacijom vlade SAD (*Blic*, 10. april, str. 12).

2.5.2. *Stanje u pravosuđu.* – Pravosuđe je u 2006. bilo opterećeno sukobima sa izvršnom vlašću, procesima protiv sudija zbog korupcije i zamerkama javnosti zbog sporosti u rešavanju predmeta.

Ministar finansija Mlađan Dinkić optužio je u februaru trgovinske sudove da donose čudne presude koje dosta koštaju budžet, „a da za to nema pravne osnove“. „Ne mislim da je problem u sistemu, imamo dobre zakone. Problem je u ljudima, pojedincima“, rekao je on i najavio reizbor svih sudija u Srbiji (*Danas*, 9. februar, str. 3). Stručnjaci su upozorili da masovno otpuštanje sudija po sadašnjim zakonima Srbije nije moguće, a da sprovođenje postojećeg zakona o lustraciji nije podržala ni jedna stranka, pa ni Dinkićeva. Društvo sudija Srbije okarakterisalo je Dinkićevu izjavu kao „najflagrantniji mogući primer pritiska na pravosuđe“ (*Danas*, 9. februar, str. 3). Posle donošenja novog Ustava, usvajanjem Ustavnog zakona, odlučeno je da se ipak izvrši reizbor svih sudija.⁴³⁸

Predsednica Vrhovnog suda Srbije Vida Petrović Škero je u julu, u pismu predsedniku Tadiću i premijeru Koštunici, upozorila da je pravosuđe u krizi zbog zatpnanosti predmetima, nedostatka kadrova i sredstava za rad. Ministar pravde Zoran Stojković odgovorio je na to tvrdnjom da Srbija ima više sudija nego što joj je potrebno i konstatovao da je veliki broj nerešenih predmeta posledica nestručnosti sudija (*Večernje novosti*, 23. jul, str. 6). Predsednica Vrhovnog suda je, posle toga, ponovila svoju raniju tvrdnju da je uzrok sporosti u velikom broju novih zakona usled kojih sudovi dobijaju veliki broj novih predmeta, a to nije praćeno širenjem pravosudne mreže. Ona je iznela podatak da sudovi dobijaju i po 4.500 predmeta u jednom danu (*Večernje novosti*, 19. maj, str. 2 i *Večernje novosti* i *Danas*, 24. jul, str. 5 i 3).

O pritiscima izvršne vlasti na pravosuđe govori i suspenzija Gordane Čolić, tužioca Trećeg opštinskog tužilaštva u Beogradu. Ona tvrdi da joj je rečeno da ministar pravde Zoran Stojković traži njenu smenu jer je „neposlušna“. Jedan od razloga je, verovatno, i slučaj bivšeg ministra pravde Vladana Batića koga je policija uhapsila zbog sumnje za zloupotrebu službenog položaja, a Treće opštinsko tužilaštvo nije podnelo krivičnu prijavu jer mu nije dostavljen nijedan dokaz. Čolićeva ističe da razlog za njenu smenu ne mogu biti rezultati rada njenog tužilaštva jer su, od 2.500 odluka iz 2004, kada je rađena stručna kontrola, primedbe tehničke prirode stavljene samo na njih dvadesetak (*Blic*, 26. jun, str. 5). U julu se saznalo da je okružni tužilac u službeni belešku za smenjivanje Čolićeve uneo lažan podatak, pa

437 Vidi II.2.2.3.

438 Vidi I.4.6.2.1.

je ona protiv njega podnela krivičnu prijavu (*Blic*, 5. jul, str. 14 i *Politika*, 13. jul, str. 12), koju je Opštinsko javno tužilaštvo u Novom Sadu odbacilo (*Danas*, 4. i 30. avgust, str. 7 i 4). Početkom jula Visoki savet pravosuđa ukinuo je suspendiziju Gordani Čolić jer u odluci nisu navedeni razlozi (*Politika*, 13. jul, str.12), ali je nekoliko dana kasnije ona opet suspendovana, takođe bez valjanog obrazloženja (*Vreme*, 20. jul, str. 14).⁴³⁹

Poseban problem je što je Čolićevo suspendovao republički javni tužilac, za koga se saznalo da je još u decembru 2005. ispunio uslove za penziju. Visoki savet pravosuđa utvrdio je u avgustu da je on već sedam meseci penzioner i da su ništave sve odluke koje je donosio u tom periodu (*Danas*, 3. avgust, str. 7). Stručnjaci su upozorili da zakon ne dozvoljava produžavanje radnog veka tužioca (*Danas*, 25. avgust, str. 5), a ministar pravde je na to odgovorio da Janković ostaje tužilac dok parlament ne izabere novog jer je jedino on merodavan da odluči o prestanku tužičevog mandata (*Danas*, 28. avgust, str. 6).

Zameniku specijalnog tužioca Mirosljebu Vitoroviću nije produžen mandat, što je, prema nekima, posledica toga što je on na suđenju za ubistvo Ivana Stambolića ocenio da je u pitanju zločin države iza koga stoji Slobodan Milošević. Kako bi demantovalo ova mišljenja, specijalno tužilaštvo davalo je različite razloge za njegovu smenu (*Vreme*, 13. jul, str. 10). Tako je portparol specijalnog tužilaštva Tomo Zorić izjavio da Vitoroviću nije produžen mandat jer su njegovi predmeti okončani (*Danas*, 3. jul, str. 1), što je Vitorović demantovao (*Danas*, 4. jul, str. 1).

2.5.3. *Suđenje u razumnom roku.* – U javnosti su bile česte i pritužbe zbog sporosti pravosuđa. Prema podacima iznetim u medijima, čak 20.000 građana Srbije žalilo se na neažurnost sudova, a srpski sudovi su iz 2005. u 2006. preneli 652.981 nerešeni predmet (*Blic*, 23. januar, str. 6 i *Večernje novosti*, 5. avgust, str. 7).

Situaciju u srpskom pravosuđu otežava i 2.227 predmeta Vrhovnog vojnog suda koji je ukinut pre dve godine i čije predmete je preuzeo Vrhovni sud Srbije 21. novembra (*BETA*, 4. decembar). Stanje dodatno otežava i 2.105 nerešenih predmeta Suda Srbije i Crne Gore koji se ugasio proglašenjem nezavisnosti Crne Gore u junu (*Politika*, 14. jul, str. 8).

Pred opštinskim i okružnim sudovima je za prvih devet meseci 2005. zastarelo 625 predmeta. Reagujući na taj problem, predsednica Vrhovnog suda Srbije Vida Petrović Škero pokrenula je inicijativu za razrešenje dvoje sudija Okružnog suda u Sremskoj Mitrovici. Problem zastarevanja predmeta dobio je na ozbiljnosti nakon stupanja na snagu novog krivičnog zakonika u kome su neke zaprećene kazne manje od dosadašnjih pa je, samim tim, kraći i rok za zastarevanje (*Blic*, 23. januar, str. 6 i *Politika*, 13. februar, str. 12).

2.5.4. *Borba protiv korupcije i zloupotrebe položaja.* – I u 2006. je nastavljena borba protiv korupcije u pravosuđu.

439 O suspendiziji Čolićeve vidi i *HRW World Report 2007*, <http://hrw.org/englishwr2k7/docs/2007/01/11/serbia14776.htm>.

Sudija Vrhovnog suda Srbije Ljubomir Vučković je početkom jula osuđen na 8 godina zatvora zbog primanja mita. Vučković je osuđen zbog toga što je primio novčanu naknadu da bi uticao na Vrhovni sud Srbije da ukine prvostepenu presudu od 12 godina zatvora šefu kruševačkog kriminalnog klana Zoranu Jotiću, zvanom Jotka.⁴⁴⁰ (*Danas i Politika*, 8. jul, str. 3 i 11).

U aprilu je uhapšen predsednik Trgovinskog suda u Beogradu Goran Kljajević, osumnjičen da je član zločinačkog udruženja koje je umešano u mahinacije prilikom privatizaciji, kao i da je primao mito. Uhapšena je i sudija ovog suda Delinka Đurđević, kao i još sedam biznismena i advokata, dok se osumnjičeni Slobodan Radulović, bivši direktor beogradskog trgovinskog lanca C market, nalazi u bekstvu (*Politika*, 11. maj, str. 1 i *Večernje novosti*, 15. april, str. 2). Kljajević je u avgustu podneo predstavku Evropskom sudu za ljudska prava zbog brojnih kršenja njegovih prava u ovom postupku (*Politika*, 8. avgust, str. 10). U oktobru je podignuta optužnica protiv „stečajne mafije“, kako je nazvana ova grupa (*Večernje novosti*, 13. oktobar, str. 11).

Okružni sud u Novom Sadu je osudio bivšeg zamenika okružnog tužioca u Beogradu Milana Sarajlića na tri godine zatvora zbog zloupotrebe službenog položaja. Sarajlić je uhapšen u vreme vanrednog stanja 2003, pod optužbom za korupciju u pravosuđu. U martu 2006. optužnica je izmenjena pa se Sarajlić teretio za zloupotrebu službenog položaja. Sarajlić (*Danas*, 11. mart i 22. jun, str. 7).

2.5.5. *Suđenja pripadnicima bivšeg režima.* – U 2006. je aktiviran slučaj Mirjane Marković, supruge Slobodana Miloševića, zbog njegove smrti i sahrane.⁴⁴¹

Okružni sud u Beogradu je u martu odredio jemstvo od 15.000 evra za Mirjanu Marković što je njoj omogućavalo da uđe u zemlju na suprugovu sahranu i da tom prilikom ne bude pritvorena, a istovremeno je bilo jemstvo sudu da će se pojaviti na ročištu zakazanom za 23. mart.⁴⁴² Jemstvo je položila Miloševićeva SPS, a Marković se nije pojavila ni na sahrani ni na suđenju, pa je Okružni sud u Beogradu doneo odluku da se jemstvo uplati u pravosudni budžet. Vrhovni sud Srbije je u maju tu odluku ukinuo sa obrazloženjem da optuženoj nije uredno uručen poziv. Okružni sud u Beogradu je ponovo doneo odluku o uplati jemstva u pravosudni budžet i opet raspisao poternicu za Mirjanom Marković. To je, inače, četvrta poternica ovog suda za suprugom Slobodana Miloševića (*Danas*, 19. maj i 18. jul, str. 7 i 1 i *Večernje novosti*, 18. jul, str. 12). Vrhovni sud Srbije je u decembru ponovo ukinuo odluku o uplati ovog jemstva i poternicu za Mirjanom Marković (*Danas*, 22. decembar, str. 5), a Okružni sud u Beogradu je takođe krajem decembra ponovo raspisao tu poternicu i doneo novu odluku o uplati jemstva u budžet pravosuđa (*BETA*, 29. decembar).

U avgustu je prekinut postupak za oduzimanje vile u Užičkoj 34, koju je bivši predsednik Srbije i SRJ Slobodan Milošević kupio pred početak bombardova-

440 Vidi *Izveštaj 2005*, II.2.5.4.

441 Vidi *Izveštaj 2003*, str. 277, *Izveštaj 2005*, str. 369.

442 Vidi *Izveštaj 2003*, str. 277.

nja 1999, pod sumnjivim okolnostima, za 9.000 nemačkih maraka. Nakon promena 2000. godine doneta je odluka o oduzimanju vile, ali je Vrhovni sud Srbije 2004. ovu odluku ukinuo, pa je novi proces počeo u avgustu 2005. On je prekinut u julu 2006. zbog smrti optuženog. Uslovi za nastavak procesa steći će se kada se završi ostavinska rasprava, za šta ne postoji zakonski rok (*Blic*, 16, 17. avgust i 28. septembar, str. 4 i *Vreme*, 24. avgust, str. 18).

Drugo opštinsko tužilaštvo u Beogradu podiglo je optužnicu protiv 36 osoba zbog dešavanja tokom hapšenja Slobodana Miloševića 2001. godine. Ova grupa, koju većinom čine funkcioneri i članovi SPS, optužena je za učešće u skupini koja je sprečavala službeno lice u vršenju službene dužnosti (*Danas*, 23. novembar, str. 5).

2.5.6. *Naknade zbog nezakonitog lišavanja slobode.* – Nevladine organizacije su u 2006. ponovo zatražile od Vrhovnog suda Srbije da ubrza procese za naknadu štete izbeglicama iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske koje su prisilno mobilisane kao i da produži rok zastarelosti, koji je u ovim procesima nastupio tokom 2005. godine (*Danas*, 27. jun, str. 7).⁴⁴³

Vrhovni sud Srbije je 19. jula odbio zahtev države Srbije da se obnovi postupak u kome je sedam prisilno mobilisanih izbeglica iz Srbije dobilo odštetu od 2,38 miliona dinara. Oni su, iako su imali status izbeglica, uhapšeni 1995. i predati paravojnim jedinicama (*Danas*, 25. jul, str. 7).

Prvi opštinski sud u Beogradu je naložio Republici Srbiji da isplati 183.300 dinara odštete prinudno mobilisanom izbeglici zbog pretrpljenih duševnih bolova i umanjene opšte životne aktivnosti usled oboljevanja od postraumatskog stresnog poremećaja. Ovo je prva presuda u Srbiji u kojoj je utvrđeno da je ovaj stres povezan sa nezakonitim lišavanjem slobode (*Vreme*, 12. oktobar, str. 8).

U junu je u Beogradu podignuta optužnica protiv četvorice bivših policajaca koji su 1999. nezakonito uhapsili Vladimira Nikolića, bivšeg radnika tadašnjeg RDB i od njega iznudili iskaz.⁴⁴⁴ Nikolić je zbog odavanja državne tajne osuđen na kaznu zatvora, gde je i nezakonito proveo 400 dana jer je tužilac kasnije odustao od optužnice (*Vreme*, 8. jun, str. 8 i *Danas*, 6. jun, str. 7).

U martu je u Čačku počelo suđenje po tužbi Zorana Katića koji se nalazio u pritvoru šest dana, a da njegova porodica nije o tome obavestena. Katić je priveden zbog saobraćajnog prekršaja i traženo je da plati novčanu kaznu. Sudija ga je osudio na 17 dana zatvora jer nije imao novca kod sebe, a nije mu dopušteno da ode kući. Posle šest dana zatvora dobio je mogućnost da telefonira porodici (*BETA*, 16. mart).

443 Beogradski centar za ljudska prava i Međunarodna mreža pomoći (*IAN*) su još 2004. tražili od Vrhovnog suda Srbije da produži pravo na žalbu u slučajevima prinudne mobilizacije. Vrhovni sud je odgovorio da je rok zastarelosti određen zakonom o obligacionim odnosima tako da je izmena roka u nadležnosti skupštine Srbije (*BETA*, 1. februar). *IAN* je ocenio da tužilaštva u Srbiji opstruišu ove procese i podsetio da se 64 postupka, koja on vodi u ime izbeglica, nisu makla od početka od 2003 (*BETA*, 1. februar). Vidi *Izveštaj 2005*.

444 Vidi *Izveštaj 2000*, II.2.5.3 i *Izveštaj 2001*, str. 262.

Krajem marta, Opštinski sud u Smederevu presudio je da Republika Srbija plati Momčilu Veljkoviću, pripadniku nekadašnjeg opozicionog pokreta *Otpor* iz Požarevca, 590.000 dinara za pretrpljenje duševne patnje i bol tokom nezakonitog pritvaranja od 2. maja do 30. juna 2000. godine (*Vreme*, 30. mart, str. 4).⁴⁴⁵

U oktobru je Okružni sud u Beogradu dosudio odštetu od 60.000 dinara članici *Otpora* Irini Ljubić zbog nezakonitog hapšenja u septembru 2000. (*BETA*, 13. oktobar).

Opštinski sud u Čačku je u septembru dosudio 250.000 dinara odštete Mio-dragu Peroviću zbog neosnovanog hapšenja i povrede ugleda. On je uhapšen u maju 1999. pod sumnjom za proneveru i ostao je u pritvoru do kraja juna. Međutim, u januaru 2004. je oslobođen optužbe (*Politika*, 18. septembar, str. 10).

Krajem oktobra Opštinski sud u Novom Pazaru doneo je prvostepenu presudu kojom se Republici Srbiji nalaže da isplati ukupno 13,5 miliona dinara odštete dvadeset i dvojici Novopazaraca, najbližim rođacima poginulih u NATO bombardovanju. U obrazloženju se to kvalifikuje kao naknada za duševne patnje za izgubljenim rođacima. Sud se pozvao na Zakon o obligacionom odnosima i član u kome piše da je za „štetu nastalu smrću, telesnom povredom ili oštećenjem usled akta nasilja ili terora, odgovorna država čiji su organi, po važećim propisima, bili dužni da spreče takvu štetu“ (*Blic*, 25. oktobar, str. 15).

2.6. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske

2.6.1. *Evidencija pri prelasku granice.* – Mediji su u junu otkrili da već godinu dana važi naređenje načelnika resora javne bezbednosti srpske policije, generala Miroslava Miloševića, da se na graničnim prelazima prate „bezbednosno interesantna lica koja nisu evidentirana postojećim sistemima ROS i ROJ,“ pri čemu su, prema tvrdnjama upućenih, ROS i ROJ liste stranih i domaćih lica koja su pod nadzorom bezbednosnih službi. (*Blic*, 6. jun, str. 3)

Ministar policije Dragan Jočić izjavio je da takva praksa postoji i u zemljama EU i da su mere bezbednosti pojačane zbog toga što je policija preuzela kontrolu velikog dela granice od vojske (*Danas*, 9. jun, str. 3). „Neću da ulazim u to kako je depeša, koja je tajni šifrovani dokument, došla u medije i neću da ulazim u to da se stvar potpuno zlonamerno politizovala od strane određenih ljudi“, izjavio je Jočić (*Blic*, 9. jun, str. 2).

Generalni inspektor srpske policije Valdimir Božović zatražio je od ministra policije da ukine ovu odluku jer se njome krše Ustav i zakon, tako što se određena grupa ljudi, bez unapred utvrđenih kriterijuma, stavlja u nepovoljan položaj (*Blic*, 16. jun, str. 2). Do završetka rada na ovom izveštaju nije bilo informacija da li je po tom pitanju nešto urađeno.

445 Vidi *Izveštaj 2000*, str. 198, *Izveštaj 2002*, str. 323 i *Izveštaj 2004*, str. 345.

2.6.2. *Prisluškivanje*. – Problem sa prisluškivanjem otvoren je krajem 2005. kada je nevladina organizacija Inicijativa mladih za ljudska prava zatražila informaciju o broju zahteva za prisluškivanje i o broju prisluškivanih u 2005. Pošto BIA nije odgovorila na ovaj zahtev, podneta je žalba Rodoljubu Šabiću, povereniku za informacije od javnog značaja. On je na samom kraju 2005. naložio BIA da dostavi tražene podatke, ali ga je BIA tužila Vrhovnom sudu Srbije (*Večernje novosti*, 24. maj, str. 11). Vrhovni sud je odbacio tužbu (*Politika* 24. i 29. maj, str. 11) i naložio BIA da dostavi tražene informacije (*Danas*, 31. maj, str. 5).

Ministar pravosuđa Zoran Stojković optužio je Šabića da radi na štetu države jer traži otkrivanje državne tajne (*Blic*, 5. jun, str. 8). Šabić je izjavio da se pristup informacijama koje su državna, službena ili poslovna tajna može ograničiti zbog mogućih štetnih posledica, ali je precizirao da kod objavljivanja sumarnih brojki to nije slučaj. A za srpsku javnost, imajući u vidu sveža sećanja na zloupotrebe tajnih službi, nije svejedno da li se prisluškuje 300 ili 300.000 ljudi, zaključio je on (*Blic*, 6. jun, str. 10).

Vlada nije reagovala na ove zahteve, iako je od nje više puta traženo da omogućiti sprovođenje zakona. „Ukoliko Vlada ne odgovori na naš zahtev, biće potvrđeno da državne institucije ne kontrolišu ili ne žele da kontrolišu tajnu policiju i da im nije stalo do vladavine zakona u Srbiji,“ ocenio je Miroslav Janković iz Inicijative mladih za ljudska prava (*Danas*, 27. jun, str. 7).

U julu je u medijima objavljena informacija da se prisluškuje ministar odbrane Zoran Stanković, što je on potvrdio u jednoj televizijskoj emisiji. Vojno odeljenje Okružnog tužilaštva u Beogradu pokrenulo je istragu protiv dva pripadnika Vojno bezbednosne agencije (VBA) (*Danas*, 5. jul, str. 1), a Ministarstvo odbrane je saopštilo da je u pitanju zloupotreba službenog položaja (*Danas*, 7. jul, str. 3), da je to samovoljni čin i da nisu prisluškivani razgovori, već da je u pitanju „neovlašćen uvid“ u listing poziva mobilne i fiksne telefonije (*Danas*, 8. jul, str. 7).

2.6.3. *Ostali slučajevi kršenja prava na privatnost*. – Burnu reakciju javnosti je izazvao karton za učenike koji je Ministarstvo prosvete podelilo školama u februaru. U njemu su tražene informacije kao što su matični broj deteta, s kim i gde živi, s kim deli sobu, kako putuje do škole, šta mu rade roditelji, da li ima živog oca, da li pohađa versku nastavu (*Blic*, 23. februar, str. 10). Upitnik sadrži i pitanja o imovnom stanju i nacionalnoj i verskoj pripadnosti, pa su roditelji konstatovali da upitnik podseća na dosije službi bezbednosti (*Danas*, 25. februar, str. 5). Slične upitnike su dobili i nastavnici i profesori, a od njih su traženi i brojevi tekućih računa i visina njihovih zaduženja kod banaka (*Blic*, 25. februar, str. 8).

Ministarstvo prosvete je, posle reakcija roditelja, saopštilo da nije obavezno da se popune sve rubrike, kao i da će ti podaci činiti bazu podataka, uobičajenu u svetu i da će omogućiti bolje i kvalitetnije školstvo (*Vreme*, 2. mart, str. 30). Obrazloženja Ministarstva o kvalitetu zaštite podataka bila su, međutim, vrlo štura i ne mnogo uverljiva.

Polovinom decembra ministar inostranih poslova Vuk Drašković je omogućio svim zaposlenima uvid u tajne dosjee koje je vodila služba bezbednosti ovog ministarstva (*Danas*, 15. decembar, str. 5).

2.7. Sloboda misli, savesti i veroispovesti

2.7.1. Amnestija vojnih obveznika. – U aprilu je usvojen zakon o amnestiji na osnovu koga je od krivičnog gonjenja oslobođeno 2.500 mladića koji se od 7. oktobra 2000. nisu odazvali na služenje vojnog roka ili su zbog toga u zatvoru, s tim što su oni i dalje u obavezi da služe vojni rok. Inače, svi koji su pre tog roka izbegavali vojnu obavezu već su amnestirani (*Danas* i *Politika*, 18. april, str. 4 i 8).

2.7.2. Zakon o rehabilitaciji. – Ovaj zakon, usvojen u aprilu, odnosi se na lica koja su zbog političkih ili ideoloških razloga lišena života, slobode ili drugih prava od 6. aprila 1941. godine do danas. Do kraja novembra u Okružni sud u Beogradu stiglo je 247 zahteva za rehabilitaciju i doneto je pet odluka od kojih su četiri pozitivne (*Danas*, 30. novembar, str. 5). Prvu odluku o rehabilitaciji po ovom zakonu doneo je 10. novembra Okružni sud u Šapcu. On je ukinuo presudu kojom je gvoždarski trgovac Nikola Despotović proglašen za narodnog neprijatelja i kojom mu je konfiskovana imovina (*Politika*, 11. novembar, str. 1).

2.7.3. Napadi na verske objekte i incidenti sa verskom pozadinom. – Početkom januara patrijarh SPC Pavle uputio je pismo predsedniku vojvođanske vlade Bojanu Pajtiću povodom „napada na pravoslavne crkve u sremskoj eparhiji i izražavanja mržnje prema vernicima SPC“ (*Politika*, 11. januar, str. 9). U pitanju su krađa bakarnog krova sa crkve u Grabovu i požar u manastiru Rekovac tokom 2005. Prema saopštenju vojvođanske policije, krov sa crkve u Grabovcu ukrala su tri lica pravoslavne veroispovesti, od ranije poznata policiji, koja su uhapšena, a požar u manastiru Rekovac je izbio zbog drvene grede u dimnjaku „koja nije bila termički izolovana“ (*Danas*, 13. januar, str. 19).

Patrijarh Pavle je u pismu upozorio da neki mediji i pojedinci šire „govor mržnje“ protiv SPC i da u tim ispadima „prednjači“ doskorašnji predsednik vojvođanske skupštine Nenad Čanak. Pajtić je negirao navode iz pisma, objasnio da pokrajinska vlada nema nikakve nadležnosti nad policijom i pravosuđem i dodao da su prave adrese za to premijer Koštunica i ministar policije Jočić. Nenad Čanak je takođe negirao navode iz pisma i izrazio sumnju u njegovu autentičnost (*Danas*, 12. januar, str. 18).

Ministar vera Milan Radulović optužio je borbe za ljudska prava za netrpeljivost prema SPC. On je, reagujući na kritike zbog obavezne poštanske doplatne marke za završetak crkve Svetog Save u Beogradu,⁴⁴⁶ rekao da iz tvrdnje da se uvođenjem doplatne marke krše ljudska prava građana koji nisu pravoslavci i vernici, izvire nerazumevanje značaja verske kulture za sve ljude. Kritike upućene Vladi,

446 Vidi *Izveštaj 2005*, str. 377.

zaključuje Radulović, pokazuju da neki borci za ljudska prava koriste slobodu govora za iskazivanje politički motivisane netrpeljivosti prema SPC (*Danas*, 26. januar, str. 5 i 19. avgust, str. 3).

SPC je bila i glavni akter incidenta u Novom Sadu u avgustu. Policija je prekinula prijavljeni i odobreni ulični performans italijanske grupe Teatro del Venti, pošto su se sveštenici požalili da predstava ometa verski obred. Episkop bački Irinej, na čiji zahtev je prekinuta predstava, izjavio je da ga je predstava puna dreke ometala da telefonira i da je to „arogantna i primitivna satanistička seansa“ u kojoj je jedan glumac izigravao đavola a ostali demone (*Danas*, 24. i 26. avgust, str. 23 i 5, *Večernje novosti*, 25. avgust, str. 6).

Komitet pravnika za ljudska prava (YUKOM) upozorio je u novembru ministarstva prosvete da se u časopisu SPC za decu *Svetosavsko zvonce* izaziva netrpeljivost prema nehrišćanima, u ovom slučaju Čečenima (*Politika*, 22. novembar, str. 8).

Istog meseca je reportaža o starici koja pripada Jehovinim svedocima izazvala burne proteste u Pirotu. Od te reportaže se ogradila cela redakcija lista *Sloboda* u kome je objavljena, a tekst je osudio i predsednik opštine koji ga je ocenio kao promociju sekte. Autorka teksta i glavna i odgovorna urednica ovog lista, Kaja Pančić Milenković, istakla je da je takva ocena teksta jednostrana i podsetila na brojne priloge o pravoslavlju koje je objavila (*Danas*, 29. novembar, str. 18). Upravni odbor informativnog javnog preduzeća *Sloboda* u decembru je, na inicijativu novinara ovog lista, smenio glavnog i odgovornog urednika Kaju Pančić Milenković (*TANJUG*, 14. decembar).

U oktobru su četiri osobe oskrnavile Islam-agin džamiju u Nišu, vređale vernike i kamenjem zasule zgradu. Policija je uhapsila dve osobe, a Ministarstvo vera je osudilo napad i izvinilo se muslimanima. Imam Mustafa Jusufspahić je tražio stalni policijski nadzor ove džamije koja je spaljena u martu 2004. On je konstatovao da su napadi na muslimane postali praksa. Jusufspahić je podsetio da su predstavnici islamske zajednice u septembru odustali od tužbe protiv grupe maloletnika koji su fizički napali jednog imama zbog objašnjenja policije da bi ti mladi ljudi, zbog ovog incidenta, mogli da budu izbačeni iz škole (*Blic*, 20. oktobar, str. 14 i *Danas*, 20. oktobar, str. 7).

U novembru su radikalni islamski vernici, vehabije, napali grupu muslimanskih vernika u Arab džamiji u Novom Pazaru, pokušavajući da im nametnu svoj način vršenja verskog obreda. U tom sukobu nekoliko osoba je zadobilo lakše telesne povrede, a bilo je i pucanja iz pištolja. Policija je podnela 17 krivičnih prijava, između ostalog i protiv Habiba Fuljanina koji je pucao iz pištolja. Njemu je određen pritvor od 30 dana, a džamija je zatvorena (*Danas*, 4. i 6. novembar, str. 4 i *Blic*, 6. novembar, str. 4).

U februaru je više hiljada Bošnjaka u Novom Pazaru protestovalo zbog vređanja proroka Muhameda u štampi Danske. Uz poklike „Alah je najveći“ spaljene su zastave Danske, Hrvatske i Izraela. Tokom protesta nije bilo drugih incidenata, a

Islamska zajednica Sandžaka je saopštila da ne stoji iza ovih protesta (*Politika, Blic* i *Večernje novosti*, 11. februar, str. 7, 3, 7).

Krajem avgusta policija je kod Gornjeg Milanovca zaustavila i 95 minuta pretresala automobil verskog lidera sandžačkih muslimana, muftije Muamera Zukorlića. Policijsko saopštenje da je u pitanju rutinska kontrola saobraćaja Zukorlić je ocenio kao neozbiljno i skandalozno i zapitao zašto se takve duge kontrole ne dešavaju sveštenicima SPC. On je dodao da pregled ručnog prtljaga nikako ne spada u rutinsku kontrolu (*Večernje novosti*, 29. avgust, str. 6 i *Danas*, 30. avgust, str. 7).

Početak septembra, tokom predizborne kampanje, aktivisti Liste za Sandžak oštetili su prostorije Fakulteta za islamske studije (*Politika*, 8. septembar, str. 8).

Krajem marta nepoznata lica su kamenovala katoličku crkvu u Smederevu (*Večernje novosti*, 1. april, str. 6), a to su ponovo učinila i u julu (*Večernje novosti*, 24. jul, str. 10).

U decembru je na protestantsku crkvu u Kraljevu bačen molotovljev koktel (*B92*, 18. decembar), kamenovana je baptistička crkva u Novom Sadu i opljačkana je crkva Svetog duha u istom gradu. Napade su osudili predsednik Srbije Boris Tadić i ministar vera Milan Radulović (*Danas*, 20. decembar, str. 6). Istog meseca u Novom Sadu je porušeno i sedam nadgrobnih spomenika na katoličkom groblju (*BETA*, 25. decembar).

2.8. Sloboda izražavanja

Nivo kršenja slobode izražavanja u Srbiji u 2006. je povećan u odnosu na prethodnu godinu. Tome su najviše doprineli postupci Saveta Republičke radiodifuzne agencije (RRA) koji je u 2006. dodelio nacionalne, regionalne i lokalne radio i televizijske frekvencije, brojni pritisci političara na novinare, ali i sve izraženije nepoštovanje profesionalnih i etičkih pravila u radu novinara i medija.⁴⁴⁷

U decembru je RRA ugasila romski radio u Beogradu *Krhlo e Romengo* uz obrazloženje da u Beogradu nisu predviđene ovakve stanice. To je posledica nesaglasnosti Zakona o manjinama koji im garantuje pravo na informisanje na njihovom jeziku i Zakona o radiodifuziji koji ne garantuje to pravo eksplicitno već govori o elektronskim medijima civilnog sektora (*Danas*, 13. decembar, str. 18). Slična nedorečenost postoji i kada su u pitanju crkvene radio stanice pa je RRA u decembru insistirala da se ugasi stanica *Glas crkve* iz Beograda. Crkvene vlasti su istakle da su spremne da plate frekvenciju, ali kada im bude vraćena nepravedno oduzeta imovina (*Večernje novosti*, 15. decembar, str. 6). Istovremeno, one su podsetile da im Zakon o radiodifuziji ne zabranjuje da imaju svoje radio stanice. RRA je svoju odluku obrazložila činjenicom da crkve imaju pravo samo na lokalne frekvencije, a crkveni velikodostojnici su konstatovali da to tumačenje nije tačno i dodali da će tražiti ispitivanje ustavnosti Zakona o radiodifuziji (*Vreme*, 14. decembar, str. 26).

447 O proceduri dodele dozvola za rad elektronskih medija vidi I.4.9.3.

Krajem novembra na beogradskom Festivalu autorskog filma, koji se održavao pod pokroviteljstvom Skupštine grada, zabeležen je incident sa kineskim ostvarenjem Letnja palata. Udovoljavajući zahtevu Ambasade NR Kine u Beogradu, organizator festivala je odlučio da ne prikaže film koji govori o brutalnom gušenju studentskih demonstracija na trgu Tienanmen, u kojima je stradao veliki broj kineskih studenata koji su se borili za demokratizaciju i poštovanje ljudskih prava u Kini. Posle burne reakcije publike i javnosti film je naknadno prikazan na dve projekcije (*Večernje novosti*, 29. i 30. novembar, str. 27 i 29).⁴⁴⁸

2.8.1. *Suđenja novinarima i medijima.* – I u 2006. je nastavljena tendencija masovnog podnošenja tužbi protiv novinara. Tako je od januara do avgusta samo Prvom opštinskom sudu u Beogradu podneto 106 privatnih tužbi za uvredu i klevetu (*Večernje novosti*, 31. avgust, str. 12).

Milutin Zdravković, urednik lista *Župska reč* iz Aleksandrovca je u aprilu izdržao jednomesečnu zatvorsku kaznu zbog uvrede bivšeg predsednika opštine (*Politika*, 18. maj, str. 10).⁴⁴⁹

Početkom avgusta, urednik *TV Kuršumlija* Slavko Savić osuđen je na četiri meseca zatvora, uslovno na godinu dana, zbog klevete lokalnog rukovodstva. Savić je izjavio da je „reč o klasičnom progonu od strane lokalnih vlasti koje predvodi DSS“. (*Danas*, 8. avgust, str. 6).

U septembru je u Novom Sadu na šest meseci zatvora, uslovno dve godine, osuđena novinarka *Dnevnika* Snežana Nikolić zbog klevete. Sud je u obrazloženju presude naveo da je procenio da je za novinarku blaža uslovna zatvorska kazna nego novčana sankcija (*BETA*, medijska nedelja 18–24. septembar).

Četvrti opštinski sud u Beogradu presudio je da je nekadašnji novinar *Hronike za Zemun*, Dragan Stojković, dužan da plati 500.000 dinara odštete funkcioneru SRS Draganu Todoroviću za „pretrpljene duševne bolove zbog povrede časti i ugleda“. Stojković je u tekstu iz 2002. pisao o tome kako je obezbeđenje SRS nezakonito oduzelo kameru jednoj televizijskoj ekipi i kao nalogodavce tog čina je označio Vojislava Šešelja i Dragan Todorovića. On je istovremeno kritikovao i sud koji proces povodom ovog slučaja nije okončao ni do kraja pisanja ovog izveštaja (*BETA*, 18. oktobar).

Okružni sud u Zrenjaninu je u januaru preinačio prvostepenu presudu i dosudio da nekadašnji novinar *Kikindskih novina* Željko Bodrožić i njihov izdavač plate 80.000 dinara za povredu časti i ugleda Željku Ugrenu. U tim novinama je 2003. objavljen tekst gde se Ugren predstavlja kao član organizovane kriminalne grupe. Podatak je, inače, citiran iz policijske „*Bele knjige*“ o organizovanom kriminalu u Srbiji (*Danas*, 26. januar, str. 7).

448 Vidi i saopštenje Beogradskog centra za ljudska prava, <http://www.bgcentar.org.yu/index.php?&p=116&nid=157>.

449 Vidi II.2.5.

O odnosu srbijanskih vlasti prema novinarima svedoči upravo slučaj vezan za Bodrožića. Njega je 2002. Opštinski sud u Kikindi osudio na novčanu kaznu po tužbi funkcionera SPS Dmitra Šegrta. Slučaj je 2005. dospelo pred Komitet UN za ljudska prava koji je ocenio da je presuda kršenje člana 19 PGP i naložio državi da ukine presudu i Bodrožiću nadoknadi štetu (*Danas*, 26. jul i 11. avgust, str. 7 i 6).⁴⁵⁰

Taj zahtev je upućen vlastima Srbije novembra 2005. sa rokom za ispunjenje od 90 dana, ali država Srbija do završetka rada na ovom izveštaju nije uradila ništa po tom pitanju. Ministar pravde Zoran Stojković izjavio je da „država ne može da se meša u izvršenje ove odluke, jer bi to bilo mešanje izvršne vlasti u rad sudske,“ a opštinski sud je saopštio da je spornu presudu potvrdio Okružni sud u Kikindi, koji je pak saopštio da zahtev Komiteta UN za ljudska prava nije dobio (*Danas*, 26. jul i 7. avgust, str. 7 i 6).

Bodrožić, protiv koga se, pred istim sudom i istim sudijom, vodi još pet procesa, žalio se i Evropskom sudu za ljudska prava. Njemu je početkom avgusta, zbog duga od 170.000 dinara za tri do sada prispele kazne, stavljena zabrana na dve trećine plate i popisana pokretna imovina (*Danas*, 26. jul, 8. i 16. avgust, str. 7, 6 i 5).

Opštinski sud u Novom Sadu je u februaru osudio kolumnistkinju Ljiljanu Jočić Kaspar da plati 300.000 dinara po privatnoj tužbi za klevetu. Ona je u *Gradsanskom listu* pisala o izvesnom lekaru, bivšem snajperisti JSO, bez navođenja imena. Doktor Miroslav Savić se prepoznao u tekstu. Jočić Kaspar je 2004, zbog tog teksta, osuđena na šest meseci zatvora, uslovno na dve godine, ali je Okružni sud u Novom Sadu ukinuo presudu (*BETA*, 19. februar).

Prvi opštinski sud u Beogradu u aprilu je osudio RTS i jednog od bivših novinara da plate 5 miliona dinara odštete za povredu časti i ugleda sudiji Životi Đoinčeviću (*Večernje novosti*, 13. april, str. 12).

Treći opštinski sud u Beogradu je u maju osudio dnevnik *Danas* na plaćanje 200.000 dinara odštete na ime nematerijalne štete Franku Simatoviću Frenkiju, bivšem komandantu JSO (*Politika*, 23. maj, str. 11).

Okružni sud u Kraljevu je u decembru presudio da novinar *Ibarskih novosti* Ivan Rajović plati 82.000 dinara odštete jednom lokalnom funkcioneru za uvredu. U pitanju je tekst iz 2003. pod naslovom „Bivši direktori otkupljuju firme a deca brane otadžbinu“ (*Blic*, 5. decembar, str. 15).

2.8.2. *Pritisci na novinare i ometanje njihovog rada.* – U aprilu je poslanik SRS Hranislav Perić zatražio zaštitu od novinara i fotoreportera koji se „kriju po ćoškovima i vrebaju kao kopci“ ne bi li uhvatili poslanike u kompromitujućim pozama. Predsedavajući Vojislav Mihailović je izbacio snimatelje i fotoreportere, dopustivši im da snime samo početak i kraj sednice (*Danas*, 11. april, str. 3).

450 Vidi *Izveštaj 2002*, II. 4.9 i *Izveštaj 2005*, str. 382.

Lokalne vlasti u Vršcu su u januaru zahtevale da lokalna *TV Panovizija* bude uklonjena sa kablovske mreže zbog, kako je navedeno, govora mržnje. Od Saveta RRA je zatraženo da joj zabrani emitovanje. U pitanju su emisije u kojima je kritikovana lokalna vlast. RRA je zaključila da nema govora mržnje u programu ove televizije (*BETA*, medijska nedelja 15–22. januar i medijska nedelja 5–12. mart).

Iste vlasti su u julu onemogućile izveštavanje sa konferencija za štampu *Panoviziji* i dopisnicima *Blica*, *Dnevnika* i *BETE*, uz obrazloženje da nisu imali akreditacije (*Blic*, 12. i 13. jul, str. 2, *Danas*, 14. jul, str. 37 i *Beta*, 6. jul).

U maju je ugašena *Radio Babušnica*, jedini radio u tom gradiću. To je posledica stanja u lokalnoj vlasti gde dve odborničke grupe istovremeno tvrde da imaju većinu. To znači da postoje i dva direktora u domu kulture u kome se nalazi ovaj radio. Jedna od njih tvrdi da radio nije poštovao uređivačku politiku, a druga da suparnička grupa zastrašuje novinare. Udruženje novinara Srbije (UNS) tvrdi da na novinare vrše pritisak predsednici lokalnih odbora SPS, SRS i SPO, kao i da je do zatvaranja došlo nakon štrajka zbog neisplaćenih plata i loših uslova rada (*Danas*, 1. jun, str. 18 i *TANJUG*, 29. maj).

U maju su u Kikindi ukinute emisije na mađarskom jeziku na lokalnoj radio stanici. Umesto njih čitaju se prevodi srpskih vesti, a autorskih emisija na mađarskom više nema (*BETA*, 12. maj).

U Pančevu, novinari lista *Pančevac* uneli su na sednicu SO Pančevo čašu sa jedinjenjem koje je Rafinerija ispuštala u vazduh i tražili objašnjenje zašto je havarija, koja je to izazvala, skrivana od javnosti. Predsednik skupštine je prekinuo sednicu bez traženih odgovora, a policija je posetila redakciju lista i tražila od novinara da otkriju izvor informacije o havariji. Direktor Rafinerije je kasnije potvrdio da se havarija desila, kao uzrok je naveo zastarelost opreme i izvinio se građanima (*Blic*, 11. april, str. B5).

Mađar so (Magjar Szo), jedini dnevni list na mađarskom jeziku u Srbiji, u martu je velikim delom preseljen iz Novog Sada u Suboticu. Po mnogim ocenama to je urađeno da bi ojačao uticaj SVM, najveće političke organizacije ove manjine sa sedištem u Subotici, na taj dnevnik. Dvoje novinara koje se protivilo preseljenju je dobilo otkaz (*BETA*, 2. mart, *Danas*, 6. mart, str. 7 i *Večernje novosti*, 9. mart, str. 6).

Polovinom novembra Ljiljana Čolić, predsednica UO *Studija B*, optužila je ovu kuću za „antisrpsko delovanje“ (*Danas*, 14. novembar, str. 5). Ona je, po sopstvenim rečima, pokrenula postupak za smenu direktora i glavne i odgovorne urednice ove kuće.⁴⁵¹

Privremeno veće opštine Zrenjanin razrešilo je u decembru članove upravnog i nadzornog odbora, kao i direktora lista *Zrenjanin*. Predsednik ovog veća, član

451 Kolegijum *Studija B* je na optužbe odgovorio konstatacijom da je jedini imao intervju patrijarha Pavla u poslednjih nekoliko godina kao i da se verske emisije *Agape* i *Duhovnici* nalaze među najgledanijima (*Večernje novosti*, 14. novembar, str. 6).

DSS, ovu smenu je najavio uz obrazloženje da se „ne slaže sa uređivačkom politikom,“ a privremeno veće je objasnilo da to čini zbog „svojevrsnog vanrednog stanja“ u ovom kolektivu koji pregovara o privatizaciji sa nemačkim koncernom VAC (WAZ) (*BETA*, medijska nedelja, 3.–10. decembar).

Da se ni crkve prema medijima ne ponašaju mnogo bolje pokazuje i slučaj Žičke eparhije SPC. Ona nije vratila opremu *TV Trstenik*, iako je na to obavezuje pravnosnažna sudska presuda (*BETA*, 2. april).⁴⁵²

Novinari u Srbiji su u 2006. i fizički napadani. U avgustu je novinar lokalnog radija u Gornjem Milanovcu izboden nožem na radnom mestu (*Danas*, 19. avgust, str. 21), a nekadašnji funkcioner beogradske vlasti Spasoje Krunic u aprilu je fizički napao novinare koji su tražili izjavu (*Politika*, 11. april, str. 1).

U februaru je smrću prečeno novinarima subotičkog nedeljnika *Hrvatska riječ* (*Danas*, 4. februar, str. 7), a u julu uredniku nedeljnika *Glas Sandžaka* (*Danas*, 28. jul, str. 7).

Predstavnici SRS su u decembru u Požarevcu, u zgradi lokalnog parlamenta, napali i vređali novinare Svetu Mirkovića i Mileta Veljkovića i pretili im (*BETA*, medijska nedelja, 26. novembar – 3. decembar).

U martu je suprug poslanice srpskog parlamenta Nataše Mičić pretio dopisniku *Danasa* iz Užica (*Danas*, 1. april, str. 5), a u septembru je ministar za kapitalne investicije Velimir Ilić vređao i psovao novinare *TV Leskovac* jer su mu skratili nastup u redovnom programu za 30 minuta, koliko je i zakasnio (*Danas*, 11. septembar, str. 5). Ministar Ilić ne snosi odgovornost za takvo ponašanje već ga vlasti štite, što pokazuje i presuda Prvog opštinskog suda iz decembra. Ovaj sud je obavezao Sonju Biserko i Biljanu Kovačević Vučo da Iliću i državi isplate po 500 eura za sudske troškove. U obrazloženju presude se kaže da one „kao javne ličnosti imaju obavezu da trpe uvrede ministra Ilića i da moraju da imaju veći stepen tolerancije“.⁴⁵³ Ova kvalifikacija se odnosi na Ilićev nastup na televiziji *Leskovac* u kome je Ilić rekao da „B92 mrzi sve što je srpsko“ i da su tamo „konstantno prisutne Nataša Kandić, Sonja Biserko i drugi“ (*Danas*, 9. decembar, str. 5).

2.8.3. Nepoštovanje profesionalnih standarda i novinarske etike. – I u 2006. novinari i mediji u Srbiji su često kršili pravila profesije i etičke norme. To su konstatovale i novinarske organizacije koje su u martu usaglasile predlog etičkog kodeksa novinara. Kodeks, koji je usvojen krajem decembra, nalaže istinitost izveštavanja, proveru onoga što se objavljuje, oslanjanje na poznate i pouzdane izvore, odsustvo svih pritisaka, korišćenje časnih sredstava u pribavljanju informacija, poštovanje privatnosti i dostojanstva sagovornika, pretpostavke nevinosti kao i zaštitu maloletnika (*Politika*, 26. decembar, str. 9).

452 Naime, odbornici opštine Trstenik su, pred izbore 2004, odlučili da poklone lokalnu televiziju ovoj eparhiji. Nova lokalna vlast je zatražila povraćaj opreme što je i dobila sudskom presudom.

453 Vidi saopštenje JUKOM od 8. decembra 2006, na <http://www.yucom.org.yu/SrpskaVerzija/KomitetPravnika.asp>.

Savet za štampu beogradskog Medija centra je u 2006. podnosio mesečne izveštaje u kojima je analizirao poštovanje profesionalnih standarda u pisanim medijima. Zaključeno je da je nastavljeno opadanje profesionalizma, masovno kršenje osnovnih ljudskih i građanskih prava, kao i prava manjina.⁴⁵⁴ Preterana sklonost ka senzacionalizmu i političkoj instrumentalizaciji jedan je od ključnih problema srpskog novinarstva, kaže se u izveštajima, a konstatovano je da nivo prostakluka u medijima uvek raste kada zaseda Skupština (*Danas*, 9. maj, str. 7).

Jedan od najčešćih načina kršenja novinarske etike je nepoštovanje pretpostavke nevinosti. Na to je upozorilo i Društvo sudija Srbije i konstatovalo da postoji pritisak na sudstvo objavljivanjem neproverenih informacija o korupciji i prenošenjem izjava političara koji se javno zalažu za određeni ishod sudskih procesa (*Danas*, 24. januar, str. 7).

U medijima su se u aprilu pojavile informacije o navodnom masovnom prelasku Srba iz pravoslavlja u katoličanstvo u Hrvatskoj, uz korišćenje samo jednog izvora, SPC.

U feljtonu u nedeljniku *NIN*, nipodaštavana je i u izvesnoj meri kriminalizovana istoričarka i nekadašnja političarka Latinka Perović i liberalne i demokratske partije poznate pod imenom Druga Srbija (*Danas*, 21. april, str. 5 i *Nin*, 13. i 20. april, str. 66). Govor mržnje, prisutan u ovim tekstovima, često se pojavljuje u srpskim medijima. Analitičari ocenjuju da su mediji, koji su u Miloševićevo vreme uglavnom bili prenosioci govora mržnje, sada postali njegovi generatori (*Vreme*, 23. mart, str. 54).

Prvi opštinski sud u Beogradu je u novembru kaznio glavnog i odgovornog urednika lista *Standard* Željka Cvijanovića novčanom kaznom od 200.000 dinara. Cvijanović je kažnjen zbog toga što je u jednom tekstu izneo tvrdnju da je Vladimir Popović, koji ga je i tužio, umešan u organizaciju ubistva premijera Đinđića (*Večernje novosti*, 2. novembar, str. 16).

Najizrazitiji akt govora mržnje dogodio se u januaru, u studiju novosadske televizije *Apolo*. Željko Rakočević, urednik informativnog programa je, u okviru svog komentara, spalio časopis *Bezbožnik* zbog toga što „propagira govor mržnje protiv SPC“. Direktor *TV Apolo* je rekao da je to simbolički čin protiv govora mržnje i netolerancije. Nakon reakcije javnosti, Rakočević je smenjen, uz obrazloženje da to nema veze sa ovim činom (*Danas*, 14. januar, str. 7 i *Politika*, 2. februar, str. 10).

U korišćenju govora mržnje i kršenju profesionalnih standarda prednjače beogradski tabloidni dnevници *Kurir*, *Nacional* i *Press*.

Kurir je u maju objavio tekst u kome se sugeriše da su Albanci prljav i ne-civilizovan narod (*TANJUG*, 15. maj), a u junu fotomontažu premijera Koštunice

454 To je ilustrovano naslovima iz novina tipa „Bili bi pederi kada bi smeli“ ili „Igrali se Šiptari nasred zemlje Srbije“. Novine krše i prava dece. Na primer, uz naslov „Nikolina rođena bez očiju“ objavljena je i fotografija ove bebe. Objavljivane su i slike silovane dece. Međutim, Savet je zaključio da se situacija ipak menja nabolje jer se sada objavljuju samo inicijali maloletnika kao i da se maloletnicima na fotografijama ne otkriva identitet (*Danas*, 9. maj, str. 7).

kao čoveka iz pratnje haškog optuženika generala Ratka Mladića (*Danas*, 29. jun, str. 7). U septembru, *Kurir* je objavio tvrdnju desničarskog političara Siniše Vučinića da strane obavешtajne službe spremaju ubistvo predsednica srpskih nevladinih organizacija Nataše Kandić, Sonje Biserko i Biljane Kovačević Vučo. To bi, po Vučiniću, pokazalo da je režim u Srbiji fašistički i olakšalo bi otepljenje Kosmeta (*Kurir*, 4. septembar, str. 4). Istoga dana, odlazak Nataše Kandić iz televizije B92, praćen je sa tri praska za koje policija tvrdi da su petarde. Iako je najavljena energična istraga, do završetka rada na ovom izveštaju nisu saopšteni njeni rezultati (*Danas*, 5. septembar, str. 1).

Kurir je u septembru objavio i tekst o ocu potpredsednice vlade Ivane Dulić Marković u kome ga optužuje da je dve godine krio osuđenog ustaškog ratnog zločinca iz II svetskog rata, bez ikakvih činjenica i sa pogrešnim navođenjem njegovog imena (*NIN*, 14. septembar, str. 7).

Dnevnik *Glas javnosti* je u septembru objavio poster sa tri fotografije haškog optuženika Ratka Mladića. List je objasnio da je to učinio na zahtev čitalaca. Objavljivanje ovakvih slika je, po ocenama novinarskih organizacija, ozbiljan prekršaj jer optužene za ratne zločine tretira kao nacionalne heroje, kršeći pritom važeće zakone (*Danas*, 4. oktobar, str. 6).

Početkom oktobra je u emisiji *Ključ* koju emituje RTS, po oceni nekih novinarskih udruženja, ozbiljno prekršen profesionalni kodeks. U emisiji su gostovala deca sa Kosova kojima je voditeljka sugerisala odgovore, istovremeno zloupotrebljavajući njihova osećanja i strahove (*Vreme*, 5. oktobar, str. 7).

Neprofesionalno ponašanje su pokazali i regionalna *TV Novi Pazar* i sportski komentator RTS Duško Korać. *TV Novi Pazar* je, po oceni RRA, kršio Zakon o radiodifuziji i neadekvatno izveštavao o radu mešihata islamske zajednice Sandžaka koji je i podneo žalbu RRA (*Danas*, 30. avgust, str. 6). S druge strane, Korać je, u prenosu Evropskog prvenstva u atletici, izvredao učesnike foruma sajta B92 koji su kritikovali njegovo izveštavanje, odnosno vređanje pojedinih takmičarki. Zbog toga je kažnjen suspenzijom od 30 dana i „poslednjom opomenom pred otkaz“ (*Blic*, 16. avgust, str. 26).

2.9. Pravo na imovinu

U Srbiji ni ove godine nije donet davno obećani zakon o denacionalizaciji, ali je vršeno prijavljivanje za evidentiranje imovine oduzete posle 9. marta 1945. (*Politika*, 30. jul, str. 1). Republičkoj direkciji za imovinu stiglo je 130.000 zahteva (*Večernje novosti*, 8. septembar, str. 9).

Različite procene govore da je vrednost imovine koju Srbija treba da vrati između 60 i 160 milijardi američkih dolara.

Bivši vlasnici i njihovi naslednici optužuju državu da odlaže restituciju i upozoravaju da je upravo to bila svrha usvajanja Zakona o evidentiranju oduzete imovine. On, prema njihovim rečima, nije ni bio potreban jer evidencija oduzete imovi-

ne postoji odavno. S druge strane, državni organi ističu da će ovaj „zakon omogućiti da se utvrdi obim te imovine, ali i njena tržišna vrednost. Tek kada bismo imali kompletnu dokumentaciju moći ćemo da krenemo u restituciju“. Ostaje pitanje kako će to biti sprovedeno jer je u Fondu za restituciju početkom 2006. bilo samo 50 miliona evra (*NIN*, 19. januar, str. 32).

2.10. Politička prava

Gotovo svaki značajniji politički događaj u 2006. je korišćen za napade na političke protivnike. Među stranačka optuživanja i lične diskreditacije naročito su bile česte u slučajevima osamostaljenja Crne Gore i sahrane Slobodana Miloševića. Slično se desilo i sa prijemom Srbije u NATO program Partnerstvo za mir krajem novembra. Događaji vezani za smrt i sahranu Miloševića su prerasli u kampanju za restauraciju njegovog režima. Dan posle njegove smrti, rukovodstvo SPS je saopštilo da je Milošević ubijen (*Večernje novosti*, 12. mart, str. 2), a njegova supruga Mirjana Marković je ocenila da je to urađeno zato što sud u Hagu nije dokazao njegovu krivicu u procesu koji se bliži kraju (*Večernje novosti* 13. mart, str. 3).

SPS je zahtevao da se Milošević sahrani u Aleji zaslužnih građana u Beogradu uz državne počasti, što su gradske vlasti odbile (*EFE*, 18. mart). Vlada Srbije je odobrila izlaganje posmrtnih ostataka Miloševića u Muzeju 25. maj i pored protivljenja direktorke, a ministar za rad Slobodan Lalović je rekao da je vlada to učinila da bi „sprečila bruku“. Tokom noći su uklonjeni eksponati dve izložbe koje su održavane u muzeju (*Blic*, 17. mart, str. 4). Rukovodstvo SPS je zahtevalo od fotoreportera, koji su pratili dolazak Miloševićevog tela iz Holandije, da mu se prvo poklone pa da onda fotografišu, a novinarske akreditacije za sahranu u Požarevcu imale su i Miloševićev lik i crni flor (*EFE*, 19. mart).

Novine u Srbiji su tih dana objavile i desetine čitulja Miloševiću. Čitulje su, između ostalih, dale Crvene beretke, rasformirana jedinica srpske policije, i njegovi drugovi iz haškog zatvora, među kojima je i hrvatski general Ante Gotovina. Čitulju je dala i grupa građana Srbije koji su u njoj nabrojali sve porazne rezultate Miloševićeve vladavine (*NIN*, 23. mart, str. 22). Ljiljana Smajlović, glavni i odgovorni urednik *Politike*, javno se izvinila čitaocima zbog ove „lažne čitulje“ koja je, po njenoj oceni, bila „skrnavljenje osećanja mrtvih“ i politički motivisan napad na pokojnike (*Politika*, 18. mart, str. 7). O političkim napadima na Miloševićeve protivnike i sud u Hagu u drugim čituljama koje je *Politika* takođe objavila, Smajlović se nije izjašnjavala.

Na mitingu u Beogradu, kada su Miloševićevi posmrtni ostaci ispraćani u Požarevac, bilo je oko 80.000 ljudi, a neki od njih su fizički napali one koji su protestovali zbog događanja oko Miloševićeve sahrane (*Danas*, 20. mart, str. 6). I u Beogradu i u Požarevcu bili su prisutni haški optuženici koji su na slobodi do početka suđenja, general Dragoljub Ojdanić u uniformi i sa ordenjem, i general Nebojša Pavković (*Večernje novosti*, 19. mart, str. 3). Na prvom zasedanju Narodne skup-

štine posle sahrane Miloševića, poslanici SPS i SRS su, uz prisustvo poslanika DSS, održali minut ćutanja za Slobodana Miloševića (*Blic*, 29. mart, str. 3).

2.10.1. Lokalni izbori. – Tokom 2006. održano je više prevremenih lokalnih izbora koji su izazvali političke tenzije. Najozbiljniji incident dogodio se u Novom Pazaru gde je na dan izbora ubijen Ruždija Durović, kandidat Liste za Sandžak na lokalnim izborima (*Politika*, 11. septembar, str. 1). Izborna komisija je ipak proglašila izbore legitimnim (*Večernje novosti*, 12. septembar, str. 4).

Problemi u Novom Pazaru počeli su u februaru. Tada su tadašnjem ministru za ljudska i manjinska prava i predsedniku Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom, Rasimu Ljajiću, koji je i lider SDP, stigle pretnje smrću. Razlog za to je njegovo zalaganje da se haški optuženici Ratko Mladić i Radovan Karadžić izruče tribunalu u Hagu (*Blic*, 24. februar, str. 2).

Početkom aprila Vlada Srbije je raspustila lokalnu skupštinu u Novom Pazaru. Analitičari su ocenili da je to urađeno bez zakonskog osnova, da bi se obezbedila većina u parlamentu kroz podršku dva poslanika Liste za Sandžak Sulejmana Ugljanina, glavnog Ljajićeveg političkog rivala. Sve to je urađeno posle odluke lokalne skupštine o raspisivanju referenduma o poverenju Ugljaninu (*Danas*, 8–9. april, str. 3). Ubrzo posle odluke Vlade Srbije, na sedište SDP u Novom Pazaru bačen je Molotovljev koktel (*Večernje novosti*, 9. april, str. 5), na zgradu opštine je bačena bomba (*Večernje novosti*, 12. april, str. 4), oštećeno je vozilo lokalne televizije (*Danas*, 10. april, str. 4) i bačena je bomba na kuću Fevzije Murića, lidera stranke koja je koalicioni partner SDP (*Danas*, 19. april, str. 3). Glasanje o opozivu Ugljanina, koje je zakazala raspuštena lokalna skupština, zabranila je privremena gradska uprava i zakazala je drugi za 25. jun (*Večernje novosti*, 15. maj, str. 4). Smenjeno opštinsko rukovodstvo ipak je 14. maja održalo referendum na kome je Ugljanin izgubio podršku birača, dok je privremena uprava Novog Pazara 25. juna održala svoj referendum, na kom je Ugljanin sačuvao podršku birača (*BETA*, 26. jun).

Za lokalne izbore u Srbiji u 2006. vezani su i problematični potezi ministra za kapitalne investicije Velimira Ilića, kojima je pokušavao da pridobije birače. On je obećavao izgradnju kuća, puteva i elektrana u zamenu za nove članove njegove partije Nove Srbije (NS). Takvo ponašanje je zabeleženo u Kraljevu i Užicu (*Vreme*, 18. maj, str. 26). Ilić je u septembru, u kampanji za lokalne izbore u Leskovcu, optužio lokalne funkcionere za krađu i korupciju i javno pretio hapšenjem, ne iznoseći dokaze (*Danas*, 26. septembar, str. 5).

2.10.2. Referendum o nezavisnosti Crne Gore. – Vlada Srbije je vodila žestoku kampanju protiv referenduma o nezavisnosti koji je u Crnoj Gori održan 21. maja. Premijer Koštunica je od EU zahtevao da oko 270.000 Crnogoraca sa prebivalištem u Srbiji dobije pravo glasa na referendumu (*Blic*, 8. januar, str. 2).

Posle uspeha referenduma, Koštunica je isticao da je bilo ozbiljnih nepravilnosti u referendumskom procesu, odbio da komentariše rezultate i odbio ponu-

du EU da pomogne u uređenju odnosa novih država (*EFE*, 1. jun i *Politika*, 2. jun, str. 8). Vlada Srbije je priznala Crnu Goru 5. juna, a domaću javnost je o tome obavestila tek deset dana kasnije (*Danas*, 16. jun, str. 1).

Državljanima Crne Gore koji žive u Srbiji vlasti su ponudile školovanje pod istim uslovima kao i domaćim državljanima i brzo dobijanje srpskog državljanstva. Međutim, srpsko ministarstvo finansija je, posle proglašenja nezavisnosti Crne Gore, donelo čudnu odluku, verovatno rukovođeno trenutnim interesom. Naime, taksa za prijem u državljanstvo je, za Crnogorce, podignuta sa 2.500 na 12.500 dinara. Posle brojnih reakcija, MUP je poništio odluku i vratilo cenu takse na raniji nivo (*Večernje novosti*, 13. jul, str. 2 i *Politika*, 28. jul, str. 9).⁴⁵⁵ Do početka novembra je više od 9.000 crnogorskih državljanina sa prebivalištem u Srbiji zatražilo državljanstvo Srbije (*Politika*, 8. novembar, str. 1)

2.10.3. *Rad Narodne skupštine*. – Ponašanje poslanika je i u 2006. izazivalo oštre reakcije javnosti. O vređanju tadašnje ministarke poljoprivrede Ivane Dulić Marković od strane poslanika SRS smo pisali u odeljku 2.2.1. Isti poslanici vređali su i ministra odbrane Zorana Stankovića (*BETA*, 11. april).

Dvojica poslanika ove stranke su se pozvala na imunitet da bi izbegli suđenja za ugrožavanje života opasnim oružjem i za nasilje, a još 28 poslanika se pozvalo na imunitet da bi izbeglo tužbe za klevete i uvrede. Administrativni odbor skupštine Srbije, inače, automatski uspostavlja imunitet kada su u pitanju privatne tužbe za klevetu i uvredu zbog mogućnosti da se „namerno podnose prijave da bi se vršila opstrukcija parlamenta“ (*Blic*, 20. januar, str. 2).

Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji) nije primenjivan ni tokom 2006. godine. Šef poslaničke grupe vladajuće DSS Miloš Aligrudić izjavio je da ovaj zakon nema smisla pa se zbog toga i ne primenjuje. „Primenjena tog zakona proizvela bi nove nepravde“, rekao je Aligrudić i dodao da je u zemljama u okruženju donošen takav zakon, ali zbog toga da bi se lustrirali „dotađnji strani okupatori“ (*Danas*, 2. jul, str. 5).

I u 2006. nastavljeni su problemi sa raspolaganjem poslaničkim mandatima u srpskom parlamentu. U slučaju dva bivša poslanika DS, Bajrama Omeragića i Esada Džudževića, i Ustavni sud Srbije i tadašnji Sud Srbije i Crne Gore proglasili su se nenadležnim. Nije rešen ni slučaj bivših poslanika G17+, Sovronija Čonjagića i Vesne Lalić (*Večernje novosti*, 8. mart, str. 4, *Danas*, 31. maj, str. 7 i *Politika*, 31. maj, str. 8).⁴⁵⁶

Republička izborna komisija je u septembru vratila mandat poslaniku SRS Draganu Todoroviću. Todorović je ranije podneo ostavku na to mesto da bi preuzeo mesto poslanika u parlamentu Srbije i Crne Gore, koji je prestao da postoji (*Danas*, 8. septembar, str. 9).

455 Vidi *Izveštaj 2005*, II.2.12.5.

456 Vidi *Izveštaj 2005*, II.2.1.2.3.

Za troškove poslanika, od 1. januara 2005. do 1. maja 2006, isplaćeno je 75 miliona dinara (*Blic*, 18. maj, str. 2). Prema podacima stručnih službi Narodne skupštine, u istom periodu održano je 340 sastanaka poslaničkih klubova. U troškovima ove vrste prednjači SRS, najbrojnija partija u parlamentu, čiji sastanak poslaničkog kluba košta oko 5.500 evra.

2.10.4. Finansiranje političkih partija. – Od 396 registrovanih stranaka, finansijski izveštaj za 2005. godinu podnela je samo 101 stranka. SRS je prijavila imovinu od 72 miliona, DS od 24 miliona, a DSS od 22 miliona dinara. Čak 136 registrovanih stranaka nema validnu adresu u registru, pa im nije mogao biti uručen ni zahtev za dostavljanje finansijskog izveštaja (*Večernje novosti*, 20. april, str. 4).⁴⁵⁷

2.10.5. Političke afere. – I u 2006. otvoreno je više afera koje uglavnom nisu razjašnjene. Kod nekih od njih, pored nespornih kriminalnih radnji, postoje jake indicije da su pokrenute iz političkih razloga.

U januaru je otvorena afera Mobtel u kojoj su srpski multimilioner Bogoljub Karić i njegova porodica optuženi da su, navodno, utajili porez i nelegalnim finansijskim operacijama oštetili državni budžet. Prvo je Telekom Srbija, mobilni operater u državnom vlasništvu, u januaru preuzela vlasništvo nad Mobtelom, koji su 1996. zajednički osnovali Telekom Srbija i kompanija porodice Karić (*Politika*, 13. januar, str. 1). Telekom Srbija je podneo i krivičnu prijavu tražeći isplatu 700 miliona evra po osnovu neisplaćenih dividendi (*Blic*, 5. januar, str. 4).

Početak februara porodica Karić je optužena da je utajila porez i da se bavila nelegalnim finansijskim aktivnostima. U policijskim dokumentima praktično postoje dve optužbe. Jedna je da je porodica Karić, od 1999. do 2001. utajila porez u iznosu od 7,7 miliona nemačkih maraka, a druga je da ta cifra iznosi 17 miliona nemačkih maraka. Istovremeno, Karićima se stavlja na teret da su nedozvoljenim finansijskim operacijama oštetili budžet za 188 miliona nemačkih maraka (*Vreme*, 9. februar, str. 26). Istog meseca članovi porodice Karić su otišli iz zemlje, a Bogoljub Karić se našao na međunarodnoj poternici (*Blic*, 25. februar, str. 2).

Ostaje pitanje zašto su svi ovi dokumenti o nedozvoljenom poslovanju porodice Karić tako dugo skrivani od javnosti i zašto je državnim organima trebalo četiri godine da podnesu krivične prijave. Sa dosta sigurnosti se može reći da su optužbe protiv Karića aktivirane kada se saznalo da je on, navodno, pokušao da kupi republičkog poslanika DSS, o čemu je otvorena istraga (*Blic*, 5. januar, str. 4 i *Danas*, 9. januar, str. 11). Iz toga proizilazi da je borba srpske vlade protiv kriminala u velikoj meri diktirana političkim razlozima.

⁴⁵⁷ Radna grupa za kontrolu finansijskih izveštaja političkih partija zaključila je da je trogodišnja primena zakona o finansiranju pokazala da ga treba menjati. Konkretno, treba precizirati rokove za dostavljanje detaljnih izveštaja, oni treba da budu praćeni izveštajem revizora, treba zatim odrediti ko će ih kontrolisati i, na kraju, definisati sankcije za nepoštovanje zakona (*Danas*, 21. jun, str. 5).

2.10.6. *Pretnje i napadi na političare i stranačke aktiviste.* – I u 2006. godini zabeleženo je više napada na političke protivnike.

U januaru je pretučen aktivista DS u Požegi (*Danas*, 4. januar, str. 5) i bačena je zapaljiva naprava na stan bivšeg ministra pravde Vladana Batića (*Politika*, 19. januar, str. 8). U februaru je bačena bomba na vikendicu odbornika u SO Loznica (*Večernje novosti*, 11. februar, str. 20), a istog meseca je sud u Požarevcu osudio dva lica na 10 i 4 meseca zatvora zbog fizičkog napada na republičkog poslanika SPS krajem 2003. (*BETA*, 3. februar).

U martu je nožem napadnut aktivista SPS iz okoline Leskovca koji je prešao u NS (*Večernje novosti*, 12. mart, str. 20), kao i troje članova SPO u Novom Sadu (*BETA*, 7. mart). U aprilu je grupa građana u Vrbasu jajima gađala bilbord haškog optuženika Vojislava Šešelja. Poslanik SRS je zbog toga pretio prisutnim novinarima, a policija ih je, zajedno sa organizatorkom akcije, privela na informativni razgovor (*BETA*, 25. april i *Danas*, 26. april, str. 7). Istog meseca u Kragujevcu su obijene prostorije stranaka koje drže gradsku vlast (*FONET*, 24. april), a lidera LDP Čedomira Jovanovića je 10 policajaca privelo u sud zbog neodazivanja na poziv za suđenje za klevetu (*Danas*, 5. april, str. 7).

U maju su se potukli građani i odbornici u SO Stara Pazova (*Politika*, 11. maj, str. 11), a u junu su napadnuti aktivisti DS u Užicu (*BETA*, 29. jun). Aktivisti DS su ponovo napadnuti u Užicu u julu (*Danas*, 14. jul, str. 6), a istog meseca su napadnuti i aktivisti nevladinih organizacija u Nišu zbog obeležavanja godišnjice masakra u Srebrenici (*Politika*, 12. jul, str. 8). Samo dan kasnije četvoro aktivista Inicijative mladih za ljudska prava je u niškoj policiji saslušavano dva puta po više sati zbog pisanja grafita protiv haškog optuženika Ratka Mladića. Policija je objasnila da ih je privela po prijavi građana koju su „uznemireni“ grafitima, ali nije bila u stanju da kaže ko je ispisivao nacionalističke parole u ovom gradu godinu dana ranije. Policija je, pritom, ispitivala privedene o njihovim političkim uverenjima, učila ih je patriotizmu, vređala ih i pretila im.⁴⁵⁸

U avgustu je u Kikindi vozač predsednika Skupštine opštine, člana SRS, fizički napao odbornika Lige socijaldemokrata Vojvodine (*Danas*, 5. avgust, str. 15), a u septembru je pretučen aktivista LDP u Novom Pazaru (*Blic*, 2. septembar, str. 2), napadnut aktivista DS u Leskovcu (*Danas*, 16. septembar, str. 21) i pucano je na kuću člana SDP u Novom Pazaru (*Politika*, 15. septembar, str. 7). Istog meseca prećeno je smrću funkcionerki DS u Nišu (*Danas*, 14. septembar, str. 1), obijene su prostorije DS u Valjevu (*BETA*, 12. septembar), a član SRS je u Beogradu pretio sakaćenjem „izdajnicima“ (*Danas*, 30. septembar, str. 5).

458 Beogradski centar za ljudska prava je osudio takvo ponašanje i konstatovao da je „polemisanje policije o tome ko je heroj a ko izdajnik, i negiranje počinjenih zločina poseban problem. Svoje eventualne primedbe oko ocene o događajima iz prošlosti policajci mogu da upute najvišim zvaničnicima države, razume se kao građani, a nikako kao policajci“ (*Blic*, *Politika* i *Danas*, 14. jul, str. 2, 7 i 7).

U oktobru su pristalice LDP ometale tribinu DS u Novom Sadu (*Danas*, 6. oktobar, str. 5), a nepoznata lica su demolirala prostorije LDP (*FONET*, 27. oktobar) i napala aktiviste ove stranke u Beogradu (*Danas*, 16. oktobar, str. 7). Istog meseca dvojica pripadnika SRS su napadnuta u Leskovcu (*Večernje novosti*, 24. oktobar, str. 4), a članovi SRS su u Beogradu vređali i napadali političke neistomišljenike (*Blic*, 7. oktobar, str B2).

Prosvetna inspekcija iz Kraljeva je u avgustu podnela prekršajnu prijavu protiv Tehničke škole u Trsteniku zbog političkog organizovanja i delovanja. U ovoj školi je u oktobru 2005. organizovana lokalna skupština DSS, čime je prekršen Zakon o obrazovanju. Direktor škole je potvrdio da je skup održan, rekao je da mu nije bila poznata njegova priroda, precizirao da je u pitanju komercijalno izdavanje prostora i zaključio da je u pitanju bio neradan dan (*Danas*, 9. avgust, str. 7).

U novembru i decembru, tokom kampanje za vanredne parlamentarne izbore 21. januara, zabeleženi su napadi članova SRS na aktiviste LDP u Zrenjaninu i Beogradu (*Danas*, 1. decembar, str. 37 i *Blic*, 9. decembar, str. 4), kao i napad neidentifikovanih osoba na aktiviste LDP u Beogradu (*Blic*, 3. decembar, str. 3). U decembru je zamenik republičkog komesara za izbeglice Nikola Vukojević pozvao izbeglice da glasaju za koaliciju koju predvodi DSS da bi izašli iz „političke anonimnosti“ i utvrdio da je Vlada Vojislava Koštunice izgradila i podelila više od 3.000 stanova izbegličkim porodicama (*Politika*, 21. decembar, str. 6 i *Danas*, 22. decembar, str. 9).

2.11. Posebna zaštita porodice i deteta

Porodično i seksualno nasilje nad decom obeležilo je 2006. Izveštavanje o porodičnom i nasilju nad decom postalo je u ovoj godini sistematičnije i učestalije. Nastavljena je tendencija iz 2005, pa su ovi problemi, posle višegodišnjeg prećutkivanja i prikrivanja, postali tema od velikog javnog značaja.

Iako je Vlada proklamovala pojačanu brigu o porodici i deci kao jedan od prioriteta ciljeva, neki njeni potezi svedoče o suprotnom. Prvo je deci oboleloj od dijabetesa bilo uskraćeno besplatno dobijanje potrebnih količina insulina i špricova,⁴⁵⁹ a zatim su trudnicama uskraćeni besplatni lekovi za održavanje trudnoće (*Vreme*, 2. februar, str. 34) i odlučeno je da se mesečna naknada trudnicama na održavanju trudnoće umanjuje na 65% osnovice plate, uz obrazloženje da je potrebno ostvariti uštede u Republičkom zavodu za zdravstvo, pre svega smanjenjem nemedicinskih troškova (*Politika*, 2. februar, str. 9 i *Danas*, 3. februar, str. 6).

2.11.1. *Nasilje u porodici.* – Prema jednom istraživanju, na jedno prijavljeno nasilje dolazi 20 neprijavljenih slučajeva, a najviše slučajeva nasilja je među supružnicima (*Blic*, 13. januar, str. 12 i *Večernje novosti*, 27. januar, str. 10).

Prema istraživanju koje su dve ženske nevladine organizacije sprovele u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Leskovcu i Subotici, odredbe krivičnog zakona koje se

459 Vidi I.4.1.

odnose na nasilje u porodici primenjuju se restriktivno. Iako zakon predviđa kaznu zatvora do pet godina, za ta dela se uglavnom dosuđuje uslovna kazna zatvora ili novčana kazna, a povrede se uglavnom karakterišu kao „lakše telesne povrede.“ Istovremeno, nadležni organi u praksi usko tumače pojam „član porodice,“ pa se takvim smatraju samo supružnici koji žive zajedno i ne vode brakorazvodnu parnicu, ali ne i vanbračni i bivši supružnici (*Danas*, 24. februar, str. 21).

U čak 92% slučajeva nasilnici u porodici su muškarci (*Večernje novosti*, 1. mart, str. 6). Podaci Viktimološkog društva Srbije pokazuju da svaka druga žena u Srbiji trpi nasilje i zastrašivanje, dok svaku četvrtu ženu zlostavlja više članova porodice. Žene u najvećem broju slučajeva (oko 80% prema različitim istraživanjima) ne prijavljuju nasilnika (*Politika*, 15. mart, str. 10 i *TANJUG*, 22. februar). Samo 18,4% zlostavljanih žena napušta nasilnika (*Politika*, 23. mart i 1. april, str. 11).

Od 450 nasilnika protiv kojih je podneta krivična prijava, do sada nijedan nije osuđen, kaže Vesna Stanojević, direktor Sigurne ženske kuće u Beogradu (*Blic*, 7. avgust, str. B5). Istovremeno, u prvih pet meseci je samo u Beogradu podneto 156 krivičnih prijava za nasilje u porodici (*BETA*, 9. avgust).

Tokom 2006. mediji su zabeležili više slučajeva nasilja u porodici koji su procesuirani. U januaru je u Požarevcu podneta krivična prijava protiv Slađana Dulića zato što je fizički i psihički maltretirao dedu i babu (*BETA*, 20. januar). U aprilu je u Žagubici uhapšen Radiša Jokić zbog sumnje da je na smrt prebio nevenčanu suprugu (*Blic*, 12. april, str. 11). U julu je, u Ubu, optužen Slobodan M. zbog fizičkog maltretiranja oca (*Večernje novosti*, 20. jul, str. 16), a u avgustu je u Kragujevcu Miloš S. optužen za fizičko nasilje nad suprugom (*TANJUG*, 3. avgust).

2.11.2. Deca bez roditeljskog staranja. – Prema podacima Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, u Srbiji je 1.500 dece bez roditeljskog staranja smešteno u 15 domova, a ostalih 3.370 je smešteno u 3.344 hraniteljske porodice. Iako je prema tvrdnjama stručnjaka ovaj način zbrinjavanja bolji od domskog, i tu se javljaju problemi, pre svega jer ova deca kad postanu punoletna napuštaju hraniteljsku porodicu, a socijalne ustanove im ne pomažu da započnu samostalni život. Takođe, postoji problem moguće zloupotrebe dečjeg rada u hraniteljskim porodicama (*Vreme*, 21. septembar i 16. mart, str. 71 i 68 i *Večernje novosti*, 13. mart, str. 16).

2.11.3. Čedomorstvo, ostavljena i nestala deca. – U 2004. je otkriveno 16 slučajeva čedomorstva, a u 2005. dva. Međutim, policija upozorava da sve procene broja slučajeva u ovoj oblasti treba uzeti sa velikom dozom opreza (*Politika*, 12. januar, str. 11).

U martu je u Zrenjaninu uhapšena Sanja R. zbog sumnje da je ubila tek rođeno dete (*BETA*, 23. mart). U aprilu je, zbog iste optužbe, uhapšena Stanislava M. iz Despotovca (*Blic*, 4. april, str. 11). U maju su u Zaječaru uhapšeni Biserka Stojanović i Siniša Todorović zbog sumnje da su tek rođeno dete udavili (*Blic*, 25. maj, str. 15).

U Lapovu, Sremskoj Mitrovici, Mataruškoj Banji i Vranju su pronađena tri ostavljena novorođenčeta koja su, srećom, spasena (*Blic*, 4. april, str. 11, i 23. april, str. 12 i *Večernje novosti*, 26. april, str. 12). U septembru je u Nišu podneta prijava protiv S. G. koja je tek rođenu bebu ostavila pored kontejnera (*Blic*, 27. septembar, str. 14).

Inače, godišnje u Srbiji bude napušteno oko 180 dece od kojih većina završi u Stacionaru u Beogradu. U njemu boravi 914 napuštene dece, od kojih je 280 starosti do tri godine (*Večernje novosti*, 6. april, str. 24).

U julu je u skupštini Srbije usvojen izveštaj anketnog odbora formiranog da utvrdi istinu o novorođenčadi, navodno nestaloj iz porodilišta u više gradova Srbije. Odbor je utvrdio da su tužilaštva primila 764 prijave za ovo delo od kojih je 389 odbačeno zbog zastarelosti. Ovo telo je zatražilo da se promeni zakon zbog problema zastarevanja i da se u ispitivanje slučajeva uključi specijalni tužilac i specijalni sud za borbu protiv organizovanog kriminala (*Večernje novosti*, 17. jul, str. 16).

2.11.4. Seksualno zlostavljanje i nasilje prema deci. – Prema nekim procenama, svaka treća devojčica i svaki sedmi dečak žrtve su seksualnog nasilja. Prema podacima policije, najmlađe zlostavljano dete ima šest meseci, zlostavljanje u proseku traje šest godina, a nedeljno se prijavljuje 9 slučajeva (*Večernje novosti*, 24. jula, str. 6).

Tokom godine zabeleženo je više presuda za seksualno zlostavljanje dece – tri u Nišu (*Blic*, 24. januar, str. 12, *Večernje novosti*, 18. februar, str. 20 i *Blic*, 1. april, str. 10), dve u Novom Sadu (*BETA*, 23. mart i *Blic*, 21. novembar, str. 15), i po jedna u Lajkovcu (*Danas*, 26. april, str. 33), Zrenjaninu (*TANJUG*, 15. jul), Kragujevcu (*Blic*, 7. maj, str. 7) i Valjevu (*Danas*, 28. jun, str. 13).

Da i zaštitnici seksualno zlostavljane dece mogu da se nađu na sudu svedoči primer Natalije Lazić, medicinske sestre, koja je u maju 2003. u programu državne televizije govorila o seksualnom zlostavljanju maloletnog Roma u Velikom Gradištu. Naime, krajem 2002. požarevačka policija je podnela krivičnu prijavu protiv Miodraga Radovića i Vladimira Petraškovića zbog seksualnog zlostavljanja maloletnog Roma. Zatim je Opštinski sud u Velikom Gradištu oduzeo starateljstvo nad žrtvom zlostavljanja biološkim roditeljima i dodelio ga centru za socijalni rad u Velikom Gradištu. Centar, koji je više puta davao i otkazivao punomoćje advokati-ma *FHP*, u novembru 2003. odlučio je da obustavi dalje gonjenje osumnjičenih „u interesu mentalnog zdravlja dečaka.“ Okružni sud u Beogradu je u julu Lazićevu osudio na 50.000 dinara kazne zbog klevete po privatnoj tužbi Miodraga Radovića. Lazićeva je obavezna da plati i 5.000 dinara sudskih troškova kao i 25.000 troškova tužioca (Saopštenje *FHP*, 27. oktobar, HlcIndexOut: 019–556–1).

Mediji su zabeležili brojne slučajeve silovanja i seksualnog zlostavljanja dece i istrage o tome. U pitanju su slučajevi u Vranju (*BETA*, 30. mart, *Blic*, 29. jun i 3 jul, str. 14 i 15), Jagodini (*TANJUG*, 6. jul), Kuršumliji (*Večernje novosti*, 29. mart, str. 20 i *BETA*, 6. april), Kragujevcu (*Večernje novosti*, 9. april, str. 8 i *BETA*, 4. oktobar,

str. 15), Prokuplju (*Blic*, 15. jul, str. 15), Boljevcu (*Večernje novosti*, 30. mart, str. 12), Beogradu (*Blic*, 29. jun, str. 15 *Večernje novosti*, 17. i 24. novembar, str. 16 i 30 i *Blic*, 13. decembar, str. 15), Vrbasu (*Večernje novosti*, 10. jun, str. 12), Subotici (*Blic*, 17. maj, str. 11 i *Večernje novosti*, 5. decembar, str. 12), Bujanovcu (*Večernje novosti*, 20. jun, str. 12), Smederevu (*Večernje novosti*, 31. maj, str. 13 i *Blic*, 5. jun, str. 13), Šapcu (*Blic*, 20. jun, str. 13 i *Politika*, 13. decembar, str. 12), Smederevskoj Palanci (*Blic*, 2. februar, str. 11), Kikindi (*Blic*, 15. septembar, str.12), Babušnici (*Danas*, 13. oktobar, str. 36) i Novom Sadu (*Blic*, 14. decembar, str. 14).

Pažnju i veliko uznemirenje javnosti izazvao je završetak suđenja episkopu vranjskom Pahomiju zbog seksualnog zlostavljanja 4 dečaka između 1999. i 2002.⁴⁶⁰

Vladika je optužen 2003. a suđenje, koje je iz Vranja u Niš premešteno 2005, počelo je u junu iste godine i završeno je u martu 2006. Opštinski sud u Nišu je odbacio dve od četiri tačke optužnice zbog „apsolutne zastarelosti“, a po dve preostale tačke je oslobodio odgovornosti vladiku Pahomija (*Danas*, 7. mart, str. 1). Tužilac se žalio na prvostepenu presudu (*Večernje novosti*, 8. april, str. 12), a Okružni sud u Nišu je odbio tu žalbu i činjenice u vezi sa ovim slučajem proglasio službenom tajnom „zbog zaštite maloletnika“ (*Danas*, 11. jul, str. 7).

Sledećeg meseca vladika Pahomije je tužio novosadskog umetnika Živka Gvozdića zbog skulpture „Vladika Pahomije na Bulevaru sumraka“. Ta skulptura, po mišljenju tužioca, narušava njegov ugled i zato je on zatražio 500.000 dinara za naknadu nematerijalne štete. Opštinski sud u Novom Sadu je istovremeno poslao tuženom obaveštenje o tužbi, pouku da ima 30 dana da dâ odgovor na tužbu i presudu kojom ga obavezuje da plati 500.000 dinara odštete (*Danas*, 7. septembar, str. 29).

Mediji su zabeležili presude za nasilje nad decom u Požarevcu (*Blic*, 20. april, str. 11), Pirotu (*Tanjug*, 10. avgust), Vranju (*Večernje novosti*, 7. novembar, str. 12), Subotici (*Danas*, 23. novembar, str. 33) i Smederevu (*BETA*, 12. decembar).

Tokom 2006. otvoreni su procesi za pokušaje ubistva dece u Beogradu (*Blic*, 11. januar, str. 12 i *Večernje novosti*, 12. decembar, str. 16), Požarevcu (*Večernje novosti*, 4. februar, str. 10) i Zrenjaninu (*Blic*, 29 decembar, str. 12), dok su se procesi i istrage za nasilje nad decom odvijali u Majdanpeku (*Večernje novosti*, 5. mart, str. 8), Negotinu (*Blic*, 1. jun, str. 11), Vranju (*Blic*, 4. jul, str. 15), Šapcu (*Večernje novosti*, 20. jul, str. 13), Paraćinu (*TANJUG*, 22. februar), Pančevu (*Blic*, 18. novembar, str. 1), Subotici (*Večernje novosti*, 13. decembar, str. 13) i Novom Sadu (*BETA*, 14. decembar).

2.12. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

U 2006. Srbija je i dalje spadala u grupu od sedam zemalja sa najvišom stopom nezaposlenosti u svetu. Zabeležena su i samoubistva zbog gubitka posla, a štrajkovi su i dalje bili česti. Rast siromaštva je blago smanjen.

460 Vidi *Izveštaj 2003*, str. 278, *Izveštaj 2004*, str. 371 i *Izveštaj 2005*, str. 405.

2.12.1. *Nezaposlenost.* – Prema zvaničnim podacima Nacionalne službe za zapošljavanje u Srbiji je, u junu, bilo 911.735 nezaposlenih (*Večernje novosti*, 26. septembar, str. 30). To je stopa od 27 odsto, kakvu nije imala nijedna zemlja u tranziciji (*BETA*, 30. januar). Međutim, prema anketnim istraživanjima o radnoj snazi koja se rade po standardima Međunarodne organizacije rada, broj nezaposlenih je manji za oko 170.000 (*Blic*, 6. jul, str. 8). Ministar za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku Slobodan Lalović je, međutim, tvrdio da ima mnogo radnika na crno i da broj nezaposlenih iznosi 550.000 (*Blic*, 6. jul, str. 8). Istovremeno, statistika među zaposlenima beleži i 180.000 onih koji rade, a ne primaju platu, tako da, prema računama nekih ekonomista, stopa nezaposlenih dostiže čak 33,4%. (*Politika*, 4. mart, str. 1).

Ono što naročito zabrinjava je to da je više od četvrtine nezaposlenih u punoj radnoj snazi, odnosno između 30 i 40 godina života (*Večernje novosti*, 26. maj, str. 7), kao i da je među nezaposlenima trećina mlađa od 30 godina (*Blic*, 22. mart, str. 12).

Vlada se obavezala da će platiti doprinose za penzijsko osiguranje svim radnicima za koje poslodavci to nisu činili od 1. januara 1991. do 31. decembra 2003. Prema zahtevima dostavljenim državnim organima, taj problem ima 308.960 radnika. Ova akcija završena je početkom godine (*Danas*, 17. januar, str. 1).

2.12.2. *Ekonomski položaj stanovništva.* – Prema statističkim podacima, prosečna plata u Srbiji u novembru iznosila je 23.148 dinara (*Večernje novosti*, 21. decembar, str. 9). Prosečno domaćinstvo u Srbiji 38% od ukupnih prihoda troši na ishranu (*Danas*, 2. oktobar, str. 10). Četvoročlana porodica je za osnovne životne troškove davala 52.077 dinara, odnosno više od dve prosečne zarade (*Blic*, 19. decembar, str. 8). Međutim, razlike po regionima i privrednim granama vrlo su velike (*Večernje novosti*, 21. decembar, str. 9).

U nezavidnom položaju je i oko 1.300.000 penzionera sa prosečnom penzijom od 13.465 dinara. Naročito je teška situacija 200.000 poljoprivrednih penzionera kojima država duguje 10 zaostalih penzija od po 2.000 dinara (*Politika*, 4. novembar, str. 5).

U Srbiji ispod granice siromaštva živi više od 800.000 ljudi. Prema podacima Svetske banke, broj siromašnih se sa 9,8% u 2003. smanjio na 9,1% u 2006. (*Danas*, 2. oktobar, str. 10). U siromašne se računaju oni koji žive sa mesečnim primanjima manjim od 6.500 dinara (*Danas*, 13. jul, str. 6).

Među siromašnima u Srbiji je i mnogo dece. Prema podacima Svetske banke, u Srbiji ima 650.000 siromašne dece, dok neki domaći izvori govore o 200.000.

Oko pola miliona ljudi u Srbiji koristi dečji dodatak, a 50.000 porodica primaju materijalno obezbeđenje (*Danas*, 20. april, str. 8).

2.12.3. *Štrajkovi i radni sporovi.* – Tokom 2006. u Srbiji je zabeležen veliki broj štrajkova, među kojima je bilo i štrajkova gladu. Razlozi su neisplaćene plate, loše upravljanje preduzećem, protivljenje privatizaciji ili otpuštanje. Ove godine su,

po prvi put zvanično, zabeležena i samoubistva za koja je kao razlog jasno naznačen gubitak posla (*NIN*, 11. maj, str. 30 i *Večernje novosti*, 19. novembar, str. B5).

U januaru su, između ostalih, štrajkovali radnici PIK Zemun zbog poništavanja socijalnog programa, a dvojica su pretila samospaljivanjem (*Večernje novosti*, 31. januar, str. 17), profesori srednje medicinske škole u Beogradu zbog nezakonitog trošenja novca od strane direktora (*Danas*, 27. januar, str. 32) i radnici niških kafana i restorana (*Vreme*, 12. januar, str. 4). Istog meseca je završen i štrajk u hemijskoj industriji Župa u Kruševcu koji je trajao 300 dana (*Politika*, 13. januar, str. 14).

U februaru su protestovali policajci okupljeni u Nezavisni sindikat policije, tražeći povećanje plata i isplatu zaostalih dugovanja. Više stotina policajaca u *uniformi i sa oružjem* prošetalo je Beogradom poručivši građanima da ne treba da budu zabrinuti za sopstvenu bezbednost (*Danas i Večernje novosti*, 9. februar, str. 5). Oni su, iz istih razloga, protestovali na ulicama Beograda i krajem maja (*Danas*, 1. jun, str. 7).

U martu su štrajkovali radnici vojne ustanove Karađorđevo koji plate nisu dobijali od januara 2002. (*Večernje novosti*, 21. mart, str. 30), protestovali su rudari rudnika Resavica (*Politika*, 11. mart, str. 9) i radnici kragujevačkih fabrika koji su od vlade zahtevali da reši probleme lokalne industrije, među kojima i najavljeno otpuštanje 11.000 radnika (*Večernje novosti*, 8. mart, str. 7). Kada je Vlada održala zasedanje u Kragujevcu dočekali su je protesti radnika (*Večernje novosti*, 23. jun, str. 4), kao i u Užicu, mesec dana ranije (*Danas*, 30. maj, str. 8).

U aprilu su se radnici jagodinske pivare fizički sukobili sa privatnim obezbeđenjem vlasnika (*Blic*, 8. april, str. 14), a štrajkovali su i prosvetni radnici tražeći povećanje plata. Ministar prosvete Slobodan Vuksanović im je poručio da povećanja nema i da će im plata biti umanjena za svaki dan štrajka (*Danas*, 4. i 20. april, str 6 i 5).

U maju su otpušteni radnici fabrike automobila Zastava iz Kragujevca provailili u fabriku tražeći da im se isplate zaostale zarade (*Politika*, 16. maj, str. 11), a protestovali su i beogradski taksisti zbog „divljih“ taksija (*Danas*, 16. maj, str. 29).

U junu su učitelji i profesori u dopunskim školama u inostranstvu zatražili da im se isplate plate za poslednjih 12 godina (*Večernje novosti*, 28. jun, str. 10), a u avgustu je radnicima fabrike „Milan Blagojević“ iz Smedereva, koji su štrajkovali, zabranjen izlaz iz fabrike, kao i novinarima ulaz u nju (*Danas*, 18. avgust, str. 6).

U oktobru su protestovali zaposleni u zdravstvu i socijalnoj zaštiti tražeći veće plate (*Danas*, 7. oktobar, str. 5), a radnici kragujevačkog preduzeća Azma su štrajkovali glađu zbog otkaza (*Danas*, 4. oktobar, str. 11).

U novembru su štrajkovali radnici Budućnosti iz Pirota, a rukovodstvo ove privatne fabrike ih je zbog toga zaključalo u krug preduzeća (*Večernje novosti*, 2. novembar, str. 8). Istog meseca su štrajkovali i zaposleni u bioskopskom preduzeću Beograd film zbog toga što im preduzeće duguje 24 plate (*Blic*, 17. novembar, str. B5).

U decembru su, između ostalih, protestovali radnici kragujevačke fabrike Zastava oružje zbog zabrane izvoza oružja u Jermeniju (*Politika*, 26. decembar, str. 15) i glumci Novosadskog pozorišta mladih, tražeći smenu direktora (*Blic*, 17. decembra, str. 15).

Znatno broj štrajkova je mogao biti izbegnut da je tržište rada bolje uređeno, da postoji jasno i precizno radno zakonodavstvo, i što je najvažnije, da se propisi iz ove oblasti poštuju.

Unija poslodavaca Srbije je u februaru ocenila da su sindikalni troškovi vrlo visoki, a ekonomista Miroslav Prokopijević je izračunao da to na godišnjem nivou iznosi 149 miliona evra. Nesporno je da ima problema sa trošenjem sindikalnog novca i velikim platama nekih sindikalnih funkcionera, ali ovakav stav Unije je, pre svega, deo kampanje poslodavaca protiv Zakona o radu i Opšteg kolektivnog ugovora (*Danas*, 22. februar, str. 6 i *Večernje novosti*, 23. februar, str. 6).

Još dalje je otišao Miroslav Mišković, vlasnik Delta holdinga. On je izjavio da imamo „samoupravljanjem razmaženu radničku klasu,“ u trenutku kada 200.000 zaposlenih u Srbiji odlazi na posao i radi, a mesecima ne prima platu. Istovremeno Mišković, koji poziva na poštovanje zakona i pravila, zabranjuje sindikalno organizovanje u svom holdingu, što je nezakonito, i ostavlja bez zaštite 15.800 zaposlenih u Delti (*NIN*, 16. februar, str. 29 i *Večernje novosti*, 12. februar, str. 13).

U Srbiji je u 2006. vođeno više desetina hiljada radnih sporova. Direkciji za imovinsko-pravne odnose Ministarstva odbrane stiglo je oko 100.000 zahteva za obeštećenje. U pitanju su zarade pripadnika vojske u poslednje tri godine, jer su oni dobijali manje od trostruke prosečne plate, kako propisuje važeći Zakon o vojsci. Zbog toga se pred opštinskim sudovima vodi više od 5.000 parnica. Slično je i sa vojnim penzionerima među kojima je više stotina njih već podnelo tužbe protiv Ministarstva. Po nekim procenama, to ministarstvo duguje svojim pripadnicima i penzionerima oko 100 milijardi dinara (*Blic*, 21. februar, str. 4 i *Večernje novosti*, 16. avgust, str. 7).

I Ministarstvo policije duguje svojim zaposlenim dodatke za noćni, prekovremeni i rad za praznike. Prema proceni Nezavisnog sindikata policije, država svakom policajcu duguje između 10.000 i 15.000 evra. Inače, do sada je oko 3.000 policajaca tužilo Ministarstvo (*Blic*, 21. februar, str. 4 i *Danas*, 15. decembar, str. 5).

Upravo u cilju rešavanja radnih sporova osnovana je posebna agencija, koja je za godinu dana postojanja rešila 1.382 individualna i 14 kolektivnih radnih sporova. Ta vrsta rešavanja radnih sporova postaje sve popularnija jer je besplatna, odnosno troškove mirenja snosi država koja je i osnovala agenciju (*Danas*, 3. jun, str. 6).

III

GLAVNI PROBLEMI – 2006

1. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju

1.1. Uvod

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal) osnovan je Rezolucijom 827 Saveta bezbednosti UN od 21. maja 1993. godine, da bi sudio licima odgovornim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše SFRJ od 1991. godine.⁴⁶¹ Delatnost Haškog tribunala je bliže regulisana njegovim Statutom, koji čini sastavni deo Rezolucije 827, dok je sudski postupak uređen Pravilnikom o postupku i dokazivanju koji donose sudije Haškog tribunala. Sam Haški tribunal ima tri organizaciona i međusobno nezavisna dela – sudska veća, tužioca i Sekretarijat (čl. 11 Statuta). Haški tribunal i nacionalni sudovi imaju konkurentnu nadležnost da sude za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i genocid, mada Haški tribunal ima primat i može preuzeti predmet od domaćeg suda (čl. 9 Statuta). Po Statutu Haškog tribunala, osnovi individualne krivične odgovornosti su direktna i komandna odgovornost (čl. 7 Statuta). Pošto Haški tribunal ne poseduje svoje mehanizme prinude, države su dužne da sarađuju s Haškim tribunalom, pre svega u obezbeđivanju prisustva okrivljenih lica i u prikupljanju dokaza (čl. 29 Statuta). Način i postupak saradnje s Haškim tribunalom su regulisani posebnim Zakonom o saradnji.⁴⁶²

Na osnovu Rezolucije br. 1503 Saveta bezbednosti, Tribunal je dužan da svoj rad završi do 2010. godine, dok je tužilac bio obavezan da završi sve istrage

461 Vidi *Rad Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i domaćih sudova za ratne zločine*, priredio Igor Bandović, Beogradski centar za ljudska prava, 2005.

462 Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (*Sl. list SRJ*, 18/02 i *Sl. list SCG*, 16/03). Više o Zakonu vidi u *Izveštaj 2005*, IV.2.5.1.

i podigne nove optužnice do kraja 2004. godine. Izlazna strategija Tribunala obuhvata nekoliko elemenata. Prvo, Tribunal će se baviti samo optuženima najvišeg ranga koji su najodgovorniji za zločine učinjene na teritoriji bivše Jugoslavije, a kojima su države zbog unutrašnjih političkih problema najmanje i sposobne da sude. U tom smislu su dopunjena i Pravila o postupku i dokazivanju, tako da po pravilu 28 optužnica ne može proći sudsku kontrolu ukoliko optuženi nije odgovarajuće važnosti. Drugo, Tribunal će domaćim sudovima prepustiti određen broj predmeta, u skladu sa pravilom 11 *bis*, i to državi u kojoj je krivično delo izvršeno, državi u kojoj je okrivljeni uhapšen ili bilo kojoj drugoj državi koja je spremna i voljna da mu sudi, pod uslovom da se okrivljenom obezbedi pravično suđenje i da mu se ne može izreći smrtna kazna. Tribunal i Tužilaštvo aktivno učestvuju u poboljšavanju kapaciteta nacionalnih sudova radi procesuiranja ratnih zločina.

U skladu sa izlaznom strategijom Tribunala, tužilac je bila u obavezi da podigne sve optužnice do kraja 2004. godine, ali su pojedine od ovih optužnica opečaćene u 2005. Svi postupci koji su pokrenuti u 2005. godini su u pretresnoj fazi: Delić (IT-04-83), Perišić (IT-04-81), Haradinaj i drugi (IT-04-84).

*1.2. Presude u 2006. godini*⁴⁶³

Momir Nikolić (IT-02-60/1)

Momir Nikolić je presudom Pretresnog veća osuđen za zločine počinjene u Srebrenici 1995. godine na 27 godina zatvora. Presudom Žalbenog veća kazna je smanjena na 20 godina zatvora uz obrazloženje da je greška u prevodu imala negativan uticaj prilikom odmeravanja kazne.

Enver Hadžihasanović i Amir Kubura (IT-01-47)

Enver Hadžihasanović i Amir Kubura, komandanti visokog ranga u Armiji BiH, osuđeni su na pet i dve i po godine zatvora. Sud je utvrdio da su propustili da preduzmu potrebne i razumne mere da spreče ili kazne izvršioce zločina koje su snage pod njihovom komandom počinile u srednjoj Bosni i Hercegovini 1993. i početkom 1994. godine.

Milomir Stakić (IT-97-24) – „Prijedor“

Pretresno veće je proglasilo Milomira Stakića krivim za ubistvo, istrebljenje, progone i deportaciju nesrpskog stanovništva u Prijedoru 1992. godine. Stakić je osuđen na kaznu doživotnog zatvora, što je ujedno i maksimalna kazna koju Sud može da izrekne. Žalbeno veće je 22. marta 2006. godine potvrdilo kaznu izrečenu presudom Pretresnog veća.

463 Presude Haškog tribunala se mogu naći na <http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>.

Mladen Naletilić i Vinko Martinović (IT–98–34) „Tuta i Štela“

Žalbeno veće potvrdilo je 3. maja 2006. godine osuđujuće presude i kazne izrečene zapovednicima bosanskih Hrvata Mladenu Naletiliću, zvanom Tuta, i Vin-ku Martinoviću, zvanom Štela. Presudom Pretresnog veća Mladen Naletilić osuđen je na 20 godina zatvora, a Vinko Martinović na 18 godina zatvora zbog učešća u etničkom čišćenju bosanskih Muslimana na području Mostara od aprila 1993. do januara 1994.

Ivica Rajić (IT–95–12)

Pretresno veće osudilo je Ivicu Rajića, bivšeg zapovednika Druge operativne grupe vojske bosanskih Hrvata, na 12 godina zatvora. On se tereti za umešanost u napad na selo Stupni Do, u srednjoj Bosni, u oktobru 1993, kada je živote izgubio oko 31 civil. U obrazloženju presude navodi se da je odgovoran i za uništenje sela. Takođe se navodi i uloga koju je imao u sakupljanju više od 250 muslimanskih muškaraca u Varešu s kojima se kasnije nečovečno postupalo.

Naser Orić (IT–03–68)

Naser Orić, bivši komandant snaga bosanskih Muslimana u Srebrenici i nje-noj okolini, proglašen je krivim i osuđen na dve godine zatvora zato što nije predu-zeo korake da spreči ubistva i okrutno postupanje prema više srpskih zatvorenika u bivšoj ‘zaštićenoj zoni’ UN. Sudije su ustanovile da pred Međunarodnim sudom nema nijednog drugog predmeta u kojem je optuženi proglašen krivim zato što nije sprečio ubistva i okrutno postupanje prema zatvorenicima u takvim okolnostima i opštim uslovima kao u ovom predmetu. Stoga, izrečena kazna odražava ovu speci-fično ograničenu krivičnu odgovornost.

Momčilo Krajišnik (IT–00–39)

Momčilo Krajišnik, bivši predsednik Narodne skupštine Republike Srpske, osuđen je na 27 godina zatvora zbog progona, istrebljivanja, ubistava, deportacije i prinudnog preseljenja nesrpskog civilnog stanovništva tokom sukoba u Bosni i Her-cegovini. Pretresno veće ga je oslobodilo optužbi za genocid i saučesništvo u geno-cidu, kao i optužbe za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

Vladimir Kovačević (IT–01–42/2)

Pretresno veće izdalo je odluku kojom se optuženi, Vladimir Kovačević, biv-ši komandant Trećeg bataljona 472. (trebinjske) motorizovane brigade JNA, progla-šava nesposobnim za suđenje.

Milan Babić (IT–03–72)

Milan Babić, pronađen je 5. marta mrtav u pritvorskoj jedinici Međunarod-nog suda. Međunarodni sud osudio je Milana Babića na 13 godina zatvora za zloči-ne počinjene nad nesrpskim civilima u samoproglasenom srpskom političkom enti-tetu u istočnoj Hrvatskoj (Srpska autonomna oblast Krajina, koja je kasnije postala

Republika Srpska Krajina). Ovu presudu potvrdilo je i Žalbeno veće. U trenutku smrti Milan Babić bio je svedok u predmetu protiv Milana Martića, a pre toga je svedočio i u postupku protiv Slobodana Miloševića.

Blagoje Simić (IT-95-9)

Pretnosno veće je Blagoja Simića, lokalnog političara bosanskih Srba, proglašilo krivim i osudilo na 17 godina zatvora za progon nesrpskih civila u opštini Bosanski Šamac u razdoblju od 17. aprila 1992. do 31. decembra 1993. godine. Ova presuda je preinačena presudom Žalbenog veća kojom je kazna smanjena na 15 godina zatvora. Žalbeno veće je konstatovalo da je Simić odgovoran za pomaganje i podržavanje progona u obliku protivpravnihapšenja i pritvaranja nesrpskih civila, kao i za njihovo zatočenje u nečovečnim uslovima. Presuda je preinačena u delu koji je Simića teretio za učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu čiji je cilj bio progon nesrpskog stanovništva u opštini Bosanski Šamac, kao i zbog surovog i nečovečnog postupanja.

Stanislav Galić (IT-98-29)

Žalbeno veće je u postupku po žalbi u slučaju Stanislava Galića prihvatilo žalbu tužilaštva i preinačilo kaznu od 20 godina zatvora u doživotnu kaznu zatvora. Galić je bivši komandant vojske bosanskih Srba, koji je osuđen zbog uloge u kampanji snajperskog delovanja i granatiranja civila u Sarajevu u periodu od septembra 1992. do avgusta 1994. Ovo je prvi put da je Žalbeno veće Međunarodnog suda izreklo maksimalnu kaznu.

Tihomir Blaškić (IT-95-14)

Žalbeno veće Međunarodnog suda u celosti je odbacilo zahtev tužilaštva za preispitivanje presude Žalbenog veća u predmetu Tihomira Blaškića, generala u vojsci bosanskih Hrvata. Blaškić je bio optužen, između ostalog, za progone, protivzakonite napade na civilno stanovništvo, namerno ubijanje, uzimanje civila za taoce i njihovo korišćenje kao „živih štitova“, zločine počinjene protiv bosanskih Muslimana u srednjoj Bosni i Hercegovini. Blaškić je pušten na slobodu 2. februara 2004. godine, nakon što je izdržao kaznu zatvora od 9 godina.

Presude zbog nepoštovanja suda

U toku 2006. godine Međunarodni sud osudio je Ivicu Marijačića, Markicu Rebića i Josipa Jovića zbog nepoštovanja suda. Kazne koje su izrečene kretale su se od 15,000 do 20,000 EUR.

Međunarodni sud je pokrenuo postupke zbog nepoštovanja suda protiv 18 osoba, među kojima su optuženici, advokati, svedoci, novinari i druga lica. Oni su otkrivanjem identiteta zaštićenih svedoka, zastrašivanjem svedoka, objavljivanjem poverljivih sudskih dokumenata i kršenjem zaštitnih mera prekršili odredbe koje se odnose na poštovanje suda.

1.3. *Suđenje Slobodanu Miloševiću*

Postupak protiv Slobodana Miloševića okončan je 14. marta. 2006. godine, nakon što je 11. marta 2006. godine Milošević pronađen mrtav u pritvorskoj jedinici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Protiv Slobodana Miloševića vodio se postupak za genocid, saučesništvo u genocidu, deportacije, ubistvo, progone na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, nečovečna dela, prisilno premeštanje, istrebljenje, zatočenje, mučenje, namerno lišavanje života, protivpravno zatočenje, namerno nanošenje velike patnje, protivpravne deportacije ili premeštanja, uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno, okrutno postupanje, pljačku javne ili privatne imovine, napade na civile, uništavanje ili namerno nanošenje štete istorijskim spomenicima i ustanovama namenjenim obrazovanju i religiji, protivpravne napade na civilne objekte, namerno nanošenje velike patnje, a koji su počinjeni na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine i na Kosovu.

1.4. *Saradnja Srbije s Haškim tribunalom*

Tokom 2006. Vlada Srbije je uporno izbegavala saradnju s Haškim tribunalom, koja podrazumeva hapšenje i predaju svih optuženih za koje je Haški tribunal izdao nalog za hapšenje, a u skladu sa domaćim zakonima i međunarodnim pravom. Kao posledica toga prekinuti su pregovori o zaključenju sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije s Evropskom unijom.

Osnovna obaveza Srbije i dalje ostaje hapšenje i izručenje bivšeg glavnokomandujućeg Vojske Republike Srpske, generala Ratka Mladića. Ovo su u svojim izveštajima Savetu bezbednosti UN 15. decembra 2006. naglasili predsednik i tužilac Haškog tribunala. U bekstvu se do završetka ovog izveštaja nalaze još šest optuženih, među njima najvažniji Radovan Karadžić i Ratko Mladić, a Tribunal neće prestati sa radom sve dok se ovi begunci ne privedu pravdi.

2. *Donošenje novog Ustava Republike Srbije*

2.1. *Opšte*

Jedan od značajnijih događaja u 2006. godini svakako je donošenje novog Ustava Republike Srbije. Šest godina nakon dolaska demokratskih snaga na vlast u Srbiji, brojnih predizbornih obećanja o brzom donošenju novog Ustava, kao i većeg broja nacрта koji su izneti u javnost tokom 2004. i 2005. godine,⁴⁶⁴ Narodna skup-

464 O predlozima političkih partija i civilnog sektora vidi više Lutovac Z. (ur.), *Predlozi za novi Ustav Srbije*, 2004, Friedrich Ebert Stiftung. Vlada Republike Srbije takođe je sastavila svoj predlog, kao i grupa nezavisnih stručnjaka na poziv predsednika Srbije Borisa Tadića.

ština Republike Srbije je na posebnoj sednici održanoj 30. septembra 2006. godine jednoglasno⁴⁶⁵ usvojila predlog novog Ustava.⁴⁶⁶ Promena Ustava u skladu sa evropskim standardima je za Srbiju predstavljala i jedan od kratkoročnih prioriteta istaknutih u Odluci Saveta Evropske unije o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom uključujući Kosovo⁴⁶⁷, potvrđen Planom za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva Vlade Republike Srbije.⁴⁶⁸ Najavljeno iznošenje predloga za finalni status Kosova do kraja 2006. godine navodi se, međutim, kao jedan od presudnih razloga za ubrzano donošenje novog Ustava kojim bi bio potvrđen status Kosova kao sastavnog dela teritorije Srbije.⁴⁶⁹ Referendum radi potvrđivanja izglasanog teksta održan je 28. i 29. oktobra i na njemu je potvrđen novi Ustav. Narodna skupština je zatim zvanično proglasila Ustav 8. novembra 2006. godine.⁴⁷⁰

2.2. Ustavni i zakonski okvir za postupak promene Ustava i sprovođenja referenduma

2.2.1. *Promena Ustava.* – Ustav Republike Srbije iz 1990. godine predviđao je otežanu proceduru promene samoga akta. Predlog za promenu važećeg akta mogli su da podnesu najmanje 100.000 birača, najmanje 50 narodnih poslanika, predsednik Republike i Vlada. O podnetom predlogu odlučivala bi Narodna skupština dvotrećinskom većinom od ukupnog broja poslanika (čl. 132) i, takođe dvotrećinskom većinom, usvajala i akt o promeni Ustava o kome bi se posle toga građani Srbije izjašnjavali na referendumu. Novi najviši akt države bi se smatrao konačno usvojenim ukoliko bi za njega glasalo više od polovine ukupnog broja glasača u Srbiji. Postupak promene ustava bio bi okončan kada Narodna skupština proglaši novi akt (čl. 133).⁴⁷¹

465 Na sednici je bilo prisutno 242 od 250 poslanika. Poslanici Građanskog saveza Srbije i Socijaldemokratske unije nisu prisustvovali zasedanju Skupštine iz protesta zbog načina na koji je predlog usvojen (B92 Vesti, Referendum 28. i 29. oktobra, 30. septembar 2006. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=30&nav_id=213693&nav_category=11).

466 Odluka o raspisivanju republičkog referenduma radi potvrđivanja novog Ustava Republike Srbije, uključujući i tekst predloga Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.

467 *Official Journal of the European Union*, 2006/56/EC, 7. 2. 2006.

468 http://www.seio.sr.gov.yu/upload/documents/EP/final_pep2006%20lat.pdf.

469 Vidi, između ostalog, B92 Vesti, *Uskoro datum referenduma o ustavu*, 20. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=20&nav_id=212452&nav_category=11); Danas, *Lončar: Na Ustavu se radi danonoćno*, 26. septembar 2006; B92 Vesti, *Nastavljene konsultacije o ustavu*, 27. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=27&nav_category=11&nav_id=213253); *Međunarodna krizna grupa, Novi srbijanski Ustav: Nazadovanje demokratije*, 8. novembar 2006. (http://www.crisisgroup.org/library/documents/europe/balkans/b44_serbias_new_constitution_democracy_going_backwards.pdf).

470 Odluka o proglašenju Ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 98/06.

471 Tokom 2003. godine Narodna skupština Republike Srbije je usvajanjem Zakona o načinu i postupku promene Ustava Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, 29/03) pokušala, između ostalog, da

Sprovođenje novog Ustava obezbedilo bi se Ustavnim zakonom za čije je donošenje takođe bilo potrebno dve trećine glasova ukupnog broja poslanika Narodne skupštine (čl. 134).

Dan pre izjašnjavanja poslanika Narodne skupštine o predlogu novog Ustava, 29. septembra 2006. godine, uvedene su izmene i dopune u Poslovnik Narodne skupštine kojima se, između ostalog, uvodi institut posebnih sednica.⁴⁷² U skladu sa izmenjenim Poslovnikom, predsednik Narodne skupštine je ovlašćen da sazove posebnu sednicu radi usvajanja predloga ustava, i proglašenja ustava i ustavnog zakona (st. 2, čl. 114a Odluke o izmenama i dopunama Poslovnika Narodne skupštine). Poslanici se o ovim sednicama obaveštavaju najmanje sedam dana pre dana održavanja sednice, a u izuzetnim slučajevima rok za dostavljanje obaveštenja i predloga dnevnog reda može biti kraći (st. 2, čl. 84).

2.2.2. Sprovođenje referenduma. – U skladu sa Smernicama o sprovođenju ustavnog referenduma na nacionalnom nivou Venecijanske komisije, pri sprovođenju referenduma moraju se poštovati sledeća načela: a) ustavne garantije koje se primenjuju na ostvarivanje biračkog prava, kao što su univerzalnost, jednakost, neposrednost i tajnost glasanja jednako važe i za referendum; b) osnovna prava kao što su pravo izražavanja, pravo okupljanja i pravo udruživanja, moraju biti garantovana i moraju se poštovati tokom sprovođenja referenduma; c) sprovođenje referenduma mora biti u skladu sa pravnim poretkom države u celini – referendum se ne bi mogao održati ukoliko to Ustavom nije predviđeno; i d) postojanje sudske zaštite trebalo bi da bude predviđeno propisima kojima se reguliše ova oblast.⁴⁷³ Smernicama se takođe ističe da glasačima na referendumu mora biti postavljeno jasno, nedvosmisleno pitanje koje ne navodi na određen odgovor. Nadležni organi bi trebalo da pruže, dovoljno unapred, objektivne informacije o predmetu izjašnjavanja.

olakša postupak kojim bi se menjao tada važeći Ustav. Prema ovom Zakonu, Narodna skupština bi novi Ustav usvajala prostom, a ne kvalifikovanom većinom ukupnog broja poslanika. Takođe, novi akt bi se smatrao potvrđenim ukoliko bi za njega glasalo više od polovine *birača koji su izašli na referendum* (st. 2 i 3, čl. 9). Kao pravni osnov za donošenje samog Zakona naveden je čl. 65 Ustavne povelje Srbije i Crne Gore prema kome su države članice državne zajednice Srbija i Crna Gora bile u obavezi da usklade svoje Ustave sa pomenutim tekstom. Prema viđenju zakonodavca, „pravni i politički diskontinuitet“ na koji ukazuje pomenuti član, nije mogao biti obezbeđen donošenjem novog Ustava shodno proceduri predviđenoj relevantnim odredbama Ustava iz 1990. Zakon je međutim stavljen van snage pošto je USS ocenio da nije u saglasnosti sa Ustavom, ističući, između ostalog, da se akt više pravne snage ne može menjati aktom niže pravne snage. (Odluka USS, IU broj 168/03 od 25. marta 2004, *Sl. glasnik RS*, 34/04).

472 Odluka o izmenama i dopunama poslovnika Narodne skupštine Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, 81/06).

473 Venecijanska komisija, *Smernice za sprovođenje ustavnog referenduma na nacionalnom nivou*, CDL-INF(2001)010, 11. jul 2001. ([http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)010-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)010-e.asp)); Pomenuta pitanja su detaljnije obrađena u *Smernicama o održavanju referenduma* koje je usvojio Savet za demokratske izbore na svom 18 sastanku i Venecijanska komisija na svom 16 plenarnom zasjedanju, 8. novembar 2006. ([http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)010-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)010-e.asp)).

Objašnjenja bi trebalo da budu balansirana i da uključuju ne samo viđenja predstavnika zakonodavne i izvršne vlasti, već i viđenja opozicije. S tim u vezi istaknuto je da, iako ne bi bilo potrebe da se svaki potez predstavnika vlasti kojim bi se vodila kampanja za ili protiv predloga koji se razmatra putem referenduma zabrani, predstavnici vlasti ne bi smeli da utiču na ishod glasanja prekomernom i jednostranom kampanjom. Shodno tome, iako korišćenje javnih sredstava od strane predstavnika vlasti za potrebe vođenja kampanje prema mišljenju Venecijanske komisije u slučaju referenduma nije u potpunosti neprimereno, ono bi moralo biti zabranjeno u toku same kampanje, to jest u mesecu koji prethodi samom izjašnjavanju.⁴⁷⁴ Zagovornicima i protivnicima predloga bi trebalo obezbediti, između ostalog, da imaju jednake mogućnosti u vođenju referendumske kampanje, da budu jednako zastupljeni u medijima i da imaju jednake prilike oglašavanja, kao i finansiranja iz javnih sredstava. Navedena pitanja bi trebalo da budu regulisana ustavom ili zakonima.⁴⁷⁵

Postupak sprovođenja referenduma u Srbiji je regulisan Zakonom o referendumu i narodnoj inicijativi.⁴⁷⁶ Referendum raspisuje Narodna skupština na predlog najmanje pedeset narodnih poslanika, Vlade i najmanje 100.000 birača (čl. 10, st. 1). Pravo glasanja na referendumu imaju svi građani koji imaju biračko pravo na osnovu propisa o izborima i koji imaju prebivalište na teritoriji za koju se sprovodi referendum,⁴⁷⁷ kao i lica koja se nalaze van te teritorije ukoliko se izjašnjavanjem na referendumu stvaraju prava i obaveze i tih građana (čl. 4, st. 1 i 2). Rezultati referenduma su obavezujući. Ukoliko akt ne bi bio protvrđen, ili se građani ne bi izjasnili za pitanje koje je predmet referenduma, o aktu ili pitanju se ne bi moglo ponovo odlučivati u roku kraćem od šest meseci od dana održanog referenduma (čl. 26).

U skladu sa odredbama Zakona pitanje o kome se građani izjašnjavaju na referendumu mora biti formulisano „jasno“ kako bi glasači mogli odgovoriti sa „za“ ili „protiv“, odnosno „da“ ili „ne“, osim u slučajevima kada se referendumom vrši prethodno izjašnjavanje građana, u kom slučaju pitanje može biti formulisano tako da se u odgovoru građani mogu opredeliti za jednu od više predloženih mogućnosti (čl. 19).

Građani imaju pravo na prigovor na nepravilnosti u postupku sprovođenja referenduma (čl. 9, st. 1, i čl. 27, st. 1 i 3). Prigovori na donete odluke, izvršene radnje ili učinjene propuste podnose se komisiji za sprovođenje referenduma u roku od 24 časa od donošenja odluke, izvršenja radnje, ili učinjenog propusta. Komisija o prigovorima odlučuje po hitnom postupku, u roku od 48 sati od podnošenja prigovora (čl. 27, st. 1 i 3). Protiv rešenja donetog od strane nadležne komisije na osnovu prigovora, ili u slučaju da komisija po prigovoru ne odluči u predviđenom

474 *Ibid.*

475 *Smernice o održavanju referenduma* koje je usvojio Savet za demokratske izbore na svom 18. sastanku i Venecijanska komisija na svom 16. plenarnom zasedanju, 8. novembar 2006.

476 *Sl. glasnik RS*, 48/94 i 11/98.

477 Referendum se može sprovesti na teritoriji celokupne republike, kao i na njenim delovima, na području autonomne pokrajine, opštine ili grada (čl. 11).

roku, moguće je uložiti žalbu Vrhovnom sudu Srbije koji o žalbi odlučuje takođe u roku od 48 sati (čl. 29, st. 2). Iako samim Zakonom nije predviđen vremenski rok za podnošenje žalbe Vrhovnom sudu, shodnom primenom odredaba Zakona o izboru narodnih poslanika na pitanja koja nisu regulisana ovim Zakonom, vremenski period u pitanju je 48 sati od trenutka dostavljanja rešenja (čl. 42 Zakona o referendumu i narodnoj inicijativi i čl. 97 st. 2 Zakona o izboru narodnih poslanika⁴⁷⁸). U mišljenju koje su Venecijanska komisija i ODIHR dali o propisima kojima se u Srbiji reguliše sprovođenje izbora, ukazano je na potrebu produžavanja rokova predviđenih za ulaganje prigovora i žalbe. U obrazloženju je istaknuto da postojeći rokovi faktički mogu da onemoguće ostvarivanje ovog prava u slučajevima kada bi se za donetu odluku saznalo sa zakašnjenjem.⁴⁷⁹ Na sva pitanja koja se odnose na glasanje, a koja nisu regulisana odredbama Zakona o referendumu i narodnoj inicijativi shodno se primenjuju odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika (čl. 42).

2.3. *Donošenje novog Ustava Republike Srbije*

Mada je procedura predviđena Ustavom iz 1990. godine za promenu ustava poštovana prilikom donošenja novog Ustava, usvajanje konačnog predloga, kao i sprovođenje referenduma pratili su izostanak pune transparentnosti procesa, nepravilnosti u toku glasanja, kao i jaki medijski pritisak na građane u danima glasanja. Međunarodne organizacije su u svojim izveštajima različito ocenile sprovođenje postupka promene ustava. Primera radi, Komisija Evropske unije u svom periodičnom izveštaju o napretku Srbije u procesu evropskih integracija karakteriše donošenje novog Ustava Srbije kao dobrodošao pomak, međutim istovremeno ističe izostanak „adekvatnih“ javnih konsultacija prilikom sastavljanja konačnog teksta.⁴⁸⁰ Posmatračka grupa Parlamentarne skupštine Saveta Evrope takođe je u svom izveštaju ukazala na nepostojanje javne rasprave, kao i na zloupotrebe u vezi s izostankom referendumske tišine u cilju povećanja izlaznosti građana na referendum, nedostatak biračkih spiskova, i neadekvatnost tehničkih preduslova za obezbeđivanje tajnosti glasanja i sprečavanje zloupotreba glasova. Ipak, uprkos uočenim nepravilnostima, ocenjeno je da je referendum, posmatrano u celini, sproveden uz poštovanje demokratskih obaveza Srbije u odnosu na Savet Evrope.⁴⁸¹ Nasuprot tome, Među-

478 *Sl. glasnik RS*, 35/00, 57/03 – odluka USRS, 72/03 – dr. zakon, 75/03 – ispr. dr. zakon, 18/04, 101/05 – dr. zakon i 85/05 – dr. zakon.

479 Venecijanska komisija i Odeljenje za demokratizaciju i ljudska prava organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, *Zajedničke preporuke na Zakone o parlametarnim, predsedničkim i lokalnim izborima, i izbornoj administraciji u Srbiji*, 17–18. mart 2006. CDL-AD(2006)013.

480 Komisija Evropske unije, *Izveštaj o napretku Srbije u procesu stabilizacije i pridruživanja za 2006. godinu*, SEC (2006) 1389, 8. novembar 2006. godine (<http://www.seio.sr.gov.yu/code/navigate.asp?Id=48>).

481 Savet Evrope, Parlamentarna skupština, *Izveštaj sprovođenja ustavnog referenduma u Srbiji (28. i 29. oktobar)*, Doc. 11102, 22. novembar 2006. godine (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC11102.htm>).

narodna krizna grupa je najoštrije kritikovala različite aspekte procesa ocenjujući da se, uzimajući u obzir niz nepravilnosti koje su pratile donošenje novog najvišeg akta, ozbiljno može postaviti pitanje stepena demokratije prisutnog u Srbiji danas.⁴⁸²

2.3.1. *Odsustvo javne rasprave.* – Održavanje javne rasprave kojom bi se omogućilo da se opšta i stručna javnost izjasni o rešenjima sadržanim u budućem ustavu izostalo je, dok su konsultacije oko konačnog teksta protekle i u odsustvu, između ostalog, predstavnika vlasti Vojvodine i manjinskih zajednica u Srbiji. Sam Ustav iz 1990. godine nije predviđao obavezu održavanja javnih debata, ali održavanje opšte rasprave u cilju transparentnijeg rada državnih organa i uključivanja građana danas se smatra delom demokratske tradicije. U Srbiji je obaveza održavanja javne rasprave, primera radi, utvrđena za organe državne uprave prilikom sačinjavanja zakona kojima se bitno menja pravni režim u jednoj oblasti ili se uređuju pitanja koja posebno zanimaju javnost (čl. 77, st. 1 Zakona o državnoj upravi),⁴⁸³ ali, kako je već rečeno, ta obaveza nije izričito predviđena za postupak donošenja najvišeg pravnog akta.

Tokom septembra u medijima su se pojavile prve nezvanične informacije o mogućnosti skorog utvrđivanja usaglašenog teksta novog Ustava. Vlada i predsednik Republike delegirali su po jednog predstavnika za rad na konačnom tekstu novog Ustava pošto su dve strane postigle načelan dogovor oko nekih pitanja iz ustava koja su do tog trenutka smatrana spornim.⁴⁸⁴ Iz zvaničnih izvora je navedeno da će izrada konačnog predloga podrazumevati usaglašavanje tekstova nacрта Vlade i predsednika Srbije predstavljenih tokom 2004. i 2005. godine, kao i njihovo usaglašavanje sa rešenjima koja su predložile Srpska radikalna stranka i Socijalistička partija Srbije.⁴⁸⁵ Izrada konačne verzije novog Ustava odvijala se, međutim, u „zatuvenim krugovima“, dok se predlog u veoma kratkom roku našao na dnevnom redu Skupštine. Iako je 25. septembra u javnim glasilima objavljena informacija da bi se Narodna skupština o novom Ustavu mogla izjašnjavati već 29. ili 30. septembra,⁴⁸⁶ par dana uoči samog glasanja o predlogu konačan tekst novog Ustava i dalje je bio nepoznat, čak i poslanicima, predstavnicima Vojvodine, kao i zvaničnicima same Vlade.⁴⁸⁷ Pojedina predviđena rešenja objavljena su putem medija dan uoči

482 Međunarodna krizna grupa, *Novi srbijanski Ustav: Nazadovanje demokratije* 8. novembar 2006. godine.

483 *Sl. glasnik RS*, 79/05.

484 B92 Vesti, *Uskoro datum referenduma o ustavu*, 20. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=20&nav_category=11&nav_id=212452&fs=1).

485 Izjava Zorana Lončara, predstavnika Vlade Republike Srbije na izradi teksta (B92 Vesti, *Vlada planirala novac za referendum*, 21. septembar 2006. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=21&nav_category=11&nav_id=212666&fs=1).

486 B92 Vesti, *O novom Ustavu u subotu?*, 25. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=25&nav_id=213042&nav_category=11).

487 B92 Vesti, *Nastavljene konsultacije o ustavu*, 27. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=27&nav_category=11&nav_id=213253).

održavanja posebne sednice, dok je konačna verzija celokupnog teksta usaglašena samo par sati uoči početka zakazanog zasedanja Skupštine, pošto je postignut dogovor među političkim strankama o preostalim spornim rešenjima.⁴⁸⁸ Zahtevima predstavnika civilnog sektora i organa Vojvodine da se izglasavanje teksta odloži kako bi se organizovala javna rasprava i izjašnjavanje predstavnika Skupštine Vojvodine o predloženom tekstu, nije se izašlo u susret.⁴⁸⁹ Najviši predstavnici Vlade Srbije su povodom kritika o odsustvu javne rasprave o tekstu istakli da se rasprava odvija već godinama, kao i da vremenski period od usvajanja predloga od strane Narodne skupštine do referenduma ostavlja dovoljno prostora za raspravu povodom predloga ustava.⁴⁹⁰ Ovakve izjave su neprimerene i pokazuju nerazumevanje vlasti o potrebi javne rasprave, jer je suština održavanja javne rasprave upravo u tome da se putem rasprave u tekst ustava unesu najbolja rešenja, a pošto je Narodna skupština već utvrdila tekst koji će biti iznet pred birače i pošto, dakle, više nije bilo prostora za unošenje izmena u usvojeni tekst, naknadna rasprava nema nikakvog smisla. Za vreme glasanja o predlogu u Narodnoj skupštini, ispred zgrade Skupštine okupili su se građani koji su protestovali zbog načina donošenja novog ustava.⁴⁹¹ Među njima su bili i predstavnici pojedinih političkih stranaka i nevladinih organizacija.⁴⁹²

2.3.2. *Nezavisnost i nepristrasnost organa nadležnih za sprovođenje referenduma.* – U skladu sa smernicama Venecijanske komisije za sprovođenje referenduma, organ ovlašćen za sprovođenje referenduma i utvrđivanje rezultata glasanja mora biti nezavisan i nepristrasan.⁴⁹³ Pitanje sastava izbornih komisija i drugih tela

Izjave Ivane Dulić-Marković, predsednice Vlade Srbije date na proslavi Međunarodnog dana prava javnosti da zna i Bojana Kostreša, predsednika Skupštine Vojvodine, B92 Vesti, *Sutra konačan tekst ustava*, 28. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_category=11&dd=28&mm=9&yyyy=2006).

488 B92 Vesti, *Sutra konačan tekst Ustava*, 29. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_category=11&dd=28&mm=9&yyyy=2006); Danas, *Referendum u novembru*, 30. septembar 2006. godine.

489 Zahtev Građanskih inicijativa, Helsinškog odbora za ljudska prava, i Komiteta pravnika za ljudska prava upućen predsedniku Ustavne komisije Narodne skupštine (Blic, *Nevladine organizacije pisale Ustavnoj komisiji – Bahatost vlasti u donošenju ustava*, 28. septembar 2006, <http://www.blic.co.yu/blic/arhiva/2006-09-28/strane/politika.htm>) i nezvaničan zahtev upućen od strane predsednika Skupštine Vojvodine, Bojana Kostreša, premijeru Vojislavu Koštunici (B92 Vesti, *Postignuta saglasnost oko novog ustava*, 29. septembar 2006. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=29&nav_category=11&nav_id=213509).

490 Danas, *Rasprava trajala godinama*, 18. oktobar 2006. (<http://www.danas.co.yu/20061018/hronika1.html>).

491 B92 Vesti, *Skupština usvojila predlog ustava*, 30. septembar 2006. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=30&nav_category=11&nav_id=213654

492 Među prisutnima su, između ostalih, bili Čedomir Jovanović, lider Liberalno-demokratske partije, Nenad Čanak, lider Lige socijaldemokrata Vojvodine, i Nataša Kandić, direktor Fonda za humanitarno pravo (*Ibid.*)

493 Venecijanska komisija, *Smernice za sprovođenje ustavnog referenduma na nacionalnom nivou*, CDL-INF(2001)010, 11. jul 2001. godine i Savet za demokratske izbore i Venecijanska komisija, *Smernice za održavanje referenduma*, 8. novembar 2006.

koja organizuju sprovođenje referendumu bi trebalo da bude regulisano zakonom.⁴⁹⁴ Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi predviđa obrazovanje organa za sprovođenje referendumu, ali ne sadrži odredbe kojima se reguliše sastav ovih organa. Zakon o izboru narodnih poslanika, s druge strane, reguliše stalni i prošireni sastav Republičke izborne komisije (RIK) i biračkih odbora za sprovođenje izbora, ali ne poznaje kategoriju potkomisija na nivou između RIK i glasačkih odbora. Odlukom Narodne skupštine o raspisivanju referendumu Republička izborna komisija (RIK) određena je za telo nadležno za rukovođenje sprovođenjem referendumu i za obrazovanje opštinskih komisija i glasačkih odbora.⁴⁹⁵ Iako se prilikom određivanja članova opštinskih komisija i glasačkih odbora RIK opredelio za kriterijum srazmerne zastupljenosti parlamentarnih političkih stranaka, u Odluci o imenovanju predsednika, zamenika predsednika, članova i zamenika članova opštinske komisije, kao i u Obaveznim uputstvima opštinskim komisijama navedene su samo Srpska radikalna stranka, Demokratska stranka Srbije, Demokratska stranka, Stranka G17+, Socijalistička partija Srbije, Nova Srbija i samostalni poslanici 9+9, i Srpski pokret obnove kao stranke koje delegiraju članove i zamenike članova, isključivši time učešće drugih parlamentarnih stranaka.⁴⁹⁶ Građanski savez Srbije i Socijaldemokratska unija, koji su parlamentarne stranke, uložili su prigovor tim povodom, ističući da se na ovaj način pokušava da se stranke koje su pozivale na bojkot referendumu onemoguće da vrše kontrolu nad referendumskim procesom.⁴⁹⁷ Uloženi prigovor je odbijen kao neblagovremen, dok je žalba Vrhovnom sudu odbijena jer je podneta od strane neovlašćenog lica, tj. u ime političke stranke, kojoj to pravo, prema odredbama Zakona o referendumu i narodnoj inicijativi, ne pripada.⁴⁹⁸ RIK je naknadno revidirao svoju odluku omogućivši time pomenutim strankama učešće u glasačkim odborima, ali u ograničenom obimu, zbog čega su ove stranke, iz protesta, odbile da uzmu učešće u radu odbora.⁴⁹⁹ Istovremeno, kritike su upućene i zbog kriterijuma za imenovanje članova u organe za sprovođenje referendumu. Tim povodom su sekretar i zamenik sekretara glasačkog odbora opštine Pirot podneli ostavke na svoje

494 Savet za demokratske izbore i Venecijanska komisija, *Smernice za održavanje referendumu*, 8. novembar 2006. ([http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL-AD\(2006\)027rev-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2006/CDL-AD(2006)027rev-e.asp)).

495 Oduka o sprovođenju referendumu radi potvrđivanja novog Ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.

496 Vidi RIK, Odluka o imenovanju predsednika, zamenika predsednika, članova i zamenika članova opštinske komisije za sprovođenje republičkog referendumu, (*Sl. glasnik*, 84/06) i Obavezno uputstvo opštinskim komisijama za sprovođenje republičkog referendumu radi potvrđivanja novog ustava Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, 88/06 i 89/06).

497 Saopštenje Građanskog saveza Srbije, *GSS onemogućen da nadgleda referendumski proces – Koštunica pokušava da ukine opoziciju*, 10. oktobar 2006. godine (<http://www.gradjanskisavez.org.yu/srp/saopstenja2.php?id=782>).

498 Danas, *Referendum prate CeSID i neke stranke*, 10. oktobar 2006. godine. Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi predviđa da „građani imaju pravo na prigovor zbog nepravilnosti“ (čl. 9).

499 Shodno Odluci GSS i SDU bi imali mogućnost da učestvuju u radu organa za sprovođenje referendumu u 1.2% mesta: *Danas, Sumnja u referendumku krađu*, 17. oktobar 2006. godine (<http://www.danas.co.yu/20061017/hronika1.html#1>); RIK, Odluka broj: 014–182/06 od 13. oktobra 2006. godine.

funkcije ističući da se usvajanjem stranačkog kriterijuma pitanje ustava, koje ima jednaki značaj za sve građane Srbije, pretvara u političko pitanje, navodeći dalje da organi nadležni za sprovođenje referenduma formirani na taj način u opštini Pirot ni na koji način ne odslikavaju pravu volju građana te opštine.⁵⁰⁰

Odlukama RIK o formiranju organa za sprovođenje referenduma postavljeno je i pitanje zastupljenosti predstavnika nacionalnih manjina u ovim telima. Naime, stranka nacionalne manjine bi mogla da delegira jednog člana i zamenika člana u organe za sprovođenje referenduma samo u opštinama u kojima predstavnici stranka nacionalnih manjina imaju skupštinsku većinu, i to tako što bi ih delegirala ona stranke koja u skupštini opštine ima najviše odbornika od njihovog ukupnog broja.⁵⁰¹ Utvrđivanjem pomenutog kriterijuma stvorena je mogućnost isključenja učešća predstavnika manjinskih stranaka u ovim organima u mestima gde nijedna od stranaka ne bi bila u mogućnosti da ispuni uslov utvrđen odlukom RIK. Pojedini analitičari su istakli da se u većini slučajeva gde su predstavnici nacionalnih manjina bili zastupljeni radilo o strankama koje su „postigle dogovor sa Beogradom“.⁵⁰²

2.3.3. *Pravo glasa Albanaca sa Kosova i Metohije.* – Tokom sprovođenja referenduma postavilo se i pitanje prava glasa Albanaca koji žive na prostoru Kosova i Metohije jer se referendum sprovodio za teritoriju cele države, pošto je pitanje ustava pitanje koje se tiče svih građana, a posebno što je pri usvajanju predloga ustava u velikoj meri stavljen akcenat na proklamovanje neotuđivosti ovog dela teritorije Srbije. Od 1999. godine većina albanskog stanovništva koje živi u pokrajini ne ispunjava jedan od preduslova za faktičko ostvarivanje aktivnog biračkog prava, tj. nisu registrovani u biračkim spiskovima. Povodom ovog pitanja premijer Vojislav Koštunica je po raspisivanju referenduma izneo stav da će se glasanje sprovoditi na osnovu biračkih spiskova koji su korišćeni za sve izbore sprovedene od 2000. godine, a u kojima ova lica nisu registrovana.⁵⁰³ U javnosti se moglo čuti i objašnjenje da su bojkotovanjem dosadašnjih izbora Albanci sa Kosova sami sebi uskratili mogućnost ostvarivanja prava glasa. Dan pre isteka roka predviđenog za unošenje ispravki u biračke spiskove čelnici Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju uputili su poziv kosovskim Albancima da uzmu učešće na predstojećem referendumu i naknadno se upišu u birački spisak.⁵⁰⁴ Međutim, u pomenutom pozivu nisu pružene informacije o tome gde i na koji način bi albansko stanovništvo to

500 Danas, *Sekretar i zamenik podneli ostavke*, 16. oktobar 2006. godine.

501 Vidi RIK, Odluka o imenovanju predsednika, zamenika predsednika, članova i zamenika članova opštinske komisije za sprovođenje republičkog referenduma, *Sl, glasnik*, 84/06.

502 Međunarodna krizna grupa, *Novi srbijanski Ustav: Nazadovanje demokratije*, 8. novembar 2006. godine, st. 8; B92 Vesti, *RIK, CeSID: Ustav potvrđen*, 29. oktobar 2006. godine, (http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2006&mm=10&dd=29&nav_category=90&nav_id=37631).

503 B92 Vesti, *Referendum 28. i 29. oktobra*, 30. septembar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=12&nav_id=215138&order=priority).

504 B92 Vesti, *Kosovski albanci i birački spisak*, 12. oktobar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=12&nav_id=215138&order=priority).

moglo da učini. Istovremeno, pojedini analitičari su ocenili upućeni poziv kao pokušaj srbijanskih vlasti da pred predstavnicima međunarodne zajednice odgovornost za eventualan neizlazak albanskog stanovništva na referendum prebace na ovaj deo populacije. Međunarodna krizna grupa je ovim povodom takođe istakla da bi, uzimajući u obzir minimum glasova potrebnih za promenu ustava predviđen Ustavom iz 1990. godine, zastupljenost Albanaca u biračkom telu „nedvosmisleno“ značila neuspeh referenduma. Albansko stanovništvo iz pokrajine nije uključeno u ukupan broj birača na sprovedenom referendumu.⁵⁰⁵

2.3.4. *Donošenje novog Ustava u medijima.* – Promena ustava praćena je jakom kampanjom u medijima. Tokom referendumske kampanje predstavnici političkih stranaka i nevladinih organizacija koje su pozivale na bojkot referenduma su u više navrata istakli neravnomernu zastupljenost svojih stavova u medijima, naglašavajući da se istovremeno vodi kampanja protiv njih.⁵⁰⁶ Nezavisno društvo novinara Vojvodine (NDNV) tim povodom je uputilo zahtev Republičkoj radiodifuznoj agenciji (RRA) da reaguje na neobjektivno i pristrasno izveštavanje Radiotelevizije Srbije i Radiotelevizije Vojvodine. NDNV je istaklo da su na programima pomenuutih radiotelevizija „gotovo isključivo“ predstavljeni stavovi u prilog novom ustavu, čime su ugrožena prava onih delova društva koji su se zalagali za bojkot referenduma.⁵⁰⁷ RRA se oglasila nenadležnom da se bavi pitanjem stepena objektivnosti i nepristrasnosti navedenih emitera ističući da je obaveza nadzora zakonom predviđena samo za slučaj izbora. U obrazloženju je takođe navedeno da RRA nema ovlašćenja da se meša u uređivačku politiku emitera osim kada je u pitanju govor mržnje, ukazavši da su ostala pitanja regulisana Zakonom o javnom informisanju.⁵⁰⁸

Medijska kampanja je trajala i u samim danima referenduma. Shodno odluci RIK, ovom prilikom nije poštovano pravilo tišine u medijima uoči i za vreme izjašnjavanja građana. Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi ovo pitanje ne reguliše, dok je Zakonom o izboru narodnih poslanika predviđena zabrana propagande putem sredstava javnog informisanja i javnih skupova 48 časova pre početka, kao i

505 Danas, *Na referendumu 6,6 miliona*, 16. oktobar 2006. godine, (<http://www.danas.co.yu/20061016/hronika1.html>).

506 Ukazano je na to da viđenja opozicije nisu „uopšte“ bila oglašavana na televiziji, dok je prema izvorima Međunarodne krizne grupe samo dnevni list Danas objavljivao plaćen oglas u kome se građani pozivaju na bojkot (Međunarodna krizna grupa, *Novi srbijanski Ustav: Nazadovanje demokratije*, 8. novembar 2006. godine, st. 5 i 7). Istovremeno su se u pojedinim javnim glasilima pojavljivali članci u kojima su članovi anti-referendumske koalicije optuženi za delovanje u službi nezavisnosti Kosova. Ista poruka je poslata i tokom performansa na Trgu republike koji su organizovali studenti iz Kosovske Mitrovice i članovi Srpskog nacionalnog veća (Kurir, *Šiptarski lobi*, 25. oktobar 2006. godine, B92 Vesti, *Uvrede onima koji su za bojkot*, 24. oktobar 2006. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=24&nav_category=11&nav_id=216785&fs=1).

507 Nezavisno društvo novinara Vojvodine, *Neobjektivno informisanje RTS i RTV*, 25. oktobar 2006. godine, (<http://www.ndnv.org/saopstenje.php?id=64>).

508 Danas, *Kako se meri pristrasnost emitera*, 27. oktobar 2006. godine, (<http://www.danas.co.yu/20061027/frontpage1.html>).

tokom glasanja (čl. 5, st. 3.). RIK je svoju odluku kojom se odstupa od predviđenog pravila obrazložio konsenzusom *svih* parlamentarnih stranaka povodom donošenja novog ustava, čime je po njihovom viđenju isključena potreba da se poštuje pravilo medijske tišine,⁵⁰⁹ što je objašnjenje koje teško može da se prihvati (i ne samo zbog toga što nije tačno da su parlamentarne stranke bile složne u pogledu usvajanja novog ustava). Posle slabog odaziva glasača 28. oktobra, tokom drugog dana održavanja referenduma uočen je pojačan medijski pritisak na građane Srbije da izađu na glasanje. Između ostalog, građani su u toku dana putem štampanih i elektronskih medija *podsećani* na pitanje Kosova. Dnevni list *Glas javnosti* je tog dana objavio pismo građana naslovljeno „Bojkot u službi nezavisnog Kosova“, televizija Pink je u okviru svog programa umesto planiranog filma emitovala „Boj na Kosovu“, dok su građani posredstvom televizije Palma plus informisani da predstavnici Albanaca na Kosovu planiraju slavlje povodom neuspeha referenduma u Srbiji.⁵¹⁰ Predstavnici političkih partija koje su pružale podršku referendumu su u toku dana ponavljali apele da se izađe na referendum i glasa za novi ustav naglašavajući pritom da bi neuspeh referenduma bio „katastrofalan za Srbiju“, nosio „nesagledive posledice“,⁵¹¹ i da bi mogao značiti „protektorat i diktaturu“. ⁵¹² U popodnevним časovima apeli su emitovani i u okviru redovnog televizijskog programa. Izveštavanje o glasanju tokom drugog dana praćeno je incidentom koji se dogodio prilikom objavljivanja ozbiljnijih nepravilnosti zabeleženih tokom glasanja, kada je redovan prenos konferencije za štampu CeSID na RTS prekinut usred izlaganja predstavnika CeSID.⁵¹³

2.3.5. *Nepravilnosti prilikom glasanja.* – Glasanje za novi ustav sprovedeno je u toku dva dana. Odlukom Narodne skupštine o raspisivanju referenduma predviđeno je da se izjašnjavanje građana sprovede 28 i 29. oktobra, što je odstupanje od dotadašnje prakse sprovođenja jednodnevnog glasanja prilikom održavanja svih izbora. Određivanje dva dana za glasanje, umesto jednog, obrazloženo je značajem pitanja o kome se građani izjašnjavaju, te potrebom da se omogući onima koji promene mišljenje u vezi s izlaskom na referendum da ipak glasaju.⁵¹⁴ Sam Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi govori o *datumu*, odnosno *danu* održavanja referenduma (čl. 12, st. 1, i čl. 20, st. 1.2).

509 Savet Evrope, Parlamentarna skupština, *Izveštaj sprovođenja ustavnog referenduma u Srbiji (28. i 29. oktobar)*, Doc. 11102, 22. novembar 2006. godine.

510 Vreme, *Izlaznost na referendum: Dizanje glasova*, 2. novembar 2006. godine (<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=470014>).

511 Izjave Vojislava Koštunice i Tomislava Nikolića (Kurir, *Za dlaku*, 30. oktobar 2006. godine, <http://www.kurir-info.co.yu/Arhiva/2006/oktobar/30/V-01-30102006.shtml>).

512 B92, *Marković; Demokratija ili diktatura*, 29. oktobar 2006. godine (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=29&nav_id=217615).

513 Danas, *Senka sumnje na referendumu*, 1. novembar 2006. godine, (<http://www.danas.co.yu/20061101/dogadjajdana1.html#top>).

514 Danas, *Marković; Dva dana za miran san*, 2. oktobar 2006. godine (<http://www.danas.co.yu/20061002/frontpage1.html>).

Tokom dva dana izjašnjavanja zapažen je i niz nepravilnosti. Iako prisutni u oba dana, najveći broj incidenata primećen je u toku drugog dana referenduma. Jedna od zabeleženih neregularnosti se odnosi na prisustvo većeg broja glasačkih listića u kutijama. Dvadeset osmog oktobra je s tim u vezi izbio incident u Velikom Trnovcu, u opštini Bujanovac. Na jednom od glasačkih mesta u ovom mestu utvrđeno je da se većina registrovanih birača sa spiskova vodi kao da je glasala, uprkos otvorenom bojkotu referenduma od strane albanskog stanovništva, te da se u konkretnoj glasačkoj kutiji nalazi 131 listić viška.⁵¹⁵ Veći broj listića u glasačkoj kutiji u odnosu na broj lica koja su glasala primećen je u opštinama Sandžaka, selu Sanjak i u Novom Pazaru gde je prilikom otvaranja glasačkog mesta 29. oktobra zapaženo da se tokom noći povećao broj listića za približno 20%.⁵¹⁶ Članovi glasačkih odbora su, shodno Pravilima koje je izdao RIK, bili u obavezi da „neprekidno čuvaju“ materijale na glasačkim mestima od trenutka njegovog zatvaranja prvoga dana do otvaranja istog drugog dana glasanja.⁵¹⁷

Za region Sandžaka je takođe prilikom objavljivanja zvaničnih rezultata ukazano na značajnu razliku u podacima predstavljenim od strane organa za sprovođenje referenduma i podacima lokalnih stranaka koje su nezvanično pratile izlaznost na referendumu. Dok je prema zvanično objavljenim podacima izlaznost u opštinama Tutin, Novi Pazar i Sjenica bila 60%, Stranka za Sandžak je osporila iznete brojke ističući da poseduje snimke sa nekolicine biračkih mesta iz kojih se može videti da se u toku dva dana izlaznost na tim mestima kretala između pet i osam odsto. U saopštenju stranke je takođe navedeno da su u Novom Pazaru tokom drugog dana glasanja predstavnici Demokratske stranke i stranke G17+ u glasačkim odborima napustili glasačka mesta i stajali ispred njih do zatvaranja.⁵¹⁸

Prema izveštaju CeSID, u popodnevnim časovima drugog dana glasanja uočene su i veće nepravilnosti, a najviše ih je bilo u opštinama Ruma, Jagodina, u Novom Pazaru, Tutinu, Obrenovcu, Trsteniku, i Čačku.⁵¹⁹ Zabeleženo je, između ostalog, glasanje u ime drugih lica, ubacivanje glasačkih listića za osobe koje nisu prisutne, zajedničko glasanje porodica iza paravana, nekorišćenje UV lampi, kao i

515 ICG, *Novi srbijanski Ustav: Nazadovanje demokratije*, 8. novembar 2006. godine, st. 8; B92 Vesti, RIK, *CeSID: Ustav potvrđen*, 29. oktobar 2006. godine, (http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2006&mm=10&dd=29&nav_category=90&nav_id=37631).

516 SE, Parlamentarna skupština, *Izveštaj sprovođenja ustavnog referenduma u Srbiji (28. i 29. oktobar)*, Doc. 11102, 22. novembar 2006. godine.

517 Stav 2, član 14 Pravila o radu glasačkih odbora za sprovođenje republičkog referenduma radi potvrđivanja novog ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 84/06.

518 Danas, *Murić: Falsifikovani rezultati u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici*, 3. novembar 2006. godine, (<http://www.danas.co.yu/20061103/dogadjajdana1.html#6>).

519 CeSID-ovi posmatrači su bili prisutni na 600 od 8.401 glasačkog mesta u Srbiji (Danas, *Ko nije izašao na referendum*, 31. oktobar 2006. godine, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=31&nav_category=11&nav_id=217912).

glasanje bez identifikacionih dokumenata. CeSID je ujedno ocenio rad organa za sprovođenje referenduma kao „najlošiji“ u proteklih šest godina.⁵²⁰

Grupa nevladinih organizacija takođe je prijavila postojanje pomenutih i drugih vidova neregularnosti.⁵²¹ Između ostalog, ove organizacije su obavestene da su tokom popodneva 29. oktobra članovi jedne od „izbornih komisija“ u Pančevu navodno obilazili neke od birača sa spiska vršeći pritisak na njih da izađu i da glasaju, kao i da je jedan od članova komisije u procesu prebrojavanja glasova navodno falsifikovao nepopunjene listiće zaokružujući DA.⁵²² Takođe, primećeno je i da su se u blizini pojedinih glasačkih mesta nalazila stranačka obeležja, što je suprotno zakonu i obavezama iz Pravila o radu glasačkih odbora za sprovođenje republičkog referenduma.⁵²³ Glasanje u Jagodini je praćeno i fizičkim napadom na aktivistu Liberalno-demokratske partije (LDP) koji je pratio izlaznost građana ispred glasačkog mesta broj 74. Njega je napao jedan od članova glasačkog odbora, dok je aktivista LDP u Nišu i priveden.

Od 182 žalbe podnete Vrhovnom sudu u vezi s postupkom glasanja, petnaest je odbačeno kao neblagovremeno, dok je ostatak odbijen kao neosnovan. Podnetim žalbama je osporavana zakonitost odluka opštinskih komisija po prigovorima u vezi sa načinom izjašnjavanja građana na glasačkim mestima, ili su žalbe bile uložene zbog neodlučivanja nadležnih komisija po prigovorima.⁵²⁴

2.3.6. *Odsustvo kontrole ustavnosti i zakonitosti akata.* – Sprovođenje referenduma odvijalo se u odsustvu funkcionalnog Ustavnog suda Srbije. Pored otežanog rada suda u proteklom periodu usled nepotpunog sastava, početkom oktobra meseca rad Ustavnog suda je dodatno paralisano odlaskom u penziju dotadašnjeg predsednika, Slobodana Vučetića. Naime, ni Ustav iz 1990. godine, ni relevantni zakonski ni podzakonski akti nisu predviđali institut zamenika predsednika ili vršiooca dužnosti predsednika, u slučaju da predsedniku prestane mandat.⁵²⁵ Jedini način da se ova situacija reši bilo je da predsednik Srbije predloži kandidata za tu funkciju, koga bi izabrala Narodna skupština. Do toga nije došlo, iako je predsednik Srbi-

520 B92 Vesti, *Dva koraka unazad*, 31. oktobar 2006. godine, (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=31&nav_category=11&nav_id=217972).

521 Inicijativa mladih za ljudska prava, Helsinški odbor za ljudska prava, Fond za humanitarno pravo, i Komitet pravnika za ljudska prava, *Analiza nepravilnosti tokom referenduma o potvrđivanju predloga ustava Srbije*, novembar 2006.

522 *Ibid.*

523 Član 55 Zakona o izboru narodnih poslanika i član 5, st. 2 Pravila o radu glasačkih odbora za sprovođenje republičkog referenduma radi potvrđivanja novog ustava Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, 84/06). Prema odredbama Pravila članovi glasačkih odbora su bili u obavezi da uklone takva obeležja ili da obaveste nadležnu komunalnu inspekciju s tim u vezi.

524 RTS Vesti, 7. novembar 2006. godine.

525 B92 Vesti, *Povlači se predsednik Ustavnog suda*, 13. septembar 2006. godine, (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=09&dd=13&nav_category=12&nav_id=211568&fs=1).

je početkom oktobra meseca podneo predlog.⁵²⁶ Shodno tome, Predlog za pokretanje postupka ocene ustavnosti i zakonitosti Odluke Narodne skupštine o raspisivanju republičkog referenduma radi potvrđivanja novog Ustava Republike Srbije, koji su podneli Centar za kulturnu dekontaminaciju, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Inicijativa mladih za ljudska prava i Komitet pravnika za ljudska prava, ovaj sud nije razmatrao. Pored ocenjivanja saglasnosti navedene Odluke sa Ustavom Republike Srbije i Zakonom o referendumu i narodnoj inicijativi, inicijatori su predlagali i donošenje privremenih mera obustavljanja izvršenja pojedinačnih akata i radnji koje bi bile preduzete na osnovu ove Odluke.⁵²⁷

2.3.7. *Ishod referenduma.* – Uz određene razlike u konačnim brojevima, RIK i CeSID potvrdili su da je referendumom postignut potreban broj glasova za potvrđivanje novog ustava. Izlaznost tokom prvog dana referenduma bila je niska. Prema izveštajima oba izvora, tog dana je u proseku glasalo oko 17,5% glasača u Srbiji.⁵²⁸ Nagli porast izlaznosti je zabeležen 29. oktobra počev od 14.00 časova. Procenjuje se da je od tog trenutka do zatvaranja glasačkih mesta prosečna izlaznost bila oko 4% na sat vremena.⁵²⁹ Prema konačnom izveštaju RIK, na referendum je izašlo 54,91% građana od kojih je 53,04% glasalo za novi ustav, dok je prema informacijama CeSID ukupna izlaznost bila 53,3%, a 51,4% građana je dalo glas za novi ustav.⁵³⁰ Referendum ipak nije uspeo u Vojvodini gde je ukupan broj građana koji su izašli da glasaju iznosio svega 46%.⁵³¹ Predstavnici pojedinih političkih stranaka i analitičari iz Vojvodine istakli su da su na taj način građani pokrajine iskazali svoje negodovanje povodom načina donošenja novog ustava, kao i neslaganje sa rešenjima koja se odnose na Vojvodinu.⁵³²

526 Stav 10, člana 73 i stav 2, člana 83 Ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 1/90; Blic, *Ustavni sud i dalje u blokadi*, 21. oktobar 2006. godine, (<http://www.blic.co.yu/blic/arhiva/2006-10-21/strane/politika.htm>).

527 Komitet pravnika za ljudska prava – saopštenje, *Nevladine organizacije podnele predlog za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluke Narodne skupštine o raspisivanju republičkog referenduma radi potvrđivanja novog ustava Republike Srbije* (<http://www.yucom.org.yu/SrpskaVerzija/KomitetPravnika.asp>).

528 CeSID, Referendum o potvrđivanju predloga novog ustava Srbije (http://www.cesid.org/rezultati/sr_okt_2006/index.jsp); RIK Saopštenja, Četvrta redovna konferencija za novinare, 28. oktobar 2006. godine, (http://www.rik.parlament.sr.gov.yu/cirilica/saopstenja_frames.htm).

529 B92 Poligraf, *Postreferendumske pouke i poruke*, 30. oktobar 2006. godine, (http://www.b92.net/info/emisije/poligraf.php?yyyy=2006&mm=10&nav_id=217894).

530 RIK, *Izveštaj o rezultatu republičkog referenduma radi potvrđivanja novog ustava Republike Srbije*, 2. novembar 2006. godine, <http://www.rik.parlament.sr.gov.yu/cirilica/propisi/ReferRezul28-291006.htm>.

531 *Ibid.*

532 Danas, *Neslaganja oko ustava mogu dovesti do raspada vladajuće koalicije u pokrajinskom parlamentu*, 31. oktobar 2006. godine, (<http://www.danas.co.yu/20061031/hronika1.html>); Deutsche Welle, *Analitičari: Vojvođani bojkotovali zbog male autonomije*, (<http://www.yihr.org/Srpski/ustav/linkovi/ANALITICARI%20VOJVODJANI%20BOJKOTOVALI%20ZBOG%20MALE%20AUTONOMIJE.php>).

3. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i osnovnim slobodama državne zajednice Srbija i Crna Gora je pravo na slobodan pristup informacijama od javnog značaja postavila u rang osnovnih ljudskih prava članom 29, st. 2. Posle raspada državne zajednice, ovo pravo je izvesno vreme egzistiralo u pravnom vakuumu.

Novi Ustav slobodu pristupa informacijama reguliše pod, donekle, neuobičajenim (i neprikladnim) nazivom kao „pravo na obaveštenost“. Naime, član 51, st. 1 Ustava garantuje pravo licima koja se nalaze u nadležnosti države da budu istinito, potpuno i blagovremeno obaveštavana o pitanjima od javnog značaja, i predviđa korespondirajuću dužnost sredstava javnog obaveštavanja da tom pravu izađu u susret. Ovakva formulacija pomenute odredbe ostaje „da visi u vazduhu“, budući da niti korespondira sa slobodom izražavanja, iz koje sloboda pristupa informacijama inače proizilazi (čl. 46, st. 1 Ustava), niti sa pravom na učešće u upravljanju javnim poslovima (čl. 53), kako bi se ovo *sui generis* pravo eventualno moglo okarakterisati kao izraz participativne demokratije. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja u pravom smislu reči regulisana je odredbom člana 51, st. 2 Ustava, iako se i tu može primetiti da je definicija organa od kojih se može zahtevati informacija dosta restriktivnija od one predviđene Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.

Posle usvajanja i stupanja na snagu Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije u stručnoj javnosti se javila zabrinutost u vezi sa ciljem odredbe člana 5, st. 1 koja predviđa da će nova skupština, već tokom prvog zasedanja nakon izbora Vlade, uskladiti sa Ustavom „zakon kojim se uređuje ostvarivanje prava građana na obaveštenost, i izabrati ... organ nadležan za praćenje ostvarivanja prava građana na obaveštenost...“ Već je *prima facie* očigledno da je ova odredba krajnje neprecizna i da ostavlja mogućnost za različita tumačenja, pri čemu je jasno da ne postoji potreba za usklađivanjem Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja sa Ustavom, budući da je odredba o slobodi pristupa informacijama uneta u ustavni tekst. Ovde naročito indikativno deluje svođenje trenutnih poverenikovih upravnih ovlašćenja u sprovođenju Zakona na puko praćenje ostvarivanja, koje je karakteristično za ombudsmana. Aktuelni Poverenik smatra da je moguće da se iza ovakve odredbe krije namera tvoraca Ustavnog zakona da „dezavuišu samu instituciju“.⁵³³

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije usvojen je 5. novembra, a stupio je na snagu 13. novembra 2004. godine.⁵³⁴ Na taj način, Srbija se našla u grupi od 68 zemalja (stanje iz novembra 2006. godine)⁵³⁵

533 „Ako im baš smetam, mogli su to drugačije da reše“, *Blic*, 10. novembar 2006. godine, str. 4.

534 *Sl. glasnik RS*, 120/04.

535 David Banisar, Freedom of Information and Access to Government Records Law Around the World 2006, <http://www.freedominfo.org/countries/index.htm>.

koje poznaju pravo na pristup informacijama koje se nalaze u posedu organa javne vlasti.

Odredba člana 2 Zakona definiše informaciju od javnog značaja kao informaciju kojom raspolaze organ javne vlasti, a koja je nastala u radu ili u vezi sa radom organa, a koja se odnosi na sve ono o čemu javnost ima opravdan interes da zna. Međutim, nije jasno zbog čega se zakonodavac odlučio da definiše samu informaciju od javnog značaja, umesto da se rukovodio prihvaćenim standardima i regulisao pristup službenim dokumentima.⁵³⁶

Pohvalno je što su prilikom definisanja organa javne vlasti odredbama Zakona u krug obaveznih subjekata uključeni Narodna skupština i sudovi, iako Preporuka Rec (2002) 2E Komiteta ministara ostavlja mogućnost zemljama članicama Saveta Evrope da za ove organe propišu unekoliko zaseban pravni režim. Međutim, ono što je propušteno je da se polje njegove primene proširi i na fizička lica kojima je povereno vršenje upravnih javnih ovlašćenja (čl. 3).⁵³⁷

Formulacijom odredbe člana 4, u vezi sa članom 2, uvedena je zakonska pretpostavka o opravdanom interesu. Ova pretpostavka je neoboriva samo ako se radi o informacijama koje se odnose na ugrožavanje, odnosno zaštitu zdravlja stanovništva i životne sredine. U svim ostalim slučajevima organu je dozvoljeno da ovu pretpostavku obara, ali bi ulazeći u ocenu da li u konkretnom slučaju postoji opravdani interes morao da uzme u obzir i odredbe članova 5, 8, 9, 13, 14 i 15, st. 4 Zakona.

Članom 5 Zakona predviđeno je pravo svakoga da mu bude saopšteno da li organ vlasti poseduje informaciju, da mu se informacija učini dostupnom uvidom u dokument u kome je ona sadržana, kao i da mu se izda kopija dokumenta, odnosno da mu se kopija, na zahtev, uputi poštom, faksom, elektronskom poštom ili na drugi način. Član 6 utvrđuje da su prava iz ovog zakona dostupna svakom fizičkom i pravnom licu pod jednakim uslovima, dok član 7 zabranjuje diskriminaciju novinara i javnih glasila u postupku ostvarivanja prava na pristup informacijama.⁵³⁸ Progresivne norme sadržane su u članu 16, st. 8 (omogućavanje nemoćnom licu da ima uz sebe pratioca prilikom vršenja uvida u službeni dokument), članu 17, st. 4 (oslobođenje od obaveze plaćanja nužnih troškova izrade i upućivanja kopije dokumenta), članu 18, st. 4 (obaveza organa da dokument stavi na uvid, odnosno da izradi kopiju dokumenta na jeziku na kome je zahtev podnet, čak i ako taj jezik u konkret-

536 Vidi, Preporuka Rec (2002) 2E Komiteta ministara državama članicama o uvidu u službene dokumente.

537 *Ibid.*

538 Okolnost da vlada ima svoje medije koje favorizuje suprotno pomenutoj zakonskoj odredbi okupirala je pažnju javnosti u slučaju službene beleške o sadržini razgovora ministra policije i direktora Bezbednosno-informativne agencije sa prvooptuženim za ubistvo premijera Zorana Đinđića, u noći njegove predaje; tada je kopija navodnog dokumenta objavljena u dnevnom listu *Press* neposredno pre nego što ju je ministar policije dostavio novinarki RTV B92, koja je s tim u vezi i podnela zahtev za informaciju od javnog značaja.

nom slučaju nije predviđen kao jezik koji je u službenoj upotrebi u organu, ako organ vlasti raspolaže dokumentom koji sadrži traženu informaciju na jeziku na kome je zahtev podnet). Međutim, odredba člana 18, st. 2 umanjuje značaj pomenutih naprednih rešenja time što ograničava pravo tražioca informacije da po slobodnom nahođenju odabere medijum na kome će mu kopija dokumenta biti izdata (pisani, audio, video, digitalni ili neki drugi vid kopije).

U oblasti pristupa informacijama od javnog značaja važi načelo da se izuzeci od ove slobode moraju jasno i precizno utvrditi. Odredbe člana 9 kojima su predviđeni uslovi pod kojima se može isključiti slobodan pristup informacijama, sadrže nedostatke sa stanovišta međunarodno prihvaćenih standarda. To se odnosi na odredbu stava 1 koja predviđa da organ vlasti neće omogućiti pristup informaciji ukoliko bi se time, između ostalog, ugrozilo „koje drugo važno dobro nekog lica“. Time se daje organu javne vlasti preširoko diskreciono ovlašćenje da tumači šta spada pod ovu formulaciju. Isto važi i za sledeće formulacije: ozbiljno ugrožavanje međunarodnih odnosa (st. 3) – jer se svaka aktivnost države, u krajnjoj liniji, može povezati sa njenim međunarodnim odnosima; bitno umanjeno sposobnosti države da upravlja ekonomskim procesima, odnosno bitno otežavanje ostvarenja opravdanih ekonomskih interesa (st. 4). Odredba stava 5, kojom se omogućava uskraćivanje uvida u tajna dokumenta, naročito je kontroverzna u srbijanskim uslovima, budući da još uvek ne postoji komplementarno zakonodavstvo kojim bi bilo regulisano pitanje klasifikacije tajni, što ovlašćeno službeno lice organa uskraćuje u primarnoj oceni da li je u konkretnom slučaju reč o podatku koji je zaštićen po ovom osnovu.

Potreba za komplementarnim zakonodavstvom postoji i kada je reč o primeni člana 14 Zakona koji ustanovljava izuzetak od ostvarivanja prava na pristup informacijama ukoliko bi time bilo povređeno pravo na privatnost nekog lica. Naime, iako je tadašnja Savezna skupština SRJ, u maju 1998. godine, usvojila Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, ovaj zakon, sa jedne strane, u mnogome odstupa od savremenih standarda koji važe u ovoj oblasti, dok sa druge strane oni koji su obavezani njegovim odredbama ne znaju da ovakav zakon uopšte postoji. Neophodnost usvajanja novog zakona o zaštiti podataka o ličnosti proizilazi i iz činjenice da je Srbija ratifikovala Konvenciju Saveta Evrope u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka,⁵³⁹ kao i da novi ustav reguliše ovo pravo u članu 42.

Član 15 propisuje da se zahtev za pristup informacijama podnosi u pismenoj formi, pri čemu tražilac nije dužan da navede razloge za zahtev (st. 1 i 4). Organ javne vlasti dužan je da omogućiti pristup informaciji i na osnovu usmenog zahteva koji se unosi u zapisnik (st. 7).

Zakon uvodi dvostruki režim rokova za postupanje po zahtevu. Opšti režim obavezuje organ da po zahtevu postupi bez odlaganja, a najkasnije u roku od 15

539 Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)* 1/92 i *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 11/05.

dana od dana prijema zahteva, s tim što je predviđena mogućnost da se ovaj rok, iz opravdanih razloga produži najviše do 40 dana od dana prijema zahteva, ali o tome tražilac informacije mora biti obavešten odmah pošto organ ustanovi da nije u mogućnosti da po zahtevu postupi u osnovnom roku (čl. 16, st. 1 i 3). Poseban režim je uspostavljen za „privilegovane informacije“ koje se tiču ugrožavanja, odnosno zaštite zdravlja i životne sredine, kada je rok za postupanje po zahtevu najkasnije 48 sati od trenutka prijema zahteva (čl. 16, st. 2).

Uvid u dokument u kome je sadržana tražena informacija je besplatan, dok se za izdavanje i upućivanje kopije dokumenta od tražioca informacije naplaćuju nužni troškovi (čl. 17, st. 1 i 2).⁵⁴⁰ Dosadašnja praksa primene zakona pokazala je, međutim, da je mali broj organa javne vlasti naplaćivao ove troškove, mada je bilo i slučajeva naplate troškova koji su višestruko prevazilazili iznos nužnih troškova.⁵⁴¹

Član 22 reguliše pravo na žalbu. Sa stanovišta primene, interesantne su odredbe stava 1, tač. 1 i stava 2. Naime, odredba stava 1, tač. 1 ustanovljava pravo na žalbu tražiocu ukoliko organ odbije da ga obavesti da li poseduje traženu informaciju, da mu stavi na uvid dokument u kome je ona sadržana, odnosno da mu izda ili uputi kopiju dokumenta, ili ako to ne učini u propisanom roku. Zakon članom 46, st. 1, tač. 6 ustanovljava prekršajnu odgovornost organa u slučaju nepostupanja po zahtevu. Nažalost, praksa pokazuje da je u 2005. godini najveći broj žalbi Povereniku izjavljen upravo iz ovog razloga.⁵⁴² Odredba stava 2 izuzima iz nadležnosti Poverenika šest najviših državnih organa protiv čijih se rešenja jedino može pokrenuti upravni spor pred Vrhovnim sudom Srbije. Ovim se bezrazložno umanjuju ovlašćenja Poverenika, slabi se transparentnost rada pomenutih organa, a građani se demotivišu da od njih traže informacije s obzirom na činjenicu da je vođenje sudskog postupka dugo i skupo. Zbog toga je prisutna inicijativa da se donese Zakon o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja kojim bi bile ukinute odredbe člana 22, st. 2 i 3.⁵⁴³

Osim ove, značajna je i inicijativa da se izmenama zakona uvede institut tzv. „duvača u pištaljku“ (*whistle-blower*). Ovde je reč o oslobađanju odgovornosti lica koje, suprotno postojećoj obavezi čuvanja tajne, stavi dokument drugima na uvid, ako za to postoji pretežan opravdani interes (npr. ukoliko dokument sadrži informacije o učinjenom krivičnom delu, korupciji i sl.).⁵⁴⁴

540 S tim u vezi je usvojen i zakonom predviđen troškovnik. Vidi Uredbu o visini naknade nužnih troškova za izdavanje kopije dokumenata na kojima se nalaze informacije od javnog značaja, *Sl. glasnik RS*, 120/04.

541 Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2006. godine, str. 18.

542 *Ibid.*

543 Primena Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja – Izveštaj o monitoringu, Fond za otvoreno društvo, Beograd, jun 2006. godine, str. 18.

544 *Ibid.*

Na primenu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja utiču i odredbe u pogledu pristupa informacijama koje sadrže drugi, prvenstveno procesni zakoni. Većina tih zakona (ZKP, ZUP, ZOP i sl.) uređuje pretežno uvid u spise predmeta, pri čemu lice koje želi da ovo pravo ostvari mora da dokaže svoj pravni interes za to. Odredbe koje predstavljaju negaciju slobode pristupa informacijama sadrže i Zakon o policiji u članu 5⁵⁴⁵ i predlog Zakona o stranim ulaganjima u članu 28, st. 4. Ironično deluje činjenica da potonji predlog zakona, pod naslovom „Efikasna komunikacija“, izričito predviđa da informacije o ulaganju nisu dostupne za javnost, u smislu zakona kojim se uređuje slobodan pristup informacijama od javnog značaja, bez saglasnosti stranog ulagača (!). Nasuprot tome, Zakon o državnoj upravi⁵⁴⁶ i Zakon o državnim službenicima⁵⁴⁷ su retki koji svojim odredbama, i to prvi član 11. st. 2, a drugi član 8, predviđaju obavezu državnih organa, odnosno državnih službenika, da informacije o svom radu učine dostupnim javnosti u skladu sa odredbama zakona kojim se uređuje slobodan pristup informacijama od javnog značaja. S tim u vezi treba pomenuti i Zajedničku deklaraciju koju su 6. decembra 2004. godine usvojili specijalni izvestilac UN za slobodu mišljenja i izražavanja, predstavnik OEBS za slobodu medija i specijalni izvestilac Organizacije američkih država (OAD) za slobodu izražavanja, koja predviđa, kao jedno od načela, da u slučaju nedoslednosti zakon o dostupnosti informacija treba da prevlada u odnosu na druge zakone.

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja ustanovljava službu Poverenika, koji predstavlja drugostepeni organ u odnosu na organe javne vlasti koji su dužni da postupaju po zahtevima, i koji preduzima niz drugih mera neophodnih za ispravno i efikasno sprovođenje zakona. Poverenika i njegovog zamenika bira Narodna skupština na period od 7 godina sa mogućnošću reizbora (čl. 30 i 33). Poverenik je samostalan i nezavisan u radu, a dodatna garantija ovakvog položaja predviđena je odredbom o visini plate koja je jednaka plati sudije Vrhovnog suda (čl. 32, st. 1 i 3).

Međutim, kakav je zaista odnos vlasti prema Povereniku i primeni Zakona, oslikava činjenica da su nadležne službe Vlade obezbedile prostor, osnovnu opremu i druge materijalno-tehničke pretpostavke neophodne za rad Poverenika tek 6 meseci posle njegovog izbora, zbog čega je on počeo sa radom u julu 2005. godine. Za potrebe obavljanja poslova Poverenika sistematizovano je 21 radno mesto, ali je trenutno zaposleno ukupno 6 lica zbog činjenice da dodeljeni raspoloživi prostor ne odgovara stvarnim potrebama Službe. Od postojećih kadrova, samo je troje angažovano na obradi predmeta, a usled njihovog velikog priliva ažurnost u rešavanju je još u martu 2006. godine bila dovedena u pitanje.⁵⁴⁸ Kada je Administrativni odbor

545 Sl. glasnik RS, 101/05.

546 Sl. glasnik RS, 79/05.

547 Sl. glasnik RS, 79/05, 81/05 i 83/05.

548 Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2006. godine, str. 5, 6 i 15.

Narodne skupštine, u septembru 2006. godine, trebalo da usvoji pravilnik o sistematizaciji radnih mesta u službi poverenika, poslanik SDPO Tomislav Kitanović je demonstrativno napustio sednicu i time ostavio Odbor bez kvoruma uz obrazloženje da je „generalno protiv povećanja administracije u nedogled“, čime je sprečio donošenje pravilnika.⁵⁴⁹

Stav vlade se naročito zaoštrio nakon što je Poverenik naložio Bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA) da postupi po zahtevu za informaciju koji je podnela nevladina organizacija Inicijativa mladih za ljudska prava, u kome je tražila podatak o broju podnetih zahteva za prisluškivanje i broju osoba koje su prisluškivane od ukupnog broja s tim u vezi podnetih zahteva u 2005. godini. Protiv rešenja Poverenika BIA je podnela tužbu u upravnom sporu Vrhovnom sudu Srbije, koji ju je odbacio. U vezi sa ovim događajem, ministar pravde Zoran Stojković je optužio Poverenika da radi protiv države.⁵⁵⁰ Pošto BIA nije izvršila rešenje Poverenika ni posle odluke Vrhovnog suda, stekli su se uslovi iz odredbe člana 28, st. 2 Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja po kojoj izvršenje odluka Poverenika obezbeđuje Vlada Republike Srbije, koja nije izašla u susret ovoj zakonskoj obavezi ni u ovom niti u drugim slučajevima kada je za time postojala potreba.⁵⁵¹

Diskutabilan odnos prvenstveno izvršne vlasti prema primeni zakona vidljiv je i kroz odsustvo nadzora u njegovoj primeni. Naime, predviđeno je da nadzor nad sprovođenjem zakona vrši Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije (čl. 45), koje je istovremeno nadležno za pokretanje prekršajnih postupaka protiv organa koji se ogлуše o zakonske obaveze. Služba Poverenika je u periodu od 27. septembra 2005. do 27. februara 2006. godine dostavila ministarstvu 222 predmeta u kojima je bilo elemenata prekršaja,⁵⁵² ali nijedna prekršajna prijava nije podneta.⁵⁵³ Zbog toga je, između ostalog, prisutna inicijativa da se izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama nadležnost nad njegovim sprovođenjem prebaci na Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu.

Kada je u pitanju izrada i objavljivanje informatora o radu organa javne vlasti, tek 46 državnih organa je ispunilo ovu obavezu.⁵⁵⁴ U strukturi vlade, od ukupno 17 ministarstava 11 ih je izradilo i objavilo informatore, dok sama Vlada (koja pripada kategoriji tzv. najviših državnih organa u smislu čl. 22, st. 2) to nije

549 „Kitanović: Poverenik Šabić gomila administraciju“, *Danas*, 19. septembar 2006. godine, str. 5.

550 „Državna je tajna koga BIA prisluškuje“, *Blic*, 5. jun 2006. godine, str. 8.

551 Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2006. godine, str. 14.

552 Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2006. godine, str. 13.

553 „Loša primena zakona o informacijama“, *B92*, 30. jun 2006. godine.

554 Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2006. godine, str. 21.

učinila. Prema oceni Poverenika, Ministarstvo kulture i Ministarstvo za kapitalne investicije su pored Ministarstva pravde, Ministarstva rudarstva i energetike, Ministarstva trgovine, turizma i usluga i Ministarstva za ekonomske odnose sa inostranstvom imali najviše problema sa poštovanjem zakona, budući da su, između ostalog, propustila da u zakonskom roku objave informatore o radu. Tim povodom je ministar kulture Kojadinović izjavio: „Držali smo konferencije za štampu na kojima smo objavili šta radi ministarstvo... I šta sad treba još da stampamo brošure o tome, da trošimo pare bez razloga“,⁵⁵⁵ dok je ministar za kapitalne investicije Velimir Ilić rekao: „Pa, ne pišem ja informator, to rade određene službe, neka se obrate tamo i nema problema. Ali, toliko je tih više raznoraznih i kontrolora i agencija i udruženja i svih mogućih, da verujete, svaki dan bi trebalo samo da sedim i da ih primam. Preterali su, stvarno.“⁵⁵⁶

Iako je takva obaveza predviđena odredbom člana 42, najveći broj državnih organa nije učinio ništa da sprovede obuku svojih zaposlenih za primenu Zakona. Izveštaj za Srbiju koji je usvojen pod okriljem GRECO (Grupa zemalja Saveta Evrope za borbu protiv korupcije) u junu 2006. godine sadrži preporuku da se obezbede treninzi zaposlenima u organima javne vlasti o odredbama Zakona o slobodnom pristupu informacijama.⁵⁵⁷

Nezadovoljavajuća praksa postoji i kada je reč o ispunjavanju obaveze iz člana 43, po kome su organi javne vlasti dužni da Povereniku podnose godišnje izveštaje o primeni Zakona. Iako registar subjekata koji su dužni da primenjuju odredbe Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja još uvek nije sačinjen, pretpostavka je da je ovde reč o više hiljada entiteta, a od tog broja, čak i nakon što je Poverenik produžio inicijalno određeni rok za podnošenje izveštaja, samo je 310 državnih organa izašlo u susret ovoj obavezi.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, može se izvući zaključak da se ostvarivanje slobodnog pristupa informacijama u Srbiji suočava sa ozbiljnim izazovima, dok je za kvalitetno i potpuno sprovođenje Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja neophodno da bude ispunjen još čitav niz pretpostavki koje zahvataju širok spektar mera – od političkih i pravnih, pa sve do administrativnih, materijalnih i tehničkih. Kada se problem sagleda kroz prizmu činjenice da se ovim zakonom uvodi koncept dobrog upravljanja i transparentnosti rada organa javne vlasti, nasuprot duboko ukorenjene tradicije tajnosti državnih poslova i preovlađujućeg principa vladanja ljudima, ne čudi što je otpor slobodi pristupa informacijama i zakonu koji tu slobodu omogućava tako veliki.

555 „Ministar za medije krije informacije“, *Blic*, 15. april 2006. godine, str. 2.

556 „Nedisciplinovani ministri“, *B92*, 19. april 2006. godine.

557 „Evaluation Report on the Republic of Serbia – Joint First and Second Evaluation Round“, GRECO, Strasbourg, 12–23 June 2006, [http://www.coe.int/t/dg1/greco/evaluations/round2/GrecoEval1-1\(2005\)1rev_Serbia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg1/greco/evaluations/round2/GrecoEval1-1(2005)1rev_Serbia_EN.pdf).

4. Stanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji u 2006. godini

4.1. Uvod

Međunarodna civilna i vojna uprava na Kosovu i Metohiji uspostavljena je Rezolucijom Saveta bezbednosti UN 1244 (1999).⁵⁵⁸ Ova uprava oslanja se na četiri “stuba“: UNMIK, u čijem je mandatu celokupna civilna administracija, OEBS, koji je zadužen za organizovanje izbora i izgradnju demokratskih institucija, Evropska unija, koja se stara o obnovi i ekonomskom razvoju, dok poslednji stub zajednički tvore UNMIK policija i Odeljenje za pravosuđe. Na čelu UNMIK je specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN (SPGS), koji ima vrhovnu zakonodavnu i izvršnu vlast.

SPGS je u 2004. godini dodatno preneo nadležnosti s UNMIK na lokalne organe vlasti. Međutim, pravosuđe, policija i zakonodavstvo su i dalje u isključivoj nadležnosti UNMIK. Na putu ka rešenju konačnog statusa Kosova, UNMIK je nastavio da insistira na napretku koji Kosovo, kao društvo u sazrevanju, treba da postigne uz obavezu ispunjenja “Standarda za Kosovo“.⁵⁵⁹

Tokom 2006. na Kosovu je došlo do promena u vrhu vlasti.

U januaru je preminuo Ibrahim Rugova, tadašnji predsednik Kosova, a u februaru je za njegovog naslednika na tom položaju izabran Fatmir Sejdiu.

Predsednik Vlade, Bajram Kosumi, podneo je ostavku u martu, posle čega je Skupština Kosova izabrala novu Vladu na čelu s Agimom Čekuom, komandantom Kosovskog zaštitnog korpusa, koga je za mandataru predložila Alijansa za budućost Kosova Ramuša Haradinaja.

U junu je Soren Jesen Petersen, šef UNMIK, objavio da napušta Kosovo. U avgustu je Kofi Anan, generalni sekretar UN, imenovao nemačkog diplomatu Joakima Rikera za šefa misije UN na Kosovu. Tokom 2006. na Kosovu je došlo do promena u vrhu vlasti.

Krajem 2005, Marti Ahtisari, bivši predsednik Finske i jedan od arhitekata sporazuma kojim je prekinuto bombardovanje SRJ i uspostavljena misija na Kosovu, imenovan je za specijalnog izaslanika generalnog sekretara UN za pregovore o statusu Kosova, koji su bili dominantna tema na Kosovu tokom 2006. godine.

Nekoliko činilaca koji su pozitivno uticali na odnos između albanske većine i srpske manjine uglavnom su bili prisutni tokom prve polovine 2006. godine, u

558 Dok. UN/S/RES/1244, 10. jun 1999.

559 Predstavljen 10. decembra 2003. godine, dokument „Standardi za Kosovo“ čini relativno širok koncept ljudskih prava koji definiše prioritetne kosovske standarde u ovoj oblasti. Većina predstavnika vlasti u Srbiji je ubrzo po usvajanju dokument ocenila kao neprihvatljiv. Opširnije o „Standardima za Kosovo“, kao i o stavu vlasti u Srbiji prema ovom dokumentu vidi *Izveštaj 2003*, III.3.5.

vreme kada pregovori oko statusa Kosova još nisu bili dobili na zamahu. Međutim, u drugoj polovini godine, kada je bilo jasno da se bliži rasplet kosovskog pitanja, došlo je do kolebanja te uspostavljene krhke stabilnosti.

Nerazjašnjena sudbina velikog broja nestalih lica tokom ratnih operacija na Kosovu takođe je jedan od razloga takvog stanja na Kosovu. Tokom 2006. došlo je do institucionalnih kontakata između dve strane sa ciljem rešavanja ovog veoma važnog problema. Održano je više sastanaka između vladinih komisija za nestale osobe Srbije i Kosova. Rezultati jesu simbolični, ali ohrabruje činjenica da su ti prvi koraci preduzeti, istina sa velikim zakašnjenjem.

Uz nekoliko izuzetaka, počinioci teških krivičnih dela i dalje su na slobodi bez nagoveštaja da će brzo biti izvedeni pred lice pravde.

I pored pokušaja da se učvrsti sudstvo i sudski sistem povećanjem broja sudija i tužilaca, na Kosovu je i dalje autoritet sudstva slab. Na Kosovu i Metohiji paralelno funkcioniše sudski sistem Republike Srbije na teritorijama srpskih enklava.

Organizacija lokalnih institucija vlasti isključivo po ključu partijske pripadnosti u negativnom smislu se odražava na stanje ljudskih prava na Kosovu.

Propusti u radu KPS su i dalje evidentni. U prilog tome govori veliki broj nerazjašnenih ubistava i teških krivičnih dela. Najsvežiji primer očiglednih slabosti u obuci i radu u KPS je ubistvo osumnjičene osobe u policijskom vozilu kada ga je policija vodila pred okružnog tužioca u Peći radi saslušanja. Ovo je, inače, drugi slučaj lišavanja života osumnjičenih lica koja su bila pod direktnom pratnjom pripadnika KPS.

UN Komitet za ljudska prava razmatrao je ove godine izveštaj o primeni PGP na Kosovu koji je podneo UNMIK. Komitet je pozdravio rad ombudsmana i donošenje Privremenog krivičnog zakona, ali je izrazio zabrinutost što nisu kažnjeni odgovorni za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti počinjene pre dolaska UN, kao i zbog toga što pitanje nestalih lica nije prioritet.⁵⁶⁰

4.2. *Ljudska prava u pravnim propisima u 2006. godini*

Postupak usvajanja i stupanja na snagu zakona na Kosovu i Metohiji je veoma komplikovan i prolazi kroz nekoliko faza. Nacrti zakonskih tekstova upućuju se u Skupštinu, koja posle rasprave usvaja predloženi zakonski tekst koji stupa na snagu tek kad ga potpiše SPGS. On potpisuje zakon tek posle duge birokratske procedure u kojoj Pravna kancelarija UN u Njujorku daje konačno mišljenje o zakonu.

Kao primer kakve su posledice te procedure, koja se primenjuje na Kosovu već skoro punih sedam godina, može poslužiti stupanje na snagu Zakona o upravnom postupku. Iako je taj Zakon Skupština usvojila još 22. jula 2005, on je stupio na snagu tek 13. maja 2006, kada ga je potpisao SPGS. Drugi primer je Zakon o

560 Vidi http://www.unmikonline.org/archives/news07_06full.htm#2807.

udruženjima i nevladinim organizacijama koji je Skupština usvojila 23. marta 2005, ali još nije stupio na snagu jer ga SPGS još nije potpisao.

Gotovo sva pitanja vezana za pravni sistem i dalje spadaju u tzv. rezervisana prava međunarodne zajednice. Po svemu sudeći, i posle okončanja misije UNMIK i očekivanog uspostavljanja nove misije pod kontrolom Evropske unije, pravni sistem će i dalje biti pod direktnim nadzorom međunarodne misije.

Kada je reč o izvorima pravnih propisa na Kosovu, ništa se nije izmenilo u odnosu na 2005. godinu. Na Kosovu važe sledeći pravni propisi:

- zakoni koji su važili na Kosovu 22. marta 1989. godine;
- pravilnici UNMIK;
- ako se određene pravne situacije ne mogu rešiti na osnovu zakona koji su važili 22. marta 1989. godine ni pravilnicima UNMIK, mogu se koristiti zakoni koji su doneti na Kosovu i posle 22. marta 1989. godine, ali ako nisu diskriminatorski i ako su u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava;
- sedam međunarodnih pravnih akta koji se direktno primenjuju u pravnom sistemu na Kosovu i to:
 1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima,
 2. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda zajedno sa protokolima,
 3. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, i protokol,⁵⁶¹
 4. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,
 5. Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije,
 6. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka i
 7. Konvencija o pravima deteta.

Navedenim izvorima prava treba dodati još i zakone koje je usvojila ili usvaja SK.

Kada je reč o međunarodnim instrumentima, treba pomenuti da u Ustavnom okviru za privremenu samoupravu na Kosovu postoji neusaglašenost sa Uredbom UNMIK 1999/24 u kojoj su međunarodni instrumenti taksativno nabrojani. Naime, u UOPSK se ne pominju Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka koje su navedene u Uredbi UNMIK 1999/24, a umesto njih navedena su dva nova međunarodna instrumenta – Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima i Okvirna konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina.

561 UNMIK je podneo izveštaj o sprovođenju PGP Komitetu za ljudska prava, koji je izveštaj razmatrao 19. i 20. jula. Vidi izveštaj AI, <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR700112006?open&of=ENG-2EU>.

Od zakonskih akata donetih tokom 2006, relativno mali broj su zakoni koji imaju osetan uticaj na razvoj i zaštitu ljudskih prava na Kosovu. U tom smislu valja pomenuti:

- Zakon o porodici,
- Zakon o slobodi veroispovesti na Kosovu,
- Zakon o upotrebi jezika,
- Zakon o kulturnom nasleđu i dr.

Sve u svemu, stiče se utisak da se tokom 2006. kroz legislativnu aktivnost težilo unapređenju stanja ljudskih prava na Kosovu. Taj angažman ostaje, ipak, samo na teoretskoj osnovi, dok se u praktičnom smislu napredak oseća malo ili nimalo.

4.2.1. Sudski sistem

Sudski sistem na Kosovu sastoji se od Vrhovnog suda, 5 okružnih sudova, Okružnog privrednog suda, 26 opštinskih sudova, Javnog tužilaštva Kosova, 5 okružnih javnih tužilaštava, 7 opštinskih javnih tužilaštava, Visokog suda za prekršaje, 23 opštinska suda za prekršaje, 5 regionalnih istražnih zatvora, Korektivnog centra u Dubravi i Korektivnog centra za žene i za maloletne osobe u Lipljanu.

Pored ovih institucija, Uredbom UNMIK br. 2002/13 osnovano je posebno veće pri Vrhovnom sudu Kosova koje je isključivo nadležno za rešavanje u sporovima u postupku privatizacije koji vodi Kosovska poverenička agencija.

Odeljenje Opštinskog suda u Gračanici, koje je ustanovljeno 2005, i dalje funkcioniše, ali u veoma ograničenom obimu.

4.2.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova

Pored člana 6 EKPS koji garantuje pravo na suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudovima, ovo pravo je spomenuto i u Poglavlju 9, u članu 4, st. 3 ustavnog okvira po kome:

Svako lice ima pravo da nezavisan i nepristrasan sud u razumnom roku odluči o svim pitanjima koja se tiču njegovih prava i obaveza i o bilo kojim krivičnim optužbama protiv njega.

Postupak imenovanja sudija se pokreće objavljivanjem javnog konkursa. Kandidati izabrani na osnovu rezultata postignutih na testiranju, prolaze višemesečnu obuku. Njihove rezultate ocenjuju članovi Kosovskog pravosudnog saveta, koji potom listu sa odabranim kandidatima prosleđuje SPGS koji ih posebnim dekretom imenuje (čl. 1, tač. 15 Pravilnika UNMIK br. 2005/52).

Broj sudija koji je simbolično povećan u 2006. ni približno ne zadovoljava potrebe. Ovako mali broj sudija i tužilaca je, između ostalog, posledica vrlo skromnog budžeta predviđenog za ovu svrhu. Štaviše, predviđeno je da do kraja 2006.

sudski organi moraju otpustiti određeni broj radnika usled nedostatka budžetskih sredstava.

Sudije su preopterećene ogromnim brojem predmeta koje je nemoguće rešiti u razumnom roku. Kao primer može da se navede Opštinski sud u Đakovici u čijem sastavu rade samo 4 sudije, a ima oko 35.000 nerešenih predmeta.

Uslovi za rad se nisu popravili u odnosu na prethodnu godinu, tako da se u ogromnom broju slučajeva sudski postupci vode u apsolutno neadekvatnom prostoru.

Na Kosovu pored domaćih, sudske postupke isključivo u oblasti krivičnog prava sude i međunarodne sudije, a optužnice i istrage u tim predmetima zastupaju međunarodni javni tužioci. Njihova pozicija daleko je povoljnija od domaćih sudija. Uredbom UNMIK br. 2000/6 „O imenovanju i smeni međunarodnih sudija i tužilaca“, koja je dopunjena UNMIK Uredbom br. 2000/34 regulisan je postupak smene međunarodnih sudija i tužilaca u slučajevima ozbiljnih zloupotreba, propusta u izvršavanju dužnosti ili ako su postavljeni na funkciju koja ne odgovara njihovim ličnim sposobnostima.

Do sada je u praksi nepoznat slučaj da je bilo ko od međunarodnih sudija ili tužilaca smenjen zbog neprofesionalnog rada i zloupotreba.

4.2.3. Pravičnost postupka

Iako su prava koja čine postupak pravičnim garantovana na Kosovu kako odredbama međunarodnih instrumenata, tako i lokalnim zakonodavstvom i poglavljem 9, članom 4, st. 3 UOPSK, vrlo je diskutabilna praktična primena ovih prava.

4.2.3.1. Kontradiktornost. – Kontradiktornost postupka garantovana je odredbama PZKPK. Članom 10 PZKPK predviđeno je da

okrivljeni ima pravo i može da daje izjave o činjenicama i dokazima koji ga inkriminišu i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u prilog. Okrivljeni ima pravo da ispita svedoke optužbe ili da traži da oni budu ispitani, kao i pravo na prisustvo i ispitivanje svedoka odbrane, pod istim uslovima koji važe za svedoke optužbe.

Član 142, st. 1 istog zakona predviđa da:

Ni u jednoj fazi postupka odbrani ne može da bude uskraćeno pravo da pregleda dokumentaciju koja se tiče ispitivanja okrivljenog, ili materijal koji je dobijen od okrivljenog ili koji je njemu pripadao, materijal u vezi sa istražnim radnjama kojima je branilac prisustvovao ili je trebalo da prisustvuje, ili mišljenja veštaka.

Stav 2 istog člana omogućava braniocu da posle završetka istrage pregleda, kopira ili fotografiše sve spise i materijale.

Načelo kontradiktornosti je najuočljivije na usmenom glavnom pretresu.

Načelo utvrđeno stavom 1 člana 10 PZKPK, prema kome okrivljeni i tužilac imaju status ravnopravnih stranaka, razrađeno je ne samo odredbama koje uređuju postupak pred prvostepenim, već i odredbama o postupku pred drugostepenim sudom. Naime, članom 410 PZKPK predviđeno je da se obavještenje o sednici veća drugostepenog suda šalje kako nadležnom javnom tužiocu, tako i optuženom i njegovom braniocu.

Ukoliko se postupak pred drugostepenim sudom odvija putem saslušanja, pozivaju se, pored tužioca, i optuženi, odnosno njegov branilac (čl. 412, st. 1 PZKPK).

4.2.3.2. *Donošenje odluke u razumnom roku.* – Ovo načelo je na Kosovu, u smislu međunarodnih pravnih akata, garantovano članom 6 EKPS, kao i članom 14, st. 3, tač. c PGP.

U smislu domaćih zakonskih propisa, ovo načelo je garantovano članom 5, st. 2 PZKPK koji propisuje:

Sud je dužan da se stara da postupak teče bez odugovlačenja i da onemogućiti bilo kakvu zloupotrebu prava koja pripadaju licima koja učestvuju u krivičnom postupku.

Takođe je značajan i stav 1 člana 392 PZKPK koji nalaže da:

Predsednik sudskog veća objavljuje presudu odmah pošto je sud donese. Ako sud nije u stanju da istog dana po završetku glavnog pretresa donese presudu, odlaže objavljivanje presude najviše za tri dana i određuje vreme i mesto formalnog objavljivanja.

Načelo donošenja odluke u razumnom roku odnosi se na sve vrste sporova. Međutim, razumni rok ili brzina postupka naročito je važna u krivičnim postupcima, u sporovima iz radnih odnosa, ometanja poseda, kod izdavanja rešenja o privremenim merama, odnosno u tzv. „hitnim postupcima“.

4.2.3.3. *Javnost rasprave i javnost presude.* – U krivičnim i građanskim postupcima pred sudovima na Kosovu, rasprava je u načelu javna. Prema PZKPK, glavni pretresi su javni, a u određenim slučajevima, prema službenoj dužnosti ili po zahtevu stranaka, može se isključiti javnost.

Princip isključenja javnosti predviđen je članovima 329–331 PZKPK. Razlozi za isključenje javnosti su: zaštita službene tajne, čuvanje poverljivosti informacije koja bi bila ugrožena javnim pretresom, čuvanje javnog reda, zaštita ličnog ili porodičnog života optuženog ili oštećenog, ili drugih učesnika u postupku, zaštita interesa dece i zaštita oštećenog ili svedoka, kako je predviđeno u poglavlju XXI PZKPK.

Odluku o isključenju javnosti donosi veće posebnim rešenjem. Žalba protiv ovakvog rešenja je moguća samo u okviru žalbe na presudu.

Zaštita oštećenog i svedoka regulisana je poglavljem XXI ZPKPK. Prema rešenjima u članovima 168–174, svako lice u postupku u svakoj fazi može podneti molbu sudiji kojom se zahteva zaštitna mera ili naredba za anonimnost. Sudija prihvata molbu i izdaje naredbu za zaštitnu meru ili naredbu za anonimnost ukoliko zaključi da postoji ozbiljan rizik po oštećenog, svedoka ili njihove porodice i ukoliko zaključi da je zaštitna mera neophodna da bi se taj rizik sprečio.

Zaštitne mere koje stoje na raspolaganju sudiji su: izostavljanje ili brisanje imena, adrese, radnog mesta, zanimanja ili bilo kog drugog podatka vezanog za identifikaciju oštećenog ili svedoka, neobjavljivanje bilo kog dokumenta koji identifikuje oštećenog ili svedoka, nastojanje da se prikriju crte lica ili fizički opis oštećenog ili svedoka, uključujući i davanje izjave iza neprovidnog štita ili pomoću uređaja za izmenu slike ili glasa ili istovremeno saslušanje na drugom mestu koje je sa sudnicom povezano internom televizijom, dodeljivanje pseudonima, naredba braniocu da ne otkriva identitet oštećenog ili svedoka, privremeno udaljavanje okrivljenog iz sudnice ukoliko svedok odbija da svedoči u njegovom prisustvu ili bilo koju kombinaciju pomenutih metoda da bi se sprečilo otkrivanje identiteta oštećenog ili svedoka.

Što se tiče javnosti rasprave u parničnom postupku, na Kosovu važe rešenja iz ZPP koji je bio na snazi 22. marta 1989. i koji je i dalje na snazi, pošto SK još nije usvojila novi zakon.

Član 306 ZPP predviđa javnost rasprave. Javnost može biti udaljena samo radi čuvanja službene tajne (čl. 307). Rešenje o udaljavanju javnosti donosi sudsko veće. Protiv ovog rešenja nije dozvoljena žalba.

Propisi o javnosti prilikom objavljivanja sudskih odluka na Kosovu u skladu su sa članom 6 EKPS. Prema članu 392, st. 2 PZKPK

Predsednik sudskog veća u prisustvu stranaka, njihovih zakonskih zastupnika, punomoćnika i branilaca javno čita izreku presude posle čega saopštava ukratko razloge za presudux.

Ostale odredbe omogućavaju javno objavljivanje presude i u slučaju odsustva nekih od strana u postupku (čl. 392, st. 3), kao i javno objavljivanje presude i ako je javnost bila isključena (čl. 393, st. 4).

U parničnom postupku, kada je glavna rasprava održana pred većem, presudu donose predsednik veća i članovi veća odmah po okončanju rasprave. U složenim situacijama, veće može doneti presudu 8 dana od dana okončanja glavne rasprave. U ovom slučaju, presuda neće biti objavljena, već će se kopija presude dostaviti stranama.

Sudovi na Kosovu, naročito u parničnom postupku, ne poštuju načelo objavljivanja presude, odnosno ne poštuju rokove predviđene za objavljivanje ili dostavljanje presude. U svim slučajevima u praksi, predviđeni zakonski rok biva prekoračen za najmanje nekoliko nedelja.

U praksi se načela javnosti rasprave i javnosti presude na Kosovu uglavnom poštuju, mada ima slučajeva kada iz objektivnih razloga sudije ne postupaju po ovim načelima. To se događa uglavnom zbog vrlo skućenih prostora za suđenja, naročito kada su u pitanju građanski sporovi. Međutim, kad je u pitanju vođenje upravnih sporova pred Vrhovnim sudom Kosova, ova načela drastično su pogažena.

4.2.3.4. *Pretpostavka nevinosti.* – Član 3 PZKPK:

Svako ko je osumnjičen ili optužen da je izvršio krivično delo smatra se nevinim dok njegova/njena krivica ne bude utvrđena pravosnažnom presudom.

Sumnje u pogledu postojanja činjenica relevantnih za slučaj ili sumnje u odnosu na primenu neke odredbe krivičnog zakona biće tumačene u korist okrivljenih i njegovih/njenih prava prema ovom zakonu.

Osumnjičeni je, dakle, oslobođen tereta dokazivanja, i taj teret pada na tužioca.

Odredbe o pretpostavci nevinosti na Kosovu u skladu su s međunarodnim standardima i one obavezuju ne samo sud, već i druge nadležne instance.

U određenom broju predmeta uočljivo je krajnje rutinsko donošenje rešenja o produžetku pritvora za osumnjičene ili optužene ili rutinsko odbacivanje zahteva za ukidanje pritvora i u slučajevima kada je očigledno da se na osnovu predloženih dokaza vrlo teško može utvrditi njihova krivična odgovornost. Može se pretpostaviti da su ovde u pitanju predrasude sudija ili veća koji na ovaj način krše načelo pretpostavke nevinosti.

4.2.3.5. *Obaveštenje o optužbi bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume.* – Prema PKZK okrivljeni mora biti obavešten o krivičnom delu koje mu se stavlja na teret i o svim materijalnim dokazima koji su prikupljeni na jeziku koji razume.

Prema PZKPK, svako lice lišeno slobode ima pravo da bude obavešteno odmah na jeziku koji razume o razlozima hapšenja, o pravu na pravnu pomoć po svom izboru i pravu da o hapšenju obavesti članove svoje porodice ili druga lica po svom izboru. Najkasnije u roku od 6 sati od trenutka hapšenja javni tužilac ili ovlašćeni viši policijski službenik izdaje uhapšenom licu pisanu odluku o pritvoru koja sadrži sve potrebne elemente uključujući i pouku o pravnom leku.

Na Kosovu je pomenutim zakonom ustanovljen institut potvrđivanja optužnice. Prema članu 309 PZKPK, sudija zakazuje sednicu za potvrđivanje optužnice. Na tu sednicu se pozivaju okrivljeni i tužilac. Optužnica mora biti uručena okrivljenom najmanje osam dana pre sednice za utvrđivanje optužnice.

Prava koja okrivljeni ima na ovoj sednici navedena su u samom pozivu. To su sledeća prava:

- Okrivljeni može da se odrekne ramatranja optužnice i dokaza,

- Okrivljeni može da se odrekne potvrđivanja optužnice i podnese pisani prigovor na optužnicu ili na prihvatljivost dokaza, i
- Okrivljeni može da nastavi sa potvrđivanjem optužnice.

PZKPK predviđa da se u krivičnom postupku na Kosovu koriste albanski, srpski i engleski jezik i njihova pisma. Bilo koje lice koje učestvuje u postupku, a koje ne govori jezik na kojem se vodi postupak, ima pravo da govori svojim jezikom i pravo na besplatno prevođenje dokaza, činjenica i postupaka od strane nezavisnog prevodioca (čl. 15, st. 1 i 2).

Pored velikih praktičnih poteškoća kada u sudskim postupcima učestvuju pripadnici različitih nacionalnih zajednica, u krivičnim postupcima koji se vode pred međunarodnim sudijama prevod sa engleskog jezika na albanski i srpski i obratno je izuzetno lošeg kvaliteta te se često dešavaju i vrlo komične situacije u sudnicama.

4.2.3.6. Pravo na žalbu. – U krivičnom i u građanskom zakonodavstvu na Kosovu garantovano je pravo na žalbu.

Ovo pravo se, međutim, ne poštuje u slučaju Posebnog veća pri Vrhovnom sudu Kosova koje rešava sporove protiv Kosovske povereničke agencije u postupku privatizacije.

Zainteresovano lice koje ima određenih pretenzija na nepokretnost koja je predmet privatizacije dužno je da tužbu podnese na jeziku koji poznaje, ali i na drugom jeziku koji možda ne poznaje (8 primeraka tužbe na engleskom jeziku i 8 primeraka na albanskom ili srpskom). To znači da se tužba i svi materijalni dokazi, koji takođe moraju biti prevedeni, podnose u čak 16 primeraka. Odluka doneta pred tim većem je konačna i protiv nje nije dozvoljena žalba bilo kojoj drugoj domaćoj ili međunarodnoj sudskoj instanci.

Pred ovim većem je dozvoljena žalba samo u slučaju predviđenom u članu 4, st. 2 i 3 Uredbe UNMIK br. 2002/13 „O osnivanju Posebnog veća Vrhovnog suda Kosova za pitanja koja se odnose na Kosovsku povereničku agenciju“:

Posebno veće može da uputi određene predmete, kategorije predmeta ili njihove delove bilo kom sudu koji ima potrebnu stvarnu sudsku nadležnost prema važećem zakonu. Nijedan sud na Kosovu nema nadležnosti nad predmetom koji uključuje predmet spora iz prethodnog stava osim ukoliko mu je takav predmet upućen u skladu sa ovim članom.

Na odluku suda kome je Posebno veće uputilo predmet shodno prethodnom stavu može da bude izjavljena žalba samo Posebnom veću, osim ako Posebno veće odluči drugačije u skladu sa pravilima postupka koja treba da budu objavljena prema članu 7.

I pored pokušaja UNMIK da ovim članom ublaži kršenje prava na žalbu, postupak odlučivanja pri pomenutom Posebnom veću primer je institucionalnog kršenja prava na žalbu i prava na pravično suđenje.

4.2.4. Pravo na delotvoran pravni lek

Zaštita ljudskih prava na Kosovu ostvaruje se u krivičnom, građanskom i upravnom postupku, kao i u upravnom sporu.

Na Kosovu je pravo na delotvoran pravni lek zaštićeno članom 174 PKZK prema kome:

Ko upotrebom sile ili ozbiljne pretnje spreči drugo lice da koristi svoje pravo na ulaganje žalbe ili da koristi bilo koji drugi pravni lek, biće kažnjen novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.

Kada krivično delo opisano u stavu 1 ovog člana izvrši službeno lice zloupotrebom položaja ili ovlašćenja, kazniće se zatvorom od 3 meseca do 3 godine.

Postupak za zaštitu svojih prava građani mogu pokretati pred nadležnim sudskim i upravnim organima.

Pravo lica da njegovu osudu preispita viši sud propisano je u međunarodnim konvencijama, kao i odredbama domaćeg zakonodavstva.

U pogledu upravnog postupka, 13. maja 2006. SK je usvojila Zakon o upravnom postupku koji je stupio na snagu 13. novembra 2006. U poređenju sa Zakonom o upravnom postupku koji je ranije važio na Kosovu,⁵⁶² tekst novousvojenog zakona nema nekih posebnih kvalitativnih razlika.

U pogledu upravnih odluka koje donosi neko opštinsko telo i dalje je na snazi član 35 Uredbe UNMIK br. 2000/45 o samoupravi opština. Postupak je izmenjen utoliko što lice može uložiti žalbu na upravnu odluku u roku od jednog meseca. Ukoliko je podnosilac žalbe nezadovoljan odgovorom, stvar može proslediti centralnom organu koji je dužan da razmotri žalbu i da odluči o zakonitosti odluke. Ova odluka se mora doneti u roku od dva meseca. Tek kada se iscrpi ovaj postupak može se podneti tužba Vrhovnom sudu Kosova i time pokrenuti upravni spor.

Pored redovnih pravnih lekova, omogućeno je i ulaganje vanrednih pravnih lekova protiv pravosnažnih sudskih presuda u krivičnoj i građanskoj materiji. Oni ne zadržavaju izvršenje pravosnažnih sudskih odluka.

U krivičnoj oblasti, Poglavljem XXXIX, članovima 438–460 ZPKPK, predviđeni su sledeći vanredni pravni lekovi:

- zahtev za ponavljanje krivičnog postupka,
- zahtev za vanredno ublažavanje kazne i
- zahtev za zaštitu zakonitosti.

U građanskoj materiji, Zakonom o parničnom postupku,⁵⁶³ poglavljem XXVI, članovima 382–432, predviđeni su sledeći vanredni pravni lekovi:

- revizija
- zahtev za vanredno preispitivanje pravosnažne odluke,

562 *Sl. list SFRJ*, 47/86.

563 *Sl. list SFRJ*, 4/77.

- zahtev za ponavljanje postupka,
- zahtev za zaštitu zakonitosti i
- zahtev za zaštitu zakonitosti podnet od strane Saveznog javnog tužioca.

O podnetim vanrednim pravnim lekovima, redovno odlučuje Vrhovni sud Kosova.

4.2.5. Prava manjinskih zajednica

U oblasti zaštite manjinskih prava Skupština je usvojila tri zakonska teksta:

- 1) Zakon o verskim slobodama,
- 2) Zakon o upotrebi jezika i
- 3) Zakon o kulturnom nasleđu.

Kosovo je specifično područje koje, između ostalog, karakteriše i uporedo funkcionisanje tri konfesije: muslimanske, katoličke i pravoslavne. U tom smislu, donošenje Zakona o verskim slobodama, iako vrhunskog karaktera, nije privuklo posebnu pažnju jer se, shodno potojećem stanju, i moglo očekivati donošenje takvog zakonskog teksta.

Zakon o upotrebi jezika je dugo bio tema, ponekad vrlo burnih rasprava. Ipak, posle brojnih poteškoća i izazova, usvojen je tekst ovog Zakon u kome je predviđeno pravo na upotrebu jezika svih nacionalnosti na Kosovu.

Prema usvojenim zakonskim rešenjima, službeni jezici na Kosovu su albanski i srpski. Članom 2.3 predviđeno je da će u onim opštinama gde žive zajednice čiji maternji jezik nije zvaničan jezik, i koja čini najmanje 5% populacije te opštine, jezik te zajednice imati status zvaničnog jezika u toj opštini i korišćiće se ravnopravno sa zvaničnim jezicima. Takođe je predviđeno da će izuzetno u opštini Prizren turski jezik, bez obzira na navedenu odredbu, imati status zvaničnog jezika.

Naročito burna rasprava vođena je upravo povodom odredbe koja se tiče statusa turskog jezika. Tek je uz snažno insistiranje međunarodnih faktora konačno utvrđen tekst ovog člana.

Član 3.3 predviđa da u onim opštinama u kojima živi zajednica čiji maternji jezik nije zvanični i koja čini više od 3% ukupne populacije u toj opštini, jezik te zajednice ima status jezika u službenoj upotrebi u toj opštini i biće u ravnopravnoj upotrebi.

Osim toga, jezik neke zajednice koji je tradicionalno upotrebljavan u određenoj opštini, imaće status službenog jezika u toj opštini.

Ova zakonska rešenja u skladu su sa najvišim međunarodnim standardima.

Cilj Zakona o kulturnom nasleđu je pravno regulisanje kulturnog nasleđa u smislu čuvanja, zaštite, javnog pristupa, komuniciranja i obezbeđivanja obaveznih izvora kako bi današnje generacije mogle da ga koriste i prenose na buduće generacije.

Pod kulturnim nasleđem se podrazumeva arhitektonsko, arheološko, pokretno i duhovno nasleđe nezavisno od vremena stvaranja i izgradnje, tipa izgradnje, korisnika, stvaraoaca ili sprovodioca poslova.

U smislu zakonske zaštite manjinskih prava na Kosovu, poglavlje 4 UOPSK sadrži jedan broj međunarodnih i regionalnih mehanizama za zaštitu i unapređenje ljudskih prava manjinskih zajednica.

Prema istom poglavlju, katalog kolektivnih prava manjinskih zajednica, koja su praktično prepisana iz tekstova međunarodnih pravnih akata koji se direktno koriste u pravnom sistemu Kosova, sačinjavaju: pravo na obrazovanje na svom jeziku; pravo na pristup informacijama na svom jeziku; jednake mogućnosti u pogledu za- pošljavanja na svim nivoima i u pogledu pristupa javnim službama na svim nivoima; pravo na neometani međusobni kontakt i kontakt sa članovima svojih zajednica unutar i izvan Kosova; pravo korišćenja i isticanja simbola zajednice u skladu sa zakonom; pravo na osnivanje udruženja radi unapređenja interesa svoje zajednice; poštovanje tradicije zajednica; pravo na garantovan pristup i zastupljenost u javnim elektronskim medijima, kao i emitovanje programa na svom jeziku; pravo na pružanje informacija na svom jeziku i na pismu svoje zajednice, uključujući osnivanje i vođenje sopstvenih medija i dr.

4.3. *Ljudska prava u primeni u 2006. godini*⁵⁶⁴

4.3.1. *Prava građana Kosova pred Evropskim sudom za ljudska prava.* – Pozitivan pomak u smislu zaštite međunarodno zajamčenih ljudskih prava predstavlja činjenica da je u 2006. godini prvi put održana rasprava povodom dve podnete predstavke sa Kosova pred Evropskim sudom za ljudska prava. Reč je o predstavkama br. 71412/01 (*Behrami & Behrami v. France*) i br. 78166/01 (*Saramati v. France, Norway and Germany*).

Zajednička rasprava o prihvatljivosti ovih dveju predstavki održana je 15. novembra 2006. godine pred Velikim većem. Zbog veoma kompleksne prirode predstavki (oko 10 zemalja podnelo je svoje komentare u svojstvu trećih strana braneći stavove tuženih zemalja), Veliko veće odložilo je donošenje odluke o prihvatljivosti za oko 3–6 meseci.

Osnovno pitanje u ovoj fazi postupka je da li jedna država može vršiti faktičku vlast na teritoriji druge države preko svojih vojnih trupa angažovanih u mirovnim misijama.

Evropski centar za prava Roma podneo je predstavku Evropskom sudu za ljudska prava u ime Roma koji žive u tri kampa na severu Kosovske Mitrovice. Kod Roma iz ovih kampova otkrivene su velike količine olova u krvi. Predstavka je pod-

564 Saradnici Beogradskog centra su, zbog nemogućnosti da prate medije s Kosova, pratili samo medije koji se navode u II.1.1.

neta protiv UNMIK, zato što je za ovaj problem znao i nije ga rešio šest godina. Zbog uslova života, čak su tri osobe preminule. Evropski sud odbacio je ovu predstavku jer UNMIK nije potpisnica EKPS (*Danas*, 24. februar, str. 17, 6. mart, str. 7).

4.3.2. *Ombudsman za Kosovo.* – Položaj ove institucije na Kosovu je već duže vreme veoma loš, a 15. decembra je postao, možemo slobodno reći, i kritičan.

Naime, međunarodni ombudsman je okončao svoju misiju na Kosovu 31. decembra 2005. i time je ova institucija prešla u ruke lokalnih vlasti, odnosno SK. Imajući tu činjenicu u vidu, UNMIK je 16. februara 2006. doneo Pravilnik br. 2006/06 o „Instituciji ombudsmena na Kosovu“ kojom je lokalnom ombudsmanu onemogućio pokretanje bilo kakve istrage protiv osoblja UNMIK u nedostatku bilateralnog sporazuma između ombudsmena i SPGS. Pored toga, ova institucija nema nikakvih nadležnosti nad trupama KFOR. U martu je UNMIK osnovao telo kojem je poveren mandat da ispituje navodne povrede ljudskih prava za koje je odgovoran UNMIK, ali ovo telo nema autonomiju, niti je UNMIK obavezan da postupi u skladu s odlukama ovog tela, što dovodi u sumnju mogućnost da ovo telo zaista vrši svoju funkciju.⁵⁶⁵

Odugovlačenje izbora novog lokalnog ombudsmena skoro godinu dana bilo je povod za vrlo oštre reakcije međunarodne zajednice na Kosovu, naročito misije OEBS.

Na sednici Skupštine održanoj 15. decembra najzad se glasalo za izbor novog ombudsmena između tri ponuđena kandidata. U obe runde glasanja najviše glasova dobio je jedan kandidat koji, međutim, nije imenovan za novog ombudsmena jer se tek posle izvršenog drugog kruga glasanja postavilo pitanje da li je za izbor potrebna većina prisutnih delegata ili je potrebna prosta većina svih delegata SK.

Ovo pitanje prosleđeno je zakonodavnoj komisiji Skupštine, a zatražena je i pomoć Pravne kancelarije UNMIK.

Jasno je da se ovde ne radi o nekakvim „procesnim nejasnoćama“ već je reč o uticaju interesa određenih političkih struja u Skupštini da se i na poziciju ombudsmena imenuje željena osoba, iako ona nije dobila potreban broj glasova.

4.3.3. *Nefunkcionisanje vladavine prava.* – Prema izveštaju organizacije *Human Rights Watch*, najslabija institucija na Kosovu i dalje je pravosuđe, što značajno podriava mogućnost uspostavljanja vladavine prava.⁵⁶⁶ Nedostaci se, pre svega, tiču lošeg vođenja postupaka, pasivnosti policije i tužilaštva, slabe koordinacije između KPS i UNMIK policije, problematične kaznene politike i nepostojanja adekvatne zaštite svedoka. Ovakvo stanje doprinelo je i nedovoljnom napretku u kažnjavanju odgovornih za nasilje u martu 2004.

Ni tokom 2006. godine ništa se nije promenilo u smislu pristupa sudovima kada se radi o postupcima protiv pripadnika KFOR i UNMIK. Za njih, prema Pra-

565 Vidi HRW World Report 2007.

566 Vidi HRW World Report 2007.

vilniku UNMIK br. 2000/47, i dalje važi apsolutni imunitet pred lokalnim sudskim organima bez obzira na težinu eventualno počinjenog krivičnog dela.

Najgrublje kršenje prava na pristup sudu u vidu fizičke nemogućnosti pristupa je, nažalost, i u 2006. godini bilo prisutno, mada ipak u manjem obimu nego prethodnih godina.

Isti ili sličan slučaj je i sa srpskim stanovništvom u pogledu pristupa sudskim organima na Kosovu koji su locirani u područjima gde su Albanci u većini.

Sudovi na Kosovu ne mogu se pohvaliti poštovanjem načela donošenja odluke u razumnom roku.

Veliki broj predmeta, mali broj sudija, nedovoljna materijalna stimulacija sudija i sudskih radnika, nedostatak veštaka i sl. samo su neki od razloga što sudski postupci, naročito oni iz građanske materije, traju čitav niz godina.

Nesto je bolja situacija u oblasti krivičnog prava, no i tu možemo sresti predmete koji neshvatljivo dugo traju. U ovom smislu valja pomenuti krivični postupak u predmetu P. br. 203/2005. U ovom predmetu optuženo je ukupno 13 lica zbog krivičnog dela terorizma, i ta lica se nalaze u pritvoru već skoro 3 godine, a sudski postupak teče izuzetno sporo. Od preko 80 svedoka koje je predložilo Tužilaštvo, do sada je procesirano samo njih sedmoro, a sudski proces je počeo u junu 2006.

Pored toga, ono što je prethodilo ovom postupku predstavlja grubo kršenje zakonskih odredbi, koje je posledica konglomerata zakonskih propisa na Kosovu. Naime, članom 329 ZPKPK predviđena je isključiva teritorijalna nadležnost suda za rešavanje u krivičnim predmetima prema mestu izvršenja krivičnog dela.

Međutim, iako je u konkretnom slučaju nadležan za rešavanje Okružni sud u Pristini, ovo suđenje se odvija u prostorijama korektivnog centra u Dubravi koja spada u teritorijalnu nadležnost Okružnog suda u Peći, na osnovu naredbe SPGS shodno Pravilniku UNMIK br. 2000/67 koji omogućuje zamenu mesta vođenja sudskog postupka kada postoje opravdani razlozi!

Takođe je zapažen i veliki zastoj u vremenskom smislu u oblastima rešavanja „hitnih sporova“ (radni sporovi, ometanje poseda i dr.).

Još jedan fenomen u ovim postupcima je primetan na Kosovu. Naime, i kad se postupak posle dugog vremena okonča, i sudska odluka postane pravosnažna, izuzetno je teško tu odluku izvršiti. To naročito važi u oblasti građanskog prava ili preciznije, prilikom izvršenja pravosnažnih presuda za naknadu pričinjene stete.

4.3.4. Međuetnički sukobi. – Manjine na Kosovu (uključujući i Albance u oblastima gde oni predstavljaju manjinu) i dalje su u lošem položaju, iako je broj međuetničkih incidenata opao.⁵⁶⁷ Ipak, manji broj incidenata nije posledica popuštanja međuetničkih tenzija, već pre svega fizičke odvojenosti različitih etničkih grupa.

567 Vidi HRW World Report 2007.

Iako je broj incidenata opao, srbijanski mediji zabeležili su veći broj napada. Prvi incident dogodio se već u prvom minutu godine. Tada je kamenovan stan Srпкиnje Dragice Jovanović, jedne od preostalih 200 Srba u Prištini (*Blic*, 4. januar, str. 11).

U januaru je takođe kamenovan autobus u Mališevu u kome se nalazilo oko 50 Srba. Povređenih nije bilo, ali je pričinjena materijalna šteta. KPS je uhapsila četiri osobe pod sumnjom da su odgovorne za ovaj incident (*Danas*, 4. januar, str. 7 i *Večernje novosti*, 4. januar, str. 15).

Početak januara napadnut je eksplozivnom napravom autobus čiji je vlasnik Albanac iz Obilića, a koji saobraća na liniji Dragaš-Beograd. U trenutku napada u autobusu je bilo 26 Albanaca, 21 Goranac, osam Bošnjaka, jedan Turčin i jedan državljanin Kine, ali niko nije povređen (*Politika*, 6. januar, str. A9).

U selu Mogila u januaru su zabeležena dva incidenta u kojima su Albanci pretukli srpske mladiće (*Politika*, 23. januar, str. A1).

U selu Cernica kod Kosovske Vitine nepoznate osobe bacile su u januaru bombu na kuću Slobodana Todorovića, oca potpredsednika Koordinacionog centra za KiM Milorada Todorovića. Žrtava nije bilo, ali je pričinjena materijalna šteta. Milorad Todorović je naveo da je ovo šesti napad na kuću njegovih roditelja, koja je jedna od šest preostalih srpskih kuća u takozvanom donjem delu Cernice i okružena je albanskim kućama (*Blic*, 24. januar, str. 11 i *Politika*, 24. januar, str. A8).

U selu Svinjare nepoznati počinioci provalili su vrata i odneli deo vodovodne i električne opreme jednom od povratnika, čija je kuća obnovljena nakon albanskog nasilja iz marta 2004. godine (*Večernje novosti*, 14. februar, str. 20).

U martu je, iz zasede, na izlazu iz sela Staro Gracko, u opštini Lipljan, otvorena rafalna paljba na troje Srba, ali su tragične posledice, na sreću, izbegnute (*Politika*, 7. mart, str. A8). Istog meseca tri albanska mladića teško su povredila Milisava Ilinčića iz Kosovske Mitrovice u blizini glavnog mosta na levoj obali Ibra (*Večernje novosti*, 29. mart, str. 20 i 30. mart, str. 13).

U aprilu je bačena eksplozivna naprava na kuću Zorice Mitrović u naselju „Bošnjačka mahala“, u severnom delu Kosovske Mitrovice. Povređenih nije bilo, a pričinjena je manja materijalna šteta (*Večernje novosti*, 16. april, str. 5 i *Politika*, 16. april, str. A1).

U maju su na magistralnom putu Kosovska Mitrovica – Priština, nepoznati napadači pucali na vozilo Raško-prizrenske eparhije u kojem je bio protojerej Srđan Stanković sa suprugom i dvoje maloletne dece. U ovom napadu niko nije povređen (*Politika*, 8. maj, str. A7).

Na autobus, sa vidnim oznakama UN, koji je prevezio Srbe iz metohijske enklave Osojane u severnu Kosovsku Mitrovicu, grupa albanske dece bacala je kamenje. Niko nije povređen, ali je pričinjena znatna materijalna šteta (*Politika*, 10. maj, str. A8). Autobus koji saobraća na ovoj relaciji ponovo je kamenovan posle nekoliko dana (*Politika*, 13. maj, str. A8).

Jovan Milošević (19) i Jablan Jeftić (21) iz Grabovca teško su povređeni u oružanom napadu na benzinsku pumpu Gradina kod Kosovske Mitrovice. Vlasnik benzinske pumpe kaže da oružani napad na radnike nema elemenata pljačke, jer „napadači nisu ni pokušali da uđu u pumpu i uzmu novac“, dok, Ranko Stanojević, portparol KPS, kaže da je u pitanju oružana pljačka, jer je posle ranjavanja mladića „iz kase benzinske pumpe odnesena izvesna suma novca“ (*Politika*, 12. maj, str. A9 i *Blic*, 12. maj, str. 14).

Istog meseca ubijen je Miljan Vesković (23) iz sela Žitkovac kod Zvečana sa više hitaca iz automatskog oružja (*Večernje novosti*, 6. maj, str. 5 i *Blic*, 2. jun, str. 11), a Veselinka Dejanović (52) iz Priluzja pogođena je u bašti ispred kuće (*Večernje novosti*, 5. jun, str. 11 i *Politika*, 5. jun, str. A7), kao i Slavica Dejanović iz Vučitrna (*Danas*, 5. jun, str. 4).

Autobus UN, koji prevozi Srbe iz metohijskih sela Biča i Grabac do Kosovske Mitrovice, kamenovan je u selu Rudnik, u kome žive Albanci, ali niko od putnika nije povređen (*Blic*, 9. jun, str. 11).

U junu je napadnuta rafalom iz automatske puške i kuća u naselju Ljug, kod Istoka, koju Srbi povratnici zajednički koriste dok ne podignu svoje stambene objekte (*Večernje novosti*, 10. jun, str. 12, *Blic*, 10. jun, str. 13 i *Danas*, 10. jun, str. 4).

Dragan Popović, jedan od 50 srpskih povratnika koji su se od sredine prošle godine vratili u Klinu i jedan od istaknutijih Srba u ovom mestu, ubijen je iz vatrenog oružja (*Večernje novosti*, 21. jun, str. 13 i 22. jun, str. 21 i *Politika*, 21. jun, str. A8).

U junu je bačena i eksplozivna naprava na autobus „Intertursa“, čiji je vlasnik Nebojša Radojčić iz Leposavića. Povređenih nije bilo, ali je pričinjena materijalna šteta (*Večernje novosti*, 22. jun, str. 21 i *Blic*, 22. jun, str. 11).

Srpski izvori preneli su u julu agenciji *Beta* da su tokom jedne noći najmanje tri rafala i jedna granata iz minobacača ispaljeni na kuće Srba povratnika u Grapcu, ali da u napadu nije bilo povređenih, već je samo na kućama počinjena manja materijalna šteta. Pripadnici Kfora nisu, međutim, dozvolili novinaru Bete da uđe u kosovsko selo Grabac, u opštini Klina u koje se vratilo 16 srpskih porodica kako bi proverio ovu vest (*Danas*, 6. jul, str. 4, *Politika*, 6. jul, str. A7 i *Večernje novosti*, 6. jul 2006, str. 12).

U julu su kamenicama polomljeni prozori na tek obnovljenoj kući Svetomira Vukovića iz srpskog sela Srbobran kod Istoka. U istoj kući, samo dva dana ranije, podmetnut je požar koji je pričinio znatnu materijalnu štetu. U Srbobranu od 1999. godine nema Srba. Na povratak se, za početak, odlučilo pet porodica, među kojima i porodica Svetomira Vukovića (*Večernje novosti*, 7. jul, str. 20)

U selu Priluzje kod Vučitrna izboden je nožem Ljubiša Janačković, a za napad na njega osumnjičena je jedna osoba albanske nacionalnosti (*Danas*, 7. avgust, str. 3).

Policiji na Kosovu i MUP-u Srbije u septembru je prijavljen nestanak Zorana Tomovića (22), studenta treće godine Pravnog fakulteta u Kosovskoj Mitrovici, koji je poslednji put viđen u severnoj Kosovskoj Mitrovici (*Blic*, 17. septembar, str. 9).

Četiri vozila uništena su u eksploziji u Gnjilanu. Ljudskih žrtava u eksploziji nije bilo, a jedno od uništenih vozila je vlasništvo Ministarstva za lokalnu upravu privremene vlade Kosova (*Blic*, 18. septembar, str. 5).

Nepoznati napadači pucali su na kuću Alekse Ljušića u Istoku u kojoj živi 15 srpskih povratnika. U pucnjavi nije bilo povređenih (*Blic*, 26. septembar, str. 3).

4.3.5. Napadi na verske objekte. – Tokom 2006, objekti SPC bili su meta napada u nekoliko navrata. Crkva Sv. Apostola Andreja u Podujevu napadnuta je tri puta – u aprilu, maju i junu (*Večernje novosti*, 22. jun, str. 5 i 23. jun, str. 12), crkva Sv. Ilije u Podujevu demolirana je u maju (*Blic*, 13. maj, str. 11), a crkva Roždestva presvete Bogorodice u Obiliću u junu (*Večernje novosti*, 19. jun, str. 3 i *Blic*, 19. jun, str. 13). Pomenute crkve bile su oštećene u martovskom nasilju 2004. godine. Ove godine prvi put je napadnuta crkva Pokrova presvete Bogorodice u Babinom mostu. To je bio prvi napad na hram u ovom nacionalno mešovitom selu od dolaska UN na Kosovo 1999. godine (*Danas*, 7. avgust, str. 3).

U februaru je oskrnavljen hram Hrista Spasa u Prištini, kad su, ispod samog krsta, nepoznata lica ispisala reč koja na albanskom jeziku označava ženski polni organ (*Blic*, 25. februar, str. 3).

4.3.6. Ekonomska situacija i stanje ekonomskih i socijalnih prava na Kosovu. – Nezaposlenost kao društveni fenomen na Kosovu je svake godine sve uočljivija. Nedostatak investicija, postupak privatizacije koji nije doneo niti jedan pozitivan pomak u smislu privrednog razvoja Kosova, simbolični proizvodni kapaciteti, siromašan budžet koji ne dozvoljava bilo kakve kapitalne investicije, stvorili su ogromnu armiju nezaposlenih na Kosovu sa vrlo negativnim uticajem na stanje ljudskih prava na Kosovu.

Jedan od najvećih problema na ovom terenu i u 2006. godini bilo je pitanje snabdevanja električnom energijom pojedinih naselja na Kosovu i izmirivanje zaostalih obaveza po osnovu korišćenja ovog resursa. U nekoliko navrata Kosovska elektroenergetska korporacija obustavljala je isporuku struje pojedinim, uglavnom srpskim, naseljima na Kosovu. U januaru, u vreme velikih hladnoća, pojedina srpska sela nisu imala struju više dana. Prema Kosovskoj elektroenergetskoj korporaciji (KEK), razlog je bio kvar u transformatoru, mada se među Srbima spekulisalo da je pravi razlog to što KEK nastavlja sa pritiskom na Srbe kako bi potpisali ugovore s KEK, a iz KEK se moglo čuti i da su isključenja usledila jer ova sela ne izmiruju račune za utrošenu energiju (*Večernje novosti*, 20. januar, str. 5, *Politika*, 25. januar 2006, str. A7, *Blic*, 2. februar, str. 3). Vlada Srbije ponudila je da obezbeđuje oko 50 miliona kilovata mesečno za potrebe Srba na Kosovu, ali nisu postigli dogo-

vor s UNMIK i KEK, jer oni insistiraju da Srbi potpišu ugovor sa KEK, plate do sada potrošenu struju, pa tek onda da budu urednije snabdevani. Srbija, međutim, to ne prihvata jer potpisivanje ugovora s KEK smatra direktnim priznavanjem nezavisnosti Kosova (*Večernje novosti*, 1. februar, str. 5). U Kosovskoj Kamenici i okolnim selima Kosovske Vitine zbog nedostatka struje popucale su cevi na crpnim pumpama za vodu, pa je stanovništvo ostalo i bez vode (*Večernje novosti*, 3. februar, str. 5). Tokom februara, elektroenergetska situacija na Kosovu dodatno se pogoršala posle izlivanja reke Sitnice koja je probila branu, pa je UNMIK prihvatio pomoć od Vlade Srbije, koja se obavezala da u narednih mesec dana isporuči Kosovu 50 miliona kilovata, koji bi bili distribuirani svim građanima Kosova (*Politika*, 25. februar, str. A1).

4.3.7. *Zaštita imovinskih prava.* – Prema rečima Danijele Cemović, šefa kancelarije Kosovske imovinske agencije (HPA) u Beogradu, podnošenje zahteva za povraćaj imovine počelo je 1. aprila. Kosovska imovinska agencija je osnovana uredbom UNMIK, koja je doneta 4. marta ove godine. HPA je delom nasledila poslove koje je obavljala Direkcija za stambene nepokretnosti (HPD). Inače, HPD se bavila vraćanjem stanova i kuća, dok je mandat HPA proširen i na vraćanje poljoprivrednog zemljišta i komercijalne nepokretne imovine. Bitna razlika je i u tome što je HPD bila agencija UNMIK, odnosno UN, a HPA je nezavisno telo. Prema nekim procenama, biće podneto oko 11.000 zahteva za vraćanje poljoprivrednog zemljišta i nepokretne imovine (*Politika*, 16. maj, str. A8).

4.3.8. *Povratak raseljenih lica.* – Ni u 2006. godini nije bilo značajnijeg pomaka u povratku interno raseljenih lica koja su napustila Kosovo posle juna 1999. godine. Predstavnici vlada Srbije i Kosova potpisali su u junu sporazum čiji cilj je da se ubrza povratak raseljenih.⁵⁶⁸ Ipak, nepoverenje u lokalne institucije, nasleđe prošlosti i iščekivanje odluke o konačnom statusu, kao i slučajevi napada na srpske povratnike, ostaju osnovni razlozi za odlaganje početka masovnijeg povratka.

5. Tranziciona pravda – Suočavanje sa prošlošću u Srbiji

Suočavanje sa prošlošću u Srbiji, otežano je prirodom oružanih sukoba koji su se dogodili u bivšoj Jugoslaviji i prirodom autoritarnog režima koji ih je izazvao. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji imali su karakter i međunarodnog i unutrašnjeg sukoba, dok su žrtve kršenja ljudskih prava bili građani drugih republika SFRJ, ali i građani u Srbiji.

Tokom 2006. godine, uočen je izvestan napredak u oblasti suđenja za ratne zločine u Srbiji, ali je u ostalim oblastima tranzicione pravde, pre svega u oblasti lustracije i utvrđivanja istine o prošlosti malo toga učinjeno.

568 Vidi http://www.unmikonline.org/archives/news06_06full.htm#0606a.

5.1. Suđenja za ratne zločine u Srbiji

Tokom 2006. godine, uočen je izvestan napredak u oblasti suđenja za ratne zločine u Srbiji.

Pre svega, značajan napredak postignut je u oblasti regionalne saradnje, s obzirom da je Tužilaštvo za ratne zločine zaključilo sa Državnim odvjetništvom Republike Hrvatske Sporazum o saradnji u progonu učinilaca krivičnih dela ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida.⁵⁶⁹ Najveći značaj ovog sporazuma leži u činjenicu da je njime prevaziđena ustavna barijera o neizručivanju državljana Srbije Republici Hrvatskoj, u pogledu postupaka za ratne zločine, koji su počinjeni na teritoriji Hrvatske. Na osnovu ovog sporazuma, Državno odvjetništvo Republike Hrvatske će ustupiti Tužilaštvu za ratne zločine Srbije sve slučajeve u kojima postoji dovoljno dokaza, a osumnjičeni su državljani Srbije i nalaze se na njenoj teritoriji.

Sa druge strane, nastavljena je i saradnja sa srpskim pravosuđem. Naime, Haški tribunal je 17. novembra 2006. godine, ustupio prvi predmet pravosuđu u Srbiji prema pravilu 11 bis Pravilnika o postupku i dokazima. Radi se o postupku protiv Vladimira Kovačevića, zvanog Rambo, oficira bivše JNA, koji je optužen za granatiranje Dubrovnika, a trenutno se nalazi na privremenoj slobodi.

Međutim, bez obzira na izvesni napredak treba istaći da izvesni problemi, karakteristični i za prethodna suđenja za ratne zločine u Srbiji, postoje i dalje. Oni se pre svega odnose na opstrukcije u istraživanju ratnih zločina, kao i neoptuživanje lica koji su bili na pozicijama nadređene vlasti, bez obzira na postojanje dokaza protiv njih.

Dosta polemike u javnosti izazvalo je ukidanje prve presude Veća za ratne zločine, presude u slučaju Ovčara.⁵⁷⁰ Naime, Vrhovni sud Srbije je 14. decembra 2006. godine ukinuo ovu presudu, a svoje razočarenje ovim gestom izrazili su hrvatski zvaničnici, predstavnik američke ambasade u Beogradu, kao i niz nevladinih organizacija u Srbiji, koji su pratili suđenje u ovom slučaju. Prema mišljenju Fonda za humanitarno pravo, koji je zastupao porodice oštećenih, odluka Vrhovnog suda o ukidanju prvostepene presude u ovom slučaju je „pravno i činjenično neutemeljena“.⁵⁷¹ FHP još navodi da Vrhovni sud nastavlja praksu da svaku prvostepenu presudu za ratne zločine ukine i vrati na ponovno suđenje.

Sa druge strane, Tužilaštvo za ratne zločine je ovim povodom saopštilo da za njih „slučaj Ovčara još nije završen“, kao i da se zbog umešanosti u ovaj zločin još

569 Sporazum je zaključen 13. oktobra 2006. godine između tužioca za ratne zločine Republike Srbije i Državnog odvjetnika Republike Hrvatske u Zagrebu.

570 Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu izreklo je 12. decembra 2005. godine presudu kojom su oglašeni krivim 14 pripadnika srpske TO Vukovara i dobrovoljačke jedinice „Leva supoderica“, za krivično delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika streljanjem preko 200 pripadnika hrvatskih oružanih snaga i civila, 20. novembra 1991. godine na poljoprivrednom dobru *Ovčara* kod Vukovara u Hrvatskoj.

571 Vidi saopštenje FHP od 15. decembra 2006. godine „Vrhovni sud Srbije nezakonito ukinuo prvostepenu presudu u predmetu Ovčara“ http://www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalna_sudjenja_za_ratne_zlocine/Hrvatska/index.php?file=1569.html.

nekoliko osoba nalazi pod istragom. Takođe, Tužilaštvo navodi da će istrajati u borbi za istinu i pravdu.

Tokom 2006. godine, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije je podiglo dve značajne optužnice za zločine počinjene tokom oružanog sukoba na Kosovu 1999. godine. Naime, 25. aprila 2006. godine podignuta je optužnica protiv osam bivših i aktivnih policajaca, pripadnika Posebnih jedinica policije i Državne bezbednosti MUP-a Republike Srbije, da su 26. marta 1999. godine ubili 48 članova familije Beriša u Suvoj Reci na Kosovu. Postupak pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu započeo je 2. oktobra 2006. godine. Ovaj proces značajan je zbog toga što otvara slučaj masovnih grobnica otkrivenih u Srbiji, pre svih onih u Batajnici. Takođe, ovo je prva optužnica koja je podignuta u Srbiji protiv pripadnika MUP-a, koji su bili na nadređenim pozicijama tokom sukoba na Kosovu.

Pored toga, u avgustu 2006. godine podignuta je optužnica protiv dvojice pripadnika specijalnih jedinica MUP-a Srbije za pomaganje u ubistvu trojice braće Bitiqi, kosovskih Albanaca. Nakon toga, 13. novembra 2006. godine započelo je suđenje pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Na žalost, još uvek nisu otkriveni, niti optuženi direktni izvršioци zločina, kao i njihovi naredboдавci. Naime, postoje dokazi koji ukazuju da je izvršenje ovog zločina naredeno od strane načelnika Javne bezbednosti MUP-a Srbije, generala Vlastimira Đorđevića, koji se nalazi u bekstvu. Tim povodom, protiv njega se vodi istražni postupak pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu.

Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu je tokom 2006. godine izreklo tri prvostepene presude. Pre svega, 30. januara 2006. godine, okrivljeni Milan Bulić osuđen je na osam godina zatvora zbog učešća u mučenju 200 hrvatskih ratnih zarobljenika na poljoprivrednom dobru Ovčara kod Vukovara 20. novembra 1991. godine, čime je izvršio krivično delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika. Krivični postupak prema Milanu Buliću je 28. januara 2005. godine razdvojen od osnovnog predmeta „Ovčara“ zbog njegovog lošeg zdravstvenog stanja. Pored Bulića, Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu je 6. septembra 2006. godine zbog učešća u izvršenju ratnog zločina na Ovčari, osudilo na 20 godina zatvora i Sašu Radaka. Na kraju, 18. septembra 2006. godine, Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu proglasilo je krivim kosovskog Albanca, Antona Lekaja za jedno ubistvo i učešće u protivpravnom pritvaranju, zlostavljanju i silovanju desetine Roma i Albanaca u Đakovici u junu 1999. godine i osudilo ga na 13 godina zatvora.

5.2. *Reparacije*

Prema definiciji Generalnog sekretara UN, države, suočene sa rasprostranjenim povredama ljudskih prava, obavezne su da deluju ne samo protiv počinitelaca već i u korist žrtava – putem reparacija. Programi pružanja nadoknade štete žrtvama mogu poslužiti kao efikasna dopuna radu sudova i komisija za istinu, u cilju stvara-

nja uslova za pomirenje i uspostavljanja poverenja žrtava. Pored materijalnih, reparacije uključuju i nematerijalne elemente, kao što su povraćaj zakonskih prava žrtava, programi rehabilitacije za žrtve i simbolične mere, kao što su zvanična izvinjenja, spomenici i komemoracije.

Na žalost, u Srbiji, kao i regionu, tokom 2006. godine nije uočen značajan napredak u sferi materijalnih i simboličkih reparacija.

U oblasti materijalnih reparacija među državama u regionu, najznačajniji događaj predstavlja završetak rasprave pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore za genocid. Naime, Bosna i Hercegovina je 1993. godine podnela tužbu protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije zbog kršenja Konvencije o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine. Ovo pitanje je prilično kontroverzno čak i unutar Bosne i Hercegovine; s obzirom da i dalje postoji rasprava da li je sukob u BiH bio građanski rat, što uglavnom zagovara srpska strana, ili međunarodni sukob. Član Predsedništva Bosne i Hercegovine ispred Republike Srpske, Borislav Paravac podneo je zahtev za ustavnu reviziju tužbe, s obzirom da bi kako tvrdi on naneo štetu i interesima Republike Srpske. Svakako, odluka Međunarodnog suda pravde u ovom slučaju trebalo bi da bude saopštena 21. februara 2007. godine.

Sa druge strane u oblasti materijalnih reparacija u okviru države, treba istaći da je Fond za humanitarno pravo 16. novembra 2006. godine Prvom opštinskom sudu u Beogradu podneo tužbu za naknadu štete protiv Republike Srbije u ime 19 žena i maloletnika iz Vukovara, državljana Hrvatske koje su nakon pada Vukovara, 20. novembra 1991. godine, pripadnici JNA zatvorili u logore „Begejci“ i KPZ „Sremska Mitrovica“ u Vojvodini. Nad zarobljenim civilima je svakodnevno vršena tortura, a uslovi života u logorima su bili nehumani.⁵⁷²

U tranzicionim društvima promenom legitimeta prethodne državne vlasti, legitimitet se konstituiše na nekim novim premisama i vrednostima. Konstituisanje novih vrednosti i struktura koje će ih podržati (izgradnja institucija i adekvatan pravno politički instrumentarij) se dešavaju u tranzicionom periodu. Brzina, efikasnost i kvalitet ovog konstituisanja su varijable i zavise pre svega od zatečenog stanja (nasleđenih problema) i kapaciteta državne vlasti da modelira i upravlja transformacijom – njenom sposobnosti da se legitimiše kao vlast u tranzicionoj zemlji.

572 Vidi saopštenje FHP-a od 16. novembra 2006. godine „Tužba protiv Srbije zbog odvođenja hrvatskih civila u logore na teritoriji Vojvodine nakon pada Vukovara 1991. godine“ http://www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalna_sudjenja_za_ratne_zlocine/Srbija/index.php?file=1562.html.

Dodatak I

Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju

- Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58.
- Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.
- Evropska konvencija o ekstradiciji s dodatnim protokolima, *Sl. list (Međunarodni ugovori)*, 10/01.
- Evropska konvencija o međunarodnom važenju krivičnih presuda, sa dodacima, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Evropska konvencija o priznanju i izvršenju odluka o staranju o deci i o ponovnom uspostavljanju odnosa staranja, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 1/02.
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene protokolom 2 uz Konvenciju, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.
- Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.
- Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.
- Konvencija o državljanstvu udate žene, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58.
- Konvencija MOR br. 3 o zapošljavanju žena pre i posle porođaja, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95-XXII/27.
- Konvencija MOR br. 11 o pravima udruživanja i koaliranja poljoprivrednih radnika, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 44-XVI/30.
- Konvencija MOR br. 14 o nedeljnom odmoru u industrijskim preduzećima, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95-XXII/27.
- Konvencija MOR br. 16 o obaveznom lekarskom pregledu dece i mladića pre zaposlenja na brodovima, *Narodne novine Kraljevine SHS*, 95-XXII/27.

- Konvencija MOR br. 17 o obeštećivanju nesrećnih slučajeva pri radu, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95-XXII/27.
- Konvencija MOR br. 18 o obeštećivanju usled profesionalnih oboljenja, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95-XXII/27.
- Konvencija MOR br. 19 o jednakom tretmanu stranih i domaćih radnika u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95-XXII/27.
- Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 297/32.
- Konvencija MOR br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija, *Sl. vesnik Prezidijuma Skupštine FNRJ*, 12/52.
- Konvencija MOR br. 81 o inspekciji rada u industriji i trgovini, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 5/56.
- Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 8/58.
- Konvencija MOR br. 89 o noćnom radu žena u industriji (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/56.
- Konvencija MOR br. 90 o noćnom radu dece u industriji (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/56.
- Konvencija MOR br. 91 o plaćenom odmoru pomoraca (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/67.
- Konvencija MOR br. 98 o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 11/58.
- Konvencija MOR br. 100 o jednakom nagrađivanju muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti, *Sl. list FNRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/52.
- Konvencija MOR br. 103 o zaštiti materinstva (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 9/55.
- Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.
- Konvencija MOR br. 106 o nedeljnom odmoru u trgovini i biroima, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/58.
- Konvencija MOR br. 109 o platama, radnom vremenu i brojnomo stanju posade (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 10/65.
- Konvencija MOR br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 3/61.
- Konvencija MOR br. 121 o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 27/70.

- Konvencija MOR br. 122 o politici zapošljavanja, *Sl. list SFRJ*, 34/71.
- Konvencija MOR br. 129 o inspekciji rada u poljoprivredi, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 22/75.
- Konvencija MOR br. 131 o utvrđivanju minimalnih plata, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 132 o plaćenom godišnjem odmoru (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 52/73.
- Konvencija MOR br. 135 o radničkim predstavnicima, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 138 o minimalnoj starosti za zasnivanje radnog odnosa, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 140 o plaćenom odsustvu za obrazovne svrhe, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 144 o tripartitnim konsultacijama (standardima rada), *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 1/05.
- Konvencija MOR br. 155 o zaštiti na radu, zdravstvenoj zaštiti i radnoj sredini, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/87.
- Konvencija MOR br. 156 o jednakim mogućnostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodičnim obavezama), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/87.
- Konvencija MOR br. 161 o službi medicine rada, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/89.
- Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 2/03.
- Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 50/70.
- Konvencija o političkim pravima žena, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/54.
- Konvencija o pranju, traženju i zaplenu i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02, 18/05.
- Konvencija o pravima deteta, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 15/90; *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/96, 2/97.
- Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva i završni akt konferencije Ujedinjenih nacija o pravnom položaju lica bez državljanstva, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 9/59; *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 2/64.
- Konvencija o pravu mora, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 1/86.
- Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registraciji brakova, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 13/64.

- Konvencija protiv mučenja i drugih surovih neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 9/91.
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/01.
- Konvencija o ropstvu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, god. XI–1929, br. 234.
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, *Sl. vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*, 2/50.
- Konvencija o statusu izbeglica, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/60.
- Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, 41/50.
- Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih, *Sl. list FNRJ*, 2/51.
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/81.
- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 12/05.
- Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u pogledu obrazovanja, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 4/64.
- Krivičnopravna konvencija o korupciji, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Međunarodna konvencija o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda, *Sl. list SFRJ*, 14/75.
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/67.
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/98.
- Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.
- Opcioni protokol uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 16/05.
- Protokol br. 14 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kojim se menja kontrolni sistem Konvencije, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05, 7/05.
- Protokol iz 1953. kojim se menja Konvencija o ropstvu iz 1926, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 6/55.

- Protokol kojim se menja Konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom i Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, 41/50.
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovor)*, 6/01.
- Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ*, 6/01.
- Protokol o statusu izbeglica, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 15/67.
- Protokol u učešću dece u oružanim sukobima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.
- Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 5/01.
- Zakon o izmenama Zakona o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05.

Dodatak II

Indeks propisa u Srbiji koji se pominju u ovoj knjizi

- Krivični zakonik *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Odluka o Pokrajinskom ombudsmanu, *Sl. list AP Vojvodine*, 23/02.
- Porodični zakon, *Sl. glasnik RS*, 18/05.
- Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija, *Sl. glasnik*, 105/06.
- Pravilnik o upisu sindikalnih organizacija u registar, *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.
- Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava nezaposlenih lica, *Sl. glasnik RS*, 35/97, 39/97, 52/97, 22/98, 8/00, 29/00, 49/01 i 28/02.
- Pravilnik o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude, *Sl. glasnik RS*, 133/04).
- Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS*, 111/06.
- Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova policije, *Sl. glasnik RS*, 41/03.
- Uputstvo za sprovođenje Zakona o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 113/03, 119/03 i 126/03.
- Uredba o izmenama Uredbe o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti, *Sl. glasnik RS*, 31/01.
- Uredba o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti, *Sl. glasnik RS*, 30/01.
- Uredba o vršenju vojne obaveze, *Sl. list SRJ*, 36/94, 7/98, *Sl. list SCG*, 37/03, 4/05.
- Uredba o zastupniku SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu *Sl. list SCG*, 7/05.
- Uredbu o visini naknade nužnih troškova za izdavanje kopije dokumenata na kojima se nalaze informacije od javnog značaja, *Sl. glasnik RS*, 120/04.
- Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.
- Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 98/06.
- Zakon o azilu Srbije i Crne Gore, *Sl. list SCG*, 12/05.

- Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, *Sl. glasnik RS*, 42/02.
- Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama *Sl. glasnik RS*, 36/06.
- Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana, *Sl. glasnik SRS*, 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89 i *Sl. glasnik RS*, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o državljanstvu Srbije, *Sl. glasnik RS*, 135/04.
- Zakon o državnoj upravi, *Sl. glasnik RS*, 79/05.
- Zakon o eksproprijaciji, *Sl. glasnik SRS*, 40/84, 53/87 i 22/89 i *Sl. glasnik RS*, 6/90, 15/90, 53/95 i 23/01.
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, *Sl. glasnik RS*, 16/02.
- Zakon o finansiranju političkih stranaka, *Sl. glasnik RS*, 72/03, 75/03.
- Zakon o ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe, *Sl. list SRJ*, 24/94, 28/96 i 37/02.
- Zakon o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 35/00, 57/03, 18/04.
- Zakon o izboru predsednika Republike, *Sl. glasnik RS*, 1/90, 79/92, 73/02, 72/03, 93/03 i 18/04.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Srbije, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o javnom informisanju Srbije, *Sl. glasnik RS*; 43/03.
- Zakon o javnom redu i miru, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05.
- Zakon o javnom tužilaštvu, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 39/03, 44/04, 51/04, 61/05.
- Zakon o kretanju i boravku stranaca, *Sl. glasnik SFRJ*, 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91 i *Sl. glasnik SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 53/93, 24/94, 28/96, 68/02.
- Zakon o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, 9/02, 33/02, 33/04.
- Zakon o lokalnim izborima, *Sl. glasnik RS*, 33/02.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o merama za slučaj vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 19/91.
- Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova, *Sl. glasnik RS*, 125/04.
- Zakon o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskaci-

jom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, *Sl. glasnik RS*, 18/91, 20/92 i 42/98.

- Zakon o odbrani, *Sl. list SRJ*, 43/94, 11/95, 28/96, 44/99 i 3/02.
- Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, *Sl. glasnik RS*, 58/03, 61/03.
- Zakon o okupljanju građana, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 29/01.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, *Sl. glasnik RS*, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, 62/03, 64/03, 58/04, 62/04.
- Zakon o osnovnoj školi, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94, 22/02, 62/03.
- Zakon o parničnom postupku *Sl. glasnik RS*, 125/04.
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 34/03, 64/04, 84/04 i 85/05.
- Zakon o policiji, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o političkim organizacijama, *Sl. glasnik RS*, 37/90, 30/92, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, *Sl. glasnik RS*, 80/02.
- Zakon o posredovanju – medijaciji, *Sl. glasnik RS*, 18/05.
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi Srbije, *Sl. glasnik RS*, 16/95.
- Zakon o prekršajima, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine, *Sl. glasnik RS*, 45/05.
- Zakon o privrednim društvima, *Sl. glasnik RS*, 125/04
- Zakon o privrednim prestupima, *Sl. list SFRJ*, 4/77, 36/77, 14/85, 10/86, 74/87, 57/89 i 3/90 i *Sl. list SRJ*, 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01.
- Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana, *Sl. list SRJ*, 33/96, 49/96, 12/98, 44/99, 15/00, 95/00, 71/01, 22/02, 23/02, 53/02, 68/02, 5/03 i 101/05.
- Zakon o radiodifuziji, *Sl. glasnik RS*, 42/02, 97/04, 76/05.
- Zakon o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida, *Sl. glasnik RS*, 25/96 i 101/05.
- Zakon o radu, *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05.

- Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, *Sl. list SRJ*, 18/02 i *Sl. list SCG*, 16/03.
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, *Sl. glasnik RS*, 120/04.
- Zakon o službama bezbednosti SRJ, *Sl. list SRJ*, 37/02 i *Sl. list SCG*, 17/04.
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, *Sl. glasnik RS*, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/01 i 84/04.
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, *Sl. glasnik RS*, 33/06.
- Zakon o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija, *Sl. glasnik RS*, 43/04.
- Zakon o srednjoj školi, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02, 62/03, 64/04.
- Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 54/96.
- Zakon o stanovanju, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 76/92, 84/82, 33/93, 53/83, 67/93, 46/94, 47/94, 48/94, 44/95, 49/95, 16/97, 46/98 i 26/01.
- Zakon o stečajnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 84/04.
- Zakon o štrajku, *Sl. list SRJ*, 29/96.
- Zakon o sudijama, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 44/04, 61/05.
- Zakon o telekomunikacijama, *Sl. glasnik RS*, 44/03.
- Zakon o univerzitetu, *Sl. glasnik RS*, 21/02.
- Zakon o uređenju sudova, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03 i 29/04, 101/05, 46/06.
- Zakon o uslovima za uzimanje i presađivanje delova ljudskog tela, *Sl. list SFRJ*, 63/90 i 22/91 i *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94 i 28/96 i *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine, *Sl. glasnik RS*, 6/02.
- Zakon o vanparničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 25/82, 48/88.
- Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS*, 76/05.
- Zakon o Vojsci Jugoslavije, *Sl. list SRJ*, 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02, 37/02, 44/05.
- Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama. *Sl. glasnik RS*, 46/06.

- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, *Sl. glasnik RS*, 71/03 i 83/04.
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, *Sl. list SRJ*, 24/98, 26/98.
- Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ*, 11/02.
- Zakon o zaštiti životne sredine, *Sl. glasnik RS*, 135/04.
- Zakon o Zaštitniku građana, *Sl. glasnik RS*, 79/05.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, 107/05.
- Zakon o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe, *Sl. glasnik SRS*, 48/77 i 29/88 i *Sl. glasnik RS*, 44/91, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o zdravstvenom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 17/05.
- Zakonik o krivičnom postupku *Sl. glasnik RS*, 46/06.
- Zakonik o krivičnom postupku *Sl. list SRJ*, 70/01 i 68/02 i *Sl. glasnik RS*, 58/04, 85/05 i 115/05.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
341.231.14(497.11)“2006”

LJUDSKA prava u Srbiji 2006 : pravo, praksa i
međunarodni standardi ljudskih prava / [urednik Dina
Dobrković]. – Beograd : Beogradski centar za ljudska prava,
2007 (Beograd : Dosije). – 298 str. ; 23 cm. – (Biblioteka
Izveštaji / [Beogradski centar za ljudska prava] ; 10)

Predgovor: str. 19–20. – Najvažniji ugovori o ljudskim
pravima koji obavezuju Srbiju: str. 289-293. – Napomene i
bibliografske reference uz tekst. – Registar.

ISBN 978-86-7202-097-7

а) Права човека – Србија – 2006

COBISS.SR-ID 138302220

